

UNIVERSITETI “ALEKSANDËR XHUVANI”

FAKULTETI I SHKENCAVE HUMANE

DISERTACION

PËR FITIMIN E GRADËS SHKENCORE:

“DOKTOR I SHKENCAVE ALBANOLOGJIKE”

TEMA

FJALIA PYETËSE NË GJUHËN SHQIPE

KANDIDATI

Msc. Resul TELHAJ

UDHËHEQËSI SHKENCOR

Prof. Dr. Mehmet ÇELIKU

ELBASAN, 2016

Doktoratë

Përgatitur nga: Resul Telhaj

Për marrjen e gradës shkencore “DOKTOR”

Specialiteti: Sintaksë (Gjuhësi)

FJALIA PYETËSE NË GJUHËN SHQIPE

Udhëheqës shkencor: **Prof. Dr. Mehmet Çeliku**

Mbrohet më, dt. __. __. 2016 para jurisë:

1. _____ (Kryetar)
2. _____ (Anëtar)
3. _____ (Anëtar)
4. _____ (Anëtar)
5. _____ (Anëtar)

Deklaratë

Deklaroj në përgjegjësinë time të plotë se ky punim është hartuar nga unë dhe për çdo ide apo informacion i cili nuk është imi kam respektuar të gjitha rregullat e citimit dhe referimit.

Deklaroj se në këtë punim nuk ka vend plagjiatura në asnjë pjesë të tij.

Resul Telhaj

Mirënjohje

Dëshiroj të shpreh mirënjohje për ata që në një mënyrë ose në një tjetër kanë ndihmuar ose e kanë bërë më të lehtë punën për hartimin e kësaj doktrate.

Së pari, një punim doktrate i suksesshëm është fryt i punës së dy personave, i doktorantit dhe i udhëheqësit të tij. Ndaj, shpreh mirënjohje të thellë për udhëheqësin e këtij disertacioni, Prof. Dr. Mehmet Çelikut. Mirënjohje për sugjerimin e temës, për ndjekjen hap pas hapi të punës sime, për konceptet teorike dhe për sugjerimet për çështjet problemore të trajtuara në temë. Mirënjohje për vërejtjet, për ato të karakterit shkencor edhe për paraqitjen e për terminologjinë.

Së dyti, përfundimi i një teme studimore, në kuadër të shkollës doktrale, kalon nëpër disa faza, nga miratimi e deri në mbrojtje. Ndaj, shpreh mirënjohje për kolegët e Departamentit të Gjuhësisë, të cilët me sugjerimet, me ndihmën për sigurimin e literaturës, me diskutimet e tyre për çështje të caktuara shkencore, kanë ndikuar në përmirësimin dhe plotësimin e këtij punimi.

Së treti, fati e ka dashur që unë të lektoroj në auditoret e Universitetit “Aleksandër Xhuvani” të Elbasanit dhe të diskutoj dhe e t’u përgjigjem pyetjeve të studentëve të degës Gjuhë dhe Letërsi shqipe, çka më ka ndihmuar të përmirësoj punimin në fjalë. Ndaj, u jam mirënjohës të gjithë studentëve, atyre që kanë pyetur dhe atyre që kanë miratuar në heshtje.

Së fundi, i jam mirënjohës familjes sime, të cilët, përveç mbështetjes morale, më kanë mbështetur edhe financiarisht, duke më krijuar kushtet optimale të punës.

PËRMBAJTJA

HYRJE	I
0.1. Objekti, qëllimi i punimit, arsyeja e përzgjedhjes së temës	i
0.2. Metodologjia.....	iii
0.3. Skajet terminologjike të përdorur në këtë punim	v
0.4. Struktura e punimit	viii
KREU I.....	1
MBI KLASIFIKIMIN E FJALIVE TË THJESHTA	1
1.1. Konceptimi i fjalisë në gramatologji.....	1
1.2. Fjalë dhe thënia	6
1.3. Tipat e fjalive dhe aktet e ligjërit	10
1.4. Klasifikimi i fjalive në gramatikat e gjuhëve të huaja	13
1.5. Klasifikimi i fjalive në sintaksat e shqipes dhe disa probleme në klasifikimin e fjalive në shqipe	16
KREU II.....	23
FJALIA PYETËSE DHE DISA ÇËSHTJE TË PËRGJITHSHME QË LIDHEN ME TË	23
2.1. Trajtimi i fjalive pyetëse në gramatikat e gjuhëve të huaja	23
2.2. Fjalë pyetëse në këndvështrim gjenerativ	27
2.2.1. Fjalitë pyetëse wh.....	30
2.2.2. Pyetjet po/jo.....	33
2.3. Fjalë pyetëse në këndvështrim pragmatik.....	36
2.3.1. Pyetja dhe fjalë pyetëse	41
2.4. Fjalë pyetëse në gramatikat e shqipes.....	46
2.5. Rreth tipareve të fjalisë pyetëse	53
2.5.1. Intonacioni.....	55
2.5.2. Rendi i përbërësve	58

2.5.3. Fjalët pyetëse.....	61
2.5.3.1. Përemrat.....	61
2.5.3.2. Ndajfoljet.....	65
2.5.3.4. Pjesëzat.....	67
KREU III	71
KLASIFIKIMI I FJALIVE PYETËSE.....	71
3.1. Dallimi konceptual-terminologjik <i>fjali pyetëse/pyetje/të pyetur</i>	71
3.2. Klasifikimi semantik i pyetjeve	73
3.3. Klasifikimi i fjalive pyetëse	80
3.3.1. Fjalitë pyetëse alternative.....	83
3.3.1.1. Fjalitë pyetëse alternative polare	84
3.3.1.1.1. Tiparet e fjalive pyetëse alternative polare	86
3.3.1.2. Fjalitë pyetëse alternative veçuese	89
3.3.2. Fjalitë pyetëse variabël.....	96
3.3.2.1. Tiparet e fjalive pyetëse variabël.....	99
3.4. Sifjalitë pyetëse	103
3.4.1. Sifjali kryesore pyetëse	105
3.4.2. Sifjali të varura pyetëse	106
3.5. Pyetje dëftore	111
3.6. Fjalë e togje fjalësh pyetëse	113
KREU IV	116
FJALITË PYETËSE VARIABËL.....	116
4.1. Fjalitë pyetëse variabël përemërore	116
4.1.1. Kush.....	117
4.2.2. Cili.....	123
4.2.3. Çfarë.....	131
4.2.4. Ç.....	135
4.2.5. Sa.....	140
4.2.6. Se.....	143
4.2.7. I sati.....	144

4.3. Fjalitë pyetëse variabël ndajfoljore.....	145
4.3.1. Ku.....	145
4.3.2. Nga.....	148
4.3.3. Kur	151
4.3.4. Si	154
4.3.5. Pse	158
4.3.6. Përse	161
4.3.7. Sa.....	163
 KREU V	166
 FJALITË PYETËSE ALTERNATIVE	166
5.1. Fjalitë pyetëse alternative polare	166
5.1.1. Pjesëzat në fjalitë pyetëse alternative polare.....	166
5.1.1.1. Pjesëza pyetëse <i>a</i>	170
5.1.2. Rendi i përbërësve në fjalitë pyetëse alternative polare.....	174
5.2. Fjali pyetëse alternative veçuese	176
5.2.1. Fjali pyetëse alternative veçuese me lidhëzën <i>apo</i>	178
5.2.2. Fjalitë pyetëse alternative veçuese me lidhëzën <i>a</i>	181
5.2.2. Fjalitë pyetëse alternative veçuese me <i>apo jo</i>	183
 KREU VI	186
 MBI DISA PËRDORIME TË FJALIVE PYETËSE	186
6.1. Klasifikimi pragmatik i pyetjeve	186
6.1.1. Pyetje informuese	187
6.1.2. Pyetje vërtetuese.....	188
6.1.3. Pyetje shqyrtimore.....	189
6.1.4. Pyetje reaguese	190
6.1.5. Pyetje thirrmore.....	193
6.1.6. Pyetje retorike	195
6.1.6.1. Çfarë është pyetja retorike?	196
6.1.6.2. Pyetja retorike si përgjigje ndaj një pyetjeje të mëparshme	202

6.1.6.3. Pyetjet retorike në gjuhën shqipe.....	204
6.1.6.3.1. Pyetja retorike alternative	205
6.1.6.3.2. Pyetjet retorike variabël	207
6.1.6.3.2.1. Pyetje retorike variabël përemërore	207
6.1.6.3.2.2. Pyetje retorike variabël ndajfoljore	210
6.1.6.4. Tiparet leksiko-gramatikore të një pyetjeje retorike.....	213
 PËRFUNDIME.....	 219
 BIBLIOGRAFIA	 225
 LETËRSIA KRYESORE E SHFRYTËZUAR	 234

HYRJE

0.1. Objekti, qëllimi i punimit, arsyeja e përzgjedhjes së temës

Në studimet sintaksore të shqipes tipat e fjalive sipas kumtimit nuk janë trajtuar në tërësi të tyre, por janë përshkruar si pjesë e këndvështrimeve të përgjithshme në kuadër të hartimit të gramatikave, sintaksave, të karakterit akademik e universitar. Vetëm fjalia dëftore, mund të quhet tipi më i studiuar i fjalisë për faktin se është bërë pjesë e studimeve të caktuara dhe ka qenë tipi kryesor i fjalisë i marrë në shqyrtim për interpretimin e njësive sintaksore në gjuhën shqipe, ndaj për të kemi edhe punimet më të shumta në numër. Megjithatë, mungon një studim i cili të ketë marrë për objekt fjalinë dëftore si tip sintaksor dhe që ky studim të shërbejë edhe si model. Tipat e tjerë të fjalive, fjalitë pyetëse, fjalitë dëshirore, fjalitë thirrmore e fjalitë urdhërore nuk janë bërë objekt i ndonjë studimi a studimeve të veçantë.

Objekti i studimit tonë është bërë organizimi dhe funksionimi i fjalive pyetëse në gjuhën shqipe. Ndërmarrja e këtij studimi synon përshkrimin e llojeve e nënlojeve të fjalive pyetëse dhe të mjeteve gjuhësore që shërbejnë për realizimin e tyre. Në këtë punim ato janë parë në kuadrin e gjuhësisë strukturaliste, duke synuar të pasqyrojmë organizimin strukturor të fjalive pyetëse. Arritja e një synimi të tillë nuk mund të sigurohet pa vështrimin tërësor të tipave të fjalive të thjeshta dhe pa sigurimin e një materiali të bollshëm gjuhësor. Është synuar të jepen karakteristikat e përgjithshme të fjalive pyetëse si dhe të pasqyrohet pasuria strukturore dhe veçoritë gramatikore të tyre.

Fjalë pyetëse në gjuhën shqipe është studiuar vetëm në kuadrin e hartimit të gramatikave. Në gjuhësinë shqiptare fjalia pyetëse nuk është bërë objekt i ndonjë studimi të veçantë. Në literaturën shqiptare fjalia pyetëse është bërë objekt vetëm i një studimi krahasimtar në përjasje me fjalinë pyetëse në gjuhën angleze në kuadër disertacioni, hartuar nga Etleva Kondi, e mbrojtur në vitin 2013 pranë departamentit të gjuhës angleze në Fakultetin e Gjuhëve të Huaja të Universitetit të Tiranës.

Fjalë pyetëse përbën një nga tipat kryesorë të fjalive dhe më të përdorurit, pas fjalive dëftore. Fjalitë pyetëse shfaqin tipare të caktuara strukturore, të ndryshme nga fjalitë dëftore dhe tipat e tjerë të fjalive, çka është pranuar dhe pranohet gjerësisht,

por këto tipare dhe shfaqja e tyre në nëntipat strukturorë të fjalive pyetëse nuk janë studiuar në gjuhën shqipe.

Nga elementët përbërës të një fjalie pyetëse janë studiuar tiparet morfologjike e sintaksore të përemrave pyetës nga Hysa e Çepani¹. Mungojnë studime të kushtuara ndajfoljeve pyetëse e pjesëzave pyetëse. Këto njësi përbërëse të fjalisë pyetëse janë parë vetëm në kuadër të përshkrimit të përgjithshëm të pjesëve të ligjëratës. Përveç tyre pa u studiuar ka mbetur edhe rendi i përbërësve në fjalitë pyetëse dhe intonacioni. Studimi ynë do të përqendrohet në përshkrimin e njësive leksikore dhe të rendit të përbërësve, ndërsa intonacioni mbetet për t'u studiuar në një fazë të mëvonshme, kjo edhe për faktin se ne mendojmë se intonacioni i fjalisë pyetëse duhet studiuar edhe në krahasim me intonacionin e tipave të tjerë të fjalive, për të nxjerrë më mirë në pah tiparet fizike të veçanta edhe sepse kërkohen kushte laboratorike.

Gjithashtu, problemet kryesore që shfaqen në literaturën shqiptare për fjalitë pyetëse, lidhen me klasat e ndryshme që krijojnë tipa të caktuar fjalish pyetëse dhe me kriteret për përcaktimin e këtyre klasave. Në shumë raste një fjali mund të jetë pjesë e më shumë se një klase të caktuar, çka e bën të vështirë operimin dhe interpretimin e njësive në bazë të këtyre kategorive dhe kriterëve të klasifikimit.

Vetë njësia e marrë në studim mund të shihet në këndvështrime të ndryshme. Mund të shihet në këndvështrimin sintaksor, si fjali pyetëse. Mund të shihet në këndvështrim semantikor, si njësi gjuhësore me semantikë të caktuar. Mund të shihet në këndvështrim pragmatikor, si njësi e ligjërit konkret, si një ndër aktet e ligjërit. Dhe në këndvështrim filozofik, si njësi e aftësisë arsyetuese e mendjes njerëzore. Secili prej këtyre këndvështrimeve përdor një terminologji specifike.

Terminologjia e përdorur në klasifikimin e njësive gjuhësore të quajtura fjali pyetëse në gramatologjinë shqiptare në mjaft raste kapërcen kufijtë midis niveleve dhe rrafsheve studimore, çka përbën një problem edhe për tekstet mësimore të gjuhës shqipe. Përzgjedhja e një terminologjie specifike dhe që ruan rrafshet studimore, përbën një ndër vështirësitë kryesore të cilat synojmë të kapërcejmë me këtë punim.

Synimi kryesor i këtij punimi është të pasqyrojë rregullat sintaksore që zbatohen dhe realizohen në fjalitë pyetëse, si edhe tiparet kryesore gramatikore të këtyre fjalive, tipare që i bëjnë ato të dallueshme nga tipat e tjerë të fjalive dhe të realizojë një klasifikim të fjalive pyetëse në bazë të kriterëve të përcaktuara qartë.

¹ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë.

Pra, objekti kryesor i studimit tonë është bërë fjalia pyetëse në këndvështrim sintaksor. Këndvështrimet e tjera, ai semantik, ai pragmatik dhe ai filozofik janë trajtuar në punim si pjesë e argumentimit dhe interpretimit të klasifikimeve të bëra në gramatikat e shqipes. Shpresojmë se këto këndvështrime të pyetjeve do të bëhen objekt studimi në faza të mëvonshme të kërkimeve tona.

Gjatë hulumtimit dhe përshkrimit të objektit tonë janë ngritur shumë pyetje dhe kanë dalë çështje të ndryshme, si:

- a) Cilët janë tiparet kryesore sintaksorë që e dallojnë një fjali pyetëse?*
- b) Çfarë lidhjeje ekziston midis pyetjes dhe fjalisë pyetëse?*
- c) Cili kriter duhet të përbëjë thelbin e klasifikimit të nëntipave të fjalive pyetëse?*
- d) Sa nëntipa dhe si duhen emërtuar këta nëntipa të fjalive pyetëse në gjuhën shqipe?*
- e) Cilat fjali duhet të përfshihen në secilën klasë dhe a ka përjashtime?*
- f) Cilët tipare i bashkojnë dhe cilët i ndajnë këto nënklasa?*

Këto çështje përbëjnë edhe hipotezat kryesore të punimit tonë. Për secilën prej tyre jemi munduar të mbajmë një qëndrim dhe të argumentojmë qëndrimin tonë.

Përgjigjet për këto pyetje dhe trajtimi i këtyre çështjeve paraqet interes jo vetëm në rrafshin teorik gjuhësor, por edhe në atë praktik. Në aspektin teorik sjell informacion për konceptimin e tipave të fjalive dhe dallimin e tyre prej thënieve. Në aspektin praktik sjell një konceptim të ri të klasave e nënklasave të fjalive pyetëse, çka do të shërbente edhe si thjeshtim për tekstet parauniversitare por edhe si pasurim për gramatikat universitare e ato akademike. Gjithashtu një interes jo të vogël sjell edhe terminologjia e përshtatshme dhe e unifikuar në metagjuhën që përdoret në tekst.

Shpresojmë edhe që ky punim të shërbejë si model për punime të tjera për fjalitë dëshirore, urdhërore e ato thirrmore.

0.2. Metodologjia

Ne mendojmë se një studim i arrirë gjuhësor, të parën gjë që duhet të ketë në përmbajtje të tij është përvijimi i koncepteve të qarta shkencore për objektin e studimit dhe mbështetja në një material të bollshëm faktik. Ndaj, për realizimin e këtij

punimi jemi mbështetur mbi një literaturë të bollshme teorike. Kemi shfrytëzuar literaturën sintaksore të hartuar në shqipe e për shqipen, nga e cila kemi nxjerrë problematikat kryesore në klasifikimet e fjalive dhe kryesisht në klasifikimin e fjalive pyetëse. Pasi është studiuar e gjithë literatura në gjuhën shqipe, kemi nisur vjeljen dhe analizën e materialit faktik.

Analizat mbështeten në një material faktik të nxjerrë nga një letërsi e gjerë. Lëndën faktike e kemi nxjerrë nga letërsia artistike edhe nga publicistika. Kemi shfrytëzuar si letërsinë e autorëve të cilët kanë një gjuhë sa më të afërt me gjuhën e folur, por edhe të atyre që kanë një gjuhë të përpunuar. Kemi përzgjedhur në kohë të ndryshme që nga letërsia e Rilindjes deri në letërsinë e viteve të fundit, për të pasur një larmi variantesh. Kështu kemi përzgjedhur letërsi të autorëve si: Naim Frashëri, Sami Frashëri, Pashko Vasa, Faik Konica, Mitrush Kuteli, Jakov Xoxe, Fatmir Gjata, Petro Marko, Dritëro Agolli, Ismail Kadare, Elena Kadare, Fatos Kongoli, Ben Blushi etj., si edhe gazeta të ndryshme si Panorama, Sot, Dita etj. Materiali i nxjerrë është digjitalizuar i gjithë, dhe kemi krijuar një databazë me rreth 60 dokumente të cilat përmbajnë një numër prej rreth 15 mijë shembuj fjalish pyetëse.

Analiza e materialit faktik na çoi në zbulimin e problematikave që shfaqen në përcaktimin e tipit dhe tipareve sintaksore të fjalisë pyetëse në gjuhën shqipe dhe për klasat e nënklasat e fjalive pyetëse, kufijve dhe kritereve të klasifikimit. Kjo problematikë na çoi në kërkimin e një literature teorike bashkëkohore.

Prandaj, kemi shfrytëzuar një literaturë të gjerë e bashkëkohore në gjuhë të huaj, kryesisht në anglishte dhe në italishte, e cila është zgjeruar e plotësuar duke u bërë më specifike për çështje e për problematika të caktuara. Janë shfrytëzuar gramatikat kryesore të këtyre gjuhëve, më shumë për të zbuluar zgjidhjet e dhëna për probleme të ngjashme dhe për të gjetur mbështetje teorike për interpretimet tona.

Për të përcaktuar rrethimet sintaksore të fjalëve pyetëse në fjali kemi përdorur programin kompjuterik TextSTAT 2.9², i cili na ka mundësuar nxjerrjen e rrethimeve të ngushta të përdorimit të fjalëve pyetëse, duke na e bërë më të thjeshtë përshkrimin e lidhjeve sintaksore në fjalitë pyetëse. Programi siguron të gjitha rrethimet sintaksore të një fjale, duke bërë të mundur renditjen alfabetike të tyre, si të atyre të krahut të majtë edhe atyre të krahut të djathtë. Disa nga mundësitë e shumta që ofron programi janë edhe gjetja e rrethimeve të largëta të njësive, kombinimet e dy njësive ose të një

² Programi mund të shkarkohet në: <http://neon.niederlandistik.fu-berlin.de/en/textstat/>

shprehjeje të tërë, si edhe të statistikave të përdorimit të fjalëformave. Duke qenë se programi është hartuar për të përshkruar format e fjalëve dhe jo funksionet dhe klasën leksiko-gramatikore të tyre, statistikave e ofruara nga ky program nuk janë përdorur në këtë punim, për të shmangur pasaktësitë që vijnë nga fjalë që shfaqen në formë të njëjtë, por që i përkasin kategorive të ndryshme leksiko-gramatikore.

Punimi ynë është në radhë të parë një punim përshkrues e analizues. Metoda përshkruese është e shtrirë përgjatë gjithë punimit. I është kushtuar vëmendje përcaktimit, përzgjedhjes, paraqitjes dhe interpretimit të fjalive pyetëse. Përshkrimi i fjalive është shoqëruar rregullisht me klasifikimin e tyre. Materiali faktik është analizuar përmes proceseve deduktive dhe induktive. Për dhënien e përfundimeve sa më të sakta dhe të argumentuara jemi mbështetur në metodën ilustrative. Në disa çështje na është dashur që për të arritur në përfundime të bëjmë krahasime me gjuhë të tjera për dukurinë e hasur.

0.3. Skajet terminologjike të përdorur në këtë punim

Në studimet sintaksore shqiptare vihet re një përdorim i termave të ndryshëm, herë për njësi e koncepte të njëjtë, e herë për njësi e koncepte të ndryshme. Kështu për “fjalinë” kemi përdorimin e terma të tillë si fjali, fjali e përbërë, periudhë, frazë, fjali kryesore, fjali e varur, njësi, pjesë, njësi predikative, sifjali etj. E shohim me vend që të ndalemi pak në përshkrimin e këtyre termave, të cilët përdoren herë nga një autor e herë nga ndonjë tjetër.

Për konceptin e frazës në gjuhësinë shqiptare dhe atë të huaj është shprehur Th. Dhima në artikullin “Disa veçori të frazës shqipe në këndvështrimin e gjuhësisë së sotme”³ të botuar në përmbledhjen “Çështje të sintaksës së gjuhës shqipe”, 2013 dhe në artikullin “Rreth kuptimit dhe përdorimit të termave periudhë, frazë dhe fjali e përbërë në traditën tonë gramatikore”⁴, botuar në përmbledhjen “Terminologjia në shkencat e ligjërimit” Elbasan 2014. Vetë ky autor e përdor termin frazë për njësinë sintaksore të cilën përgjithësisht autorët e tjerë e njohin me termin fjali, dhe me këtë

³ Dhima, Th. (2013). Çështje të sintaksës së gjuhës shqipe, Tiranë:INFOBOTUES, f. 91.

⁴ Dhima, Th. (2014). Rreth kuptimit dhe përdorimit të termave "periudhë", "frazë" dhe "fjali e përbërë" në traditën tonë gramatikore. Terminologjia në shkencat e ligjërimit (fv. 125-129). Elbasan: Rama Graf, f. 125.

term emërton si fjalinë e thjeshtë edhe fjalinë e përbërë.⁵ Duke qenë se termi frazë për autorë të ndryshëm ka kuptime e përdorime të ndryshme, jemi të prirë të mos e përdorim në këtë punim.

Termi fjali është përdorur në gjuhësinë shqiptare për të shënuar kryesisht fjalinë e thjeshtë (GA), ndërsa për fjalinë e përbërë përdoret termi periudhë. Fjalja e përbërë (periudha) konceptohet si një njësi e veçantë, më e madhe dhe e ndryshme nga fjalja (e thjeshtë). Çeliku parapëlqen që të përdorë termin dyfjalësh për këtë njësi, termin fjali e përbërë, duke njohur kështu vetëm fjalinë si njësi maksimale sintaksore dhe duke dalluar dy nënloje të saj, fjalinë e thjeshtë dhe fjalinë e përbërë. Ky autor nuk e përjashton përdorimin e termit periudhë⁶. Konceptim ky i cili na duket më i përshtatshëm dhe më sistematik, sepse fut në sistem njësitë sintaksore të ngjashme dhe shërben për një klasifikim sa më të qartë e të plotë sintaksor të gjuhës shqipe. Një risi terminologjike e futur në gjuhësinë shqiptare nga Çeliku është termi sifjali⁷, i cili përdoret për të shënuar njësitë që ndërtojnë fjalinë e përbërë. Këto njësi janë shënuar me terma të ndryshëm si njësi predikative, pjesë, pjesë kryesore, pjesë e varur, bërthamë predikative, frazë etj. Ne jemi të bindur se ky term, pra termi sifjali, shënon një njësi e cila është e ngjashme me fjalinë, por nuk është e tillë për shkak se i mungon një nga elementet kryesore që ndërtojnë fjalinë, intonacioni i përfunduar, ndaj edhe në këtë punim do të përdorim atë, dhe jo terma të tjerë, për t'ju referuar njësive përbërëse të fjalisë së përbërë. Gjithashtu për të shënuar njësinë sintaksore maksimale ne do të përdorim termin fjali, brendinë e të cilit, pra konceptin tonë për fjalinë do ta shprehim në vijim.

Një çështje tjetër që lidhet me terminologjinë e sintaksës shqipe është edhe njohja dhe përcaktimi i njësisë apo njësive përbërëse të fjalisë së thjeshtë. Kjo njësi është njohur e njihet në terminologjinë sintaksore shqiptare me termat: togfjalësh, grup fjalësh, sintagmë e përbërës sintaksor. Secili prej këtyre termave shoqërohet me konceptime të ndryshme. Termi togfjalësh, i futur për herë të parë nga Spiro Floqi⁸ nën ndikimin e gjuhësisë ruse, është përdorur për rreth 40 vjet në shqipe, tashmë e konsiderojmë si një koncept dhe term që i përket traditës, edhe pse ai vazhdon të

⁵ Çeliku, M. (2014). Çështje të terminologjisë gjuhësore (fusha e sintaksës). *Terminologjia në shkencat e ligjërimit* (fv. 81-85). Elbasan: Rama Graf, f. 82.

⁶ Çeliku, M. (2014). Çështje të terminologjisë gjuhësore (fusha e sintaksës). *Terminologjia në shkencat e ligjërimit* (fv. 81-85). Elbasan: Rama Graf, f. 83.

⁷ Çeliku, M. (2014). Çështje të terminologjisë gjuhësore (fusha e sintaksës). *Terminologjia në shkencat e ligjërimit* (fv. 81-85). Elbasan: Rama Graf, f. 83.

⁸ Floqi, S. (1968). Çështje të teorisë së togfjalëshit në shqipen e sotme. *Studime Filologjike*, Nr. 1.

përdoret ende nga ndonjë autor, e në ndonjë libër shkollor. Në traditën shkollore shqipe është përdorur e përdoret edhe termi grup fjalësh, i cili është futur në gjuhësinë shqiptare nga B. Beci dhe E. Hysa, nën ndikimin e gjuhësisë franceze. Ndërsa termi sintagmë është një term i futur në gjuhësinë shqiptare në fund të shek. XX dhe fillim të shek. XXI, nën ndikimin e gjuhësisë strukturaliste gjenerative. Ky term përdoret për të shënuar çdo njësi sintaksore e cila shërben për të ndërtuar një njësi tjetër. Për njësitë ndërtimore të fjalisë së thjeshtë ne në këtë punim do të përdorim termin e ri, të përdorur nga M. Çeliku në veprën e tij “Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)”⁹, termin **përbërës sintaksor**, duke qenë se ky term është një term shqip dhe që në thelb të tij përmban traditën dhe risitë e studimeve sintaksore shqiptare. Sipas konceptit të Çelikut përbërësi sintaksor: është njësia e parë sintaksore (njësia e dytë është fjalia); është njësi strukturore e fjalisë (strukturën fjalinë e thjeshtë dhe periudhën, fjalia është njësi kumtuese); ekziston vetëm në fjali në lidhje sintaksore konkrete me përbërës të tjerë (përbërësi sintaksor gëzon aftësinë për t’u futur në lidhje dyshe me një përbërës tjetër të së njëjtës fjali); është njësi kuptimore, gramatikore, intonacionore (intonacion i papërfunduar) dhe kryen në fjali një funksion sintaksor të caktuar gjymtyror, duke e parë fjalinë si një thënie konkrete (fjalia ka intonacion të përfunduar); ka një strukturë të larmishme, mund të shprehet me një fjalë emërtuese, me dy a më shumë fjalë emërtuese ose një sifjali; është në lidhje të drejtpërdrejta dyshe dhe hierarkike në fjali; mund t’i përkasë tipave të ndryshëm (të thjeshtë, të zbërthyeshëm, homogjenë, të veçuar, përbërës sifjali, kryepërbërës); është një nga llojet e përbërësve gjuhësorë (sipas Çelikut kemi edhe lloje të tjera përbërësish gjuhësorë: përbërës semantikë tek fjala, përbërës fonetikë e fonologjikë në strukturën fonetike të fjalës, përbërës fjalëformues në fjalëformim, përbërës eptimor, përbërës sintaksor: këta janë terma dyfjalësh që dallojnë nga termi përbërës (komponent) si pjesë e diçkaje).

Përveç termave të sintaksës, në këtë punim do të përdorim edhe një term të gjuhësisë së tekstit, për të cilin parapëlqejmë termin e përdorur së pari prej Sh. Rrokaj¹⁰, **lidhëzor**. Termi lidhëzor përdoret për të emërtuar ato njësi që në gjuhësinë e tekstit emërtohen ndërkombëtarisht konektor. Lidhëzorët janë mjete që shërbejnë

⁹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 1.

¹⁰ Rrokaj, SH., (2011) *Për një tipologji të lidhëzorëve të tekstit në gjuhën shqipe*, Konferenca Albanologjike e USHT, Tiranë.

për të lidhur fjalitë, të thjeshta ose të përbëra, me njëra-tjetrën në ndërtimin e një paragrafi ose të një teksti.

Vepra “Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)”, 2012, do të jetë vepra kryesore sintaksore mbi të cilën do të mbështeten analizat tona në materialin gjuhësor të shqipes. Nga kjo vepër janë përqafuar dhe përdorur në punimin tonë edhe disa terma sintaksorë të tjerë, veç atyre që trajtohen më lart.

0.4. Struktura e punimit

Punimi paraprihet nga një krye hyrës ku trajtohen objekti i studimit, metodologjia e përdorur në studime, terminologjia e përdorur dhe strukturimi i këtij punimi.

Studimi është konceptuar në gjashtë krerë.

Kreu i parë trajton klasifikimet e fjalive të thjeshta sipas tipit të kumtimit. Rëndësi në këtë krye merr edhe dallimi fjali-thënie, i cili çon në përcaktimin e qartë të konceptit të fjalisë. Përshkruhen tipat e ndryshëm të fjalive të njohura në gramatikën e gjuhëve të huaja dhe gramatikave të shqipes, si edhe nxirren problemet kryesore që dalin nga këto përshkrime.

Kreu i dytë trajton çështje të përgjithshme që lidhen me fjalinë pyetëse. Këto çështje kanë të bëjnë me këndvështrimet e ndryshme që kanë rryma të ndryshme të gjuhësisë në lidhje me fjalinë pyetëse, si edhe tiparet e përgjithshme që shfaqen në një fjali pyetëse.

Kreu i tretë diskuton klasifikimet e fjalive pyetëse dhe përcaktohen kriteret për klasifikimin e këtyre fjalive. Përshkruhen fjalitë pyetëse variabël dhe fjalitë pyetëse alternative si edhe dy nënlojet e këtyre të fundit, fjalitë pyetëse alternative polare dhe fjalitë pyetëse alternative veçuese.

Kreu katërt përshkruhen fjalitë pyetëse variabël duke përshkruar variantet e shfaqjes së variablave dhe pozicionet që ato zënë në fjali. Përshkruhen tipat e përbërësve sintaksorë që ndërtohen me anë të fjalëve pyetëse si edhe mundësitë e lidhjeve sintaksore të tyre në shqipe.

Kreu i pestë trajton fjalitë pyetëse alternative duke përshkruar të dyja nënklasat. Përshkruhen fjalitë pyetëse alternative polare dhe roli i pjesëzës pyetëse **a** në strukturën e këtyre fjalive. Gjithashtu përshkruhen edhe fjalitë pyetëse alternative

veçuese, ku dallohen ato të ndërtuara me lidhëzën veçuese **apo**, ato të ndërtuara nga lidhëza veçuese **a** dhe ato të cilat ndërtohen nga togu **apo jo**.

Kreu i gjashtë “Mbi disa përdorime të fjalëve pyetëse” i është lënë trajtimit dhe përshkrimit të thënieve pyetëse, pra trajtohen pyetjet si njësi të ligjërit, duke përshkruar pyetjet informuese, pyetjet reaguese, pyetjet thirrmore dhe pyetjet retorike.

Punimi mbyllet me përfundimet të cilat ndiqen nga bibliografia dhe nga lista e letërsisë kryesore të shfrytëzuar.

KREU I

MBI KLASIFIKIMIN E FJALIVE TË THJESHTA

1.1. Konceptimi i fjalisë në gramatologji

Në fillim të shek. XX studimet për gjuhën si objekt shkencor morën një hov të madh dhe çuan në ngritjen e gjuhësisë në një nivel të rëndësishëm në gjithësinë e mendimit shkencor. Një rol të rëndësishëm në këtë hap ka dhënë përcaktimi i objektit të gjuhësisë nga Ferdinand de Saussure, në ndarjen që ai i bën komunikimit njerëzor (gjuhës) në tre elemente *gjuhë/ligjërimi/të folur*. Sipas tij, *Gjuha është objekt i përkufizuar mirë në tërësinë heteroklite të të dhënave të ligjëritimit. Gjuha, e ndryshme nga të folurit, është objekt që mund të studiohet në mënyrë të veçantë. Derisa ligjërimi është heterogjen, gjuha e përkufizuar kështu ka natyrë homogjene: është një sistem shenjash ku thelbësor është vetëm bashkimi i kuptimit me përfytyrimin tingullor, dhe ku të dy pjesët e shenjës janë njësoj psikike. Gjuha është objekt i natyrës konkrete jo më pak se të folurit, e kjo është një epërsi e madhe për studime.*¹¹ Dallimi i gjuhës nga ligjërimi dhe të folurit u bë një nga aksiomat kryesore të gjuhësisë moderne e çoi në lindjen e një sërë rrymash metodike e këndvështrimesh të ndryshme mbi gjuhën. Çfarë kuptonte Sosyri me gjuhë, në literaturën shqipe e gjejmë të sqaruar më qartë nga R. Memushja: *Gjuha përfshin gjithë mjetet tingullore të komunikimit me gojë (fonemat, morfemat, fjalët etj.) si dhe rregullat e kombinimit të këtyre mjeteve, vështruar në mënyrë të shkëputur nga çdo përdorim konkret i tyre.*¹² Ndërsa për ligjërimin ai thotë: *Po qe se gjuhën do ta përfytyronim si një magazinë ku ruhen mjete dhe rregulla të përdorimit të tyre, atëherë në çdo rast kur prej saj marrim nga këto mjete e rregulla për t'u kumtuar diçka të tjerëve, kemi të bëjmë me ligjërimin (të*

¹¹ De Saussure, F. (2002). *Kurs i gjuhësisë së përgjithshme*. (R. Ismajli, Përkth.) Tiranë: DITURIA. f. 42.

¹² Memushaj, R. (2002). *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë: DITURIA. f. 41.

*folurit), që mund të përkufizohet si procesi i komunikimit me anë të gjuhës.*¹³ Ndarja gjuhë/ligjërim na përshkruhet si ndarje midis konkretes dhe abstraktes, ku gjuha i përket rrafshit të abstraktes, ndërsa ligjërimi i përket rrafshit të konkretes, rrafshet të cilat bashkekzistojnë, por që për qëllime studimore ndahen nga njëri-tjetri.

Një nga përcaktimet më të rëndësishme të bëra nga Sosyri në gjuhësi është përkufizimi i gjuhës si **sistem** dhe si **strukturë**. *Gjuha është një sistem sistemesh të lidhura midis tyre shkallë-shkallë, ku sistemet e shkallës më të ulët janë pjesë e një sistemi të një shkalle më të lartë dhe ky nga ana e vet, përfshihet në një sistem tjetër të një shkalle edhe më të lartë edhe kështu me radhë. Nga kjo pikëpamje, nënsistemet e gjuhës mund të përfytyrohen si një radhë rrafshesh hierarkike. Secili nga këto rrafshet ka njësitë e veta bazë, të cilat ndryshojnë cilësisht nga njësitë bazë të rrafshëve të tjera. Njësitë bazë të gjuhës janë **fonema, morfema, fjala, sintagma dhe fjalia**.*¹⁴ Është fjalia, njësia më e madhe e gjuhës, e cila duhet vështuar si një njësi abstrakte në të cilën realizohen e gjejnë shprehje të gjitha njësitë e tjera. Ndryshe nga njësitë e tjera, fjalia është njohur si njësi gjatë gjithë historisë së studimit të gjuhës njerëzore. Edhe pse është një njësi kryesore, nuk ka pasur dhe nuk ka një përkufizim përfundimtar për fjalinë. Janë diskutuar dhe diskutohen edhe sot e kësaj dite çështje të ndryshme që lidhen me anë të ndryshme të fjalisë, kufijtë e një fjalie, përmbajtja, përkufizimi etj.

Përkufizimi i fjalisë në gjuhësinë botërore ka një histori të gjatë e cila nis që me gramatikanët e lashtësisë, si: Protagora¹⁵, Dionis Trakasi¹⁶, Apolon Diskoli¹⁷, Donati e Prisciani¹⁸ etj. të cilët kanë hedhur themelet për përkufizimin e fjalisë. Megjithatë vëmendjen kryesore ia kushtuan fjalës si njësi përbërëse të fjalisë dhe përcaktimit të pjesëve të ligjëratës, nuk mungojnë edhe përcaktimet e përshkrimet për tipat e ndryshëm të fjalisë. Studimet gjuhësore botërore patën një hov të rëndësishëm zhvillimi në shek. XIX, i cili parapriu zhvillimet e rëndësishme, sidomos studimet sinkronike, të shek. XX. Megjithatë gjatë shek. XIX gjuhëtarët shfaqin ide të ndryshme për përkufizimin e fjalisë, ata takohen në dy pika. E para, është *identifikimi i strukturës së fjalisë me procesin përmes të cilit prodhohet dhe e dyta është lidhja midis fjalisë dhe një lloji të veçantë të përfaqësimeve mendore* (mendimit: shënim i

¹³ Memushaj, R. (2002). *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë: DITURIA. f. 41.

¹⁴ Memushaj, R. (2002). *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë: DITURIA. f. 52.

¹⁵ Robins, R. H. (2007). *Histori e gjuhësisë*. (G. Lafe, Përkth.) Tiranë: Dituria, f. 53.

¹⁶ Robins, R. H. (2007). *Histori e gjuhësisë*. (G. Lafe, Përkth.) Tiranë: Dituria, f. 61.

¹⁷ Robins, R. H. (2007). *Histori e gjuhësisë*. (G. Lafe, Përkth.) Tiranë: Dituria, f. 61.

¹⁸ Robins, R. H. (2007). *Histori e gjuhësisë*. (G. Lafe, Përkth.) Tiranë: Dituria, f. 96.

yni).¹⁹ Mendimet filozofiko-gjuhësore të Humboldt paraprinë lindjen dhe zhvillimin e gjuhësisë moderne të shek. XX.

Gjatë shek. XX lindën rryma të rëndësishme teorike në lëmë të studimit të gjuhës, si strukturalizmi, deskriptivizmi, bihejviorizmi, gjenerativizmi, pragmatizmi, psikologjizmi, konjitivizmi etj. Këto rryma kryesore teorike kanë kontribuar në dy drejtime kryesore në fushën e gjuhësisë: (a) *përshkrimi dhe pasqyrimi sa më i qartë dhe sa më i detajuar i strukturës së gjuhës sipas niveleve të ndryshme, fonologjike, morfologjike, sintaksore, duke synuar zbërthimin e njësive ekzistuese në njësi më të vogla, për të arritur te elementet bazë, të pazbërthyeshme më tej por të analizueshme;* (b) *shtrirja dhe zgjerimi gjithnjë e më tej i sferës së studimit, gjë që ka sjellë modifikimin, zgjerimin dhe ndryshimin e objektit të studimit, çfarë i ka shërbyer argumentimit të lindjes së disiplinave të reja gjuhësore.*²⁰ Vetë fjalja është bërë objekt i një ndarje të tillë dyjare, duke u kundruar herë si një strukturë e mëvetësishme e herë si një njësi dinamike në të cilën ngërthehen aspekte të ndryshme.

Edhe pse për fjalinë janë dhënë një numër i madh përkufizimesh, ata mund të përmbliken në tre këndvështrime kryesore, fjalja si njësi gramatikore, si njësi psikologjike dhe si njësi komunikative. Këtë qasje ka gjuhëtari gjerman Ries, sipas të cilit, *fjalja është njësi minimale e ligjërit, e formësuar gramatiksht, që shpreh përmbajtjen në perspektivën e lidhjes së saj me realitetin.*²¹ Me ligjërim ai nënkupton gjuhën në përdorimin konkret, në komunikim, ndërsa njësi minimale të formësuar gramatiksht quan një njësi e cila nuk mund të zbërthehet më tej në njësi të ngjashme me të dhe është e formuar sipas rregullave të caktuara, kurse përmbajtja e fjalisë është e lidhur me kuptimin e fjalëve dhe grupeve të fjalëve i cili lidhet me një realitet jashtëgjuhësor.²² Pra për të fjalja është një njësi tek e cila ndërthuret, gjuhësorja me jashtëgjuhësoren. Tjetër qëndrim vihet re te Bloomfield-i. Për të fjalja është “*një formë gjuhësore e pavarur, që nuk përfshihet në një formë gjuhësore më të madhe përmes një ndërtimi gramatikor*”.²³ Pra është thjesht një njësi gramatikore. Si njësi gramatikore fjalja është një tërësi abstrakte, nga e cila niset gjuhëtari në analizën e

¹⁹ Graffi, Giorgio, *200 years of syntax, a critical survey*, John Benjamins Publishing Company, 2001, f. 125.

²⁰ Dauti, L. (2014). *Çështje të kohezionit gjuhësor në veprën e Bilal Xhaferit*. Tiranë: Tezë doktore. f. 13.

²¹ Memushaj, R. (2002). *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë: DITURIA. f. 256.

²² Graffi, Giorgio, *200 years of syntax, a critical survey*, John Benjamins Publishing Company, 2001, f. 129.

²³ Lyons, J. (2001). *Hyrje në gjuhësinë teorike*. (E. Likaj, Përkth.) Tiranë: Dituria, f. 171.

marrëdhënieve distributive brenda shprehjeve. Shprehja është përkufizuar nga Harris si “një pjesë e ligjërit të një personi të vetëm para dhe pas të cilit personi hesht”.²⁴ Pra, shprehja në këtë kuptim barazohet ose afrohet me atë që në gjuhësinë e sotme quhet *thënie*.

Për autorë të ndryshëm fjalja shihet në këndvështrime të ndryshme, e secili ndalet në një aspekt të saj, duke e parë si njësi të komunikimit ose si njësi gramatikore. Matheziusi bën dallimin ndërmjet fjalisë si njësi abstrakte dhe fjalisë si thënie konkrete, e para i përket gjuhës e dyta është një fenomen i ligjërit.²⁵ Secili prej këtyre qëndrimeve ka hasur në kundërshti, kur bëhet fjalë për përfshirjen e strukturave të caktuara sintaksore, të tilla si shprehjet pa folje, njësitë e ndërtuara nga një fjalë etj. në klasën e fjalive apo jo.

E njëjta gjendje për përcaktimin dhe përkufizimin e fjalisë vihet re edhe në gjuhësinë shqiptare. Në veprat e para sintaksore, tekstet shkollore e universitare të hartuar nga A. Xhuvani, I. D. Sheperi, J. Rrota, K. Cipo, M. Domi etj., janë bërë përpjekjet e para për përkufizimin e fjalisë. Në këto tekste fjalja barazohet me mendimin. Kështu, Justin Rrota e përkufizon fjalinë si “*mendim i diftue me fjalë*”²⁶. Ilia Dilo Sheperi²⁷ mban qëndrim të njëjtë, “*Fjali quhet mendimi ose gjykimi i çfaqur me anë fjalësh.*” A. Xhuvani gjithashtu thotë se “*fjali quhet mendimi i ynë i çfaqur me të folur a me të shkrueme*”.²⁸ Po kështu edhe K. Cipo thotë se *çdo mendim i shprehur me fjalë quhet fjali*.²⁹ Ndërsa në (Sintaksa, 1952) ai shprehet se *fjalja është një organizëm i gjallë*.³⁰ Stefan Prifti e përkufizon fjalinë si “*njësinë sintaktike që shpreh një mendim të caktuar*”.³¹ M. Domi është ai që fut konceptin gramatikor në përkufizimin e fjalisë. Ai thotë se “*fjali quhet pikërisht bashkim fjalësh të lidhura nga ana gramatikore e kuptimore, që shprehin një mendim të caktuar, ndonjëherë një*

²⁴ Lyons, J. (2001). *Hyrje në gjuhësinë teorike*. (E. Likaj, Përkth.) Tiranë: Dituria, f. 167.

²⁵ Graffi, Giorgio, *200 years of syntax, a critical survey*, John Benjamins Publishing Company, 2001, f. 231.

²⁶ Rrota, J. (2005). *Sintaksi i shqipes*. Shkodër: Botime Franceskane, f. 5.

²⁷ Sheperi, I. D. (1927). *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe (sidomos e toskërishtes)*. Vlorë: Shtypshkronja "Vlora" G. Direttore & C, f. 145.

²⁸ Xhuvani, A. (1938). *Njohurit e para të sintaksës shqipe, pjesa e parë*. Tiranë, f. 5.

²⁹ Cipo, K. (2015). *Gramatikë e gjuhës shqipe*. Tiranë: Pegi, f. 63.

³⁰ Cipo, K. (1952). *Sintaksa*. Tiranë: N.I.SH. Shtypshkronjave-Stab. Mihal Duri, f. 3.

³¹ Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 38.

dëshirë, një ndiesi, një pyetje.³² Me këtë qëndrim fillon edhe largimi i konceptimit të fjalisë si mendim i shfaqur me fjalë dhe mosbarazimi i saj me gjykimin.

Mendimi tradicional në gjuhësinë shqiptare mbi fjalinë përmbledhet në Gramatikën e Akademisë. Sipas kësaj gramatike në fjali dallohen dy anë: ana kuptimore dhe ana strukturore. Ana kuptimore e fjalisë është përcaktuar në historinë e gjuhësisë me terma të ndryshëm, zakonisht me fjalët se fjalë është “shprehje e një mendimi”. Por kur termi “mendim” njëjtësohet me brendinë e termit “gjykim” të logjikës, atëherë mbeten jashtë ato thënie që përmbajnë ndjenjat, vullnetin dhe pyetjen. Prandaj në përkufizimin e fjalisë, për sa i përket anës kuptimore duhet theksuar se në fjali formësohet dhe shprehet një gjykim, një pyetje, një ndjenjë ose një dëshirë, d.m.th., një kumtim relativisht i plotë.³³ Ky mendim përmbledhet në përkufizimin që formulohet si vijon në këtë vepër: ***fjali** quhet njësia sintaksore themelore e kumtimit ligjërimor, që shprehet me një a më shumë fjalë të lidhura gramatikisht, të shqiptuara me një intonacion mbarimi, dhe që shpreh një gjykim, një pyetje, një dëshirë, një nxitje a një ndjenjë, si dhe qëndrimin e folësit ndaj realitetit të brendisë së kumtimit.*³⁴

Mehmet Çeliku në veprën e tij, “Sintaksë e gjuhës shqipe, përbërësit sintaksorë”, njeh si një njësi të vetme **fjalinë** ku përfshin edhe *fjalitë e thjeshta* edhe *fjalitë e përbëra* (periudhat). Sipas tij, *fjalitë e thjeshta dhe fjalitë e përbëra përbëjnë një njësi të vetme kumtuese, gramatikore dhe intonacionore.*³⁵ Pra, për Çelikun një njësi duhet të plotësojë tre kushte që të gëzojë statusin e fjalisë: të jetë njësi kumtuese, d.m.th., të kumtojë diçka; të jetë njësi gramatikore, d.m.th., e ndërtuar sipas rregullave gramatikore të shqipes; të jetë njësi intonacionore, d.m.th., të ketë intonacion të përfunduar.

R. Përnaska është autori që në literaturën sintaksore shqipe ka trajtuar në pikëpamje teorike konceptin e fjalisë. Sipas tij, *fjalinë duhet ta kuptojmë jo vetëm si njësi të gjallë dhe kryesore të ligjërimin, në të cilën nëpërmjet ndërgjegjes së folësit shprehet realiteti objektiv, por edhe si lidhje tërësore të fjalëve, sipas lidhjeve të gramatikës së një gjuhe dhe që është mjeti themelor i formimit e shprehjes së mendimit, ndjenjës dhe vullnetit.*³⁶ Ky është një dallim kryesor, i cili ndikon në përqendrimin e kërkimit në një aspekt të caktuar të fjalisë, në aspektin statik, ose në

³² Domi, M. (1969). *Gramatika e gjuhës shqipe, Sintaksa*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore, f. 3.

³³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 110.

³⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 111-112.

³⁵ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 333.

³⁶ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 87.

aspektin dinamik. Duke e parë fjalinë si njësi të gjuhës, si njësi statike, siç shprehet Përnaska, është e mundur të bëhen klasifikime e kategorizime të llojeve të fjalive dhe të njësive përbërëse të saj, të cilat, meqenëse janë të shkëputura nga situata konkrete e ligjërimit, ruajnë një rol të pandryshueshëm. Ndërsa duke e parë fjalinë si njësi të ligjërimit, pra si njësi dinamike, është e mundur të studiohen anë të tjera të saj, si kuptimi konkret në një situatë konkrete ligjërimore, vlera e njësive përbërëse të saj etj., të cilat duke qenë se janë të lidhura me situatën konkrete të ligjërimit janë të ndryshueshme. Kjo ndarje, e cila lidhet edhe me dikotominë *gjuhë/ ligjërim*, ka çuar në njohjen e dy njësive të ndryshme, të **fjalisë**, si njësi e rrafshit të gjuhës, dhe të **thënies**, si njësi e rrafshit të ligjërimit. Siç shprehet Përnaska, *edhe për sintaksën ka rëndësi të dallohet sintaksa e ligjërimit nga sintaksa e gjuhës*.³⁷

1.2. Fjalë dhe thënie

Dikotomia *gjuhë/ligjërim* e propozuar nga Sosyri çoi në dallimin dhe përcaktimin e njësive të gjuhës dhe njësive të ligjërimit. Përqendrimi më i madh i gjuhëtarëve iu kushtua gjuhës, dhe u përcaktuan e u analizuan thujtë në mënyrë shteruese njësitet e gjuhës, duke i lënë elementet e ligjërimit si të dorës së dytë. Vetëm në gjysmën e dytë të shek. XX nisi të ndryshonte kah interesimi i gjuhëtarëve duke u drejtuar nga ligjërimi dhe nisën të përcaktohen e studiohen njësitet e ligjërimit. Si njësi të ligjërimit njihen: *thënia, grupi kuptimor, fjala fonetike, rrokja dhe tingulli*.³⁸

De Mauro shprehet se vetë Sosyri nuk mban qëndrim të qartë nëse fjalë është njësi e gjuhës apo e ligjërimit.³⁹ Në veprën e tij “Kurs i gjuhësisë së përgjithshme” ai fjalinë e sheh si njësi të ligjërimit⁴⁰, ndërsa sintagmat që e përbëjnë atë si njësi të gjuhës. Dallimi fjalë/thënie nisi të nxjerrë krye që në veprat e ndikuara nga gjuhësia strukturaliste. Disa gjuhëtarë strukturalistë përzgjedhin thënien dhe jo fjalinë si njësine fillestare për analizat dhe klasifikimet e njësive sintaksore.⁴¹ Me gjithë luhatjet

³⁷ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 89.

³⁸ Memushaj, R. (2002). *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë: DITURIA. f. 55.

³⁹ Graffi, G. (2001). *200 years of Syntax: A critical survey*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company, f. 170.

⁴⁰ De Saussure, F. (2002). *Kurs i gjuhësisë së përgjithshme*. (R. Ismajli, Përkth.) Tiranë: DITURIA. f. 143.

⁴¹ Graffi, G. (2001). *200 years of Syntax: A critical survey*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company, f. 233.

e autorëve të caktuar, përgjithësisht në mendimin gjuhësor botëror pranohet se fjalja është njësi e gjuhës, ndërsa thënia është njësi e ligjërimit. Si pjesëmarrës në aktet e të folurit, ne u kumtojmë të tjerëve idetë, mendimet dhe emocionet tona. Këtë e bëjmë me anën e thënieve, të cilat janë njësia themelore e ligjërimit me funksion kumtues.⁴²

Çfarë është thënia? A është thënia e njëjtë me fjalinë? Ku dallon thënia nga fjalja? Thënia është njësia më e vogël e të thënit, prodhim gjuhësor, fryt i operacioneve thënësore e predikative të kryera nga thënësi.⁴³ Pra, thënia është një njësi konkrete e ligjërimit të një thënësi konkret, në një kohë dhe në një vend të caktuar. Ajo shfaqet si rezultat i të thënit, i cili është procesi krijues që mundësitë që jep gjuha i kthen në thënie, në ligjëratë.⁴⁴ Thënia është rezultat (prodhim) i kompetencës gjuhësore të një njeriu në një situatë ligjërimore të caktuar. Ajo lidhet drejtpërdrejt me performancën si shfaqja konkrete e aftësisë gjuhësore të një njeriu në ligjërimit.

Ligjërimiti, përveç funksionit të vet themelor që është transmetimi i përmbajtjeve, ka edhe funksione të tjera; ai është gjithashtu *veprim*.⁴⁵ Çdo thënie jo vetëm transmeton një përmbajtje të caktuar, por kryen edhe një lloj *akti ligjërimor* ndaj bashkëfolësit të vet duke premtuar, pyetur, kërcënuar etj. Thëniet janë të pajisura me një forcë shprehëse (*illocutoire*) që mund të qartësohet nga sintaksa, intonacioni ose konteksti.⁴⁶

Ndërsa fjalja është njësi abstrakte, njësi e gjuhës e cila ndërtohet mbi bazë të rregullave të caktuara gramatikore që veprojnë në gjuhë të ndryshme në mënyra të ndryshme. *Fjalja ka skemë të vet ndërtimore, madje disa skema, ka formulën e vet. ... skemat ndërtimore të fjalisë i përkasin sistemit gjuhësor në tërësi.*⁴⁷ Skemat ndërtimore të fjalisë kanë karakter abstrakt dhe shërbejnë si modele të caktuara (të gatshme). Mbi bazë të këtyre modeleve ndërtohen një numër i pafundmë fjalish. Këto skema, në studimet sintaksore të fundit pasqyrohen edhe në mënyrë grafike, skema e drurit, skema e kllapave apo *pasqyra e pluseve*.⁴⁸ Fjalitë e një gjuhe hyjnë në raporte

⁴² Memushaj, R. (2002). *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë: DITURIA, f. 54.

⁴³ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 151.

⁴⁴ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 157.

⁴⁵ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 166.

⁴⁶ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 167.

⁴⁷ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 124.

⁴⁸ Pasqyra e pluseve është një skemë e propozuar nga M. Çeliku në veprën “Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë). Kjo skemë mbart në vetvete origjinalitet sepse mëton t’i shpjegojë lidhjet strukturore hierarkike të njësive përbërëse të fjalisë në skaje terminologjike të shqipes, duke u bazuar në lidhjet dyshe të këtyre elementeve.

asociative (paradigmatike), pra, mund të klasifikohen në gjedhe të caktuara duke u nisur nga ndërtimi i tyre strukturor.

Fjalë përveçse ka formën e saj, ka edhe kuptimin e vet. Kuptimi gramatikor i fjalës është *predikativiteti*. Predikativiteti është kategori gjuhësore dhe, është e kuptueshme, shfaqet nga një sistem i tërë formash, nga skema ndërtimore e fjalës në të gjithë paradigmen e saj.⁴⁹ Predikativiteti e bën fjalën njësi të një shkalle të veçantë dhe e karakterizon atë si tërësi.⁵⁰ Pra, predikativiteti është një kategori e rëndësishme, e cila luan një rol të rëndësishëm në përcaktimin e fjalës si njësi gjuhësore. Shumica e gjuhëtarëve mendojnë se kuptimi gramatikor i fjalës së thjeshtë, predikativiteti, formohet nga bashkëveprimi i kategorisë së modalitetit, kohës dhe vetës, ndonjë shtie edhe kategorinë e numrit.⁵¹ Si term gjuhësor modaliteti bashkon dy kuptime: së pari, marrëdhënien e kumtimit ndaj realitetit dhe, së dyti, marrëdhënien e folësit ndaj asaj çka është kumtuar.⁵² Modaliteti bëhet kategori gjuhësore, sintaksore vetëm kur shihet si fakt i ndërtimit të fjalës. Si kategori sintaksore, modaliteti është tipar qenësor ndërtimor i fjalës dhe në varësi edhe nga të shprehurit e tij dallohen tipe të ndryshme fjalish. Rol të dorës së parë luan këtu intonacioni, i cili, në situata të caktuara, ndërtimeve të njëjta u jep vlera modale të ndryshme: *Erdhi traktori.*, *Erdhi traktori?*, *Erdhi traktori!*. Modaliteti, përveç shprehësve morfologjikë a sintaksorë, ka edhe mjete plotësuese ndihmëse leksiko-gramatikore, si fjalë modale, pjesëza modale.⁵³ Sipas R. Memushajt, *intonacioni kumtues* dhe *kallëzuesia* (predikativiteti) janë dy tiparet e pamungueshme të fjalës.⁵⁴ Ndërsa, për Çelikut është i rëndësishëm të bëhet dallimi, ndërmjet kallëzuesisë dhe predikativitetit. Predikativitetet kanë të gjitha tipat e fjalive, fjalitë dykryepërbërëse, fjalitë njëkryepërbërëse, madje edhe fjalitë pa përbërës, ndërsa kallëzuesia është tipar vetëm i fjalive dykryepërbërëse.⁵⁵ Sipas tij, kallëzuesia është shprehje e bashkëlidhjes së kryefjalës me kallëzuesin. Pra, fjalë ekzistencën e saj si njësi e gjuhës e mbështet në dy tipare: tipari formal, struktura gramatikore, dhe tipari kuptimor, predikativiteti.

⁴⁹ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 124.

⁵⁰ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 124.

⁵¹ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 125.

⁵² Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 128.

⁵³ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 129.

⁵⁴ Memushaj, R. (2002). *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë: DITURIA, f. 261-262.

⁵⁵ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 135.

Sipas Çelikut, fjalja e thënia nuk përputhen plotësisht; ato përputhen pjesërisht, kur fjalja përdoret si akt ligjërimit, si instrument komunikimi.⁵⁶ Për të një fjali është potencialisht një thënie ose më shumë se një thënie dhe realizohet si e tillë në momentin që përdoret në ligjërimin e gjallë. Intonacioni dhe rrethana ligjërimore janë dy elemente që ndihmojnë realizimin e thënieve të ndryshme nga e njëjta fjali. Sipas Lloshit, thënia është një fjali plus konteksti i përdorimit të saj.⁵⁷ Konteksti u jep thënieve tona kuptimin real. Nëse një thënie e shkëpusim nga konteksti, pra e shohim si fjali, mund të vëmë re se do të dukej pa kuptim. Megjithatë, duhet të kemi parasysh se kemi veçmas *kuptimit të fjalisë*, dhe dy kuptime të tjera, *kuptimin e thënies* dhe *kuptimin e folës/dëgjuesit*.⁵⁸ Pra, është e rëndësishme të dallohet kuptimi i fjalive nga domethënia e thënieve.

Çeliku shprehet se “*Në sintaksën tradicionale fjalja konsiderohet njëherazi njësi kumtuese, ndërtimore dhe intonacionore, duke e konceptuar kështu jo vetëm si diçka abstrakte, por edhe si njësi funksionale, kumtuese dhe intonacionore e gjuhës.*”⁵⁹ Edhe për Përnaskën “*në traditën tonë gramatikore nuk është trajtuar thënia si njësi kumtuese. Si njësi kumtuese është mbajtur vetëm fjalja dhe periudha a fjalja e përbërë.... Vetëm rrallë, e në raste të caktuara, është bërë dallimi thënie/fjali, si, p.sh., kur është folur për rendin e gjymtyrëve.*”⁶⁰ Për të thënia nuk është e njëjtë me fjalinë, sepse ekzistojnë njësi gjuhësore, që në ligjërimit shërbejnë si thënie, ndërsa nuk plotësojnë strukturën minimale të një fjalie.

Trajtimi i fjalisë si thënie, duke mos i dalluar si njësi të dy rrafshëve të ndryshëm, rrafshit thjesht gjuhësor (abstrakt) dhe rrafshit funksional, ka bërë që në disa klasifikime e nënklasifikime për tipat e fjalive të përdoren kriteret funksionale e në disa të tjera të përdoren kriteret formale-gramatikore, ose gërshetime kriteresh. Kështu në sintaksat e shqipes gjejmë një ndarje në fjali pyetëse të mirëfillta dhe fjali pyetëse jo të mirëfillta, këto të fundit të klasifikuara si fjali pyetëse pohuese, mohuese, nxitëse etj., klasifikim që bëhet duke i parë këto fjali si thënie e jo si fjali. Thënia dhe fjalja nuk janë e njëjta gjë. Jo, çdo thënie është fjali dhe një thënie mund të përbëhet edhe nga më shumë se një fjali. *Thënia* është njësi e cila është objekt studimi i një disipline

⁵⁶ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 33.

⁵⁷ Lloshi, Xh. (2005). *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*. Tiranë: Albas, f. 296.

⁵⁸ Lloshi, Xh. (2005). *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*. Tiranë: Albas, f. 298.

⁵⁹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 35.

⁶⁰ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 169-170.

të veçantë gjuhësore, pragmatikës, ndërsa për sintaksën objekt studimi është *fjalë* si organizim gramatikor.

Është e rëndësishme që të ruajmë dallimet midis dy rrafshëve, të përcaktojmë njësitë dhe llojet e nënlojet e tyre sipas rrafshëve përkatëse dhe jo duke i gërshtuar tiparet e njërit rrafsh me tiparet e rrafshit tjetër. Këtë objektiv do ta realizojmë në këtë punim duke pranuar qëndrimin se: *Raportet midis njësive të gjuhës dhe njësive të ligjërit mund të karakterizohen më mirë si raporte midis invarianteve dhe varianteve në të cilat mishërohen këto invariante.*⁶¹

1.3. Tipat e fjalëve dhe aktet e ligjërit

Në kontrast me pikëpamjen tradicionale se funksioni i gjuhës është vetëm përshkruar, tani është gjerësisht e pranuar se kur flasim ne realizojmë veprime të llojeve të ndryshme.⁶² Filozofi Xhin Austin (1911-1960) e cilëson idenë se ligjërit është i lidhur me realitetin dhe mundëson përshkrimin e tij, *iluzion deskriptiv*.⁶³ Sipas Austinit disa thënie shërbejnë për të përshkruar botën (a), disa të tjera kanë tjetër funksion. Ato shërbejnë për të bërë diçka: të bëjnë një pyetje (b), të bëjnë një premtim (c) dhe të japin një urdhër (d).

(1)

- a. Toka rrotullohet rreth Diellit.
- b. Kush mungon sot?
- c. Të premtosh se do të vij.
- d. Shko shpejt në punë!

Ky autor i ndan thëniet që shërbejnë për të përshkruar botën, të cilat i quan *thënie konstative*, nga thëniet që shërbejnë për të realizuar një veprim, të cilat i quan *thënie performative*.⁶⁴ Austini ka propozuar një tezë sipas së cilës thëniet realizojnë tri tipe të akteve të ligjërit: një *akt lokucionar* – fakti i të thënit të diçkaje, një fjali gramatikore me një kuptim dhe një referencë, - një *akt ilokucionar*, të realizuar duke thënë diçka, si të pohosh/afirmosh, të pyesësh, të premtosh, të urdhërosh, të

⁶¹ Memushaj, R. (2002). *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë: DITURIA. f. 55.

⁶² König, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 276.

⁶³ Plangarica, T. (2013). *Hyrje në studimin e kuptimit*. Elbasan: Cikël leksionesh, f. 17.

⁶⁴ Plangarica, T. (2013). *Hyrje në studimin e kuptimit*. Elbasan: Cikël leksionesh, f. 17.

falënderosh, të vësh një bast etj. – dhe një *akt perlokucionar*, të realizuar nga fakti i të thënit të diçkaje, si të bindësh, ta bësh tjetrin të të besojë, të kërcënosh, t'i shtiesh frikën tjetrit.⁶⁵

Teoria e akteve të ligjëritit u zhvillua më tej nga Xhon Sirli (John Searle). Ai u shpreh qartë se ekziston një dallim i fortë midis përmbajtjes së fjalisë dhe forcës së shprehjes dhe e bazon analizën e tij në një këndvështrim mentalist, në të cilin përfshin qëllimet e folësit dhe njohjen e tyre.⁶⁶ Sipas Sirlit, një njeri mund të realizojë një akt ligjërimor nëse ai ka për qëllim që ta bëjë atë, duke përdorur një tip të caktuar fjalie, dhe nëse ekziston qëllimi i dikujt tjetër për të marrë (kuptuar) qëllimin e tij. Ai ka propozuar një seri rregullash konvencionale që duhet të respektohen në mënyrë që një akt ilokucionar të kurorëzohet me sukses. Fillimisht ka *rregulla paraprake* që mbështeten në situatën e komunikimit, veçanërisht në faktin që folësit duhet të flasin të njëjtën gjuhë, dhe në bindjet e planit të dytë të folësit. Në vijim *rregulla e brendisë* a e *informacionit propozicional* (të fjalisë) që përcakton brendinë a informacionin semantik të aktit ligjërimor. *Rregulla e sinqeritetit* që specifikon gjendjen mendore të folësit. Më së fundi, *rregulla thelbësore* që përcakton tipin e detyrimit të vënë nga njëri ose tjetri prej bashkëbiseduesve.⁶⁷ Sirli dallon pesë tipa kryesorë të akteve ligjërimore: përfaqësues, urdhërues, deklarues, udhëzues dhe shprehës.⁶⁸ Funkcionalisti Halliday njeh katër tipa kryesor të funksioneve të ligjëritit, *offer* (ofertë), *komandë*, *pohim*, dhe *pyetje*.⁶⁹ Megjithëse autorë të ndryshëm njohin akte të ndryshme ligjërimore, ata afrojnë në atë se të gjithë i njohin funksionet kryesore që realizohen në ligjërim: *dëftimi*, *pyetja*, *urdhri*, *dëshira*, *eksklamacioni* (shprehja e ndjenjave).

Elementet që ndikojnë në përcaktimin e tipit të aktit të realizuar në prodhimin e një thënieje quhen “tregues të forcës së shprehjes”. Me këtë term u referohet elementëve gramatikorë dhe aplikimit të tyre në kontekste të ndryshme. Elementet që mund të shfaqen në nivele të ndryshme të strukturës gjuhësore, përfshijnë:

- a. Karakteristika të strukturës morfofonologjike e morfosintaksore
- b. Karakteristika të organizimit leksikor

⁶⁵ Plangarica, T. (2013). *Hyrje në studimin e kuptimit*. Elbasan: Cikël leksionesh, f. 18..

⁶⁶ Ambroise, B. (2010). *From speech act theory to pragmatics*. HAL, f. 5.

⁶⁷ Plangarica, T. (2013). *Hyrje në studimin e kuptimit*. Elbasan: Cikël leksionesh, f. 79.

⁶⁸ König, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 278.

⁶⁹ Halliday, M. (2004). *An introduction to functional grammar*. New York: Oxford University Press, f. 108.

Disa nga tiparet të cilat kontribuojnë në përcaktimin e llojit të aktit ilokutiv që përmbush ai që flet, janë të kodifikuara në strukturën gramatikore të thënies. Këta tregues gramatikorë janë: *intonacioni, mënyra dhe koha e foljes, pjesëzat klitike e enklitike, përemrat, ndajfoljet, mbiemrat, lidhëzorët (konektorët), struktura e leksikut*.⁷⁰ Nuk ekziston një lidhje e drejtpërdrejtë ndërmjet treguesve gramatikorë dhe tipit të aktit të ligjëriminit. Forca shprehëse e një thënieje është rezultat i ndërveprimit të treguesve gramatikorë dhe informacionit kontekstual, ndërmjet këtyre dy aspekteve mund të ketë edhe mospërputhje. Në shumicën e rasteve lloji i aktit të ligjëriminit varet nga konteksti.⁷¹

Edhe pse jo gjithmonë akti ligjërimor është i lidhur me mjetet gjuhësore, në shumicën e rasteve janë mjetet gjuhësore ato që ndikojnë në realizimin e tij. Realizimi i aktit ligjërimor e gjen shprehjen edhe në tipat e fjalive. Tre tipa kryesorë të fjalive janë dalluar në gjuhët e Europës dhe gjithashtu janë parë si të përdorshme edhe në klasifikimet për shumë gjuhë të tjera: *dëftore, urdhërore dhe pyetëse*.⁷² Këto tre tipa lidhen edhe me tre kategori kryesore të forcës së shprehjes, *pohimit, urdhrit dhe pyetjes*.⁷³ Fjalitë dëftore përdoren përgjithësisht dhe në të shumtën e rasteve për akte ligjërimore, si: pohim, pretendim, konstatim, por gjithashtu edhe akuzim, kritikë, premtim dhe garantim. Fjalitë pyetëse përdoren në aktet e kërkimit të informacionit, të pyeturit, shqyrtimit etj., ndërsa fjalitë urdhërore përdoren që të urdhërojnë ose këshillojnë dëgjuesin për të bërë diçka, në akte të këtilla, si urdhër, komandë, sugjerim, rekomandim, lutje etj. Megjithatë, nuk kemi një përputhje të plotë ndërmjet tipeve të akteve të ligjëriminit me tipet sintaksore të fjalive. Mund të ndodhë që e njëjta thënie të përdoret për të përmbushur akte ligjërimore të ndryshme. Dhe anasjelltas, thënie të tipave të ndryshëm sintaksor mund të përfaqësojnë të njëjtin akt ligjërimor, kështu që folësi (thënësi) mund të përdorë njëren ose tjetrën.⁷⁴

Pavarësisht vështirësive që hasen në përcaktimin e tipave të fjalive, një klasifikim i tyre është i mundshëm. Duke pasur parasysh se “*forca e shprehjes është një tipar i*

⁷⁰ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. i III). Bologna: il Mulino, f. 23.

⁷¹ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. i III). Bologna: il Mulino, f. 25.

⁷² König, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 277.

⁷³ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press., f. 858.

⁷⁴ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. i III). Bologna: il Mulino, f. 43.

thëniet: është akti i të thënit të një fjalie ai që mbart forcë shprehjeje, jo vetë fjalia”⁷⁵, për përcaktimin e tipave kryesorë të fjalive duhet që të merren parasysh kriteret gramatikore formale. Tiparet formale që duhet të dallojnë tipat e fjalive duhet të përcaktohen si të tillë duke i parë si elemente që formojnë një sistem, ku një karakteristikë formale e një tipi fjali t’i përkasë vetëm atij tipi dhe asnjë fjali të mos i përkasë më shumë se një tipi.⁷⁶ Megjithatë këto tipare janë heterogjene, ato duhet të vlejnë në mënyrë që një fjali të një gjuhe të caktuar të klasifikohet sipas një kategorie kryesore.

1.4. Klasifikimi i fjalive në gramatikat e gjuhëve të huaja

Siç mund të pritet tipologjitë e fjalive të propozuara nga sintaksologët të ndryshëm të periudhës strukturaliste janë të lidhura ngushtësisht me konceptin e tyre për gjuhën dhe këndvështrimin e tyre kryesor për sintaksën. Si pasojë, funksioni komunikativ i fjalive është kriteri kryesor për disa prej tyre, ndërsa aspekti formal është për disa të tjerë.

Llojet e fjalive janë të ndryshme për gjuhë të ndryshme, sepse këto klasifikime varen nga veçantitë e gjuhës si dhe nga kriteret kryesore mbi të cilat bëhen klasifikimet.

Në gramatikën akademike italiane, *Grande grammatica italiana di consultazione*⁷⁷ sipas tipit sintaksor i cili përcaktohet nga ato elemente gramatikore që paraqesin raporte sistematike bashkekzistence⁷⁸ njihen këto lloje fjalish: 1. *dëftore*; 2. *pyetëse* (interogative); 3. *thirrmore*; 4. *urdhërore* dhe 5. *dëshirore*. Në këtë gramatikë tipat e fjalive klasifikohen duke u mbështetur në krahasime që bëhen ndërmjet tipit sintaksor të fjalisë dhe aktit ligjërimit që realizohet me anë të tyre si edhe krahasimeve të tipareve të ndryshme gramatikore e leksikore që shërbejnë për dallimin e njërit tip nga tjetri.

⁷⁵ Hudson, R. (1975). The meaning of questions. *Language*, 51 (1), f. 4.

⁷⁶ König, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 278.

⁷⁷ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. I e III). Bologna: il Mulino, f. 49.

⁷⁸ Duhet të kuptojmë njësi sintaksore, fjali, të cilat në strukturën e tyre gramatikore shfaqin ngjashmëri formale.

Më konkretisht për këtë gramatikë, *fjalja dëftore nuk është e lidhur me ndonjë akt të veçantë ligjërimi: thëniet e tipit dëftor mund shërbejnë për të shprehur akte ligjërimore që i përkasin llojeve të ndryshme të kategorive bazë*.⁷⁹ Ato mund të shërbejnë për të treguar, të urdhëruar, të drejtuar, të komanduar, të dënuar etj. Ndërsa pyetjet janë akte të kërimit të informacionit, arsyeja e ekzistencës së të cilave është marrja e një përgjigjeje⁸⁰. Për këtë gramatikë fjalitë pyetëse janë fjalitë të cilat kërkojnë një përgjigje, duke e lidhur kështu fjalinë pyetëse me pyetjen si kategori e komunikimit, jo vetëm si kategori gjuhësore. Ndërsa vlerë thirrmore mund të ketë e gjithë fjalja ose vetëm një element i saj. *Fjalja thirrmore përmban një të papritur (habi) në tërësi të saj ose në një pjesë të përmbajtjes: mund t'i referohet ngjarjes në tërësi ose një elementi të veçantë në fjali*.⁸¹ Kurse fjalitë urdhërore e dëshirore shihen si të tilla, për natyrën e aktit ligjërimor që ato shprehin. *Fraza urdhërore shpreh aktin ligjërimor të kërkesës për veprim në formën e një urdhri, një nxitjeje, një udhëzimi, një këshille, një lutje, ose një lejimi dhe kjo mund të bëhet e qartë nëpërmjet një parafrazimi gjë që e bën të qartë aktin ligjërimor përkatës*.⁸² *Fraza dëshirore shpreh një dëshirë pa ndihmën e foljeve ilokutive të tipit dëshiroj, dua, shpreh dëshirën, etj*.⁸³ Siç, edhe mund të shihet, përkufizimet e tipave të fjalive bëhen në bazë të vlerës kuptimore që ato marrin në ligjërim, ndërsa për secilin tip, në këtë gramatikë përshkruhen edhe tiparet gramatikore.

Ndryshe nga gjuha italiane, në gjuhën angleze dallohen katër tipa fjalish: 1. *dëftore* (declaratives); 2. *pyetëse* (interrogatives); 3. *urdhërore* (imperatives); 4. *thirrmore* (esclamatives).⁸⁴ Këto tipa fjalish dallohen nga pikëpamja gramatikore, siç shprehen edhe autorët e *The Cambridge Grammar of the English Language*: “*Tipi i fjalisë është një sistem gramatikor*”⁸⁵. Edhe në këtë gramatikë për tipat kryesor të fjalive shihet një lidhje e formës gramatikore me një përdorim karakteristik, ku me përdorim

⁷⁹ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. i III). Bologna: il Mulino, f. 50.

⁸⁰ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. i III). Bologna: il Mulino, f. 70.

⁸¹ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. i III). Bologna: il Mulino, f. 127.

⁸² Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. i III). Bologna: il Mulino, f. 152.

⁸³ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. i III). Bologna: il Mulino, f. 159.

⁸⁴ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the english language*. New York: Longman, f. 803.

⁸⁵ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 853.

karakteristik kuptohet vlera që ka secili tip në një akt ligjërimor, edhe pse lidhja ndërmjet kategorive kryesore formale gramatikore dhe kategorive të kuptimit ose përdorimit nuk është një me një.⁸⁶

Tipi kryesor i fjalisë është fjalë dëftore. *Një fjalë është dëftore nëse ajo nuk ka tiparet speciale që u përkasin tipave të tjerë.*⁸⁷ Fjalë dëftore dallohet si e tillë duke iu kundërvënë fjalëve pyetëse, urdhërore e thirrmore. Ndërsa te fjalitë pyetëse ata përfshijnë dy tipa: fjalë pyetëse të hapura dhe fjalë pyetëse të mbyllura. Si kriter dallimi shërben rendi i gjymtyrëve (subjektit dhe prediktit) dhe prania e fjalëve pyetëse. Kështu, *pyetjet e mbyllura kanë ndërrimin e rendit të subjektit me foljen ndihmëse dhe formohen gjithmonë me folje të shtjelluar.* Ndërsa, *pyetjet e hapura kanë një frazë pyetëse të bazuar në një nga fjalët pyetëse kush, cili, çfarë, kur, ku, si etj.*⁸⁸ Për fjalitë thirrmore kriteret dalluese janë kritere formale gramatikore e leksikore. *Thirrmoret përmbajnë në krye një frazë thirrmore, të bazuar në një nga fjalët thirrmore, what (çfarë) ose how (sa); ato përgjithësisht kanë rend subjekt-predikat, por prapavendosja e subjektit ose ndërrimi i rendit subjekt-folje ndihmëse janë të mundshme.*⁸⁹ Edhe për dallimin e fjalëve urdhërore kriteret janë kritere të rrafshit formal gramatikor e leksikor. *Urdhëroret janë normalisht të kufizuara vetëm në sifjalinë kryesore; një subjekt i vetës së dytë është i mundshëm; folja është në formën fillestare etj.*⁹⁰ Në anglishte tipi i fjalëve dëshirore shihet si një tip i vogël (minor). Në këtë gjuhë për të shprehur dëshirat përdoren struktura me nënrenditje lidhore, pra fjalë me folje në mënyrën lidhore, dhe disa struktura të gatshme të ngurosura.⁹¹

⁸⁶ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 854.

⁸⁷ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 855.

⁸⁸ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 856.

⁸⁹ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 857.

⁹⁰ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 857.

⁹¹ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 944.

1.5. Klasifikimi i fjalive në sintaksat e shqipes dhe disa probleme në klasifikimin e fjalive në shqipe

Siç shprehet edhe R. Përnaska, fjalë është njësi e studiueshme, e cila ka paradigmen e saj. Duke qenë se vetë fjalë është një njësi e gjerë, me kufij më të gjerë se fjalë, paradigma e saj mund të vëzhgohet nga këndvështrime të ndryshme. Ndaj e gjejmë të udhës të përshkruajmë klasifikimet e ndryshme që janë bërë në gjuhësinë shqiptare për fjalë, duke u përqendruar në klasifikimin e fjalive sipas tipit të kumtimit.

Klasifikimi i fjalive në gramatologjinë shqiptare nis që në gramatikat (sintaksa) shkollore, e përmbyllet në veprat e viteve të fundit me karakter akademik e universitar. Me gjithë dallimet e vogla ndërmjet tyre autorët e sintaksave të shqipes ndjekin përgjithësisht një linjë në klasifikimin e fjalive të thjeshta.

Aleksandër Xhuvani i klasifikon fjalët në *dëftore*, *pyetëse*, *çuditëse*, *urdhënuese* e *dishruese*.⁹² Pra, ai njihet pesë tipa të ndryshëm të fjalive sipas kumtimit. Dhe nuk ndalet shumë në sqarimin dhe përcaktimin e tyre nga ana kuptimore, por mjafton në përcaktimin e shenjës së pikësimit që shoqëron çdo tip fjalie.

Sipas **Sheperit**⁹³, sipas mënyrës me të cilën e shfaqin kuptimin e tyre janë: a) *pohore ose afirmative*, kur shfaqin pohim. b) *mohore ose negative*, kur shfaqin mohim.. c) *pyetëse*, kur nuk shfaqin as pohim as mohim. Te ky autor vihet re përfshirja e trajtës pohore e mohore në klasifikimin e fjalive, por nuk përmend fjalët dëftore, urdhërore dhe thirrmore. Ndërsa për të fjalët pyetëse janë një tip i veçantë.

Sipas **Justin Rrotës**⁹⁴ fjalë mund të jetë katër farësh, sipas mënyrës, a trajtet, me të cilën shprehet një mendim. Në kjoftë se diftohet ky, vetëm si një kallxim, fjalë atëherë thirret: f. *diftore*; ne pruftë puna tue pvetun: f. *pvetse*; po u diftue në trajtën e njëj dishiri: f. *dëshirore*; si një urdhën: f. *urdhërore*. Në klasifikimin e bërë nga Justin Rrota përmenden fjalët thirrmore, apo çuditëse, siç i njihet Xhuvani, por nuk emërtohen si të tilla. Ai i njihet këto si trajta të posaçme fjalish.

⁹² Xhuvani, A. (1938). *Njohurit e para të sintaksës shqipe, pjesa e parë*, në "Vepra 1", Tiranë, 1980, f. 206

⁹³ Sheperi, I. D. (1927). *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe (sidomos e toskërishtes)*. Vlorë: Shtypshkronja "Vlora" G. Direttore & C., f. 177

⁹⁴ Rrota, J. (2005). *Sintaksi i shqipes*. Shkodër: Botime Franceskane, f. 6

Kostaq Cipo⁹⁵, është autori që në sintaksën e tij njeh 6 tipa fjalish, të cilat ai i emërton fjali të pavarura. Për të *farët e fjalive të pavarura janë: lëçitëse, urdhëronjëse e pyetëse, eksklamative, hipotetike, kundërshtore*. Për fjalitë lëçitëse sot përdoret emërtimi *fjali dëftore*, ndërsa fjalia eksklamative quhet *thirrmore*. Cipo i njeh fjalitë thirrmore si tip i veçantë. Për të *fjali eksklamative është ajo që shpreh një ndjenjë të papritur*.⁹⁶ Fjalitë dëshirore i përfshin në grupin e fjalive urdhërore. Fjali hipotetike do të ishte një fjali e pavarur që do të shprehte një ide të supozuar, por një tip i tillë fjalie nuk është njohur më pas në gramatikat tona. Si fjali të pavarur Cipo njeh edhe fjalinë kundërshtore. *Fjalta kundërshtore është ajo që shfaq kuptim të kundërt me domethënien e fjalisë me të cilën është renditur*.⁹⁷ Pra, si fjali kundërshtore njihet fjalia me bashkërenditje kundërshtore. Po ashtu te ky klasifikim, duke qenë se niset nga kriteri i të qenit të pavarura, Cipo përfshin edhe fjalinë ndërmjetëse dhe fjalinë sqaruese.

Gjithashtu për këtë autor e rëndësishme është të thuhet se ai dallon, edhe nga pikëpamja terminologjike, dy klasifikime të ndryshme të fjalive. Ai me termin *farët e fjalive të pavarura*, emërton fjalitë e thjeshta të para përgjithësisht nga vlera që ato marrin në ligjërim, ndërsa me termin *trajtë* emërton mënyrën se si ato e shfaqin këtë vlerë, duke dalluar trajtën pohore, mohore dhe pyetëse. Ai shprehet: *Fjalta, po të vështrohet nga një pikëpamje e përgjithshme, mund të marrë këto tri trajta: 1. trajtën pohore, 2. trajtën mohore dhe 3. trajtën pyetëse*.⁹⁸ Trajtën pyetëse të fjalisë ky autor herë e sheh si “farë” e herë si “trajtë”. Pra, për të fjalia pyetëse është edhe njësi e mëvetësishme, e pavarur, edhe njësi e cila hyn në kundërvënien me trajtën pohore e mohore.

Për klasifikimin e fjalive të thjeshta **Stefan Prifti** bazohet në mënyrën se si e shprehim mendimin me anë të tyre. Ai dallon fjali gjykimi, pyetëse, dëshirore, habitore ose thirrmore.⁹⁹ Me fjali gjykimi ai emërton fjalitë dëftore dhe dallon fjalitë e gjykimit pohonjës dhe fjalitë e gjykimit mohonjës. Fjalitë dëshirore i ndan në katër lloje: a. fjali thjesht dëshirore. *Kjo është fjali e kulluar dëshirore që shpreh format*

⁹⁵ Cipo, K. (1952). *Sintaksa*. Tiranë: N.I.SH. Shtypshkronjave-Stab. Mihal Duri, f. 6

⁹⁶ Cipo, K. (1952). *Sintaksa*. Tiranë: N.I.SH. Shtypshkronjave-Stab. Mihal Duri, f. 6.

⁹⁷ Cipo, K. (1952). *Sintaksa*. Tiranë: N.I.SH. Shtypshkronjave-Stab. Mihal Duri., f. 6.

⁹⁸ Cipo, K. (1952). *Sintaksa*. Tiranë: N.I.SH. Shtypshkronjave-Stab. Mihal Duri, f. 6.

⁹⁹ Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 43.

kryesore të dëshirave tona pasive, siç janë urimi dhe mallkimi.¹⁰⁰; b. fjali dëshirore urdhërore. Fjalja dëshirore quhet urdhërore kur i shpreh dëshirat në formën e urdhrit, d.m.th., në formën e kërkesës së theksuar, e cila, për folësin duhet të shpihet patjetër në fund, të realizohet.¹⁰¹; c. fjalja dëshirore nxitëse. Është fjalja, kur folësi dëshirat e tij i shpreh në formën e nxitjes apo këshillës, d.m.th., me qëllim për nxitje apo këshillë.¹⁰² ç. fjalja dëshirore e lejitimit dhe e lutjes. Dëshira mund të shprehet edhe në formë lejimi apo pëlqimi, si edhe në formë lutjeje.¹⁰³ Ky autor njeh edhe fjalitë habitore si një tip më vete dhe për to shprehet: Fjalja habitore është ajo që shpreh mendimin e folësit të shoqëruar me ndjenja të fuqishme ose të papritura, si çudi, admirim, habi etj.¹⁰⁴

M. Domi shprehet se “Fjalja mund të ketë kuptime e trajta të ndryshme dhe lidhur me këto merr emra të ndryshëm. Ajo mund të jetë: **dëftore**, kur kumton, bën të njohur diçka; **pyetëse**, kur pyet për diçka; **urdhërore**, kur çfaq vullnetin e folësit; **dëshirore**, kur shpreh një dëshirë të tij që s’varet nga ai. Kur tregimi i një gjëje, shprehja e një urdhëri, e një dëshire, e një pyetjeje, shoqërohet edhe me shprehjen e dukshme të një ndjesie të folësit, atëherë fjalja është **këlthitëse**.”¹⁰⁵ Pra, Domi njeh katër tipa kryesor të fjalive sipas natyrës së kumtimit, ndërsa thirrmoret ai nuk i sheh si një lloj i veçantë, por si një karakteristikë e mbishtuar e këtyre katër tipave kryesore dhe i emërton me termin *këlthitëse*, term ky që nuk ka gjetur përdorim në gramatologjinë shqiptare.

Një tjetër klasifikim për tipat e fjalive gjejmë në Gramatikën e Akademisë. Sipas GA dallohen, në bazë të llojit të kumtimit, të natyrës së përmbajtjes, të rolit, funksionit që përmbushin në ligjëratë, tri grupe të mëdha, tre tipa fjalish: 1. *fjalitë dëftore*; 2. *fjalitë nxitëse e dëshirore*; 3. *fjalitë pyetëse ose fjalitë e pyetjes*.¹⁰⁶ Siç shihet, në këtë vepër fjalitë nxitëse e dëshirore përfshihen në një grupim, ndërsa nuk njihen si tip i veçantë fjalitë thirrmore, por natyrën thirrmore ua njeh të tre tipave të

¹⁰⁰ Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 45.

¹⁰¹ Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 46.

¹⁰² Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 46.

¹⁰³ Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 47.

¹⁰⁴ Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 47.

¹⁰⁵ Domi, M. (1969). *Gramatika e gjuhës shqipe, Sintaksa*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore, f. 6.

¹⁰⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe (Vol. Sintaksa)*. Tiranë: Maluka., f. 117.

fjalive. Sipas kësaj gramatike fjalitë mund të shprehin, përveç njoftimit të diçkaje, dëshirës a nxitjes për veprim, pyetjes, edhe qëndrimin ndjesor të folësit ndaj asaj që thotë, ndjenjat që ngjall kjo tek ai. Secili tip i fjalive – dëftore, dëshirore, nxitëse, pyetëse – mund të dalë, kështu, edhe në formën e një fjali të shqiptuar me një intonacion të ndieshëm ngashërimor, thirrmos, e atëherë është *fjali thirrmore*. Kemi kështu, fjalitë *dëftore-thirrmore*, fjalitë *dëshirore-thirrmore* e *nxitëse-thirrmore*, fjalitë *pyetëse thirrmore*.¹⁰⁷

Qëndrim të ndryshëm nga GA mban M. Çeliku në veprën e tij “Sintaksë e Gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)”. Për të, *sipas qëllimit të thënies dhe intonacionit të tyre karakteristik, fjalitë e thjeshta ndahen në pesë grupe: 1. dëftore; 2. pyetëse; 3. urdhërore; 4. dëshirore; 5. thirrmore*.¹⁰⁸ Ndryshe nga autorët e tjerë, të cilët mbajnë natyrën e kumtimit si kriterin kryesor të klasifikimit të fjalive, Çeliku si kriter primar mban qëllimin e thënies, duke qenë se fjalinë e sheh si pasqyrë të një thënieje konkrete, ndërsa përfshin si kriter edhe intonacionin e veçantë karakteristik për secilin tip. Këto dy tipare, si edhe tiparet strukturore të ndryshme që shfaqin tipat e fjalive të thjeshta në gjuhën shqipe janë argumentet mbi të cilat ky autor mbështet klasifikimin e mësipërm duke njohur edhe fjalitë thirrmore si një tip i veçantë fjalish. “*Secili tip përbën një konstrukt të veçantë më vete e dallohet jo vetëm nga përmbajtja kumtuese e funksioni, por edhe nga ndërtimi leksiko-gramatikor si edhe nga intonacioni i veçantë*.”¹⁰⁹ Gjithashtu Çeliku për fjalitë e njohura nga GA dhe tekstet shkollore si *nxitëse*, në këtë vepër ndërron mendim dhe përdor termin *urdhërore*.

Nga sa kemi konstatuar në gramatikat, sintaksat e shqipes, njihen përgjithësisht këto tipa fjalish: 1. dëftore, 2. pyetëse, 3. nxitëse, 4. dëshirore dhe 5. thirrmore. Krite kryesore të përdorur për këto klasifikime janë: natyra e kumtimit dhe intonacioni.

Këto klasifikime e përkufizime mendojmë se duhen riparë, duke nisur nga kërkesa për përcaktimin e kriterëve të cilat nuk kapërcejnë ndërmjet rrafshëve. Krite që në gjuhësinë shqiptare kanë bërë që fjalitë të shihen herë si pyetëse e herë si dëftore, herë urdhërore e herë jo. Ndaj ne propozojmë që si kriter për klasifikimin e fjalive të merret paradigma strukturore e skematike që ato formojnë, të pavarura nga ligjërimi konkret. Këto krite duhen përcaktuar pas një studimi të hollësishëm të të gjithë

¹⁰⁷ ASHSH. (2002). Gramatika e gjuhës shqipe (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka., f. 118.

¹⁰⁸ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 278.

¹⁰⁹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 279.

tipeve të fjalive në veçanti, e më tej, duke bërë krahasime, të nxirren tiparet e përgjithshme të përcaktimit të llojeve të fjalive, duke e marrë të mirëqenë faktin se shqipja paraqet veçantinë e saj.

Duke u nisur nga parashtrimet e mësipërme mund të themi se në gjuhë të ndryshme e në autorë të ndryshëm gjejmë klasifikime të ndryshme për sa i përket tipave të fjalive. Këto klasifikime janë rezultat i këndvështrimeve të ndryshme nga ana e autorëve dhe natyrës specifike të gjuhëve. Megjithëse në literaturën gjuhësore ka mendime të ndryshme, përgjithësisht, duke lidhur çdo tip sintaksor fjalish me strukturën leksiko-gramatikore dhe një funksion të caktuar ligjërimor, dallohen fjalitë *dëftore*, *pyetëse*, *dëshirore*, *urdhërore* e *thirrmore*.

Në gjuhësinë shqiptare, megjithëse tradita jonë gramatikore i ka trajtuar për më se një shekull tipat e fjalive, ende hasen probleme. Problemet janë të dylojshme: probleme të numrit të kategorive që do të njihen dhe probleme të cilat lidhen me përfshirjen e një fjalie në njërin tip apo në tjetrin.

Kështu, siç e kemi përmendur më sipër, gramatika akademike e shqipes përcakton tre grupe kryesore dhe katër tipa. Ndërsa, Çeliku njeh pesë tipa fjalish, duke e quajtur si tip më vete fjalitë thirrmore. Autorë të tjerë i përfshijnë kategori të caktuara si nënloje të një kategorie më të madhe etj. Klasa e fjalive *dëftore* dhe *pyetëse* shfaqen si klasa për të cilat nuk ka kundërshti në ekzistencën e tyre. Ndërsa klasa e fjalive *dëshirore*, *urdhërore* (nxitëse) e *thirrmore* janë ato të cilat, herë njihen si të veçanta, herë përfshihen në një grup e herë shihen si nënkategori të një grupi të caktuar.

Zgjidhja e këtij problemi, mendojmë se mund të jetë përcaktimi i **një** kriteri i cili të marrë parasysh të gjithë paradigmen e fjalive. Siç shprehet edhe Përnaska,¹¹⁰ duke studiuar në radhë të parë, *formulën e fjalisë*. Formula e fjalisë shfaqet në strukturën gramatikore të saj, e cila formohet nga bashkimi i njësive leksikore në bazë të rregullave të caktuara.

Fjalja si njësi gjuhësore shfaq dy anë: anën kumtuese dhe anën ndërtimore, pra ka formën dhe përmbajtjen e saj. Kështu, për të përcaktuar tipat e fjalive duhet të bazohemi në formën e fjalive, pra strukturën e tyre, dhe kuptimin e tyre. Këtu duhet të kemi parasysh që duhet dalluar kuptimi leksikor i fjalisë, i cili është thjesht rezultat i kuptimit të përbërësve të saj, nga vlera kuptimore e saj në një situatë konkrete ligjërimore, pra nga kuptimi i një thënieje të caktuar, i cili nuk është shumatore e

¹¹⁰ Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi... gjuhësore*. Tiranë: Maluka, f. 117.

kuptimeve të njësive leksikore, po rezultat i ndërveprimit të këtyre njësive me elemente jashtëgjuhësore, si: situata ligjërimore, konteksti gjuhësor etj.

Pra, për të përligjur ekzistencën e një klase të caktuar fjalish duhet të kemi një formë të caktuar e cila të jetë e ndryshme nga format e tjera, dhe pastaj një kuptim të caktuar të lidhur me këtë formë. Duke u bazuar në këtë kriter, në gjuhën shqipe mendojmë se duhen dalluar: fjalitë *dëftore*, fjalitë *pyetëse*, fjalitë *dëshirore*, fjalitë *urdhërore* dhe fjalitë *thirrmore*. Fjalitë *dëftore*, *thirrmore*, *dëshirore* e *urdhërore*, në shqipe përkrijnë edhe me forma të veçanta morfologjike të foljeve, të njohura si mënyrë dëftore, mënyrë habitore, mënyrë dëshirore e mënyrë urdhërore, gjë që tregon se në gjuhën shqipe këta tipa realizohen edhe me mjete morfologjike. Ndërsa fjalitë pyetëse e përligjin klasën e tyre me strukturë të veçantë sintaksore. Ekzistenca e këtyre klasave del më e qartë po të shihet tërë paradigma e fjalive në shqipe.

Për sa i përket problemit të dytë, problemit të përfshirjes së një fjalie në këtë apo atë tip të caktuar, ky është një problem që lidhet me kriterin bazë të klasifikimit. Kështu në GA thuhet: *ka fjali pyetëse nga forma (zakonisht me intonacion pyetës, herë-herë edhe me fjalë pyetëse) me të cilat nuk pyetet për diçka, po pohohet a mohohet me një forcë të veçantë, ose shprehet nxitje për një veprim*.¹¹¹ Pra, po të nisemi nga forma janë fjali pyetëse, po të nisemi nga funksioni janë pohime, urdhra etj. Nëse do të pranojmë kriterin formal si kriter kryesor, këto fjali do të quhen fjali pyetëse. Ndërsa, sipas kriterit funksional, ato nuk janë pyetje, por janë pohime, urdhra etj. E njëjta gjë vlen të thuhet edhe për fjalitë të cilat kjo gramatikë i klasifikon si fjali dëftore-thirrmore apo pyetëse-thirrmore. Nëse natyra gramatikore e fjalisë shfaq tipare të cilat e afrojnë fjalinë me fjalitë dëftore apo pyetëse atëherë ajo është dëftore ose pyetëse dhe jo thirrmore. Vlen të theksojmë se nuk duhet të ngatërrohet tipi sintaksor i fjalisë nga funksioni që kjo fjali kryen në ligjërime, si thënie, sepse secili tip sintaksor fjalie mund të kryejë në ligjërime më shumë se një funksion. Kështu një fjali dëftore në ligjërime mund të kthehet në një thënie pyetëse, thirrmore, dëshirore, urdhërore etj.

Duke u nisur nga gjendja e derisotme dhe problemet e diskutuara më sipër ne mendojmë se për gramatologjinë shqiptare e për sintaksologët shqiptarë e rëndësishme është gjetja dhe zbulimi i tipareve formale që do të ndihmonin në përcaktimin sa më të qartë të përkatësisë paradigmatisë të një fjalie. Kjo gjë do të

¹¹¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 119.

arrihet duke i studiuar secilin tip të caktuar më vete në punime të posaçme ose në artikuj të mirëfilltë shkencorë. Vetë punimi ynë synon të zbulojë tiparet kryesore formale gramatikore të fjalive pyetëse të shqipes.

KREU II

FJALIA PYETËSE DHE DISA ÇËSHTJE TË PËRGJITHSHME QË LIDHEN ME TË

2.1. Trajtimi i fjalive pyetëse në gramatikat e gjuhëve të huaja

Trajtimit të gjerë gjejmë fjalitë pyetëse në gramatikat e anglishtes. Në *The Cambridge Grammar of the English Language* autorët shprehin se: “Pyetjet mund të klasifikohen në shumë mënyra të ndryshme.”¹¹² Ata i shohin pyetjet në katër dimensione: Dimensioni i parë bazohet në mënyrën se si një pyetje përcakton natyrën e përgjigjes. Ndërsa në dimensionin e dytë bëjnë pjesë *pyetjet udhëzuese* ku përgjigja ka forcën e udhëzimit, jo të pohimit. Në dimensionin e tretë kemi *pyetjet paragjyquese* ku folësi paragjykon në favor të një përgjigjeje në raport me një tjetër. Në dimensionin e katërt kemi *pyetjet jehuese*, të cilat kërkojnë përsëritje ose qartësim të asaj që është thënë më parë.¹¹³ Këto dimensione përcaktohen duke u nisur nga kuptimi i fjalisë pyetëse i cili reflektimin e tij e ka në natyrën e përgjigjes që do të merret prej pyetjes.

Gjithashtu, për autorët e kësaj gramatike e rëndësishme është dallimi i rolit të intonacionit në përcaktimin e një pyetjeje. Ata mbajnë qëndrimin se ndërsa intonacioni mund të shenjojë një pyetje, ai nuk mund të shenjojë një fjali pyetëse, dhe kështu që në respekt të formës sintaksore ata dallojmë: pyetje pyetëse¹¹⁴ dhe pyetje

¹¹² Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 867.

¹¹³ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 867.

¹¹⁴ E shohim të nevojshme të sqarojmë një çështje që lidhet me terminologjinë. Në gjuhën shqipe nuk ekziston një dallim terminologjik ndërmjet *pyetjes*, si kategori funksionale, kategori e logjikës, dhe *fjalisë pyetëse* si kategori gramatikore, siç anglishtja përdor termat *question*, për pyetjen si kategori funksionale dhe *interogative* për fjalinë pyetëse si kategori gramatikore.

dëftore (interogative question: *Are you ready?* and declarative question: *You're ready?*).¹¹⁵

Në këtë gramatikë duke u nisur nga natyra semantike dallohen: pyetjet polare: “*Një pyetje polare ka si përgjigje një palë të kundërtash polare, pozitive ose negative. Përmbajtja e një përgjigjeje është e shprehur në vetë pyetjen, dhe e kundërta fitohet duke kthyer polaritetin.*”¹¹⁶, pyetjet alternative: “*Pyetjet alternative kanë si përgjigje një set alternativash të dhëna në pyetje.*”¹¹⁷, dhe pyetjet variabël: “*Pyetjet variabël kanë një përmbajtje të hapur. Përgjigjet shprehin propozime të afërta që zëvendësojnë vlerën e veçantë të variablës.*”¹¹⁸. Gjithashtu dallohet edhe një tip special i pyetjeve alternative i cili i ka të dyja alteranivat, edhe pozitiven dhe gjegjësen negative. Pyetje të këtij lloji janë ekuivalente me pyetjet polare ndaj i quajnë ato *pyetje polare-alternative*.¹¹⁹ Por, gramatikisht ekzistojnë vetëm dy nëntipa të fjalive pyetëse: të hapura dhe të mbyllura.¹²⁰

Për nga natyra e pyetjes dallohen *pyetjet e informacionit* dhe *pyetjet udhëzuese*. *Pjesa më e madhe e pyetjeve janë pyetje informacioni, kur përdoren si hetime (kërkesë për informacion) ato kërkojnë të nxjerrin informacion. Karakteristikë e forcës së shprehjes së përgjigjes së tyre është ajo e një pohimi.*¹²¹ Ekziston një lloj i pyetjeve përgjigjet e të cilave kanë si karakteristikë forcën e udhëzimit. Ato nuk kërkojnë informacion, por udhëzim, dhe i quajmë ato *pyetje udhëzuese* (direction questions).¹²² Gjithashtu dallohen edhe pyetjet dyshuese e pyetjet reaguese (eko). Një *pyetje dyshuese* është ajo në të cilën folësi është i predispozuar të pranojë një përgjigje të veçantë si të vërtetën. Një pyetje neutrale nuk e ka një dyshim të tillë.¹²³ *Pyetjet reaguese* (echo) “Përdorimi kryesor i pyetjeve reaguese (eko) është për të pyetur nëse

¹¹⁵ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 868.

¹¹⁶ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 868.

¹¹⁷ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 868.

¹¹⁸ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 872.

¹¹⁹ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 870.

¹²⁰ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 870.

¹²¹ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 876.

¹²² Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 877.

¹²³ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 879.

njëri e ka dëgjuar apo jo çfarë ka thënë më sipër folësi, e ka dëgjuar stimulin, siç e quajmë ne.¹²⁴

Në *Grande grammatica italiana di consultazione* fjalë pyetëse gjen një vend të gjerë trajtimi. Në këtë gramatikë dallohet akti ligjërimor i të pyeturit (pyetja) nga fjalë pyetëse. *Pyetjet janë akte të kërkimit të informacionit për të cilat është e arsyeshme dhe mund të ketë një përgjigje.*¹²⁵ Dallohen dy lloje pyetjesh:

a. pyetje të drejta të tipit “x”, në të cilat folësi kërkon të dijë për çfarë qëndron x, ku x është një funksion që përmban një variabël infinit.

b. pyetje të drejta alternative që paraqesin një zgjedhje ndërmjet dy alternativave, në mënyrën që mund të paraqitet si përgjigje ose *po*, ose *jo*. Në këtë rast variablat janë dy: njëra që pohon përmbajtjen e thënies së shqiptuar nga folësi dhe tjetra që përmban mohimin e saj.¹²⁶

Gjithashtu dallohet edhe një nëntip i pyetjeve në të cilin alternativat shfaqen eksplisit (alternative “disgiuntive”).¹²⁷ Në gramatikat e shqipes këto fjali trajtohen si pyetje veçuese ose dyshimore.

Këtyre dy tipave të pyetjes u korrespondojnë dy tipa të fjalive pyetëse:

- a. pyetjet e drejta të *tipit x*, kur fraza kryesore përmban një përemër, mbiemër, ose ndajfolje pyetëse.
- b. pyetjet e drejta *alternative*, të shënuara nga prania e një intonacioni tipik pyetës.

Sipas kësaj gramatike fjalë pyetëse karakterizohet nga këto tipare:

- i. *prezenca e intonacionit pyetës,*
- ii. *në pyetjet e tipit x, prezenca e një ose më shumë elementëve pyetës të tipit x; përemrat, mbiemrat ose ndajfolje, kush, çfarë, ku, si etj.*
- iii. *karakteristika që kanë të bëjnë me mënyrën dhe kohën e foljes dhe rendin e përbërësve në fjali.*¹²⁸

Këto tipare gramatikore janë të lidhur edhe me forcën e shprehjes së të pyeturit.

¹²⁴ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 886.

¹²⁵ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatica italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 70.

¹²⁶ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatica italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 70.

¹²⁷ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatica italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 70.

¹²⁸ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatica italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 71.

Në këtë gramatikë i jepet rëndësi dallimit të formës së fjalisë dhe funksionit të saj në ligjërim. Brenda karakteristikave të tipit pyetës, dallohen një *tip pyetës kanonik* (ose jo i shënuar) dhe një *tip pyetës jo kanonik* (i shënuar).¹²⁹ Tipi i fjalisë pyetëse jo kanonik, ose i shënuar, kryen funksione të ndryshme në ligjërim, ndërsa tipi kanonik, jo i shënuar, shërben vetëm për të pyetur. Në tipin jo kanonik të fjalive pyetëse përfshihen *pyetjet retorike*, *pyetjet dëshirore/dyshuese*, *pyetjet eko (reaguese)* dhe *pyetjet e orientuara*. Në *pyetjet retorike* ai që drejton pyetjen nuk kërkon një përgjigje; në *pyetjet dëshirore/dyshuese* sugjerohet dyshim ose dëshirë për të realizuar atë që është shprehur në pyetje; në *pyetjet eko* rimerret ajo që është thënë më parë nga një folës tjetër me qëllimin për të pasur një qartësim; *pyetjet e orientuara*, në fund, tregojnë se përgjigja që pritet është pozitive ose negative.¹³⁰

Si tipar kryesor për dallimin e këtyre vlerave funksionale merret intonacioni. Intonacioni është elementi i vetëm që shenjon pozitivisht forcën e shprehjes (ilokutive).¹³¹ Por, përveç intonacionit, shërbejnë edhe karakteristika të veçanta gramatikore të cilat janë specifike për secilin tip të pyetjeve jo kanonike.

Në këtë gramatikë dallohen gjithashtu edhe fjalitë pyetëse të drejta dhe fjalitë pyetëse të zhdrejta. *Strukturat pyetëse mund të karakterizojnë si fjalinë e thjeshtë (pyetja e drejtë) ashtu edhe fjalinë e nënrenditur (pyetja e zhdrejtë)*.¹³²

Në përmbledhje të çka përmendëm më sipër, në këtë gramatikë fjalitë pyetëse klasifikohen në tre grupe: i) pyetje të drejta kanonike; ii) pyetje jo kanonike; iii) pyetje të zhdrejta. Në grupin e pyetjeve të drejta kanonike përfshihen pyetjet e tipit x dhe pyetjet alternative, ndërsa në grupin e pyetjeve jo kanonike përfshihen pyetjet retorike, pyetjet dëshiruese/dyshuese, pyetjet eko (reaguese) dhe pyetjet e orientuara.

¹²⁹ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatical italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 72.

¹³⁰ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatical italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 72.

¹³¹ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatical italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 71.

¹³² Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatical italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 74.

2.2. Fjalja pyetëse në këndvështrim gjenerativ

Në gjuhën shqipe kemi disa autorë të cilët e kanë përqafuar dhe zbatuar gjuhësinë gjenerative, si: Rami Memushaj, Josif Mita, Ludmilla Buxheli, Thoma Dhima, Flora Koleci, Anila Kananaj, Enkeleda Kapia etj. Në punët e këtyre gjuhëtareve gjejmë ndonjë vërejtje edhe për fjalitë pyetëse. Gjithashtu kemi edhe “Dipendenze sintattiche in albanese”¹³³, studim i cili drejtohet nga kjo teori, i hartuar nga Giusepina Turano, e cila është përqendruar kryesisht te fjalja pyetëse.

Një rëndësi të veçantë gjuhësia gjenerative i kushtoi formalizimit të përshkrimit gjuhësor, duke i kushtuar vëmendje të veçantë formulave dhe paraqitjeve grafike. Kjo rrymë operon me koncepte të tilla si kompetencë e performancë, si edhe me kreativitet, gramatikalitet, pranueshmëri e normativitet. Ndërsa dy konceptet kryesore të cilat përbëjnë thelbin e gjuhësisë gjenerative në fazat e para të saj janë koncepti i *strukturës së thellë* dhe koncepti i *strukturës sipërfaqësore*.¹³⁴ Forma në të cilën na shfaqen ndërtimet sintaksore në ligjërim, quhet strukturë sipërfaqësore, kurse strukturat që qëndrojnë në bazë të strukturës sipërfaqësore dhe që “fshihen” prej kësaj quhen struktura të thella. Sipas Chomsky-it, struktura sipërfaqësore përcaktohet nga zbatimi i përsëritur i disa operacioneve formale të quajtura *transformime gramatikore*.¹³⁵

Konceptet *strukturë sipërfaqësore* dhe *strukturë e thellë* janë të rëndësishëm për analizën e fjalive pyetëse. Sipas gramatikës gjenerative fjalitë pyetëse janë rezultat i zbatimit të rregullave transformuese mbi strukturat e thella. Struktura sipërfaqësore lidhet me strukturën e thellë nëpërmjet lëvizjeve. Vetë struktura e thellë shpreh raportet strukturore kyçe në fjali. P.sh., struktura sipërfaqësore e fjalisë *ku po shkon?* i përgjigjet struktura e thellë *Po shkon ku?*. Këto dy ndërtime lidhen me njëra-tjetrën nëpërmjet rregullës së lëvizjes, e cila e zhvendos ndajfoljen pyetëse në fillim të fjalisë. Për rrjedhojë, struktura sipërfaqësore duhet të tregojë vendin e origjinës për elementët që janë zhvendosur, përndryshe interpretimi semantik dhe ai fonologjik nuk do të kryhen në mënyrën e duhur. Me anë të gjurmëve (*trace*), të cilat përfaqësohen nga simboli *t*, struktura sipërfaqësore tregon vendet e elementëve në fjali përpara se të

¹³³ Turano, G. (1995). *Dipendenze sintattiche in albanese*. Padova: Unipress.

¹³⁴ Memushaj, R. (2008). *Gjuhësia gjenerative*. Tiranë: SHBLU, f. 94.

¹³⁵ Memushaj, R. (2008). *Gjuhësia gjenerative*. Tiranë: SHBLU, f. 95.

kryhet lëvizja e tyre. *Ku po shkon t?* Përdorimi i gjurmëve *t* bën të mundur leximin e strukturës së fjalisë përpara se të ndodhë lëvizja e elementëve. Futja e gjurmëve në interpretimin e strukturave sintaksore çon në kufizimin e funksioneve të strukturës së thellë dhe rrit rëndësinë e strukturës sipërfaqësore, që do të thotë, të strukturës së përfutur nëpërmjet transformimit.¹³⁶

Një nga përbërësit kryesor të gramatikës gjenerative është teoria X-bar, e cila paraqitet si një teori universale¹³⁷ në analizën e përbërësve të fjalisë. Me përbërës kuptojmë njësi që lindin nëpërmjet lidhjes së një apo më shumë fjalëve në bazë të rregullave të përcaktuar qartë në çdo gjuhë. Përbërësi është një njësi e ndërmjetme mes frazës (fjalisë) dhe fjalëve që e përbëjnë këtë frazë.¹³⁸ Sipas teorisë X-bar, çdo përbërës është projektim i një koke. Koka përfaqëson nivelin bazë të projektimit dhe i jep emrin përbërësit. Nëse një përbërës ka si kokë një emër, ai do të emërtohet sintagmë emërore ose NP; nëse koka është një folje, emërtimi do të jetë sintagmë foljore ose VP; kur koka është një mbiemër, atëherë kemi sintagmë mbiemërore ose AP; nëse është një parafjalë do të quhet sintagmë parafjalore ose PP.¹³⁹

Vetë gjuhësia gjenerative është zhvilluar duke rikonceptuar pjesë të caktuara të teorisë kryesore. Chomsky, në përpjekjen e tij për thjeshtimin në minimum të aparatit sintaksor, sjell *strukturën e sintagmës minimale* e cila zëvendëson skemën X-bar.¹⁴⁰ Ndryshe nga teoria X-bar e cila e shpjegonte strukturën e përbërësit (sintagmës) nëpërmjet disa rregullave, struktura e sintagmës minimale i shpjegon sintagmat si njësi të cilat derivohen me anë të operacionit *shkrij*.¹⁴¹ Ky operacion shpjegon karakteristikën themelore të gjuhës njerëzore që qëndron në mundësinë për të përsëritur pafundësisht kombinimin e objekteve sintaksore: në fillim kombinohet një objekt sintaksor me një tjetër, pastaj rezultati i këtij kombinimi kombinohet me një objekt të ri sintaksor e kështu me radhë.¹⁴² Përveç rregullës së shkrirjes, që është thelbësorja e që vepron në çdo gjuhë, në gjuhë të ndryshme veprojnë edhe rregulla *përshtat*, në anglishte *agree*, e cila vendos një lidhje përshtatjeje midis një njësie A dhe një njësie tjetër B, ku A ka tipare të interpretueshme, kurse B tipare të

¹³⁶ Memushaj, R. (2008). *Gjuhësia gjenerative*. Tiranë: SHBLU, f. 143.

¹³⁷ Memushaj, R. (2008). *Gjuhësia gjenerative*. Tiranë: SHBLU, f. 144.

¹³⁸ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar, f. 25.

¹³⁹ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar, f. 35-36.

¹⁴⁰ Memushaj, R. (2008). *Gjuhësia gjenerative*. Tiranë: SHBLU, f. 190.

¹⁴¹ Memushaj, R. (2008). *Gjuhësia gjenerative*. Tiranë: SHBLU, f. 191.

¹⁴² Graffi, G. (2010). *Ç'është gramatika gjenerative*. (R. Memushaj, Përkth.) Tiranë: Toena, f. 85-86.

painterpretueshme, dhe rregula *lëviz*, në anglishte *move*, e cila përgjigjet për lëvizjen e elementeve në fjali.¹⁴³ Rregulla e fundit është përgjegjëse për derivimin e fjalive pyetëse.

Siç shprehet edhe Turano, në formimin e strukturave pyetëse, gjuhët përdorin zgjedhje të ndryshme ndërmjet tyre. Përgjithësisht, gjuhët ndryshojnë përkatësisht në nivelin në të cilin rregulla e lëvizjes aplikohet: lëvizja e *wh*¹⁴⁴ zbatohet në strukturën-S (sipërfaqësore) në disa gjuhë (shqip, italishte) dhe vetëm në Formën Logjike në disa të tjera (japonishte, kinezishte).¹⁴⁵ Në shqipe dhe arbërishte, operacioni lëviz-alfa zhvendos kategorinë *wh* në pozicionin specifikues i CP në strukturën-S. Elementët pyetës, të gjeneruar në pozicion argumentor dhe të shenjuar me rasë, zhvendosen në pozicion A-bar, në përputhje me “Teorinë tematike”. Gjatë zhvendosjes elementët pyetës ruajnë rasën e tyre.¹⁴⁶ Pra, zhvendosja e elementëve pyetës realizohet pasi është kryer caktimi rasor. Këtë dëshmon Graffi: “Madje, mund të vihet re që sintagma *wh-*, në pozicionin që zë në strukturën-s, domethënë atë të Spec të PL” nuk merr rasë (sepse në atë konfigurim nuk ekzistojnë elemente që mund t’ia caktojnë), por e trashëgon rasën nga pozicioni që zinte në strukturën-th, me një fjalë, nga gjurma e saj.”¹⁴⁷ Por edhe Buxheli, e cila për argument sjell shembuj të shqipes, si:

(2)

- a. [_{SK} *Kush* _i [_{SEPT} *t_i* do të arrijë i pari]]?
- b. [_{SK} *Cilin* _i [_{SEPT} do të zgjedhin *t_i* kryetar]]?
- c. [_{SK} *Cilët* _i [_{SEPT} *t_i* do të arrijnë të parët]]?
- d. [_{SK} *Çfarë* _i [_{SEPT} do të ndërtojnë *t_i* këtu]]?
- e. [_{SK} *Çfarë* _i [_{SEPT} *t_i* rritet këtu]]?

Në këto fjali mendohet të ketë ndodhur një lëvizje nga pozicioni [+ Argument] ose *pozicion A*, në një pozicion [- Argument] ose *pozicion A'*.¹⁴⁸ Lëvizja A ka të bëjë me rasën, ajo është e detyrueshme. Lëvizja A', përkundrazi nuk ka të bëjë me rasën, por me fokusin.¹⁴⁹ Kjo lëvizje vjen si pasojë e topikalizimit. Gjuhëtari italian Luigi Rizzi për të shpjeguar këtë lëvizje ka propozuar një strukturë të re e cila njihet me emrin

¹⁴³ Memushaj, R. (2008). *Gjuhësia gjenerative*. Tiranë: SHBLU, f. 192-193.

¹⁴⁴ Rregulla lëviz *wh-* emërtohet kështu nisur nga shkronjat e para të fjalëve pyetëse në anglishte: Who (kush), What (çfarë), Where (ku), When (kur) etj.

¹⁴⁵ Turano, G. (1995). *Dipendenze sintattiche in albanese*. Padova: Unipress, f. 31.

¹⁴⁶ Turano, G. (1995). *Dipendenze sintattiche in albanese*. Padova: Unipress, f. 32.

¹⁴⁷ Graffi, G. (2003). *Sintaksa (Strukturat e ligjërit)*. (B. Topalli, Përkth.) Tiranë: Dituria, f. 321.

¹⁴⁸ Buxheli, L. (2007). *Modelet e caktimit rasor në gjuhën e sotme shqipe*. Tiranë: Neraida, f. 141.

¹⁴⁹ Buxheli, L. (2007). *Modelet e caktimit rasor në gjuhën e sotme shqipe*. Tiranë: Neraida, f. 141.

Sistemi Forcë-Shtjellim, e cila përfshin përveç komplementuesit edhe elemente të tjera si Topik (Topic) dhe Fokus (Focus), kategori që përfaqësojnë, përkatësisht, të njohurën dhe të panjohurën që përmban një mesazh i caktuar.¹⁵⁰ Ky sistem është i pranishëm në një strukturë të caktuar vetëm nëse është i nevojshëm. Në fjalitë pyetëse ky sistem është i zakonshëm, ndaj është edhe një sistem i cili përdoret në analizën e tyre.

Përgjithësisht në studimet gjenerative mbi fjalinë pyetëse dallohen dy lloje pyetjesh: *pyetëset WH*¹⁵¹ e *pyetëset PO/JO*.

2.2.1. Fjalitë pyetëse wh

Fjalitë pyetëse wh janë ato lloje fjalish pyetëse për ndërtimin e të cilave bashkëveprojnë elemente pyetëse të tipit *kush, çfarë, cili, kur, ku, pse, si*:¹⁵²

(3)

- a. ***Kush*** do ta shoqërojë? (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 233)
- b. ***Çfarë*** po sjellin? (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 100)
- c. ***Cilin*** kanë vrarë? (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 239)
- d. ***Kur*** fillojnë punimet? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 68)
- e. ***Ku*** e ke pasaportën, ti? (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 97)

Siç e përmendëm edhe më sipër, fjalitë e tilla në strukturën e thellë mund të kenë pasur formën:

(4)

- a. ***kush*** do ta shoqërojë
- b. po sjellin ***çfarë***
- c. kanë vrarë ***cilin***
- d. Punimet fillojnë ***kur***
- e. ti e ke pasaportën ***ku***.

¹⁵⁰ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar, f. 94.

¹⁵¹ Pyetëset ***wh*** janë ai lloj fjalish pyetëse që kanë në përbërjen e tyre elemente pyetëse të llojit KUSH, KË, ÇFARË, KU dhe emërtohen kështu nisur nga shkronjat e para të fjalëve pyetëse në anglishte: Who (kush), What (çfarë), Where (ku), When (kur).

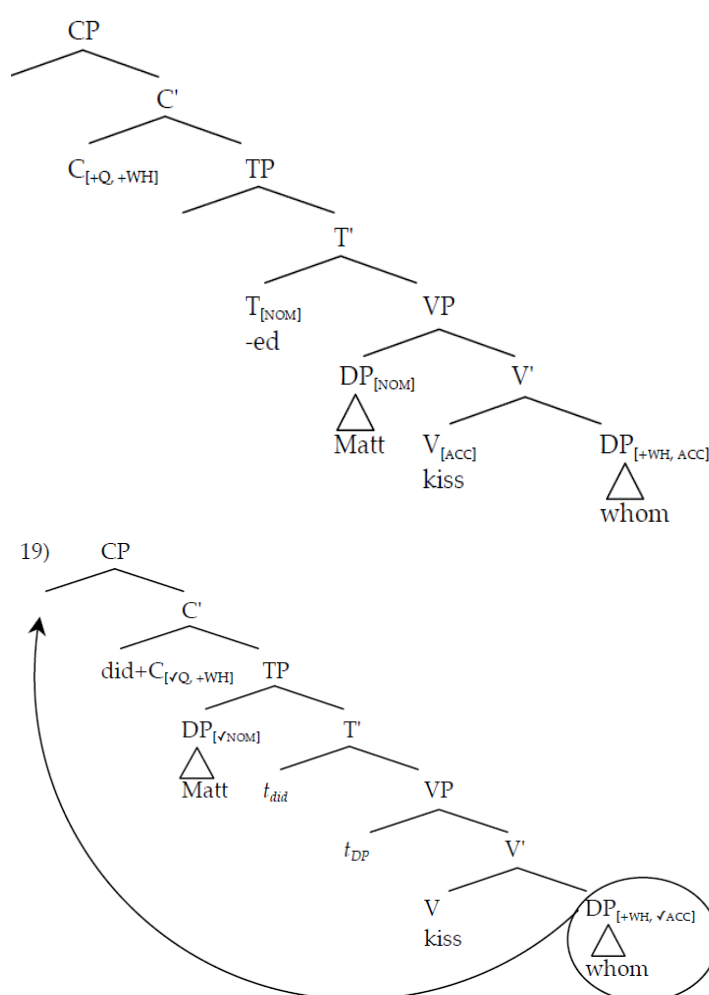
¹⁵² Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar, f. 91.

Duke nisur që nga zanafilla e formulimeve të para rreth teorisë X' , është thënë se elementet *wh* zhvendosen drejt pozicionit të specifikuesit të sintagmës komplementuese CP, sepse pozicioni C^0 i frazave pyetëse mbart një tipar pyetës abstrakt, pra një tipar *wh* i cili dëshmon natyrën pyetëse të gjithë kësaj strukture.¹⁵³

Kriteri i lëvizjes *wh* përmbledhet:

*Zhvendos një frazë wh në specifikuesin e CP për të kontrolluar tiparin [+wh] në C.*¹⁵⁴

Sintagma *wh* lëviz nga pozicioni fillestar, siç e dëshmon struktura e thellë e fjalisë së mëposhtme, marrë nga Carnie, në gjuhën angleze.

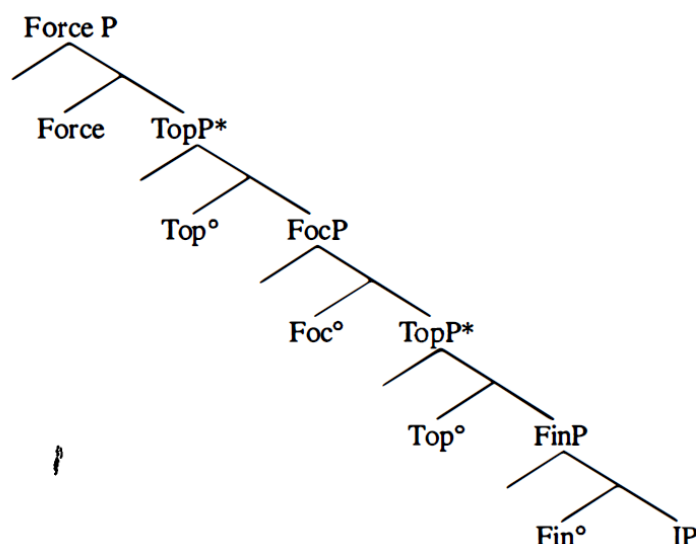

Sipas Rizzi, struktura e periferisë së majtë të frazës ka këtë konfigurim¹⁵⁵.

¹⁵³ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar. f. 93.

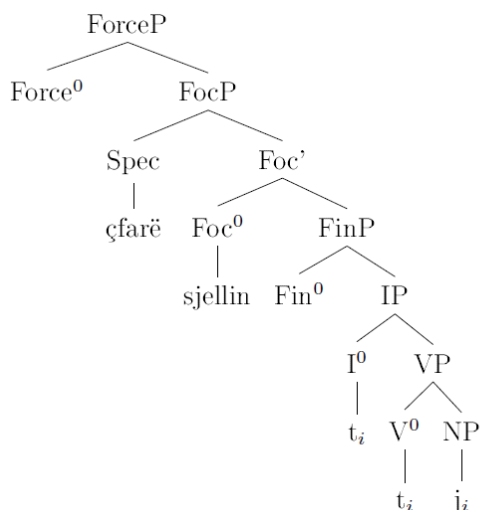
¹⁵⁴ Carnie, A. (2006). *Syntax, A generative introduction* (bot. i 2). Oxford: Blackwell, f. 319.

¹⁵⁵ Rizzi, L. (1997). The Fine Structure of the Left Periphery. Në L. Haegeman, *Elements of Grammar: Handbook in Generative Syntax* (fv. 281-337). Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers, f. 297.

Në fjalitë pyetëse elementet pyetës zhvendosen nga pozicioni i tyre fillestar brenda sintagmës foljore drejt pozicionit të specifikuesit të sintagmës FocP.¹⁵⁶ Ndërsa folja, që sipas Rizzit mbart tiparet pyetëse, zhvendoset drejt pozicionit Foc⁰ për t'i depozituar aty tiparet pyetëse, kjo për arsye se kriteri *wh* kërkon që një operator *wh* duhet të ketë konfigurimin spec-kokë lidhur me kokën $X^0_{[+wh]}$ dhe një kokë X^0 duhet të ketë konfigurimin spec-kokë lidhur me operatorin $Wh_{[+wh]}$.¹⁵⁷

Sipas këtij pohimi fjalia *çfarë po sjellin* ka këtë konfigurim skematik:

Siç mund të shihet edhe nga skema, folja *sjellin* zhvendoset nga pozicioni i saj në V^0 në pozicionin I^0 e mandej në Foc⁰, ndërsa përemri *çfarë* zhvendoset nga pozicioni NP brenda VP, siç e tregon gjurma t_j , në pozicionin Spec të FocP, për të përshtatur tiparin + *wh* me foljen.

¹⁵⁶ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar, f. 98.

¹⁵⁷ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar, f. 99.

Zhvendosja e elementit pyetës nga pozicioni i tij argumentor drejt fillimit të fjalisë është një lëvizje e detyrueshme. Nëse elementi *çfarë* në ndërtimin e mësipërm do të qëndronte në pozicionin e tij argumentor, nuk do të përftonim një pyetje të mirëfilltë, por një fjali pyetëse-thirrmore.

(5) *Sjellin çfarë?!*

Edhe elementet pyetëse që në strukturën e thellë janë pjesë e sifjalisë së nënrenditur, duhet të zhvendosen drejt kreut të sifjalisë kryesore, siç dëshmohet në fjalinë e përbërë më poshtë:

(6) *çfarë the se sjellin?*

Këtu, elementi *çfarë*, edhe pse luan rolin e kundrinorit të drejtë të foljes së sifjalisë së nënrenditur *sjellin*, ai del në krye të sifjalisë kryesore. Ky fakt përforcon edhe më shumë pohimin se të gjitha fjalitë pyetëse kërkojnë zhvendosjen e elementit pyetës nga pozicioni fillestar drejt periferisë së majtë të frazës.¹⁵⁸

Siç shprehet edhe Graffi, *Move* zbatohet me faza, ose më mirë, ashtu siç mund të thuhet edhe me një term të përdorur prej shumë kohësh në gramatikën gjenerative, ajo është *ciklike*.¹⁵⁹ Lëvizja e elementeve pyetës mund të mos njohë kufij, mjafton që të respektohen ciklet e njëpasnjëshme, apo të ashtuquajturat faza.¹⁶⁰

2.2.2. Pyetjet po/jo

Fjalitë pyetëse po/jo janë ato lloje fjalish pyetëse, të cilat kërkojnë përgjigjen *po* ose *jo* dhe formohen ose vetëm nëpërmjet intonacionit të zërit¹⁶¹, si në (7/c, ç), ose me pjesëzën pyetëse *a* si në (7/a, b):

(7)

- a. *A kishte ardhur Linda?* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e damokleut*, f. 168)
- b. *A dëgjon?* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 56)
- c. *Dëgjove ti?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 173)

¹⁵⁸ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar. f. 102.

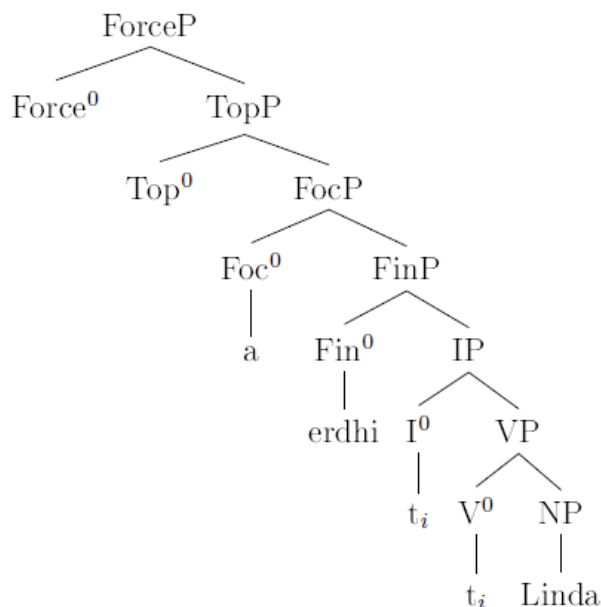
¹⁵⁹ Graffi, G. (2010). *Ç'është gramatika gjenerative*. (R. Memushaj, Përkth.) Tiranë: Toena, f. 129.

¹⁶⁰ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar. f. 103.

¹⁶¹ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar. f. 91.

d. *Ai e mbushi fletëkërkesën?* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 16)

Në ndërtimet pyetëse po/jo rendi i fjalëve është i ndryshëm nga ai i fjalive dëftore, pasi folja ndodhet gjithnjë pranë pjesëzës pyetëse; pas foljes vjen kundrinori i drejtë, ndërsa kryefjala del në pozicionin fundor të frazës (fjalisë).¹⁶² Një fjali pyetëse po/jo si *A erdhi Linda?* ka këtë konfigurim skematik.

Siç edhe mund të shihet pjesëza **a** zë pozicionin Foc⁰, kjo pasi ajo është një element që nuk mund të mbartë rolet tematike të foljes, pra nuk mund të gjenerohet në sintagmën foljore, por në një njësi siç është fokusi. Pjesëza **a** është një morfemë pyetëse e mirëfilltë, apo më mirë një element që shtohet në fjali pikërisht për të shënuar llojin e saj.¹⁶³ Ndryshe nga elementet pyetëse *wh*, pjesëza *a* nuk ka fleksion dhe kjo na shtyn të mendojmë se ajo mund të ketë statusin e një operatori modal pyetës.¹⁶⁴ Sipas gramatikës së akademisë, me fjalitë pyetëse tërësore mund të përdoren edhe pjesëza pyetëse, si: *a, vallë, mos (a), thua*, dhe bashkime të tyre: *mos vallë, vallë a, a...vallë, a mos, thua (se)*.¹⁶⁵ Ndërsa në vëllimin e parë, morfologjia, si pjesëz pyetëse njihet vetëm *a, ë* dhe *e*.¹⁶⁶ Ndërsa pjesëzat *mos* e *vallë* klasifikohen,

¹⁶² Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar. f. 104.

¹⁶³ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar. f. 104.

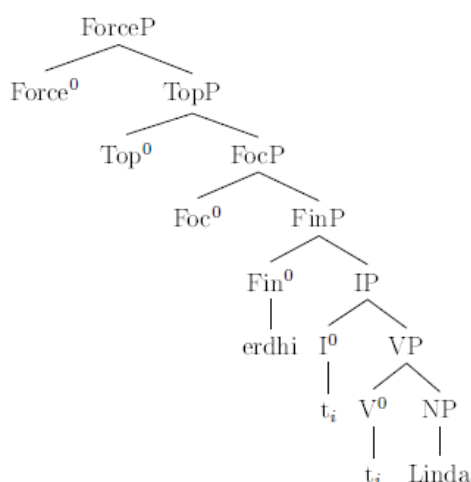
¹⁶⁴ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar. f. 104.

¹⁶⁵ Akademia e Shkencave. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe (vëllimi2)*. Tiranë: Maluka, f. 141.

¹⁶⁶ Akademia e Shkencave, G. (2002). *Gramatikë e gjuhës shqipe (vëllimi1)*. Tiranë: Maluka, f. 422.

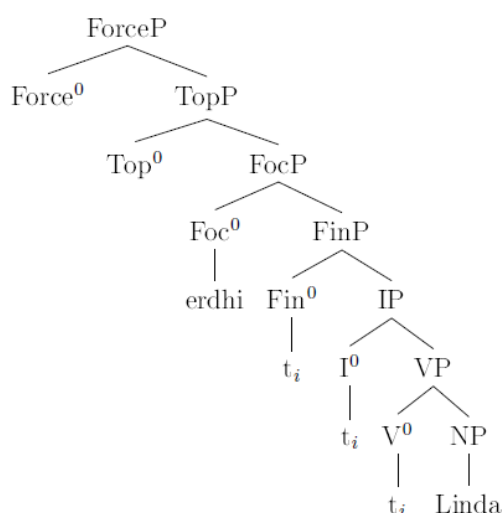
krahas të tjerave, si pjesëza dyshuese të cilat përdoren edhe në fjali pyetëse.¹⁶⁷ Për statusin e këtyre pjesëzave do të diskutojmë në vijim të punimit.

Sipas Ginzburg, në të gjitha fjalitë pyetëse po/jo ekziston një morfemë pyetëse (Qu-morpheme). Kur nuk shprehet, ajo është zero.¹⁶⁸ Pra, në fjalitë pyetëse pa fjalë pyetëse të cilat formohen me anë të intonacionit, kemi një Qu-morfemë zero. Në gjuhën shqipe, pjesëza *a* mund të bëhet zero dhe fjalitë mund të ruajë konfigurim skematik të njëjtë me rastin kur ajo shprehet.

Folja zhvendoset në Fin^0 , sepse aty duhet të kontrollojë tiparet *+wh* të cilat shprehen në morfemën *Qu-zero* e cila ndodhet në Foc^0 .

Gjithsesi kjo është e diskutueshme, sepse nëse në një fjali nuk ka fjalë pyetëse, atëherë peshën e formimit të pyetjes e merr folja tek e cila shprehen edhe tiparet pyetëse. Pra, duhet të kemi një strukturë në të cilën folja të zhvendoset në Foc^0 .

¹⁶⁷ Akademia e Shkencave, G. (2002). *Gramatikë e gjuhës shqipe (vëllimi 1)*. Tiranë: Maluka, f. 423.

¹⁶⁸ Ginsburg, R. J. (2009). *Interrogative Features*. Tucson: Disertacion, f. 84.

Kur folja zhvendoset në Foc⁰ ajo bëhet bartëse e tipareve pyetëse të fjalisë dhe mbi të bie theksi i thënies, gjithashtu ajo është edhe rema e thënies.

Ne mendojmë se përpara se të mbahen qëndrime për strukturat e fjalive pyetëse të shqipes në kuadër të këndvështrimit gjenerativist mbi gjuhën, duhet të bëhen përshkrimet e fjalive dhe të mjeteve morfo-sintaksore me të cilat realizohen këto fjali në kuadër të gramatikës përshkruese e interpretuese. Një trajtim i mirëfilltë gjenerativist i fjalive pyetëse të shqipes duhet të bëhet pasi të plotësohen dy kushte: të njihet në tërësinë e saj gjuhësia gjenerative e në veçanti literatura për fjalitë pyetëse dhe të jetë bërë përshkrimi e interpretimi i tipave strukturorë të fjalive pyetëse në shqipe.

2.3. Fjalë pyetëse në këndvështrim pragmatik

Gjuhësia tradicionale merret me kuptimin e fjalive si njësi të sistemit duke e parë kuptimin e tyre jashtë çdo konteksti a rrethane. Në sintaksë fjalitë janë njësi abstrakte, jashtë kontekstit gjuhësor, fjalive të tjera, dhe jashtë situatës, pra kontekstit a rrethanave jashtëgjuhësore. Një fjali e vërtetë e gjuhës është ajo që ndërtohet sipas rregullave sintaksore dhe ka një kuptim, sepse fjalët lidhen edhe nga pikëpamja semantike.¹⁶⁹ Shpjegimi i strukturave të fjalive me rregulla gramatikore dhe klasifikimet paradigmatiche të tyre, është vetëm njëri aspekt i fjalisë, aspekti gramatikor i saj, ndërsa aspekti tjetër është aspekti funksional, shpjegimi funksioneve që ato kryejnë në ligjërim dhe përcaktimi i domethënies të fjalive.

Teoria e akteve të ligjëritimit dhe pragmatika synojnë të shpjegojnë atë që lihet jashtë nga analiza gramatikore dhe logjike e gjuhës. Në vitet 1950 në Oksford ishte grupi i të ashtuquajturve “filozofë të gjuhës së zakonshme”, si Austin, Peter F. Strawson, Ryle, Grice, Urmson, ata që e kthyen vëmendjen te përdorimi i gjuhës (gjuha në përdorim – shënimi ynë, R. Telhaj). Duke e kthyer vëmendjen te përdorimi i gjuhës, ata shohin përtej asaj që quhet kuptim i vërtetueshëm në bazë të kushteve të vërtetësisë, sipas të cilave fjalë “*Macja është mbi qilim*” (“*The cat is on the mat*”) do të ishte e vërtetë vetëm nëse macja është mbi qilim.¹⁷⁰ Duke e parë gjuhën në përdorim, lindën pyetje të cilave analizat e bazuara vetëm mbi vëzhgime gramatikore

¹⁶⁹ Lloshi, Xh. (2005). *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*. Tiranë: Albas, f. 298.

¹⁷⁰ Ambrose, B. (2010). *From speech act theory to pragmatics*. HAL, f. 2.

dhe semantike të fjalës nuk mund t'u jepnin përgjigje të kënaqshme. Ndaj, duke nisur nga Austini, por edhe te të tjerë autorë, i rëndësishëm dhe në plan të parë u shfaq dallimi midis thënies dhe fjalës. Për këta autorë *thënia*, si njësi e ligjërimit, bëhet objekt studimi. Lind në këtë mënyrë një disiplinë e re, pragmatika, e cila studion kuptimin e fjalëve kur ato shqiptohen, pra, kur janë fjali të tekstit dhe në klasa të caktuara kontekstesh.

Është e vështirë, për të mos thënë e pamundur, të prodhohet një thënie pa pasur një kontekst (background). Gjuha përdoret gjithmonë në një kontekst të dijes ose besimeve të përbashkët, dijes ose besimit individual, dhe njohurive që bashkëbiseduesit kanë për informacionet e të tjerëve.¹⁷¹ Ndaj një rol të rëndësishëm për të përcaktuar kuptimin e thënies luan konteksti, i cili në pragmatikë paraqitet si *kontekst dinamik*.¹⁷² Në kontekst përfshihen elementë gjuhësorë e jashtë gjuhësorë, të cilët ndikojnë në realizimin e bashkëveprimit gjuhësor. Pra, konteksti është tërësia e formuar nga konteksti, situata ose rrethanat jashtëgjuhësore dhe informacionet e përbashkëta të njohura paraprakisht nga bashkëbiseduesit. Vetë konteksti i komunikimit është dinamik, për vetë faktin se realizimi i komunikimit kërkon kohë, koha është gjithmonë në rrjedhshmëri, si pasojë edhe konteksti është objekt i ndikimeve të komunikimeve gjuhësore të realizuara në një kohë të mëparshme, si edhe objekt i ndikimeve të ndryshimit të rrethanave jashtëgjuhësore. Pra, edhe konteksti ndryshon në kohë dhe në vend. Thëniet prodhohen sipas situatës, ato janë koherente.

Çfarë propozon pragmatika për studimin e kuptimit të thënies?

Nisur nga qëllimi për të përcaktuar kuptimin e thënies dhe për të krijuar një teori të komunikimit, Grice, së pari, dallon kuptimin natyral dhe kuptimin jonatyral, ky i fundit është konvencional dhe i qëllimshëm.¹⁷³ Kuptimi natyral është i natyrshëm, vjen si rezultat i lidhjeve natyrore ose racionale ndërmjet elementeve, ndërsa kuptimi jonatyral është konvencional, vjen si rezultat i marrëveshjeve të bëra ndërmjet pjesëmarrësve në komunikim, dhe i qëllimshëm, sepse përcaktohet nga qëllimi për të komunikuar diçka. Për Grice-in, të kuptuarit a të kapurit e kuptimit të komunikuar nga një thënie nuk është një punë konvencionale a rregullore. Është e nevojshme që dëgjuesi të njohë synimin (intencionin) informativ të folësit. Kështu, më mirë se të zbatojë

¹⁷¹ Dekker, P., Aloni, M., & Butler, A. (2007). The semantics and pragmatics of questions. Në M. Aloni, A. Butler, & P. Dekker, Questions in dynamic semantics (fv. 1-40). Amsterdam: Elsevier, f. 11.

¹⁷² Lloshi, Xh. (2005). *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*. Tiranë: Albas, f. 299.

¹⁷³ Ambroise, B. (2010). *From speech act theory to pragmatics*. HAL, f. 7.

rregullat konvencionale, dëgjuesi i një thënieje duhet të arsyetojë e deduktojë interpretimin më të mirë të mundshëm, duke u nisur prej parimit që folësi është i arsyeshëm.¹⁷⁴ Ideja e tij themelore është që domethënia nuk është mirëfilli vetëm një çështje e konvencionit /rregullës a marrëveshjes, por ajo bën të ndërfiten edhe aftësitë inferenciale/arsyetuese të folësve.¹⁷⁵ Pra, sipas tij në thënie realizohet qëllimi komunikativ i folësit. Folësi për të realizuar qëllimin e tij, shfrytëzon përveç mjeteve gjuhësore (fjalive) edhe informacionin kontekstual. Dëgjuesi nuk e nxjerr gjithçka direkt nga ajo që dëgjon fizikisht, por duhet të nxjerrë përfundime për vetë përmbajtjen. Gjatë komunikimit ne jo thjesht marrim një kuptim, po nxjerrja e përfundimit luan rol qendror në të kuptuarit e gjuhës. Dhe këtë e arrijmë jo vetëm nga ajo që dëgjojmë, por edhe nga ajo që nënkuptojmë vazhdimisht.¹⁷⁶ Pra, kemi edhe një kuptim i cili është i ngërthyer në thënie.

Për të shpjeguar se si realizohet ngërthimi kuptimor në thënie Willson dhe Sperber propozojnë teorinë e relevancës (përshtatshmërisë). Sipas teorisë së relevancës, çdo stimul i jashtëm ose përfaqësim i brendshëm i cili ofron një kontribut për proceset njohëse, mund të jenë relevant (të rëndësishëm, të përshtatshëm - shënimi ynë) për një individ në një kohë të caktuar.¹⁷⁷ Sipas tyre, qeniet njerëzore janë sisteme komplekse që trajtojnë informacionin në mënyrë relevante (të përshtatshme).¹⁷⁸ Një informacion është i përshtatshëm kur përpunimi i tij të çon në një proces njohës. Sipas Willson dhe Sperber, parimi i parë i teorisë së relevancës është primi njohës i relevancës: *Njohja e njeriut tenton të drejtohet drejt maksimizimit të relevancës*.¹⁷⁹ Kjo do të thotë se aftësia njohëse e njeriut përcakton rëndësinë e informacionit sipas përshtatshmërisë së tij me kontekstin. Parimi i dytë është parimi komunikativ i relevancës: *Çdo stimul dëftues përmban në vetvete një supozim për relevancën e tij optimale*.¹⁸⁰ Ky parim vjen si rrjedhojë e parimit të parë. Duke u bazuar në këtë parim, thëniet janë njësi të cilat kanë relevancë optimale në lidhje me kontekstin në të cilin ato përdoren. Në teorinë e pertinencës (relevancës/përshtatshmërisë) të kuptuarit e thënieve nuk ka

¹⁷⁴ Plangarica, T. (2013). *Hyrje në studimin e kuptimit*. Elbasan: Cikël leksionesh, f. 80.

¹⁷⁵ Plangarica, T. (2013). *Hyrje në studimin e kuptimit*. Elbasan: Cikël leksionesh, f. 89.

¹⁷⁶ Lloshi, Xh. (2005). *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*. Tiranë: Albas, f. 299.

¹⁷⁷ Wilson, D., & Sperber, D. (2006). Relevance Theory. Në L. R. Horn, & G. Ward, *The handbook of pragmatics* (fv. 607-632). Oxford: Blackwell Publishing, f. 608.

¹⁷⁸ Ambroise, B. (2010). *From speech act theory to pragmatics*. HAL, f. 8.

¹⁷⁹ Wilson, D., & Sperber, D. (2006). Relevance Theory. Në L. R. Horn, & G. Ward, *The handbook of pragmatics* (fv. 607-632). Oxford: Blackwell Publishing, f. 610.

¹⁸⁰ Wilson, D., & Sperber, D. (2006). Relevance Theory. Në L. R. Horn, & G. Ward, *The handbook of pragmatics* (fv. 607-632). Oxford: Blackwell Publishing, f. 612.

nevojë për një proces kompleks, por ndjek thjesht ligjin e përpjekjes më të vogël.¹⁸¹ Ndhimesa më e madhe e teorisë së relevancës (përshtatshmërisë) është në përcaktimin e kuptimeve të prejardhura, metaforës, ironisë etj.

Përshkrimi i kushteve në të cilat realizohet një thënie, sa është kjo thënie relevante (e përshtatshme) dhe sa e realizon qëllimin e folësit janë kërkesa të rëndësishme në pragmatikë. Vëzhgimet e kryera në këtë kuadër arrijnë në përfundimet se komunikimi gjuhësor realizohet mbi bazë të disa parimeve: a. *parimi komunikativ*: njerëzit flasin për t'i komunikuar dikujt diçka; b. *parimi i bashkëveprimit*: komunikimi nuk është punë logjike ose vërtetësie, prandaj folësit shkëmbejnë mjaft shprehje të mjegullta; c. *parimi i mirësjelljes*: nevoja për mirësjellje krijon largësi midis folësve; d. *parimi i përkritshmërisë* (relevancës): them diçka që ka të bëjë, që ka peshë, ka interes për të tjerët; e. *parimi i ekonomisë*: të përdoren sa më pak mjete gjuhësore për të arritur synimin; f. *parimi i përshtatjes ose i goditjes*: folësit kanë zotësinë që t'i bëjnë fjalitë që të jenë në përshtatje, në godi me tekste ku shkojnë; g. *parimi i informativitetit*: në disa rrethana ne marrim nga një thënie më shumë informacion, sesa ajo përmban në fakt, domethënë, për sa i përket folësit nuk mund të thuhet më fort.¹⁸² Secili prej këtyre parimeve ndikon në natyrën e thënies dhe domethënien e saj.

Si rrjedhim, krahas *kuptimit të fjalisë*, pragmatika shton edhe dy nocione: *kuptimi i thënies* dhe *kuptimi i folës/dëgjuesit*.¹⁸³ Kuptimi i fjalisë ose kuptimi literal është kuptimi që vjen si rezultat i shumës së kuptimeve të fjalëve të saj. Kështu, kuptimi i fjalisë “*Fëmija po fle.*” është ai i cili vjen si rezultat i kuptimit të emrit *fëmijë* (*Pjella e gruas; foshnjë; djalë ose vajzë në moshë të vogël; bir ose bijë*.¹⁸⁴), duke e mbledhur me kuptimin e foljes *fle* (*jam në gjumë; kaloj natën diku...*¹⁸⁵) dhe me kuptimet gramatikore të secilit prej këtyre përbërësve. Si thënie ka kuptimin: ekziston një fëmijë, i njohur edhe nga thënie prodhuesi edhe nga thëniemarrësi, i cili ndodhet në gjendje gjumi. Këtë kuptim e ka kur është përgjigje e pyetjes: *Çfarë po bën fëmija?*. Ndërsa, nëse thënieprodhuesi ka për qëllim jo t'i tregojë thëniemarrësit çfarë është duke bërë fëmija, por t'i tërheqë atij vëmendjen që të mos bëjë zhurmë se zgjohet fëmija, thënia “*Fëmija po fle.*” ka vlerën e një urdhri ose ndalimi. Ky kuptim, i cili nuk vjen si rezultat i lidhjeve referenciale të drejtpërdrejta të fjalëve, por si rezultat i

¹⁸¹ Plangarica, T. (2013). *Hyrje në studimin e kuptimit*. Elbasan: Cikël leksionesh, f. 85.

¹⁸² Lloshi, Xh. (2005). *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*. Tiranë: Albas, f. 300-303.

¹⁸³ Lloshi, Xh. (2005). *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*. Tiranë: Albas, f. 298.

¹⁸⁴ ASHSH. (2006). *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë, f. 268.

¹⁸⁵ ASHSH. (2006). *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë, f. 281.

ndërlidhjes së kuptimit të fjalisë dhe kontekstit me qëllimin e folësit dhe me aftësinë e dëgjuesit për të perceptuar (kapur) këtë qëllim, quhet kuptimi i folës/dëgjuesit. Nocionet *kuptim i thënies* dhe *kuptim i folës/dëgjuesit* janë të lidhur me thënien. Të dy këta kuptime janë pjesë e domethënies së thënies. *Kuptimi i fjalisë* si njësi gjuhësore është objekt studimi i semantikës, ndërsa *kuptimi i thënies* është objekti i studimit të pragmatikës.¹⁸⁶

Prandaj fjalitë pyetëse, si njësi sintaksore, në ligjërim, kur ato thëniezohen, përveç funksionit kryesor, të pyetjes (të pyeturit), mund të kryejnë funksione të ndryshme të cilat përcaktohen në kontekstin e ligjëritimit. Një fjali pyetëse mund të jetë në një kontekst të dhënë një thënie me vlera të një akuze, një fyerjeje, një urdhri, një kërkesë, një këshillë, një kërcënim, një përgjigjeje mohuese ose pohuese me ngjyrimë stilistikore etj. P.sh.

(8)

- a. *(Po Spiroja iku?) – Ç'të rrinte më? (= iku)*¹⁸⁷
- b. *Kush e pati mendjen te ajo? (= Asnjë s'e pati mendjen te ajo.)*¹⁸⁸
- c. *Ku i ngjitesh dot malit ti? (= Nuk i ngjitesh do malit ti.)*¹⁸⁹
- d. *Ndoshta bëri mirë që iku...Roza... Se ç'do të bënte këtu, me mua? (= nuk kishte se çfarë të bënte këtu me mua) (F. Kongoli, Ëndrra.. f. 175)*
- e. *S'e di, - tha pas pak. Po ç'rëndësi ka kjo? (= kjo nuk ka rëndësi) (I. Kadare, Lulet.... f. 112)*
- f. *Nuk do të rri shëmt me ne? (= rri shëmt me ne)*¹⁹⁰
- g. *Kush nuk e pëlqen atë shikim kaq të bukur? (= atë shikim e pëlqejnë të gjithë)*¹⁹¹
- h. *Ku vajti gjithë ai ngazëllim i mbrëmshëm?! (= gjithë ai ngazëllim u shua)*¹⁹²

¹⁸⁶ Plangarica, T. (2013). *Hyrje në studimin e kuptimit*. Elbasan: Cikël leksionesh, f. 11.

¹⁸⁷ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 395.

¹⁸⁸ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 397.

¹⁸⁹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe (Vol. Sintaksa)*. Tiranë: Maluka, f. 144.

¹⁹⁰ Çeliku, M. (2008). *Tekst ushtrimesh për sintaksën e shqipes standarde*. Tiranë: ILAR, f. 65.

¹⁹¹ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 397.

¹⁹² Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 395.

Siç mund të shihet edhe nga shembujt e mësipërm, fjalitë pyetëse, të cilat karakterizohen nga tipare gramatikore (fjalë pyetëse, rendi i përbërësve dhe shenja e pikësimit), në kontekste të caktuar, kanë domethënien e shënuar midis kllapave. Të gjithë këto kuptime vijnë si rezultat i ndërveprimeve të sistemeve të ndryshme, siç shprehet edhe Hudson: “*Kuptimi i thëniesve si akte të shprehjes së domethëniesve mund dhe duhet të trajtohet në terma të sistemeve të veçantë që ndërveprojnë, sistemit sintaksor, semantikor dhe pragmatikor.*”¹⁹³

Rezultatet e vëzhgimeve pragmatike, vështirësitë që lindnin në përcaktimin e funksioneve që mund të kryejnë në ligjërim fjalitë pyetëse, i çuan gjuhëtarët drejt përcaktimit të tipareve dalluese midis *fjalisë pyetëse* dhe *pyetjes*.

2.3.1. Pyetja dhe fjalë pyetëse

Çfarë është *pyetja*?

Të para nga një perspektivë pragmatike, pyetjet janë akte kryesore në një diskurs ose një dialog.¹⁹⁴ Akti i të pyeturit është ai në të cilin kërkohet të dihet nëse pohimi është i vërtetë ose jo. Në një perspektivë epistemologjike, ose filozofike, pyetjet janë gjëra për të cilat njeriu është i shqetësuar, pyetjet të cilat një njeri mund të ketë, megjithëse këto pyetje mund të mos shprehen në mënyrë eksplicite.¹⁹⁵ Çdokush mund të ketë pyetje në mendjen e tij të cilat nuk ia shpreh askujt, ose pyetje të tilla, si *Kush jam unë?*, *A ekziston Zoti?* etj., të cilat ia bën vetes. Këto janë pyetje në pikëpamjen filozofike e epistemologjike.

Sipas Manfred Krifkës, *përdorimet e shumta të pyetjeve të drejta mund të përmbliken në një funksion kryesor pragmatik, d.m.th., shprehin mungesën e informacionit të një lloji specifik.*¹⁹⁶ Halliday shprehet se *funksioni tipik i një fjalie pyetëse është të bëjë një pyetje, dhe nga këndvështrimi i folësit të bërit e një pyetjeje*

¹⁹³ Hudson, R. (1975). The meaning of questions. *Language*, 51 (1), f. 1.

¹⁹⁴ Dekker, P., Aloni, M., & Butler, A. (2007). The semantics and pragmatics of questions. Në M. Aloni, A. Butler, & P. Dekker, *Questions in dynamic semantics* (fv. 1-40). Amsterdam: Elsevier, f. 2.

¹⁹⁵ Dekker, P., Aloni, M., & Butler, A. (2007). The semantics and pragmatics of questions. Në M. Aloni, A. Butler, & P. Dekker, *Questions in dynamic semantics* (fv. 1-40). Amsterdam: Elsevier, f. 2.

¹⁹⁶ Krifka, M. (2011). Questions. Në K. von Stechow, C. Maienborn, & P. Portner, *Semantics: an international handbook of natural language meaning* (Vëll. i II, fv. 1742-1785). Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG., f. 1743.

*është një tregues se ai kërkon që t'i thuhet diçka.*¹⁹⁷ Një pyetje është një kërkesë për informacion. Kërkesat mund të jenë të llojeve të ndryshme, pyetja është vetëm një lloj i kërkesës. Bach and Harnish thonë se “*Pyetjet janë raste të veçanta të kërkesave, të veçanta në atë se ajo që kërkohet është që folësi t'i japë dëgjuesit një informacion të caktuar.*”¹⁹⁸

Të kërkuarit e informacionit është funksioni kryesor i fjalive pyetëse. Mirëpo, ekzistojnë fjali pyetëse që nuk përdoren për të marrë informacion, por për të pohuar a mohuar diçka. Pra, kemi raste kur përdoret një fjali pyetëse edhe pse folësi e di fare mirë përgjigjen e pyetjes, raste kur vetë fjalia pyetëse është përgjigje apo pohim për diçka ose edhe raste kur folësi është i vetëdijshëm që bashkëfolësi nuk e di përgjigjen.

Në pyetjet e provimeve folësi e di përgjigjen, megjithatë ai përdor sërish fjali pyetëse. P.sh.,

(9) *Cilat janë njësitë sintaksore?*

Gjithashtu, edhe në ato që në gramatikë quhen pyetje retorike, të cilat kanë forcën e një pohimi më shumë se forcën e një pyetjeje, folësi nuk i përdor si kërkesë për informacion, por si mjet për të dhënë informacion. P.sh.

(10) *Kujt i zihet besë sot?*

Edhe në pyetjet e përdorura në lojëra të tilla, si rasti kur fshehim diçka në duar dhe bëjmë pyetjen “*Në cilën dorë është?*”, folësi e di përgjigjen, por sërish e përdor një fjali pyetëse.

Pyetjet thirrmore përdoren jo për të shprehur kërkesën për informacion, por për të shprehur diçka, habi, gëzim, hidhërim etj.

(11)

a. *A: Presidenti dha dorëheqjen.*

b. *B: Dashtë zoti. Vërtet?!*

Në pyetjet parashtuese autori i një pjese letrare, paragrafi etj. parashton një pyetje për të cilën ai do të përgjigjet vetë më pas. P.sh.,

(12)

a. *Shkuan-shkuan, gjersa sosën në një vend. Aty gjetën vasha arbëreshe shumë të hijshme.*

Po ç'na ndodh?

¹⁹⁷ Halliday, M. (2004). *An introduction to functional grammar*. New York: Oxford University Press., f. 75.

¹⁹⁸ Kent, B. and R.M. Harnish, *Linguistic Communication and Speech Acts* (Cambridge, MA, 1979), f. 40.

Hidhet plaku e thotë:.... (Mitrush Kuteli, Vepra letrare 4, f. 261)

Pyetjet që i adresohen vetvetes, pyetjet shqyrtimore, gjithashtu janë fjali pyetëse të cilat nuk i drejtohen bashkëbiseduesit, por vetvetes, e si të tilla ato nuk janë kërkesë për informacion për dëgjuesin, por kërkesë për informacion ndaj vetvetes.

(13) *Pse e thashë këtë?*

Fjalitë pyetëse përdoren edhe në situata të caktuara si pyetje spekulative. Në këto situata fjalia pyetëse nuk ka vlerën e një pyetjeje të mirëfilltë me të cilën kërkohet informacioni i bashkëbiseduesit, sepse si folësi dhe bashkëfolësi nuk janë në gjendje të japin një përgjigje për pyetjen e bërë.

(14) *Cila është analiza më e mirë për fjalitë pyetëse?*

Fjalitë pyetëse përdoren edhe për të kërkuar vërtetimin e diçkaje për të cilën folësi nuk është i sigurt. Në këtë rast ai nuk kërkon informacionin e plotë që lidhet me tërësinë kuptimore të fjalisë pyetëse, por ai kërkon të vërtetojë atë që ai ka dëgjuar dhe nëse e ka dëgjuar siç duhet.

(15) *Agimi po vjen the, apo jo?*

Gjithashtu edhe pyetjet e zhdrejta nuk përdoren për të kërkuar informacion, por për të dhënë informacion. P.sh.,

(16) *Ai e di se kush e ka bërë këtë gjë.*

Një pyetje mund të përdoret edhe si kërkesë, ose komandë, si urdhër. P.sh.,

(17) *Mund ta hapësh dritaren?*

Gjithë këto raste dëshmojnë se fjalitë pyetëse nuk përdoren vetëm si raste të shprehjes së vullnetit të folësit për të kërkuar informacion nga bashkëbiseduesi. Ato janë mjete të shprehjes së kuptimeve të ndryshme, kuptime të cilat janë të lidhura me një kontekst ose me një rrethanë të caktuar ligjërimore. Jo të gjitha fjalitë pyetëse janë pyetje dhe jo të gjitha pyetjet mund të kenë formën e një fjalie pyetëse. Një fjali urdhërore si “*Trego shokët.*”, është një kërkim për informacion.

Megjithatë, ka një lidhje më se të qartë midis semantikës së fjalive pyetëse dhe nocionit të një pyetjeje. Pra, për të përcaktuar se çfarë domethënë pyetje duhet të shpjegojmë semantikën e fjalive pyetëse, duke marrë parasysh faktin se në ligjërime fjalia pyetëse funksionin e saj tipik e ka të shprehë një pyetje. E parë në këndvështrimin semantik një pyetje është e lidhura me përgjigjen. Një pyetje është një karakteristikë e një pohimi, ajo karakteristikë që tregon se cila do të jetë përgjigja

shteruese (e duhur)¹⁹⁹. Është shteruese jo një përgjigje e mundshme, por përgjigja e vetme e vërtetë për një pyetje.²⁰⁰ Kështu, një përgjigje e një pyetjeje na shpjegon kuptimin e asaj pyetjeje. Nuk mund të mohohet lidhja midis pyetjes dhe përgjigjes, por në ç'raporte qëndron kjo lidhje është një çështje e cila diskutohet. Hamblin (1973), për shembull, i trajton fjalitë pyetëse si njësi që shënjojnë një set me përgjigjet e mundshme, dhe Karttunen (1977) i trajton ato si njësi që shënjojnë një set me përgjigjet e vërteta.²⁰¹ Problemi i këtij qëndrimi është fakti se ekzistojnë pyetje të cilat kanë polaritet të ndryshëm, pohore dhe mohore, për të cilat përgjigja mund të jetë e njëjtë. P.sh.

(18)

- a. *E takove nënën?*
- b. *Nuk e takove nënën?*
- c. *E takove apo nuk e takove nënën?*

Përgjigja për të dyja pyetjet mund të jetë e njëjtë, *po*, *e takova*, ose *jo*, *nuk e takova*, por thënia e parë është neutrale, ndërsa e dyta është një thënie në të cilën shprehet pritshmëria që bashkëfolësi ta ketë takuar nënën, kurse thënia e dytë shpreh padurueshmërinë dhe arrogancën e folësit.

Ajo çfarë një pyetje kërkon është jo një përgjigje e mundshme por përgjigja e vetme e vërtetë për atë pyetje.²⁰² Sipas Wilson dhe Sperber, thëniet pyetëse përdoren për të shprehur një mendim të dëshiruar.²⁰³ Fjalitë pyetëse përdoren për të përfaqësuar atë që folësi e konsideron si përgjigje të përshtatshme.²⁰⁴ Interpretimi i një përgjigjeje si përgjigje e përshtatshme është e lidhur me semantikën e fjalisë pyetëse, me rrethanat e komunikimit dhe me vetë pjesëmarrësit në komunikim, folësin dhe bashkëfolësin.

Pyetja mund të jetë objekt i këndvështrimeve të ndryshme. Mund të shihet në këndvështrimin sintaksor, si fjali pyetëse. Mund të shihet në këndvështrim

¹⁹⁹ Ginzburg, J. (1997). Interrogatives: questions, facts and dialogue. Në S. Lappin, *The handbook of contemporary semantic theory*. London: Blackwell.

²⁰⁰ Dekker, P., Aloni, M., & Butler, A. (2007). The semantics and pragmatics of questions. Në M. Aloni, A. Butler, & P. Dekker, *Questions in dynamic semantics* (fv. 1-40). Amsterdam: Elsevier, f. 3.

²⁰¹ Marrë nga Wilson, D., & Sperber, D. (1998). Mood and the analysis of non-declaratives sentences. Në A. Kasher, *Pragmatics: Critical concepts* (Vëll. i II, fv. 262-289). London: Routledge, f. 281.

²⁰² Dekker, P., Aloni, M., & Butler, A. (2007). The semantics and pragmatics of questions. Në M. Aloni, A. Butler, & P. Dekker, *Questions in dynamic semantics* (fv. 1-40). Amsterdam: Elsevier, f. 3.

²⁰³ Wilson, D., & Sperber, D. (1998). Mood and the analysis of non-declaratives sentences. Në A. Kasher, *Pragmatics: Critical concepts* (Vëll. i II, fv. 262-289). London: Routledge, f. 275.

²⁰⁴ Wilson, D., & Sperber, D. (1998). Mood and the analysis of non-declaratives sentences. Në A. Kasher, *Pragmatics: Critical concepts* (Vëll. i II, fv. 262-289). London: Routledge, f. 281.

semantikor, si njësi gjuhësore me semantikë të caktuar. Mund të shihet në këndvështrim pragmatikor, si njësi e ligjërimit konkret, si një ndër aktet e ligjërimit. Dhe në këndvështrim filozofik, si njësi e aftësisë arsyetuese e mendjes njerëzore. Megjithatë këndvështrimet e ndryshme nuk përjashtojnë njëri-tjetrin. Në një mënyrë ose në një tjetër ata janë të lidhur. Studimi semantik i pyetjeve shpesh merr nocionin sintaksor të një fjali pyetëse si të dhënë dhe si pikënisje, ose, anasjelltas, mund të marrë fjalitë pyetëse sikur të jenë mjete sintaksore për të shprehur semantikisht një pyetje. Një pyetje semantike mund të përdoret në ligjërime dhe pastaj duhen sqaruar nga pikëpamja pragmatike pyetje, si: në çfarë rrethanash është e përshtatshme, cilat janë efektet e saj, dhe cila do të jetë, në rrethana të caktuara, një përgjigje relativisht e mirë. Gjithashtu, supozimi se pyetjet e ngritura në ligjërime janë pyetje me të cilat vetë njerëzit përballen, është i arsyeshëm, i drejtë. Ndaj mund të themi edhe se objektet e pyetjes apo dyshimit janë të njëjta ose të paktën shumë të ngjashme me kuptimin e fjalive pyetëse. Me pak fjalë, jemi dëshmitarë të korrespondencave të ngushta midis nocioneve dhe këndvështrimeve të ndryshme mbi pyetjet.²⁰⁵ “...atëherë ne duhet të presim një teori për pyetjen e cila të ketë komponentët e mëposhtëm: (i) një konceptim të asaj se çfarë janë fjalitë pyetëse; (ii) një konceptim i përmbajtjes së tyre semantike, i pavarur prej përdorimit të tyre; dhe (iii) një konceptim të aktit të ligjërimit të të pyeturit që shpreh këtë lloj të përmbajtjes.”²⁰⁶ Megjithatë teoria për pyetjen ngërthen tre rrafshet studimore të cilët edhe kanë pikëtakime me njëri-tjetrin, në punimin tonë, i cili ka për objekt fjalinë pyetëse, do të përqendrohemi në analizat sintaksore, por duke pasur parasysh edhe rrafshet e tjera.

Në studimin e fjalisë pyetëse në gjuhën shqipe janë dalluar rastet kur fjalitë pyetëse përdoren si mjet gjuhësor për të shprehur pyetjen nga ato raste në të cilat fjalitë pyetëse përdoren jo për të shprehur pyetje, por për të shënuar një akt tjetër ligjërimesor. Të parat emërtohen *fjali pyetëse të mirëfillta*²⁰⁷, ndërsa të dytat *fjali pyetëse jo të mirëfillta*²⁰⁸. Përcaktori i mirëfilltë ose jo i mirëfilltë na duket i papërshtatshëm kur lidhet me termin *fjali pyetëse*, sepse përcaktori i mirëfilltë domethënë “që është *tamam ashtu a i tillë*”²⁰⁹, dhe nuk mund të thuhet fjali pyetëse që është fjali pyetëse,

²⁰⁵ Dekker, P., Aloni, M., & Butler, A. (2007). The semantics and pragmatics of questions. Në M. Aloni, A. Butler, & P. Dekker, *Questions in dynamic semantics* (fv. 1-40). Amsterdam: Elsevier, f. 3.

²⁰⁶ Higginbotham, J. (1997). The semantics of questions. Në S. Lappin, *The handbook of contemporary semantic theory*. London: Blackwell Publishing, f. 253.

²⁰⁷ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 139.

²⁰⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 144.

²⁰⁹ ASHSH. (2006). *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë, f. 632.

apo fjali pyetëse që nuk është fjali pyetëse. Emërtimi *fjali pyetëse*, sipas nesh, duhet të përdoret për të shënuar njësinë sintaksore fjali, e cila shfaq tiparet gramatikore të cilat e karakterizojnë atë si një fjali pyetëse dhe e dallojnë nga fjalitë dëftore, urdhërore, dëshirore apo thirrmore, pavarësisht nëse mund të jetë ose jo një *pyetje*.

2.4. Fjalë pyetëse në gramatikat e shqipes

Në studimet sintaksore të shqipes trajtimi i fjalisë pyetëse është një çështje e cila ka gjetur vend që në sintaksat e para. Gramatikanë, si: Xhuvani, Sheperi, Cipo, Domi, Prifti etj. kanë përkufizuar e trajtuar fjalinë pyetëse në gramatikat e tyre.

Aleksandër Xhuvani për fjalinë pyetëse shprehet: *Në qoftë se pyetet gjëkafshë me fjali në fund të saj vihet pikë pyetëse (?), e atëherë kjo quhet pyetëse.*²¹⁰ Pra për të fjalë pyetëse është fjalë me të cilën pyetet për diçka. Fjalë e cila shërben për të kërkuar informacion.

Në gjysmën e parë të shek. XX, një trajtim më të gjerë për fjalinë pyetëse gjejmë te *Gramatika dhe Sindaksa* e **Sheperit**²¹¹. Ky autor nuk jep një përkufizim të qartë për fjalinë pyetëse, por e trajton atë duke e parë si të dyllorshme, të drejtë dhe të zhdrejtë: *Quhet e drejtë kur bëhet drejt për drejt, pa u varur nga ndonjë folje. Quhet e shdrejtë kur varet nga ndonjë folje që shfaq pyetje, ditje, dyshim etj.* Ai dallon pyetje të bëra me fjalë pyetëse dhe pyetje pa fjalë pyetëse. Përfshin fjalëzat *a* dhe *mos* te fjalët që përdoren në fjalitë pyetëse pa fjalë pyetëse dhe njeh si *fjali pyetëse të përngjitura* fjalitë që *i lidhin pjesët omogjene me lidhëzën “apo”*.²¹² Te ky autor gjejmë të trajtuar edhe kuptimet kryesore që marrin foljet në mënyrën dëftore e lidhore kur ato përdoren në fjalitë pyetëse.

Justin Rrota në Sintaksin²¹³ e tij e njeh fjalinë pyetëse duke u nisur nga mënyra e trajta me të cilën shprehet një mendim. Rrota i përmbledh shkurtimisht disa të dhëna për fjalitë pyetëse në tre vërejtje, në të cilat paraqet fjalët pyetëse që përdoren në fjalitë pyetëse, përemra e ndajfolje pyetëse, ndërsa pjesëzën *a* e njeh si lidhëz. Për fjalitë pa

²¹⁰ Xhuvani, A. (1938). *Njohurit e para të sintaksës shqipe, pjesa e parë*, në “Vepra 1”, Tiranë, 1980, f. 206.

²¹¹ Sheperi, I. D. (1927). *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe (sidomos e toskërishtes)*. Vlorë: Shtypshkronja “Vlora” G. Direttore & C., f. 179-191.

²¹² Sheperi, I. D. (1927). *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe (sidomos e toskërishtes)*. Vlorë: Shtypshkronja “Vlora” G. Direttore & C., f. 179.

²¹³ Rrota, J. (2005). *Sintaksi i shqipes*. Shkodër: Botime Franceskane, f. 6-7.

fjalë pyetëse ky autor shprehet se *është një pyetje e dyshimtë ase habitore*.²¹⁴ Gjithashtu ai vëren se në gegërishte pyetja mund të bëhet edhe me folje në paskajore.

Trajtim më të zgjeruar gjen fjalja pyetëse në *Sintaksa e Kostaq Cipo*.²¹⁵ Në këtë sintaksë dallohet pyetja e drejtë prej pyetjes së zhdrejtë. Cipo përshkruan mjetet leksikore me të cilat formohen fjalitë pyetëse të drejta, ndajfoljet e përemrat lidhorë pyetës, si edhe pjesëzat pyetëse *e*, *a* e *mos*. Një vëmendje të veçantë ky autor ia kushton mënyrës se si mund t'u përgjigjemi pyetjeve.

Stefan Prifti e përkufizon fjalinë pyetëse kështu: *Fjali pyetëse quhet fjalja që shërben për të shprehur mendimin tonë në formën e pyetjes. Kjo (me përjashtim të pyetjes retorike) tregon se folësi nuk është në gjendje të përcaktojë raportet reale ndërmjet sendeve dhe fenomeneve për të cilat mendon dhe prandaj kërkon që t'i njohë këto raporte. Kështu pyetja është një kërkesë, një përpjekje aktive e subjektit mendonjës për të njohur plotësisht realitetin, prandaj në pyetje shprehet mendimi por jo në formën e gjykimit*.²¹⁶ Në këtë përkufizim shohim se autori e lidh fjalinë pyetëse me pyetjen si kategori logjike, dhe *pyetja retorike*, sipas tij, nuk është një pyetje. Ai njeh fjalitë pyetëse të drejta dhe të zhdrejta.²¹⁷ Trajtim më të zgjeruar nga ky autor kemi për fjalinë pyetëse të zhdrejtë, në kuadër të periudhës me fjali të varur kundrinore.

Klasifikimet për fjalinë pyetëse zgjerohen më tej nga **Mahir Domi** në veprën *Gramatika e gjuhës shqipe, Sintaksa*, botuar në Prishtinë. Sipas tij, me anë të fjalisë pyetëse *kërkojmë të mësojmë prej bashkëbiseduesit diçka që s'e dimë ose presim prej tij të vërtetojë a të mohojë diçka që e dimë edhe ne, po zakonisht pa qenë të sigurtë për të*.²¹⁸ Ky autor dallon pyetjen e përgjithshme nga pyetja e pjesshme, duke thënë edhe se pyetjet e pjesshme formohen me ndihmën e përemrave e mbiemrave pyetës dhe ndajfoljeve pyetëse, ndërsa pyetjet e përgjithshme me ndihmën e pjesëzave pyetëse *a*, *vallë* e *mos*.²¹⁹ Gjithashtu përmend edhe fjali pyetëse pa fjalë pyetëse, për të cilat thotë se përdoren më shumë kur pritet një përgjigje pohuese a mohuese. Domi në një shënim

²¹⁴ Rrota, J. (2005). *Sintaksi i shqipes*. Shkodër: Botime Franceskane, f. 7.

²¹⁵ Cipo, K. (1952). *Sintaksa*. Tiranë: N.I.SH. Shtypshkronjave-Stab. Mihal Duri, f. 6-9.

²¹⁶ Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 44.

²¹⁷ Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 45.

²¹⁸ Domi, M. (1969). *Gramatika e gjuhës shqipe, Sintaksa*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore, f. 7.

²¹⁹ Domi, M. (1969). *Gramatika e gjuhës shqipe, Sintaksa*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore, f. 7.

në këtë tekst pranon ekzistencën e fjalive pyetëse që nuk përdoren për të pyetur, për të marrë përgjigje, po për të mohuar a pohuar diçka me forcë të veçantë. Po në këtë vepër trajton pyetjen e drejtë dhe pyetjen e zhdrejtë.²²⁰ Për Domin një tip të veçantë fjalish pyetëse përbëjnë ato të cilat ndërtohen nga dy fjali ose dy gjymtyrë që përjashtojnë njëra-tjetrën e lidhen me anë të një lidhëze veçuese *a, apo*. Këto fjali ai i quan *fjali pyetëse e dyfishtë, ose e zbrejtur*.²²¹

Trajtimi tradicional i fjalive pyetëse përmbledhet në **Gramatikën e Akademisë**. Këtu gjejmë përshkrime të imtësishme të tipave të fjalive pyetëse, sipas kriterëve të ndryshme, si: kriteri funksional, kriteri strukturor, kriteri semantik etj. Duke u nisur nga lidhja folës-bashkëfolës fjalitë i ndan në *dialogjike* e *monologjike*.²²² Kur pyetja i bëhet bashkëfolësit, është dialogjike, kur pyetja i bëhet vetes, është monologjike. Sipas natyrës se si formulohet pyetja, në mënyrë të drejtpërdrejt ose jo të drejtpërdrejtë, dhe duke u nisur nga natyra sintaksore e fjalisë, dallohen *pyetjet e drejta* nga *pyetjet e zhdrejta*.²²³ Në këtë gramatikë, duke qenë se fjalë dhe periudha njihen si dy njësi të veçanta, gjejmë të përdorur termin *periudhë pyetëse*.²²⁴ Dallohen, gjithashtu, fjalitë thjesht pyetëse nga *fjalitë pyetëse thirrmore*. Këto të fundit, përveç pyetjes, shfaqin edhe ndjenjën e folësit në çastin e ligjërimin.²²⁵ Për nga vlera funksionale (ligjërimore) fjalitë pyetëse ndahen në *fjali pyetëse të mirëfillta*²²⁶, këto përdoren për të pyetur bashkëbiseduesin e bashkëbiseduesit për diçka të panjohur a të njohur në një mënyrë jo të plotë a jo të sigurt, dhe *pyetje jo të mirëfillta*²²⁷ që shërbejnë jo për të pyetur, po për të shprehur nxitje për veprim, këto janë *fjalitë nxitëse-pyetëse*, ose për të shfaqur me forcë, në mënyrë të gjallë, më shprehëse, një pohim a mohim, këto janë *fjalitë pyetëse retorike*.²²⁸ Në varësi të brendisë kuptimore të fjalisë, pyetjet e mirëfillta ndahen më tej në dy nënloje, *pyetje tërësore* dhe *pyetje të pjesshme*. Kemi pyetje tërësore kur folësi kërkon të mësojë një fakt që nuk e di, të sigurohet për vërtetësinë e një fakti që e di, po s'është plotësisht i sigurt, ose të përforcojë, me pohimin e

²²⁰ Domi, M. (1969). *Gramatika e gjuhës shqipe, Sintaksa*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore, f. 159.

²²¹ Domi, M. (1969). *Gramatika e gjuhës shqipe, Sintaksa*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore, f. 161.

²²² ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 136.

²²³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 136.

²²⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 137.

²²⁵ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 139.

²²⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 139-140.

²²⁷ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 144.

²²⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 144.

bashkëbiseduesit, një mendim të vetin.²²⁹ Pyetjet janë të pjesshme, kur folësi kërkon të mësojë, prej bashkëbiseduesit a bashkëbiseduesve, një element të thënies që nuk e di a nuk e di në mënyrë të sigurt, - autorin ose objektin e një veprimi, tiparin e një sendi a karakterizimin e këtij tipi, rrethanat e një veprimi.²³⁰ Gjithashtu duke u nisur nga qëllimi i folësit pyetjet i kemi *pyetje informuese* e *pyetje vërtetuese*. Kur me fjalitë pyetëse, si e pamë, të shumtën e herës pyetet për diçka që nuk di folësi, atëherë janë *fjalitë pyetëse informuese*, po pyetet herë-herë edhe për diçka që ai e di në mënyrë të pasigurt ose për një fakt qenien a mosqenien e të cilit kërkon ta vërtetojë dhe me pohimin a mohimin e bashkëbiseduesit; e atëherë fjalitë pyetëse quhen *pyetëse vërtetuese*.²³¹ Në këtë vepër njihen edhe *pyetje dyfishe*, *përrjashtimore*, tërësore a të pjesshme. Ato shprehen përkatësisht me dy fjali a grupe fjalish me raporte veçuese ose me dy gjymtyrë homogjene, të bashkuara në mes tyre me lidhëzën *apo*, rrallë *a*. Propozohen dy a më shumë fakte, dy a më shumë elemente të thënies, ndërmjet të cilave duhet zgjedhur vetëm njëri; realizimi i tij përjashton tjetrin a të tjerët. I gjejmë këto pyetje si në fjalitë pyetëse tërësore, ashtu edhe në të pjesshmet.²³² Një lloj tjetër fjalish pyetëse janë *fjalitë pyetëse reaguese*. Në *fjalitë pyetëse reaguese* rimerret shpesh në formë pyetjeje një gjymtyrë a një fjali e pyetjes së bërë.²³³ Po sipas funksionit që kryen në ligjërim dhe raportit të fjalisë me folësin dallohen *fjalitë pyetëse deliberative*, të cilat janë pyetje monologjike, që folësi ia drejton vetes për të marrë një vendim. Kur folësi luhet ndërmjet dy a më shumë qëndrimesh, pohimesh a mohimesh, dhe vë në pyetje ç’duhet të bëjë, si të veprojë, fjalia quhet *pyetëse deliberative*.²³⁴

Një tjetër kriter klasifikimi gjejmë në veprën “*Gramatika praktike e gjuhës shqipe*” të autorëve, Çeliku, Karapinjalli dhe Stringa²³⁵. Në këtë gramatikë fjalitë pyetëse, duke u bazuar mbi një kriter funksional, ndahen në dy kategori kryesore, *fjalitë pyetëse që kërkojnë përgjigje* dhe *fjalitë pyetëse që nuk kërkojnë përgjigje*. Fjalitë pyetëse që kërkojnë përgjigje janë pyetje të mirëfillta, fjali të cilat folësi në ligjërim i përdor për të kërkuar informacion, ndërsa fjalitë pyetëse që nuk kërkojnë përgjigje, janë fjali të

²²⁹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 140.

²³⁰ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 142.

²³¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 143.

²³² ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 144.

²³³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 145.

²³⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 145.

²³⁵ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 393-397.

cilat nuk janë pyetje të mirëfillta, ato kanë karakteristika të fjalive pyetëse, por nuk shërbejnë për të pyetur, ato kanë vlerë të një fjalië dëftore pohore ose mohore, nxitëse, ose thirrmore. Në fjalitë pyetëse që kërkojnë përgjigje përfshihen fjalitë me përemra pyetës²³⁶, fjalitë me ndajfolje pyetëse²³⁷, fjalitë me pjesëza pyetëse²³⁸ dhe fjalitë pa fjalë pyetëse²³⁹, ndërsa në fjalitë që nuk kërkojnë përgjigje përfshihen, fjalitë pyetëse pohuese²⁴⁰, pyetëse mohuese, pyetëse nxitëse, pyetëse emocionale, pyetëse retorike²⁴¹ dhe pyetëse të zhdrejta e pyetëse veçuese²⁴². Me të drejtë autorët përfshijnë pyetjet e zhdrejta në grupin e fjalive që nuk kërkojnë përgjigje, ndërsa për fjalitë pyetëse veçuese, e shohim me rezervë këtë cilësim, sepse ato nuk janë pyetje që nuk kërkojnë përgjigje, ato janë fjali pyetëse të cilat, siç shprehen edhe vetë autorët, *shprehin të dy pjesët e alternativës në një fjali të përbërë*. Këto fjali janë pyetje të mirëfillta, pra fjali pyetëse që kërkojnë përgjigje.

Tefë Topalli, në veprën e tij “Sintaksa e Fjalisë” shkruan se fjalitë pyetëse janë *fjali me anën e të cilave dikush pyet për dikë a për diçka; së pari, pyetet për dikë a diçka për të cilën mund të mos kemi dijeni; së dyti, për dikë a diçka për të cilën nuk jemi të sigurtë dhe pyesim në të dy rastet për të vërtetuar diçka*.²⁴³ Klasifikimi kryesor që ky autor përmend për fjalitë pyetëse është ndarja në dy lloje, fjali pyetëse tërësore dhe fjali pyetëse të pjesshme. *Janë fjali tërësore kur pyesim për gjithë përmbajtjen e fjalisë dhe pyetja bie mbi kallëzuesin.....*”²⁴⁴ “Ndërsa kur pyetja bëhet për pjesët e tjera të fjalisë, përveç kallëzuesit, kemi pyetjen e pjesshme....”²⁴⁵ Vëmendje të veçantë ky autor i kushton përshkrimit të tipareve semantike e gramatikore të secilit prej këtyre dy tipave të fjalive pyetëse.

²³⁶ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 393.

²³⁷ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 394.

²³⁸ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 394.

²³⁹ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 395.

²⁴⁰ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 395.

²⁴¹ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 396.

²⁴² Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 397.

²⁴³ Topalli, T. (2011). *Sintaksa e fjalisë*. Shkodër, f. 329.

²⁴⁴ Topalli, T. (2011). *Sintaksa e fjalisë*. Shkodër, f. 331.

²⁴⁵ Topalli, T. (2011). *Sintaksa e fjalisë*. Shkodër, f. 331.

Për **Thoma Dhimën** *fjalitë pyetëse janë fjalitë në të cilat përmbahet një pyetje dhe shërbejnë për të pyetur*.²⁴⁶ Në sintaksën e tij fjalitë pyetëse ndahen në dy grupe të mëdha: *fjali pyetëse të mirëfillta* dhe *fjali pyetëse jo të mirëfillta*.²⁴⁷ Fjalitë pyetëse të mirëfillta në të cilat përmbahen pyetje të drejtpërdrejta që u drejtohen bashkëbiseduesve për diçka të panjohur a të njohur jo plotësisht ai i klasifikon më tej në: *fjalitë pyetëse dialogjike* dhe *fjalitë pyetëse monologjike*²⁴⁸, *fjali pyetëse tërësore* dhe *të pjesshme*²⁴⁹, *fjali pyetëse informuese dhe vërtetuese*²⁵⁰, dhe *fjali pyetëse përjashtimore* (ose të dyfishta)²⁵¹. Në *fjalitë pyetëse jo të mirëfillta* përfshin: *fjalitë nxitëse-pyetëse*, *fjalitë pyetëse-retorike*, të cilat i trajton edhe si një variant të fjalive dëftore-thirrmore²⁵², dhe *fjalitë pyetëse të zhdrejta*.²⁵³

Një tjetër vepër që përfshin në korpusin e saj të gjerë tematik sintaksor edhe trajtimin e fjalive pyetëse, është *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*²⁵⁴ e M. Çelikut. Në këtë vepër autori shprehet se “Dallohen disa tipa kuptimorë e ndërtimorë fjalish pyetëse: të mirëfillta, pohuese, mohuese, retorike, nxitëse, emocionale.”²⁵⁵ Pra, ai niset nga dy kritere për dallimin e këtyre nëntipave, kriterit kuptimor dhe kriterit ndërtimor, duke u mbështetur më shumë në kriterin kuptimor. Sipas tij, tipin semantik kryesor e përbëjnë *fjalitë pyetëse të mirëfillta*. Këto shprehin pyetje, drejtuar bashkëbiseduesit për të marrë prej tij të dhëna që i duhen folësit. Fjalitë e këtij tipi janë *fjali pyetëse dialogjike*, sepse pasohen doemos nga një përgjigje. Më tej ai i ndan fjalitë pyetëse të mirëfillta në dy grupe: a) *të përgjithshme* dhe b) *të pjesshme*.²⁵⁶ Autori në vepër paraqet edhe *fjalitë pyetëse veçuese*, *fjalitë pyetëse shqyrtimore* dhe *fjalitë pyetëse të zhdrejta*²⁵⁷, si lloje të fjalive pyetëse. Në leksionet e sintaksës botuar në vitin 1980, Çeliku trajton edhe *fjalitë pyetëse pohuese*, *pyetëse mohuese*, *pyetëse retorike*, *pyetëse nxitëse* e *pyetëse emocionale*, për të cilat shprehet: “Këto fjali nga kuptimi dhe funksioni që kryejnë mund të quheshin e trajtoheshin përkatësisht kështu: *fjali dëftore* (fjalitë pyetëse pohuese, mohuese,

²⁴⁶ Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastër: Argjiro, f. 62.

²⁴⁷ Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastër: Argjiro, f. 63.

²⁴⁸ Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastër: Argjiro, f. 64.

²⁴⁹ Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastër: Argjiro, f. 64.

²⁵⁰ Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastër: Argjiro, f. 66.

²⁵¹ Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastër: Argjiro, f. 66.

²⁵² Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastër: Argjiro, f. 67.

²⁵³ Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastër: Argjiro, f. 68.

²⁵⁴ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 281-284.

²⁵⁵ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 281.

²⁵⁶ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 281.

²⁵⁷ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 282.

pyetëse retorike), *fjalitë nxitëse* (pyetëset nxitëse) dhe *fjalitë thirrmore* (pyetëset emocionale).²⁵⁸ Këto fjalitë për nga struktura janë fjalitë pyetëse, por për nga funksioni që kryejnë në ligjërim përkojnë me fjalitë dëftore, nxitëse e thirrmore.

Një trajtim të rëndësishëm, deri diku të ndryshëm nga trajtimet e gjuhëtarëve shqiptarë, gjejmë në “Gramatikë e gjuhës shqipe” të hartuar nga Buchholz dhe Fiedler. Sipas tyre, *Fjalitë pyetëse shërben për të shprehur lloje të ndryshme pyetjesh*.²⁵⁹ Nga ana sintaksore njohin dy lloje fjalish pyetëse – të drejtpërdrejta (fjalitë kryesore) dhe jo të drejtpërdrejta (fjalitë të varura). Për këta autorë mund të kemi dy lloje pyetjesh: *Pyetjet mund t'i nënshtrohen një ndarjeje të dyfishtë: njëherë në pyetjet e vendimit dhe të plotësimit, në tjetrën – nga këndvështrimet specifike modale – në pyetje “neutrale”, dyshuese, deliberative (me “synim hulumtues”) dhe polemike*.²⁶⁰ Kjo ndarje ka për bazë përdorimin e fjalitë pyetëse në ligjërim. Pyetjet neutrale përdoren me një funksion të vetëm, për të pyetur, për të kërkuar informacion, ndërsa pyetjet dyshuese, pyetjet deliberative e ato polemike, kanë të ndërthurur përveç funksionit pyetës edhe vlera të tjera si dyshimi, hulumtimi, polemika etj. Sipas tyre, *fjalitë me pyetje “asnjanëse” dalin si pyetje vendimi dhe plotësimi*.²⁶¹ Kjo ndarje është e ngjashme me klasifikimin pyetje tërësore/pyetje e pjesshme të bërë nga gramatikanët shqiptarë, por me ndryshimin e vetëm se në këtë klasifikim nuk merret për bazë kuptimi i pyetjes, por lidhja e natyrës së pyetjes me përgjigjen që do të marrë. Kështu, pyetje vendimi janë ato pyetje të cilat kërkojnë nga bashkëfolësi të marrë një vendim, d.m.th., t'i përgjigjet me *po* ose me *jo* pyetjes së bërë. Si një nënloj i pyetjeve të vendimit trajtohen *pyetjet e sigurisë*, të cilat markohen përmes **apo jo** të prapavendosur.²⁶² Gjithashtu këta autorë trajtojnë edhe pyetje alternative në grupin e pyetjeve të vendimit. *Pyetjet alternative* kërkojnë tipa të tjerë përgjigjesh: ose zgjedhjen e njërës prej alternativave të pyetura, ose pohimin (edhe ... edhe) përkatësisht mohimin (as ... as) e të dyja alternativave.²⁶³ Në bazë të semantikës dhe përdorimit të pyetjeve

²⁵⁸ Çeliku, M. (1980). *Sintaksa e gjuhës së sotme letrare shqipe (leksione)*. Elbasan: ILP "A.Xhuvani", f. 23.

²⁵⁹ Buchholz, O., & Fiedler, W. (1987). *Albanische Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, f. 498.

²⁶⁰ Buchholz, O., & Fiedler, W. (1987). *Albanische Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, f. 498.

²⁶¹ Buchholz, O., & Fiedler, W. (1987). *Albanische Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, f. 498.

²⁶² Buchholz, O., & Fiedler, W. (1987). *Albanische Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, f. 498.

²⁶³ Buchholz, O., & Fiedler, W. (1987). *Albanische Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, f. 498.

klasifikohen *pyetjet dyshuese*, të cilat ndërtohen me pjesëzën *mos*.²⁶⁴ Në bazë të kriterëve pragmatikore përshkruhen *pyetjet deliberative*²⁶⁵ dhe *pyetjet polemizuese*²⁶⁶.

Nga kjo paraqitje e detajuar e klasifikimeve e nënklasifikimeve për fjalinë pyetëse mund të themi se tradita jonë sintaksore njeh këto tipa e nëntipa për fjalitë pyetëse:

- *fjali pyetëse e drejtë / e zhdrejtë*;
- *fjali pyetëse dialogjike / monologjike*;
- *fjali pyetëse e mirëfilltë / jo e mirëfilltë*;
- *fjali pyetëse tërësore (e përgjithshme) / e pjesshme*;
- *fjali pyetëse-thirrmore*;
- *fjali pyetëse informuese / vërtetuese*;
- *fjali pyetëse retorike*;
- *fjali pyetëse dyshimore, veçuese, përjashtimore*;
- *fjali pyetëse reaguese*;
- *fjali pyetëse pohuese, mohuese, nxitëse*;
- *fjali pyetëse deliberative ose shqyrtimore*;

Në bazë të këtyre cilësimeve qëndrojnë kriteret e ndryshme, disa prej të cilëve i kalojnë caqet e gramatikës (sintaksës) dhe shkojnë më tej në shkenca komunikimi, logjikë e disa të tjera i përkasin gërshetimeve midis rrafshëve të ndryshme, rrafshit abstrakt gjuhësor me rrafshin konkret ligjërimor.

2.5. Rreth tipareve të fjalisë pyetëse

Përgjithësisht në literaturën sintaksore fjalitë pyetëse ndahen në dy klasa të mëdha në varësi të tipareve të tyre sintaksore dhe semantike.²⁶⁷ Dallohen *fjalitë pyetëse alternative* dhe *fjalitë pyetëse variabël*.

(19)

- a. *Po çfarë do të bëhesh?* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 178)

²⁶⁴ Buchholz, O., & Fiedler, W. (1987). *Albanische Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, f. 499.

²⁶⁵ Buchholz, O., & Fiedler, W. (1987). *Albanische Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, f. 499 – 500.

²⁶⁶ Buchholz, O., & Fiedler, W. (1987). *Albanische Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, f. 500.

²⁶⁷ Konig, E., & Siemund, P. (2007). *Speech act distinctions in grammar*. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 291.

b. *A kam njohur unë ndonjë Lekë?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 256)

Terminologjia e përdorur në gjuhë të ndryshme dhe në autorë të ndryshëm është e ndryshme. Fjalitë pyetëse alternative, njihen si *polare* ose si *pyetje po/jo*, ndërsa fjalitë pyetëse variabël njihen edhe si *constituent questions* ose si *information questions*. Gjatë gjithë punimit ne do të përdorim termat: *fjali pyetëse alternative* dhe *fjali pyetëse variabël*. Për përmbajtjen e tyre do të shprehemi në faqet në vijim, ndërsa do t'i përdorim këta terma në përkthimet tona nga literatura e huaj. Këto dy lloje fjalish dallohen në pothuajse të gjitha gjuhët e botës. Për të shprehur këto tipa të fjalive pyetëse, gjuhë të ndryshme përdorin mjete të ndryshme.

Në gjuhët e botës hasen, në përgjithësi, gjashtë mënyra thelbësore për të shprehur një pyetje polare, pavarësisht përkatësisë gjenetike të tyre. Këto janë: (i) modele intonacioni të veçantë, (ii) pjesëza pyetëse, (iii) shtimin i një etiketimi të veçantë, (iv) strukturat veçuese-negative, (v) një ndryshim në rendin e përbërësve dhe (vi) fleksioni i veçantë foljor.²⁶⁸ Megjithëse janë gjashtë tipare kryesore të fjalive pyetëse, vetëm intonacioni, pjesëzat pyetëse dhe rendi i përbërësve janë tiparet që përdorin përgjithësisht gjuhët e Evropës. Pothuajse po këto tipare shfaqin edhe fjalitë pyetëse variabël, siç shprehet edhe Koing dhe Siemund, “Me përjashtim të shtesave pyetëse dhe strukturave veçuese-negative, të gjitha strategjitë e përdorura për formimin e fjalive pyetëse alternative polare, siç diskutohet në seksion e mëparshëm, gjithashtu mund të gjenden edhe në formimin e fjalive pyetës variabël.”²⁶⁹

Në gjuhën shqipe si tipare të fjalive pyetëse njihen: *intonacioni*, *fjalët pyetëse* dhe *rendi i fjalëve*. Kështu për GA “*Fjalë pyetëse rregullisht karakterizohet nga tipare dalluese të qarta, të natyrave të ndryshme (fonetike, leksiko-morfologjike, sintaksore), siç janë: intonacioni, fjalët pyetëse (përemra, ndajfolje, pjesëza), herë-herë edhe rendi i fjalëve.*”²⁷⁰ Po këtë qëndrim gjejmë edhe te M. Çeliku. *Intonacioni, rendi dhe fjalët pyetëse janë mjetet gramatikore me të cilat shprehet një konstrukt pyetës.*²⁷¹

Në çështjet që vijnë do të paraqesim rolin që luajnë këto tipare në formimin e fjalive pyetëse dhe se si realizohen këto elemente për gjuhën shqipe.

²⁶⁸ Konig, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 292.

²⁶⁹ Konig, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 298.

²⁷⁰ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 138.

²⁷¹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 283-284.

2.5.1. Intonacioni

Intonacioni është një tipar universal i të gjitha gjuhëve njerëzore.²⁷² Intonacioni është universal, sepse çdo gjuhë ka intonacion dhe sepse shumë nga funksionet gjuhësore dhe paragjuhësore të intonacionit janë të ngjashme në gjuhë që u përkasin familjeve të ndryshme gjuhësore.

Vetë termi intonacion në gjuhësi has në ambiguitet (dykuptimësi) dyfarësh. Dykuptimësia e parë varet nga fakti nëse intonacioni përkufizohet në një kuptim të gjerë, duke përfshirë faktorë të tillë si theksin e fjalës, tonet dhe sasinë, të cilat mund të jenë një pjesë thelbësore e identitetit leksikor të fjalëve, ose në një kuptim të ngushtë, duke përjashtuar faktorë të tillë.²⁷³ Termi *prozodi* duhet të përdoret në një kuptim të gjerë, ndërsa termi *intonacion* duhet të përdoret në kuptimin e ngushtë për atë që quhen njësi mbileksikore. Dykuptimësia e dytë varet nga dallime të nivelit të analizës dhe përshkrimit. Duhet bërë një dallim ndërmjet *nivelit fizik*, i cili është i matshëm nëpërmjet parametrave fizikë dhe *nivelit formal*, i cili është një nivel më abstrakt, i përfytyruar si një model mbi të cilin do të analizohen faktet e mbledhura. Në kuptimin abstrakt, gjuhësor, nënkuptohet si një aftësi e kompetencës gjuhësore të një folësi. Megjithatë këto nivele nuk janë fare të shkëputur nga njëri-tjetri.²⁷⁴

Intonacioni në gjuhësinë shqiptare lidhet me melodikën. Spas Priftit, “*Me fjalën intonacion kuptojmë një sërë ndryshimesh të zërit gjatë të folurit, në karakteristikat kryesore të tij.*”²⁷⁵ Si karakteristika kryesore të intonacionit ai sheh kryesisht lartësinë dhe fuqinë.²⁷⁶ Sipas Memushajt, *intonacioni përkufizohet zakonisht si ndryshim i lakores melodike të thënies ose të grupeve kuptimore që e përbëjnë. Ai është një tipar i pandarë i gjuhës së folur.*²⁷⁷ Ndërsa në veprën “Fonetika”, ai shprehet se *me*

²⁷² Hirst, D., & Di Cristo, A. (1998). A survey of intonation systems. Në D. Hirst, & A. Di Cristo, *Intonation systems: A survey of twenty languages* (fv. 1-44). Cambridge: Cambridge University Press, f. 1.

²⁷³ Hirst, D., & Di Cristo, A. (1998). A survey of intonation systems. Në D. Hirst, & A. Di Cristo, *Intonation systems: A survey of twenty languages* (fv. 1-44). Cambridge: Cambridge University Press, f. 4.

²⁷⁴ Hirst, D., & Di Cristo, A. (1998). A survey of intonation systems. Në D. Hirst, & A. Di Cristo, *Intonation systems: A survey of twenty languages* (fv. 1-44). Cambridge: Cambridge University Press, f. 5.

²⁷⁵ Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 29.

²⁷⁶ Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 30.

²⁷⁷ Memushaj, R. (2002). *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë: DITURIA. f. 122.

*intonacion kuptohet melodia e frazës, duke lënë jashtë tij elemente prozodike si pauzat dhe bashkimet, të cilat bashkëveprojnë ngushtë me intonacionin.*²⁷⁸ Në GA pauzat e bashkimet nuk lihen jashtë intonacionit, por ato përfshihen në kuptimin e gjerë të termit intonacion. “Me intonacion, në vështrimin e ngushtë të fjalës, kuptojmë melodikën, d.m.th., ngjitjet e uljet e zërit dhe ngjyrimin afektiv të tij; në vështrim të gjerë, edhe ndryshimet e zërit në intensitet e në tempin e ligjërit, pra edhe theksat e llojeve të ndryshme, si edhe pauzat e ndalesat (ndërprerjet e përkohshme të rrjedhës së ligjërit).”²⁷⁹

Intonacioni është një fenomen fizik, d.m.th., ai shprehet në ndryshimet e cilësisë së tingujve, forcës së zërit etj., të matshme me anë të aparaturave; atij i njihen edhe funksione të caktuara gramatikore. Për Priftin roli gramatikor i intonacionit mund të përmbledhet në këto dy pika: 1) intonacioni e përmbyll fjalinë apo periudhën, d.m.th., e shpreh atë si një njësi sintaktike të paracaktuar, duke e dalluar atë në njësi më të vogla; 2) intonacioni shpreh nuancat modale të fjalisë, prandaj vetëm me anë të tij mund të karakterizohen në të folur tipet apo farët e ndryshme të fjalisë...²⁸⁰ Këto vlera ia njeh intonacionit edhe GA.²⁸¹ Ndërsa Memushaj, përveç funksionit formësues e atij dallues, i shton edhe funksionin e aktualizimit të thënies dhe funksionin shprehës.²⁸² Sipas tij, funksioni dallues është një funksion i mirëfilltë gramatikor i intonacionit. Intonacioni ka funksion dallues kur shërben si mjet i vetëm për dallimin e kuptimeve gramatikore të thënies.²⁸³ Pra, kur intonacioni shërben si mjet i vetëm për dallimin e një fjalisë pyetëse nga një dëftore apo një thirrmore etj. Çeliku përveç funksionit formësues e atij dallues i njeh intonacionit edhe funksion lidhës. Ai shpreh: “një tjetër mjet i rëndësishëm për lidhjen e përbërësve në ndërtimin e fjalisë është intonacioni.”²⁸⁴ Intonacioni luan rol kryesor për lidhjen e përbërësve sintaksorë homogjenë në fjalinë e thjeshtë, për lidhjen e sifjalive kryesore a të varura bashkërenditëse, për lidhjen e përbërësve të veçuar, për përfshirjen në fjali të fjalëve, togjeve, fjalive gramatikisht të palidhura, siç janë thirrori, togjet dhe fjalitë e ndërkalura.²⁸⁵

²⁷⁸ Memushaj, R. (2009). *Fonetika e shqipes standarde*. Tiranë: Botime Toena, f. 170.

²⁷⁹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 73.

²⁸⁰ Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës, f. 33.

²⁸¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 73.

²⁸² Memushaj, R. (2009). *Fonetika e shqipes standarde*. Tiranë: Botime Toena, f. 171.

²⁸³ Memushaj, R. (2009). *Fonetika e shqipes standarde*. Tiranë: Botime Toena, f. 171.

²⁸⁴ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 94.

²⁸⁵ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 96.

Intonacioni trajtohet si tipari kryesor i fjalive pyetëse. Kështu Çeliku shpreh: “Mjeti më i rëndësishëm fonetiko-gramatikor që shërben për të shprehur pyetjen është intonacioni pyetës. Fjalitë pyetëse kanë intonacion të veçantë pyetës, që karakterizohet nga ngritja e theksuar e zërit në fjalën me theks logjik, për të cilën pyetësi kërkon përgjigje.”²⁸⁶ Të njëjtin qëndrim mban edhe GA, “Intonacioni i veçantë pyetës është elementi kryesor i një fjali pyetëse.”²⁸⁷ edhe Dhima “Intonacioni pyetës është tipar dallues kryesor në një fjalë pyetëse.”²⁸⁸ edhe Memushaj “Frazat pyetëse janë të llojeve të ndryshme: me dhe pa fjalë pyetëse, tërësore dhe të pjesshme, të drejta dhe të zhdrejta. Intonacioni karakteristik i tyre dallon nga ai i frazave dëftore, sepse në fund të frazës nuk zbret, po ngjitet, pra frazat pyetëse kanë intonacion ngjitës.”²⁸⁹ Përgjithësisht pranohet se në fjalitë pyetëse kemi një intonacion të kundërt me atë të fjalive dëftore. Ndërsa është tipike e fjalive dëftore të shfaqin intonacion zbritës, shumica e gjuhëve përdorin intonacion ngjitës në lidhje me fjalitë pyetëse.²⁹⁰

Megjithëse pranohet se intonacioni është tipari kryesor në dallimin e fjalive pyetëse, pranohen gjithashtu edhe vështirësitë në përcaktimin e tij si mjet i vetëm. Kështu në GA, thuhet: “Intonacioni, tipari formal më karakteristik, i përgjithshëm, herë-herë s’është aq qartësisht i përcaktuar. Mjafton të vështrojmë pyetjet që bëhen jo për të pyetur, por për të pohuar a mohuar diçka me një forcë të veçantë. Ato mund të shqiptohen, në disa raste, me intonacion pyetës a thirrës, herë-herë edhe dëftor.”²⁹¹ Kjo vështirësi është e lidhur me vetë natyrën e intonacionit, por edhe me faktin se në gramatologjinë shqiptare nuk dallohet gjuhësia e gjuhës nga gjuhësia e ligjërimit.

Intonacioni është një njësi polifunkionale. Një nga aspektet më të padiskutueshme të intonacionit është se ai luan një rol të rëndësishëm në përcjelljen e forcës së shprehjes. Megjithëse dallimi i pyetjes nga pohimi (tregimi) nuk është vetëm çështje e intonacionit, por është edhe çështje e sintaksës, semantikës dhe pragmatikës, ose e kombinimit të tyre.²⁹² Përdorimi i intonacionit për të shenjuar një pyetje nuk e

²⁸⁶ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 283.

²⁸⁷ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe (Vol. Sintaksa)*. Tiranë: Maluka, f. 138.

²⁸⁸ Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastër: Argjiro, f. 62.

²⁸⁹ Memushaj, R. (2009). *Fonetika e shqipes standarde*. Tiranë: Botime Toena, f. 176.

²⁹⁰ König, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 292.

²⁹¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe (Vol. Sintaksa)*. Tiranë: Maluka, f. 120.

²⁹² Hirst, D., & Di Cristo, A. (1998). A survey of intonation systems. Në D. Hirst, & A. Di Cristo, *Intonation systems: A survey of twenty languages* (fv. 1-44). Cambridge: Cambridge University Press, f. 24.

ndryshon strukturën sintaksore të fjalisë..... Intonacioni i mbishtohet tipit të fjalisë për të përcaktuar llojin e aktit të ligjërit që realizohet.²⁹³

Intonacioni është një nga mjetet të cilët bëjnë të mundur kontekstualizimin. Kontekstualizimi i referohet faktit se shenjat gjuhësore duhet që të përfshihen në një kontekst në mënyrë që ato të bëhen të interpretueshme.²⁹⁴ Megjithatë nuk është i vetëm intonacioni ai që realizon kontekstualizimin e mjeteve gjuhësore.

Për gjuhën shqipe ende nuk janë bërë studime të thelluara laboratorike për intonacionin e fjalive/thëniet në përgjithësi edhe për intonacionin e fjalive pyetëse në veçanti. Ne mendojmë se për të përcaktuar vlerën e intonacionit si tipar me peshën kryesore në dallimin e fjalive pyetëse duhet të krijohen kushtet laboratorike për të kryer matje fizike, të cilat më tej duhet të interpretohen e mandej të përcaktohen vlerat parametrike të intonacionit në fjalitë pyetëse në dallim me intonacionin në fjalitë dëftore, urdhërore, dëshirore e thirrmore.

Në këtë punim, ne do të flasim për intonacionin vetëm duke e parë atë si njësi formale, pa u bazuar në të dhëna eksperimentale. Intonacioni do të shihet si mjeti me të cilin fjalë formësohet si njësi sintaksore. Intonacioni është më shumë tipar i thënies²⁹⁵, sesa tipar i fjalisë, prandaj peshën kryesore në punimin tonë do ta mbajë interpretimi i strukturave sintaksore të fjalive pyetëse dhe i dy mjeteve që janë mirëfilli gjuhësorë: rendit të përbërësve dhe mjeteve leksiko-gramatikore pyetëse.

2.5.2. Rendi i përbërësve

Për rendin e përbërësve sintaksorë në shqipe nuk janë kryer studime tërësore. Kemi disa artikuj nga Thoma Rrushi, “*Funksioni gramatikor i rendit të fjalëve në gjuhën shqipe*”²⁹⁶, “*Rreth rendit të gjymtyrëve në fjalinë dëftore*”²⁹⁷, dhe Spiro Floqi, “*Mbi disa çështje të rendit të fjalëve në shqipen e sotme*”²⁹⁸ dhe “*Rreth modeleve të fjalisë*

²⁹³ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2007). *A student's introduction to English Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press, f. 163.

²⁹⁴ Couper-Kuhlen, E. (2001). Intonation and discourse: Current views from within. Në D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton, *The handbook of discourse analysis* (fv. 13-34). Massachusetts: Blackwell Publishers, f. 16.

²⁹⁵ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 35.

²⁹⁶ Rrushi, Th. (1984). Funksioni gramatikor i rendit të fjalëve në gjuhën shqipe. *Studime Filologjike*, 47-55.

²⁹⁷ Rrushi, Th. (1983). Rreth rendit të gjymtyrëve në fjalinë dëftore. *Studime Filologjike*, 1, 71-85.

²⁹⁸ Floqi, S. (1969). Mbi disa çështje të rendit të fjalëve në shqipen e sotme. *Studime Filologjike*, 125-141.

në shqipen e sotme letrare (modelet e fjalisë dëftore)²⁹⁹ për fjalinë e thjeshtë dhe disa artikuj për rendin e sifjalive në periudhë. Janë parë vetëm modelet strukturore të fjalive dëftore³⁰⁰, për tipat e fjalive të tjera nuk janë bërë studime të mirëfillta të rendit të gjymtyrëve (përbërësve/sintagmave). Mungojnë studime për rendin e fjalëve në fjalitë pyetëse.

Rendit të fjalëve në shqipe i njihet funksioni i aktualizimit të thënies: “Funksioni themelor i rendit të fjalëve në gjuhën shqipe lidhet me gjymtyrëzimin aktual të fjalisë, sipas të cilit përmbajtja e thënies, fjalisë së aktualizuar, ndahet në dy përbërës.”³⁰¹; funksioni stilistikor: “Funksion dytësor i rendit të fjalëve në gjuhën shqipe është funksioni stilistikor, shprehës emocional, që realizohet nëpërmjet rendit remë + temë, për të shprehur theksimin emfatik të remës.”³⁰² dhe funksioni gramatikor: “Rendi i fjalëve në gjuhën shqipe, mund të luajë edhe rol gramatikor (sintaksor), kur me ndihmën e tij përcaktohet funksioni sintaksor i gjymtyrëve të ndryshme të fjalisë.”³⁰³. Në funksionin gramatikor të rendit të fjalëve është përqendruar vëmendja vetëm në rolin që luan ai në përcaktimin e gjymtyrëve të fjalisë, sidomos në fjalitë dëftore. Ne mendojmë se rendi i fjalëve luan një rol në përcaktimin e tipave të ndryshëm të fjalisë. Edhe pse rendi i fjalëve në gjuhën shqipe është i lirë, në tipa të caktuar fjalish shfaqet një rend i caktuar që është më i përgjithshëm, ai që quhet rendi neutral.

Në GA, rendi i përbërësve të fjalisë përmendet si tipar i fjalive pyetëse, por nuk shtjellohet më tej. “Edhe topika në rrethana të caktuara ka rolin e saj. Zakonisht, po jo gjithmonë, vihen në krye të fjalisë pyetëse gjymtyrët për të cilat pyetet, qofshin të shprehura me fjalë pyetëse ose me fjalë të tjera, cilido të jetë funksioni që përmbushin.”³⁰⁴ Çeliku i njeh rendit të përbërësve një rol të rëndësishëm në formimin e fjalive pyetëse. “Në konstruktin pyetës një rol jo të vogël ka dhe rendi i gjymtyrëve dhe i pjesëve të thënies. Në fjalitë pyetëse fjala me theks logjik për të cilën pyetet zakonisht ndodhet në krye të fjalisë.”³⁰⁵ Për Çelikun pyetja realizohet me intonacion dhe me rend.

²⁹⁹ Floqi, S. (1978). Rreth modeleve të fjalisë në shqipen e sotme letrare (modelet e fjalisë dëftore). *Studime Filologjike*, 4, 25-51.

³⁰⁰ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 413.

³⁰¹ Rushi, Th. (1983). Rreth rendit të gjymtyrëve në fjalinë dëftore. *Studime Filologjike*, 1, f. 71.

³⁰² ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 414.

³⁰³ Rushi, Th. (1984). Funksioni gramatikor i rendit të fjalëve në gjuhën shqipe. *Studime Filologjike* Nr. 4, f. 47.

³⁰⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 139.

³⁰⁵ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 284.

Vëzhgimet për rendin e përbërësve në fjalitë pyetëse janë përfshirë në përshkrimet e tipave të fjalive pyetëse ose në përshkrimin e mjeteve leksikore në përbërje të fjalive pyetëse. Për rendin e fjalëve në fjalitë pyetëse në GA kemi konstatuar këto qëndrime: “Përemrat e ndajfoljet pyetëse vihen zakonisht në krye të fjalisë, po jo gjithmonë, kurse pjesëzat mund të vihen në krye, në mes a në fund.”³⁰⁶ “Kur fjalë pyetëse fillon me një ndajfolje pyetëse në funksion rrethanori, vjen më parë kallëzuesi, pastaj kryefjala; për spikatje a arsye tjetër stilistike, mund të vijë në krye të fjalisë edhe kryefjala e kundrina.”³⁰⁷ “Fjalitë pyetëse të pjesshme, kur pyetja bëhet me fjalë pyetëse, nisin zakonisht me këtë, por mund të nisin edhe me ndonjë fjalë tjetër, me të cilën shprehet gjymtira që kërkohet të spiketet.”³⁰⁸ Pothuajse të njëjtat konstatime të përgjithshme përfshin edhe Dhima në veprën e tij.³⁰⁹

Një vëzhgim të rëndësishëm për rendin e fjalëve në fjalitë pyetëse e gjejmë te Koleci e Turano: *Struktura më të ndërlukuara na bëjnë të qartë se fjalë pyetëse nuk ruan të njëjtin rend si ai i elementeve përbërëse të frazës dëftore. Konkretisht, në fjalinë pyetëse kryefjala mund të realizohet në pozicion fundor (a) ose në pozicion pasfoljor (b); por asnjëherë në pozicion parafoljor (c-d):*³¹⁰

(20)

- a. kur (e) lexoi librin **Beni**?
- b. kur (e) lexoi **Beni** librin?
- c. *kur **Beni** lexoi librin?
- d. *çfarë **Beni** lexoi?

Rendi i fjalës pyetëse në fjali është i rëndësishëm edhe për dallimin e tipit të fjalisë pyetëse. Kështu, nëse elementi *çfarë* në ndërtimin (21) do të qëndronte në pozicionin e tij argumentor, nuk do të përfitonim një pyetëse të mirëfilltë, por një pyetëse të llojit *eko*.³¹¹

(21) *Beni lexoi çfarë!*?

Për të vërtetuar vlerën e rendit të elementëve përbërës në fjalinë pyetëse si tipar të fjalive pyetëse, si në fjalitë pyetëse alternative, ashtu edhe në fjalitë pyetëse variabël,

³⁰⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 139.

³⁰⁷ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 142.

³⁰⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 143.

³⁰⁹ Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastër: Argjiro, f. 69.

³¹⁰ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar. f. 98.

³¹¹ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar. f. 92.

duhet të krahasojmë këto dy tipa strukturorë të fjalive pyetëse me fjalitë gjegjëse dëftore si edhe ndërmjet tipave të ndryshëm strukturor të fjalive pyetëse.

Në punimin tonë do të paraqesim tiparet kryesore të rendit të fjalëve në secilin prej tipave të fjalive pyetëse. Ndër çështjet kryesore të rendit të përbërësve në fjalitë pyetëse do të jetë rendi i fjalëve pyetëse si edhe rendi i përbërësve kryesorë, kryefjalës kallëzuesit, si edhe gjymtyrëve të tjera.

2.5.3. Fjalët pyetëse

Siç e kemi përmendur edhe më sipër, një nga tiparet kryesore të fjalive pyetëse është përdorimi i fjalëve pyetëse në strukturën sintaksore të tyre. Mund të përdoren fjalë leksiko-gramatikore, si përemrat e ndajfoljet pyetëse, si edhe fjalë thjesht gramatikore pyetëse siç janë pjesëzat pyetëse. Më poshtë do të japim tiparet e përgjithshme të këtyre fjalëve.

2.5.3.1. Përemrat

Përemrat pyetës përbëjnë grupin e parë të fjalëve që përdoren në fjalitë pyetëse. Sipas *Baht* përemrat pyetës përdoren kryesisht për të kërkuar informacion prej të adresuarit në lidhje me një etnitet të panjohur dhe kështu folësi (adresuesi) mund të sigurojë vetëm një tregues të përgjithshëm të identitetit të këtij etniteti.³¹² Pra, përemrat pyetës përdoren në fjalitë pyetëse si fjalë të cilat e drejtojnë bashkëbiseduesin te një entitet i caktuar. Ata shërbejnë si sinjale që drejtojnë dëgjuesin të kërkojë një referent specifik. Referenti në këtë rast nuk është domosdoshmërisht një element i situatës që rrethon bashkëbiseduesit, por, më tepër, një njësi konceptuale që gjendet në memorien e dëgjuesit.³¹³ Për të dhënë përgjigje për informacionin (referentin) që i mungon folësit, dëgjuesi ka nevojë për disa të dhëna që të gjejë në memorien e tij informacionin (referentin) e duhur. Ky informacion vjen nëpërmjet dy rrugëve: 1) nga konteksti (këtu përfshihet edhe përmbajtja e fjalisë) dhe 2) tiparet semantike të fjalës pyetëse të cilat shfaqin

³¹² Bhat, D. N. S. (2004). *Pronouns*. Oxford University Press, New York, f. 201.

³¹³ Diessel, H. (2003). *The relationship between demonstratives and interrogatives*. *Studies in Language*, f. 647.

statusin ontologjik të referentit.³¹⁴ Informacioni perceptual është i rëndësishëm vetëm në rastet kur folësi e pyet dëgjuesin për personat apo sendet të cilët lidhen me situatën konkrete. Përemrat pyetës përdoren në fjalitë pyetëse si fjalë të cilat kufizojnë kuptimin në një fushë të ngushtë. Ky kuptim i ngushtë është i mundur jo sepse fjalët pyetëse kanë një referent i cili mund të interpretohet nëpërmjet një përmbajtjeje përshkruese ashtu sikurse një emër, por mund të kontribuojnë për dallimet konceptuale me anë të karakteristikave morfo-semantikore.³¹⁵

Në shqipen standarde përemra pyetës janë: *kush, cili, ç', çfarë, (me) se, sa, i sati, i sejtë*. Këta përemra përdoren në fjalitë pyetëse të drejta e të zhdrejta dhe shërbejnë si mjete leksiko-gramatikore, të cilat e drejtojnë dëgjuesin të kërkojë një pjesë të informacionit të ruajtur në memorien e tij. Sipas GA, *përemër pyetës është përemri me të cilin pyetet për frymorë e sende ose për sasinë, rreshtin, përkatësinë a tiparet e tyre*.³¹⁶

Për nga tiparet leksikore e gramatikore përemrat pyetës janë klasë heterogjene. Duke u bazuar në katër kritere të ndryshëm, E. Hysa dhe A. Çepani³¹⁷ kanë bërë këtë klasifikim të përemrave pyetës:

Sipas *kriterit kuptimor* ata ndahen në:

- a. përemra pyetës që përdoren për të pyetur për njerëz (*kush*);
- b. përemra pyetës që përdoren për të pyetur për sende (*çfarë, ç', se, çka*);
- c. përemra pyetës që përdoren për të pyetur për njerëz e sende (*cili, cila, cilët, cilat, sa*);
- d. përemra pyetës që përdoren për të pyetur për radhën e njerëzve e sendeve (*i sati*);
- e. përemra pyetës që përdoren për të pyetur për cilësinë e sendeve (*i sejtë*).

Sipas *kriterit morfologjik* përemrat pyetës ndahen në:

- a. fjalë të lakueshme (*cili, kush, i sati*);
- b. fjalë të palakueshme (*çfarë, ç', se, i sejtë, çka*).

Sipas *kriterit përndarës* (distribucional) ose *sintaksor* përemrat pyetës ndahen në:

³¹⁴ Diessel, H. (2003). *The relationship between demonstratives and interrogatives*. Studies in Language, f. 647.

³¹⁵ Wiese, H., & Simon, H. J. (2002). *Grammatical properties of pronouns and their representation: An exposition*. In H. J. Simon, & H. Weise, Pronouns – grammar and representation (pp. 1-22). Amsterdam: John Benjamins. f. 8.

³¹⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 243.

³¹⁷ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 25.

- a. përemra pyetës që përdoren të pashoqëruar me emra (*kush, se, i sejtë, i sati, çka*);
- b. përemra pyetës që përdoren edhe të shoqëruar me emra (*cili, cila, cilët, cilat, çfarë, ç'*)

Sipas *kriterit strukturor* (fjalëformues) në gjendjen e sotme përemrat pyetës ndahen në:

- a. fjalë të thjeshta (*kush, ç', sa, se, cili*);
- b. fjalë të prejardhura, ku mund të dallojmë prapashtesën -të, karakteristike për klasën e mbiemrave e të mbiemrave prejnumërorë (*i sati, i sejtë*);
- c. fjalë të përngjitura (*çfarë, çka*).

Këto kriterë klasifikimi për përemrat pyetës janë të përgjithshme. Nuk mendojmë se këto kriterë janë kriterë ezauruese për klasifikimin e përemrave pyetës.

Në GA përshkruhen tiparet e përgjithshme të këtyre përemrave, si më poshtë:

Kush ka një kuptim shumë të pacaktuar dhe përdoret vetëm për njerëz. Përdorimi i tij përgjithësisht lidhet me kërkesën për të njohur një njeri, për ta emërtuar atë: *Kush të shoqëroi ty sot? Kujt s'i ke thënë akoma?*³¹⁸ Përemri *kush* gëzon kategorinë gramatikore të rasës dhe mund të shoqërohet me parafjalë të ndryshme. *Me kë ke ardhur? Për kë po flet?*³¹⁹

Përemri pyetës *cili* përdoret për frymorë dhe për sende; ka një kuptim më të përcaktuar se përemri *kush*: *dhe cili do të ishte shkaku që ai do të nisej në natën pa hënë, siç thoshte balada...?* Me përemrin *cili* zakonisht kërkohet përcaktimi, konkretizimi ose saktësimi i frymorit apo sendit. *Cili është ky që po vjen me Shpresën? Cila është detyra e saj?*³²⁰ Përemri *cili* gëzon kategoritë gramatikore të numrit, gjinisë dhe rasës.

Përemri pyetës *ç'* përdoret nëpër fjali pyetëse ku kërkohet përcaktimi i një frymori, i një sendi, ose i tipareve të tyre. Kur ai nuk ndiqet nga një emër, përdoret për të pyetur për njerëz e sende në përgjithësi *Ç'është kjo?... përsëri po diskutohej ç'do të bëhej me të....* por, kur ndiqet nga një emër, me përemrin pyetës *ç'* kërkohet përcaktimi i tiparit, shenjës, i karakteristikës së sendit ose të frymorit: *Ç'mësim nxjerrim ne nga provokacioni i Ismailit...? Ç'punë kishte? Ç'njeri ishte?*

³¹⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 243.

³¹⁹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 244.

³²⁰ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 244.

Përemri pyetës *çfarë* nga funksioni është i njëjtë me përemrin pyetës *ç*.³²¹

Përemri pyetës *sa* përdoret për të pyetur për sasinë e frymorëve ose të sendeve: *Sa mungojnë? Sa paguan për këtë llogari? Sa para jep për këtë... ? Sa njerëz ftove?*³²²

Përemri pyetës *i sati* përdoret për të pyetur për radhën e frymorëve apo të sendeve: *i sati rresht është i yti? I sati dole?*³²³

Përemri pyetës *se* përdoret për të pyetur për sende, për lëndën nga e cila përdoret një send, për mjetin ose shkakun: *nuk e mora vesh për se më fole. Me se udhëtove? Nuk e di nga se vjen kjo dobësi?* Përdoret vetëm i shoqëruar me parafjalë.³²⁴

Në gjuhën shqipe përemrat pyetës përdoren edhe si *përemra lidhorë të pacaktuar*. Si përemra të tillë përdoren *kush, cili, ç, çfarë* dhe *sa*. Përemri *kush* përdoret si *lidhor i pacaktuar*, kur kuptimisht është i zbërthyeshëm në dy përemra që tregojnë vetëm frymorë: *Merr me vete kë (atë që) të duash*. Përemri *cili* në funksionin e përemrit lidhor përdoret më rrallë. Ndryshe nga përemri lidhor *i cili*, në rasën gjinore nuk përdoret. *Zgjidh cilin të duash. Puno me cilin të duash*. Përemri *ç* përdoret shpesh si përemër lidhor i pacaktuar. Ai shpreh kuptimin e dy përemrave të cilët tregojnë sende, por në ndonjë rast edhe frymorë: *Pëlqeva më mirë të dëgjoj ç'thonë të tjerët. Ç'ishin djem, kishin hequr edhe kanatieret*. Përemri *sa* përdoret rrallë si lidhor i pacaktuar. Në këtë funksion është i ngurosur; del më shumë në funksionet e kryefjalës ose të kundrinës së drejtë; përdoret më tepër për frymorë, por edhe për sende. Përdoret më fort me parafjalët *nga, me* dhe *për*: *Dhe pasi ishte ndezur e bërë tym nga sa pa, nuk mori dot vesh mirë se si përfundoi kuvendi*.³²⁵

Kalimi i përemrave pyetës *kush, cili, ç, sa* në klasën e përemrave lidhorë të pacaktuar ka ndodhur gjatë përdorimit të tyre në fjalitë pyetëse të zhdrejta. Në disa raste procesi i kalimit nuk ka përfunduar. Kështu që *kush, ç, sa, cili* ndihen edhe si përemra pyetës, e në këtë rast prihen ose mund të prihen nga lidhëza ftilluese *se*, edhe si përemra lidhorë, sepse mund të zbërthehen kuptimisht në dy përemra: *Donin të dëgjonin se ç'po ngjiste rreth tyre. (Donin të dëgjonin atë që po ngjiste rreth tyre)*.³²⁶

Përveç kriterit të zbërthimit, si kriter për përcaktimin e llojit të përemrit, duhet të përdoret lidhëza nënrenditëse ftilluese *se*. Nëse lidhëza *se* nuk mund të paraprijë përemrin, si në rastin e *kush* dhe *cili* ose *sa* më sipër, atëherë kemi të bëjmë me

³²¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 244.

³²² ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 245.

³²³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 245.

³²⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 245.

³²⁵ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 248.

³²⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 249.

përemër lidhor të pacaktuar, ndërsa nëse është e mundur që të vendosim lidhëzën filluese se para përmrit në një sifjali të nënrenditur, atëherë përmri është pyetës.

Në këtë krye do të mjaftohemi me konsideratat e përgjithshme morfologjike e kuptimore të përmrave pyetës. Vlerat sintaksore dhe tiparet strukturore të përmrave pyetës në fjalitë pyetëse do t'i shtjellojmë në kreun e katërt të disertacionit.

2.5.3.2. Ndajfoljet

Në grupin e dytë të fjalëve pyetëse që përdoren në fjalitë pyetëse bëjnë pjesë ndajfoljet përemërore pyetëse. Brenda kategorisë së ndajfoljeve dallohet grupi i ndajfoljeve përemërore. Këto, sidomos ndajfoljet përemërore pyetëse *ku, kur, nga, si, qysh, pse, përse, ...* kanë një kuptim mjaft të përgjithshëm e abstrakt.³²⁷ Ndajfoljet përemërore pyetëse shërbejnë për të pyetur për mënyrën dhe rrethanat e kryerjes së një veprimi dhe për shkallën e intensitetit të tij. Këto ndajfolje me përmrat pyetës kanë të përbashkët funksionin pyetës, p.sh.: - *More, vërtet, ku i kishe gjetur gjithë ato fjalë shkencore në referatin tënd? – Shko, shko, të lutem, se lajme të tilla, më mirë t'i marr vesh sa më vonë unë, që të kem kohë të mendohem si t'ia bëj e nga t'ia kthej.* Edhe para ndajfoljeve përemërore, ashtu si përpara përmrave, mund të përdoren parafjalë, sidomos parafjala për: *për aty, për ku, për ashtu, për kështu, për ku, për nga, për kur.*³²⁸

Ndajfoljet përemërore, ashtu si ndajfoljet e tjera, në fjali dalin vetëm në rolin e rrethanorëve, ndërsa përmrat, në tërësi, dalin, ndër të tjera, edhe në rolin e kryefjalës, të kundrinës, të përcaktorit. Përmrat, të marrë në tërësi, me disa përjashtime, kanë edhe kategoritë gramatikore të gjinisë, të numrit e të rasës, të cilat, siç u tha më lart, i mungojnë ndajfoljes.³²⁹

Ndajfoljet pyetëse, sipas funksionit sintaksor që kryejnë në fjali, klasifikohen në: ndajfolje vendi, ndajfolje kohe, ndajfolje mënyre, ndajfolje shkaku, ndajfolje qëllimi e ndajfolje sasi.

Në GA ndajfoljet pyetëse përshkruhen si vijon:

³²⁷ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 358.

³²⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 358.

³²⁹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 359.

Si ndajfolje vendi merren edhe ndajfoljet pyetëse, *ku*, *nga*, kur përdoren nëpër fjalitë pyetëse të drejta e të zhdrejta. P. sh., *Ku i duket më e ëmbël se mjalta?- në Shqipëri. Nga je e pse ke ardhur?*³³⁰

Si ndajfolje kohe merret edhe fjala pyetëse *kur* e përdorur nëpër fjalitë pyetëse të drejta e të zhdrejta.³³¹ P.sh., *Kur lindi Skënderbeu?*

Si ndajfolje mënyre merren ndajfoljet pyetëse *si*, *qysh*, kur përdoren nëpër fjalitë pyetëse të drejta e të zhdrejta.³³² P. sh., *Si je me shëndet? Qysh jeni? Si është ndajfolje e mbarë shqipes, ndërsa qysh është më e kufizuar.*

Në GA, *pse* e *përse* trajtohen si ndajfolje shkak. Ndajfoljet e shkakut shërbejnë për të treguar a për të pyetur për shkakun e kryerjes së një veprimi.³³³ P. sh., *Pse pushoi muzika? – thirri Soda Kaustike. Përse të vejë Jani në arat e gjata natën? Këto ndajfolje shërbejnë për të pyetur edhe për qëllimin e kryerjes së veprimit.*³³⁴ *Përse të vejë Jani në arat e gjata natën? Tjetër qëndrim mbajnë Çeliku, Karapinjalli e Stringa për këto ndajfolje. Ata i dallojnë nga njëra-tjetra ndajfoljet pse e përse. Sipas tyre, ndajfolja pyetëse pse është ndajfolje shkak*³³⁵, p.sh. *Pse u vonove?*, ndërsa ndajfolja *përse* është ndajfolje qëllimi³³⁶, p.sh. *Përse punoni ju?*

GA nuk e njeh *sa* si ndajfolje pyetëse sasive, por vetëm si përemër pyetës, ndërsa Çeliku, Karapinjalli e Stringa në Gramatika praktike e gjuhës shqipe, njihet edhe si ndajfolje pyetëse sasive. P.sh. *Sa është ora?*³³⁷

Ndajfoljet pyetëse, ashtu si përemrat pyetës, përdoren edhe në periudha me fjali pyetëse të zhdrejta, edhe si mjete lidhëse për tipa të ndryshëm fjalish. Në këtë përdorim të fundit këto ndajfolje do të quhen ndajfolje lidhore, të cilat mund të jenë *ndajfolje lidhore kohe* a *vendi*.³³⁸ Ndajfoljet e vendit *ku* e *nga*, si edhe ndajfolja e kohës *kur*, mund të kalojnë në ndajfolje lidhore kur lidhin sifjalitë e varura përcaktore. Kanë kaluar në ndajfolje lidhore kur ndërkëmbehen me përemrin lidhor *i cili* të paraprirë nga parafjala *në*, ose nëse para tyre nuk mund të marrin lidhëzën fthilluese *se*.

³³⁰ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 365.

³³¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 364.

³³² ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 362.

³³³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 365-366.

³³⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 366.

³³⁵ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (2007). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 459.

³³⁶ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (2007). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 463.

³³⁷ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (2007). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 215 dhe 472.

³³⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 358.

P.sh. *Iliri iu afrua shtyllës, ku (në të cilën) që mbështetur ajo. Është koha (*se) kur duhet ndarë shapi nga sheqeri.*

Ndajfoljet e përemrat pyetës përdoren në fjalitë pyetëse variabël. Me anë të tyre shënohet variabla për të cilën pyetet. Për natyrën strukturore dhe sintaksore të lidhjeve që krijojnë ndajfoljet pyetëse në fjali do të flasim në kreun e katërt.

2.5.3.4. Pjesëzat

Një nga tiparet strukturore e semantike të fjalive pyetëse është përdorimi i pjesëzave modale pyetëse e i pjesëzave dyshuese. Sipas GA, në grupin e pjesëzave pyetëse bëjnë pjesë *a*, *ë*, dhe *e*. Kuptimi pyetës i këtyre pjesëzave gërshetohet zakonisht edhe me ngjyrimë kuptimore të tjera, sidomos emocionuese.³³⁹

Si pjesëz pyetëse, më e përdorur dhe më e përgjithshme është pjesëza *a*, e cila ka vetëm kuptim pyetës.³⁴⁰ Pjesëza pyetëse *a* përdoret sidomos në fillim të një fjalie pyetëse. Në këtë rast ajo shërben zakonisht për të theksuar më shumë natyrën pyetëse të kësaj fjalie.³⁴¹

(22)

a. *Si thua, Andrea, a do të shpëtojme?* (Petro Marko, *Nata e Ustikës*, f. 295)

b. *-A më njeh?* (*Proza popullore* 4, f. 330)

Gjithashtu ajo mund të përdoret edhe në fjalitë pyetëse retorike, me të cilat më shumë shprehet një mohim a pohim sesa një pyetje.

(23) *A s'është kështu?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrrethimi*, f. 117)

Josif Kole pjesëzën *a* e përfshin në grupin e pjesëzave emocionale-ekspresive, megjithëse pranon se pjesëza *a* është quajtur me të drejtë pjesëz pyetëse, sepse përdoret kryesisht në fjalitë e pyetjes së drejtë dhe të zhdrejtë.³⁴² Pjesëza pyetëse *a*, ndryshe nga pjesëzat e tjera që përdoren në fjalitë pyetëse, është një pjesëz e mirëfilltë modale pyetëse. Ajo shërben si një tregues gramatikor për të shënuar fjalitë pyetëse alternative.

³³⁹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 422.

³⁴⁰ Akademia e shkencave, "Gramatika e gjuhës shqipe 2", Shtypshkronja maluka, Tiranë, 2002, f. 141.

³⁴¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 422.

³⁴² Kole, J. (1969). Pjesëzat si kategori leksiko-semantike në shqipen e sotme. *Studime Filologjike*, Nr. 3, f. 98.

Në fjalitë pyetëse mund të përdoren edhe pjesëza pasthirrmore me vlerë pyetëse-nxitëse, si *e*, *ë*, *a* e ndonjë tjetër si këto; ato dalin zakonisht në fund të fjalisë pyetëse ose të periudhës pyetëse. Folësi formulon një pohim a mohim dhe e nxit bashkëbiseduesin të shprehet për të.³⁴³ Këto pjesëza vlerën e mirëfilltë të tyre e kanë nxitëse, ato nuk janë mirëfilli pjesëza pyetëse, megjithëse ato përdoren në fjali pyetëse.

Pjesëza pyetëse *ë*, përdoret për të pyetur për vërtetësinë e kumtimit të fjalisë së thënë, dhe në shumicën e rasteve përdoret në fund të fjalisë pyetëse. Shpesh kjo pjesëz shoqërohet edhe me ndonjë ngjyrim të theksuar emocionues, si përbuzje, ironi, qortim etj.³⁴⁴

(24)

- a. *Tani ti pak a shumë ke një përfytyrim për Esmeraldën, ë? - jo i thash.*
(Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 91)
- b. *Të kujtohet? Ë?* (Ditëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 86)
- c. *Tani jeni mirë, ë?* (Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 126)

Me të njëjtën vlerë, por me përdorim më të rrallë është edhe pjesëza *a* kur del në fund të fjalisë pyetëse.

(25)

- a. *Don Fabioja, a?* (Petro Marko, *Nata e Ustikës*, f. 104)
- b. *Tani që punon, a?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 313)

Pjesëza pyetëse *e* përdoret gjerësisht dhe sidomos e veçuar. Gjithashtu ajo përdoret në fillim të fjalisë pyetëse kur shërben për të pyetur ose për të tërhequr vëmendjen e bashkëbiseduesit, për ta nxitur atë të dëgjojë pyetjen dhe t'i përgjigjet asaj.³⁴⁵

(26)

- a. *E mor, ç' do të thuash me këtë? - ja priti xha Kola.* (Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 16)
- b. *E? - bëri Zariku* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 271)
- c. *E, Suat bej?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 562)

Në fjalitë pyetëse përdoren edhe pjesëzat dyshuese *vallë*, *gjë*, *mos*, *ndofta*, *mbase*, *kushedi*, *sikur* etj. Përdoren për t'i dhënë fjalës, togfjalëshit a fjalisë nuancë dyshimi, mosbesimi, pasigurie etj. Pjesëzat dyshuese *vallë* dhe *gjë*, përdoren vetëm në fjalitë

³⁴³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 142.

³⁴⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 423.

³⁴⁵ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 423.

pyetëse, ndërsa pjesëzat sinonime *ndofta*, *mbase*, *kushedi* dhe pjesëza *sikur* përdoren edhe në fjali jo pyetëse.³⁴⁶ Pjesëza *vallë* mund të përdoret më vete në fjali pyetëse, po në shumicën e rasteve e shoqëruar nga një pjesëz tjetër, si *a* ose *mos*, ose nga një fjalë tjetër pyetëse, si *ku*, *pse*, *si* etj.

(27)

- a. *Mos **vallë** ajo ishte duke menduar keq?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 355)
- b. *Po ata kalamaj, kur të rriten, do më kujtojnë, **vallë**?* (Petro Marko, *Nata e Ustikës*, f. 32)
- c. ***Vallë** a s'ke pasur të hash e të pish këto nëntë vjet?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 37)
- d. ***Ç'muzikë** të qe **vallë** ajo?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrëthimi*, f. 107)

Pjesëza dyshuese *gjë* ka përdorim të ngjashëm me pjesëzën *vallë*.

(28)

- a. *Di **gjë** ti?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 236)
- b. ***Mos** je **gjë** e lodhur ti?- pyeti gruan.* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrëthimi*, f. 134)

Edhe pjesëza mohuese *mos*, mund të shërbejë për të vënë në dyshim vërtetësinë e një ngjarjeje a të një dukurie; kemi të bëjmë në këto raste me një përdorim a kuptim të veçantë të pjesëzës mohuese *mos*. Dyshimi i shprehur nga kjo pjesëz shpesh gërshetohet me pyetjen, me dëshirën për të ditur diçka.³⁴⁷

(29)

- a. ***Mos** ju pengova, çunat e nënës, se pleqëria, po, për të penguar rininë është...* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 396)
- b. ***Mos** do vajzën e mbretit xhinërvet?* (*Proza popullore 1*, f. 293)

Në fjalitë pyetëse përdoret edhe pjesëza dyshuese *sikur*³⁴⁸.

(30)

- a. *Tha kështu, pastaj zuri të vrasë fiqirë: "Po **sikur** ta vesh çupën djalë që të mos e njohë?"* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 288)

³⁴⁶ Angoni, E. (1972). *Pjesëzat*. Në IGJL, & M. Domi (Re.), Çështje të fonetikës dhe të gramatikës së shqipes së sotme (fv. 311-335). Tiranë: Shtypshkronja "Mihal Duri", f. 325.

³⁴⁷ Kole, J. (1969). Pjesëzat si kategori leksiko-semantike në shqipen e sotme. *Studime Filologjike*, Nr. 3, f. 96.

³⁴⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e parë, Morfologjia). (S. Demiraj, Re.) Tiranë: Maluka, f. 423.

- b. *Po **sikur** të mos gjendet ushtari?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 15)

Në fjalitë pyetëse alternative përveç pjesëzave *vallë, mos, thua* mund të përdoren edhe bashkimet e tyre *mos vallë, mos... vallë, vallë a, a, vallë, a mos, a thua se*.³⁴⁹

Për vlerën sintaksore të pjesëzave që përdoren në fjalitë pyetëse do të shprehemi në kreun e pestë.

³⁴⁹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 141.

KREU III

KLASIFIKIMI I FJALIVE PYETËSE

3.1. Dallimi konceptual-terminologjik *fjali pyetëse/pyetje/të pyetur*

Pyetja mund të jetë objekt i këndvështrimeve të ndryshme. Mund të shihet në këndvështrimin sintaksor, si fjali pyetëse. Mund të shihet në këndvështrim semantikor, si njësi gjuhësore me semantikë të caktuar. Mund të shihet në këndvështrim pragmatikor, si njësi e ligjërimit konkret, si një ndër aktet e ligjërimit. Dhe në këndvështrim filozofik, si njësi e aftësisë arsyetuese e mendjes njerëzore. Megjithatë këndvështrimet e ndryshme nuk e përjashtojnë njëri-tjetrin. Në një mënyrë ose në një tjetër ata janë të lidhur.

Dallimi i rrafshëve të studimit kërkon që të përvijohet e të qartësohet edhe një terminologji përkatëse për secilin rrafsh. Kështu në rrafshin gramatikor sintaksor njësia kryesore është fjalia. Fjalia është koncepti abstrakt mbi të cilin bazohet analiza sintaksore. Në bazë të tipareve gramatikore sintaksore dallohet fjalia pyetëse, në krahasim me fjalinë dëftore, dëshirore, urdhërore e thirrmore. **Fjalia pyetëse** si invariant³⁵⁰ mund të shfaqet në forma e funksione të ndryshme në ligjërimit. Variantet e shfaqjes së fjalisë pyetëse janë mjete të ndryshme që ka në dispozicion folësi për t'u shprehur dhe për të përmbushur qëllimet e tij komunikative.

Një nga tiparet kryesore të fjalisë pyetëse në gjuhë është të shënojë një pyetje. Me termin **pyetje** do të shënojmë vlerën semantike që ngërthehet në fjalinë pyetëse, njësine abstrakte semantike. Pra, termi *pyetje* do të shënojë një koncept abstrakt. Belnap dhe Steel e kuptojnë një pyetje si një gjë abstrakte për të cilën fjalia pyetëse është një simbol.³⁵¹

Në situata të ndryshme ligjërimore, të realizuara në kontekste të caktuar, një pyetje mund të shërbejë si objekt për të kryer akte të ndryshme ligjërimore. Megjithatë,

³⁵⁰ Riska, A. (2014). Variantet dhe/ose varietetet gjuhësore - probleme të terminologjisë. *Terminologjia në shkencat e ligjërimit* (fv. 26-31). Elbasan: RAMA GRAF, f. 27.

³⁵¹ Belnap, N., & Steel, T. (1976). *The Logic of Questions and Answers*. New Haven: Yale University Press, f. 3.

funkcioni kryesor i një pyetjeje është kërkesa e informacionit të munguar, pra, **të pyeturit**. **Të pyeturit** mund të përkufizohet si akti i të bërit një pyetje.

Në kontekste e situata ligjërimore të ndryshme pyetja mund të funksionojë, jo për të pyetur, por për të pohuar, për të mohuar, për të urdhëruar, për të shprehur pakënaqësi, për të shprehur habi etj. Në studimin e fjalisë pyetëse në gjuhën shqipe, duke u nisur nga funksioni që kryejnë në ligjërim, janë dalluar rastet kur fjalitë pyetëse përdoren si mjet gjuhësor për të pyetur, nga rastet në të cilat fjalitë pyetëse përdoren jo për të shprehur pyetje, por për të shënuar një akt tjetër ligjërimor. Të parat emërtohen *fjali pyetëse të mirëfillta*³⁵², ndërsa të dytat *fjali pyetëse jo të mirëfillta*³⁵³. Sipas Çelikut, fjalitë pyetëse të mirëfillta *shprehin pyetje, drejtuar bashkëbiseduesit për të marrë prej tij të dhëna që i duhen folësit*.³⁵⁴ Ndërsa, në leksionet e sintaksës botuar në vitin 1980 në grupin e fjalive pyetëse jo të mirëfillta trajton edhe *fjalitë pyetëse pohuese, pyetëse mohuese, pyetëse retorike, pyetëse nxitëse e pyetëse emocionale*, për të cilat shprehet: “Këto fjali nga kuptimi dhe funksioni që kryejnë mund të quheshin e trajtoheshin përkatësisht kështu: *fjali dëftore* (fjalitë pyetëse pohuese, pyetëse mohuese, pyetëse retorike), *fjali nxitëse* (pyetëset nxitëse) dhe *fjali thirrmore* (pyetëset emocionale).”³⁵⁵ Këto fjali për nga struktura janë fjali pyetëse, por funksioni që kryejnë në ligjërim, në një kontekst të caktuar, përkon me funksionin kryesor që kryejnë përgjithësisht fjalitë dëftore, nxitëse e thirrmore.

Përcaktori i mirëfilltë ose jo i mirëfilltë na duket i papërshtatshëm kur lidhet me termin *fjali pyetëse*, sepse përcaktori i mirëfilltë domethënë “që është tamam ashtu a i tillë”³⁵⁶, dhe nuk mund të thuhet fjali pyetëse që është fjali pyetëse, apo fjali pyetëse që nuk është fjali pyetëse. Emërtimi *fjali pyetëse*, sipas nesh, duhet të përdoret për të shënuar njësinë sintaksore fjali, e cila shfaq tiparet gramatikore të cilat e karakterizojnë atë si një fjali pyetëse dhe e dallojnë nga fjalitë dëftore, urdhërore, dëshirore apo thirrmore, pavarësisht nëse në ligjërim ajo funksionon ose jo për të pyetur.

Mendojmë se në gramatikat e shqipes duhet t’i kushtohet më shumë rëndësi ndarjes konceptuale-terminologjike midis *fjalisë pyetëse* si njësi sintaksore, *pyetjes* si njësi semantike, dhe *të pyeturit* si akt ligjërimor, si njësi pragmatike. Këto dallime

³⁵² ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 139.

³⁵³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 144.

³⁵⁴ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 281.

³⁵⁵ Çeliku, M. (1980). *Sintaksa e gjuhës së sotme letrare shqipe (leksione)*. Elbasan: ILP "A.Xhuvani", f. 23.

³⁵⁶ ASHSH. (2006). *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë, f. 632.

konceptuale na çojnë rrjedhimisht në tre klasifikime e nënklasifikime të ndryshme. Pra, një klasifikim të *pyetjeve*, një klasifikim të *fjalive pyetëse* dhe një klasifikim për aktet e të *pyeturit*. Një nga vështirësitë kryesore për këto klasifikime është ruajtja e kufijve të qartë, sepse, megjithëse këto koncepte dallojnë nga njëri-tjetri, ata realizohen përgjithësisht në të njëjtën njësi. Kështu, p.sh. në të njëjtën sekuencë të ligjërit, si:

(31) *Pse mendoheh?* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 2)

Gjejmë shprehje të tre konceptet e mësipërme. (31) është një *fjalë pyetëse*, sepse mbart tiparet gramatikore të fjalisë pyetëse (rendi i përbërësve, fjalë pyetëse dhe intonacion pyetës), është një *pyetje* sepse gëzon nga pikëpamja semantike tipare që e dallojnë atë nga një pohim, është gjithashtu edhe një akt të pyeturi, vlerën e të cilit do ta zbulonim nga konteksti i plotë (*Pse mendoheh?* – *pyeti Memua*.).

Megjithatë, jo gjithmonë ekziston një përputhje e tillë. Të ashtuquajturat “pyetje retorike” nuk janë akte të pyeturi, por pohimi, dhe shpesh përdoren për të formuluar një përgjigje për një pyetje.³⁵⁷

Në punimin tonë, do të dallojmë tre klasifikime kryesore: a. një klasifikim të pyetjeve, si njësi semantike, b. një klasifikim të përdorimeve të pyetjeve dhe c. një klasifikim të fjalive pyetëse. Studimi i fjalisë pyetëse i përket sintaksës dhe si rrjedhim në klasifikimin dhe nënklasifikimin e fjalive pyetëse do të përdoren vetëm kriteret gramatikore sintaksore. Studimi i aktit të të pyeturit i takon pragmatikës, në veçanti teorisë së akteve të ligjërit. Studimi i pyetjes, si kuptim i fjalive pyetëse ose si domethënie e akteve të të pyeturit, i takon semantikës, duke përfshirë edhe logjikën dhe si rrjedhim në klasifikimin dhe nënklasifikimin e pyetjeve do të përdoren kriteret semantike.

3.2. Klasifikimi semantik i pyetjeve

Siç edhe u shprehëm më sipër, me termin *pyetje* do të shënojmë nocionin, konceptin semantik, të një njësie të logjikës semantike.

Pranohet përgjithësisht se pyetja në pikëpamje semantike shpreh: a. një mungesë dijeje nga ana e folësit (pyetjet e provimeve janë atipike në këtë pikëpamje, në to

³⁵⁷ Groenendijk, J., & Stokhof, M. (2011). *Questions*. Në J. van Benthem, & A. ter Meulen, *Handbook of Logic and Language* (bot. i 2, fv. 1059-1133). London: Elsevier, f. 1060.

pyetësi e di përgjigjen), b. një dëshirë që mungesa të plotësohet, c. një dëshirë për të marrë një përgjigje nga bashkëfolësi për të përmbushur (b) dhe d. një besim se bashkëfolësi mund ta japë atë përgjigje.³⁵⁸ Megjithatë këto mendime kanë hasur edhe kundërshtime. Një pyetje mund të mbart në vetvete një dëshirë për dije, por nuk mund të përbëhet nga një dëshirë e tillë.³⁵⁹ Ekzistojnë pyetje të tërthorta (të zhdrejta) të cilat qëllimisht nuk e kërkojnë drejtpërdrejt atë që dikush dëshiron të dijë.³⁶⁰

Heim jep këtë përkufizim për semantikën e pyetjeve:

*Kur një fjali pyetëse ϕ thëniezohet në një botë w , thënësi kërkon që t'i thuhet se cilët nga propozicionet në $[[\phi]]^w$ janë të vërtetë në w .*³⁶¹

Dallohen kryesisht dy lloje pyetjesh: **pyetjet po-jo** (Yes-No questions) dhe **pyetjet-X** (X-questions).³⁶² Pyetjet po-jo paraqesin në mënyrë efektive një propozicion dhe pyesin nëse është i vërtetë ose jo. Në (32) propozicioni është *ke fëmijë* dhe përgjigja do të jetë, *po = kam fëmijë*, ose *jo = nuk kam fëmijë*.

(32) *A ke fëmijë?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 121)

Ndërsa pyetjet X paraqesin një propozicion me një element që mungon dhe kërkojnë një përgjigje që të mbushë boshllëkun për të formuar një propozicion të vërtetë.

(33) *–Ku po shkon? – pyeti Sadedini.* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 40)

Në (33) propozicioni është *po shkon* -, ku shenja (-) shënon mungesën e një elementi të propozicionit dhe përgjigja *në shtëpi* do të përmbushte kushtin që ky propozicion të bëhet i vërtetë.

Siç shihet, që një pyetje të formojë një propozicion të plotë, ajo duhet të plotësohet nga përgjigja.

Çfarë janë përgjigjet?

³⁵⁸ Cruse, A. (2006). *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, f. 89

³⁵⁹ Schuhmann, K., & Smith, B. (1987). Questions: An Essay in Daubertian Phenomenology. *Philosophy and Phenomenological Research*, f. 361.

³⁶⁰ Schuhmann, K., & Smith, B. (1987). Questions: An Essay in Daubertian Phenomenology. *Philosophy and Phenomenological Research*, f. 362.

³⁶¹ Heim, I. (2000, Gusht 01). Notes on Interrogative Semantics. Gjetur Gusht 01, 2016, nga Eberhard Karls Universität Tübingen: <http://www.sfs.uni-tuebingen.de/~astechow/Lehre/Wien/WienSS06/Heim/interrogatives.pdf>, f. 2.

³⁶² Cruse, A. (2006). *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, f. 90.

Përgjigjet janë fjali dëftore me një shënjesë specifike fokusi.³⁶³ Sipas Huddlestone, dallohet një përgjigje (answer) për një pyetje dhe një reagim (response) për të.³⁶⁴ Një reagim (response) është çfarëdo që dikush thotë si rezultat i të bërit të një pyetjeje. Unë mund të pyes: *Është këtu Sue?*, dhe ju mund të thoni: *nuk jam i sigurt*. Ky mund të jetë një reagim, por jo përgjigje. Pyetja ishte e mbyllur dhe ajo ka vetëm dy përgjigje: *po* ose *jo* (Avokatët duhet t'i kujtojnë gjithmonë dëshmitarët për këtë gjë.). Nëse pyes: *Ku është Sue?*, unë kam bërë një pyetje të hapur përgjigjeja e së cilës do të më japë vendndodhjen e Sue, por sërish, nëse ju thoni: *Pse pyet?*, mund të ishte një reagim, jo përgjigje e pyetjes sime.

Sipas Huddlestone, pyetjet mund të klasifikohen në bazë të dimensioneve të ndryshme të pavarur. Dimensioi kryesor që na intereson në klasifikimin e pyetjeve është ai që lidhet me mënyrën se si pyetja përcakton natyrën e grupit të përgjigjeve që mund të marrë.³⁶⁵ Sipas këtij dimension ai i klasifikon pyetjet në:

1. **Pyetje polare**, të cilat përcaktojnë një grup me dy përgjigje të mundshme: njëra ka përmbajtjen e shprehur në pyetje, tjetra polin e kundërt.³⁶⁶ Pra, pyetjet polare përcaktojnë dy grupe përgjigjesh, një grup me përgjigje pohore për pyetjen dhe një grup me përgjigjen mohore për pyetjen.

(34)

- a. *A doni ta shihni punishten? – pyeti Saruxha.* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 27)
- b. *A është drejtori aty?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 384)

Në (34/a) pyetja mund të marrë si përgjigje dy grupe, njërin që kuptimisht do të ishte i përafërt me: *po*, *duam ta shohim punishten*, dhe tjetrin me kuptimin e kundërt: *jo*, *nuk duam ta shohim punishten*. E njëjta vërejtje vlen edhe për (34/b).

2. **Pyetje alternative**, të cilat kanë si përgjigje një sërë alternativash të dhëna në vetë pyetjen e bërë.³⁶⁷ Pyetjet alternative janë ato të cilat shfaqin në mënyrë eksplicite në pyetje dy ose më shumë alternativa, nga të cilat një ose disa prej tyre mund të jetë përgjigje e saj.

³⁶³ König, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 320.

³⁶⁴ Huddlestone, R., & Pullum, G. K. (2007). *A student's introduction to english grammar*. Cambridge: Cambridge University Press, f. 162.

³⁶⁵ Huddleston, R. (1994). *The contrast between interrogatives and questions*. Linguistics, 30, f.416.

³⁶⁶ Huddleston, R. (1994). *The contrast between interrogatives and questions*. Linguistics, 30, f. 416.

³⁶⁷ Huddleston, R. (1994). *The contrast between interrogatives and questions*. Linguistics, 30, f. 416.

(35)

- a. *Gjëmon qielli apo bien në Krali?* (Mitrush Kuteli, *Vepra 4*, f. 179)
- b. *Gomarica vjen vërdallë: A do qumësht apo dhallë?* (Faik Konica, *Katër përralla nga Zullulandi*, f. 26)

Në (35/a) pyetja mund të marrë si përgjigje një nga alternativat që shfaqen në përmbajtjen e saj, ose *gjëmon qielli*, ose *bien në Krali*. Ndërsa në (35/b) pyetja mund të marrë si përgjigje një nga alternativat emërore të shfaqura në të, ose *qumësht* ose *dhallë*.

3. **Pyetje variabël**, të cilat kanë në përmbajtje të tyre një variabël: përgjigjja shpreh një pohim në të cilin variabla zëvendësohet me një vlerë të caktuar.³⁶⁸ Pyetjet variabël janë pyetje të cilat kërkojnë që të jepet përgjigje për një element të pyetjes, i cili shprehet me një variabël, ndryshor, në pyetje. Variabla përgjithësisht shprehet me një përemër ose ndajfolje pyetëse. Përgjigja realizohet duke zëvendësuar variablën me një fjalë që plotëson kuptimin e saj.

(36)

- a. *Kush do t'i drejtojë brigadat e shumta?* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 355)
- b. *Ku del ky tunel?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 397)

Në (36/a) pyetja do të kërkojë një përgjigje në të cilën variabla përemërore kush të zëvendësohet me një emër, pra të marrë një vlerë të caktuar, p.sh. *kryepunëtori do t'i drejtojë brigadat*. Në (36/b) përgjigjja duhet të jetë e tillë që variabla ndajfoljore ku të zëvendësohet me një fjalë ose grup fjalësh që tregojnë vend, p.sh., *ky tunel del matanë malit*.

Ndërsa në *A student's introduction to English grammar*, Huddleston dhe Pullum dallojnë dy lloje pyetjesh, *pyetje e mbyllur* dhe *pyetje e hapur*. Një *pyetje e mbyllur* është një me një set të mbyllur përgjigjesh. Për shembull, ka vetëm dy përgjigje për pyetjen e mbyllur *Është Sue këtu?* – përkatësisht, *po ajo është këtu*, dhe *jo ajo nuk është këtu*. *Ku është Sue?* Në të kundërt është një *pyetje e hapur*, seti i përgjigjeve është me fund të hapur.³⁶⁹ Siç mund të vihet re, në këtë gramatikë hyrëse ata përshkruajnë dy tipa të pyetjeve, dhe jo tre, siç përmendëm më sipër. Por më tej ata e sqarojnë se këta terma i kalojnë tipit të fjalisë pyetëse: *fjali pyetëse e hapur* dhe *fjali*

³⁶⁸ Huddleston, R. (1994). *The contrast between interrogatives and questions*. *Linguistics*, 30, f. 416.

³⁶⁹ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2007). *A student's introduction to English grammar*. Cambridge: Cambridge University Press, f. 160.

pyetëse e mbyllur, të cilat përdoren për të formuar pyetje të hapura dhe pyetje të mbyllura.³⁷⁰

Po këta autorë, por në veprën madhore *The Cambridge Grammar of English Language*, i klasifikojnë pyetjet në katër dimensionë të ndryshme. 1. Sipas llojit të përgjigjes që kërkon pyetja: *pyetje polare*, *pyetje alternative* dhe *pyetje variabël*; 2. nëse pyetja bëhet për të kërkuar informacion apo për të dhënë një udhëzim të caktuar, pyetjet ndahen në *pyetje informacioni* dhe *pyetje udhëzuese*; 3. nëse pyetja përmban paragjykimin e folësit për një përgjigje ose jo, pra, ndahen në neutrale dhe paragjyquese; 4. nëse pyetja bëhet për të kërkuar përsëritjen e asaj që është thënë më parë, ose kërkon një sqarim për një element që nuk e kemi dëgjuar mirë, ndahen në *pyetje të zakonshme* dhe *pyetje eko*.³⁷¹ Dimensioi i parë është i lidhur drejtpërdrejt me semantikën e pyetjes, ndërsa dimensionet e tjera më shumë lidhen me pragmatikën dhe me kontekstet e përdorimit të këtyre pyetjeve.

Renzi, Salvi e Cardinaletti, në *Grande grammatica italiana di consultazione*, i klasifikojnë pyetjet në dy grupe, në varësi të përgjigjes që ato marrin: *pyetje të tipit "X"* dhe *pyetje alternative*. Në pyetjet e tipit "X" folësi përpiqet të dijë për atë që qëndron x, ku x është një funksion që përmban variabla të pafundme. Në pyetjet alternative parashtrohet një zgjedhje në mes të dy mundësive që presin një përgjigje, ose po ose jo.³⁷²

Në GA, në kuadër të përshkrimit të fjalive pyetëse, në varësi të brendisë kuptimore të fjalisë, pyetjet e mirëfillta ndahen më tej në dy nënloje, *pyetje tërësore* dhe *pyetje të pjesshme*. Kemi pyetje tërësore kur folësi kërkon të mësojë një fakt që nuk e di, të sigurohet për vërtetësinë e një fakti që e di, po s'është plotësisht i sigurt, ose të përforcojë, me pohimin e bashkëbiseduesit, një mendim të vetin.³⁷³

(37)

- a. –*Mund të sulmojë?* – *pyeti kronikani*. (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 25)
- b. *A je në gjendje ta bësh këtë dallim, Mirjam?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrëthimi*, f. 117)

³⁷⁰ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2007). *A student's introduction to english grammar*. Cambridge: Cambridge University Press, f. 162.

³⁷¹ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 867.

³⁷² Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. i III). Bologna: il Mulino, f. 70.

³⁷³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 140.

- c. *Mos vallë e kishte mendjen te Shpresa?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 101)

Pyetjet janë të pjesshme, kur folësi kërkon të mësojë, prej bashkëbiseduesit a bashkëbiseduesve, një element të thënies që nuk e di a nuk e di në mënyrë të sigurt, - autorin ose objektin e një veprimi, tiparin e një sendi a karakterizimin e këtij tipi, rrethanat e një veprimi.³⁷⁴

(38)

- a. *Kush ta dha livandon?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 96)
 b. *Po me kë je në gjak?-e pyeti malësorin e ri.* (Pashko Vasa, *Bardha e Temalit*, f. 184)
 c. *Ku do të strukesh tani?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 218)
 d. *Kur do të hysh prapë?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 31)
 e. *Pse nuk duan të punojnë?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 341)

Ky klasifikim bëhet duke u nisur nga pyetja, emërtimi i tyre të pjesshme apo tërësore është bërë duke pasur parasysh semantikën e saj, duke mos e lidhur drejtpërdrejt me përgjigjen e mundshme që mund të marrë pyetja. Siç del edhe nga përkufizimet e mësipërme ky klasifikim është bazuar më shumë në tipare pragmatike, tek thënia, çka vihet re edhe në përdorimin e koncepteve të tillë si folës e bashkëbisedues, sesa në tipare semantike, të cilat do të lidheshin me natyrën kuptimore të pyetjes, të zhveshur nga elementet pragmatike.

Shumica e gjuhëtarëve dhe e filozofëve të gjuhës bien dakord që në pikëpamje semantike pyetjet variabël formojnë një tip semantik të caktuar. Qëndrime të ndryshme hasen në literaturën teorike për njohjen ose mosnjohjen e dy kategorive të ndryshme të pyetjeve: *pyetjeve polare* dhe *pyetjeve alternative*. Karttunen dallon dy kategori të pyetjeve, pyetje alternative dhe pyetje *wh*. Për të pyetjet alternative dhe pyetjet polare i përkasin një kategorie të vetme, pyetjeve alternative. Pyetjet polare, sipas tij, janë një nënkategori sintaksore e pyetjeve alternative.³⁷⁵ Të tjerë mendojnë se ato janë dy kategori të veçanta semantike. Biezma, e cila çon më tej mendimin e Bolinger³⁷⁶, pohon se ka një ndryshim thelbësor në semantikën e tyre, megjithëse pranon se të dy llojet e pyetjeve përfshijnë lista, d.m.th., në të dy tipat e pyetjeve

³⁷⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 142.

³⁷⁵ Karttunen, L. (1977). Syntax and semantics of questions. *Linguistics and Philosophy*, 1, f. 4.

³⁷⁶ Bolinger, D. (1978). *YES-NO Questions are not Alternative Questions*. Në H. Hiz, *Questions* (fv. 87 – 105). Dordrecht, Holland: Reidel Publishing Company, f. 87.

përfshihen lista të mundësive për të qenë përgjigje e këtyre pyetjeve.³⁷⁷ Pra, si në pyetjet alternative, ashtu edhe në pyetjet polare, paraqiten lista me mundësi zgjedhjeje, në pyetjet alternative (veçuese) lista paraqet dy ose më shumë alternativa, në pyetjet polare lista paraqet vetëm dy alternativa, ose po, ose jo.

Me gjithë dallimet e kundërshtimet që hasim në literaturën teorike, në bazë të semantikës ne do të dallojmë **pyetjet variabël** dhe **pyetjet alternative**.

Pyetje variabël do të quajmë pyetjet të cilat në semantikën e tyre shfaqin një variabël e cila duhet të zëvendësohet me një element në përgjigjen e kësaj pyetjeje.

(39)

- a. *Sa e ke rrogën? – pyeti Sadedini.* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 46)
- b. *Përse nxiton kaq shumë Arseni?* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 162)
- c. *Si do të hyjmë në mision?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 106)

Pyetje alternative do të quajmë atë pyetje e cila realizon dy alternativa të cila mund të jenë eksplicite ose implicite.

(40)

- a. *A ma shisni mua?* (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 109)
- b. *Ka ardhur apo jo ora e larjes?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrethimi*, f. 143)

Pyetjet polare, duke u mbështetur edhe në qëndrimin e Karttunenit, do t'i shohim si një nëngrup semantikor të pyetjeve alternative, të cilat do t'i ndajmë **në pyetje alternative polare** dhe **pyetje alternative veçuese**. Pyetjet alternative në të cilat alternativat realizohen në mënyrë eksplicite në pyetje, kur ato shfaqen si alternativa përjashtuese, pra, kur në pyetje përdoren si mjet për t'i lidhur këto alternativa përjashtuese lidhëzat veçuese *apo* dhe *a*, do të quhen *pyetje alternative veçuese* (40/b). Pyetjet alternative në të cilat nuk shfaqen në mënyrë eksplicite alternativat, por njëra nga alternativat realizohet, ndërsa tjetra kuptohet si e tillë duke qenë poli i kundërt i alternativës së shfaqur, do të quhen *pyetje alternative polare* (40/a).

³⁷⁷ Biezma, M. (2009). Alternative vs Polar Questions: the cornering effect. Në E. Cormany, S. Ito, & D. Lutz (Re.), *Proceedings of semantics and linguistic theory (SALT)*. 19, fv. 37-54. eLanguage.

3.3. Klasifikimi i fjalëve pyetëse

Ndarja e mësipërme konceptuale e terminologjike kërkon që të sqarojmë edhe një herë këtu se çdo të shënojmë me termin *fjalë pyetëse* dhe si e konceptojmë në fjalinë pyetëse. Për ne termi *fjalë pyetëse* do t'i referohet njësisë thjesht sintaksore, abstrakte, e cila realizohet në bazë të disa rregullave të caktuara sintaksore dhe shfaq disa tipare gramatikore të caktuara, si: rendi i përbërësve, fjalët pyetëse dhe intonacioni, të cilët dallojnë nga tiparet e fjalëve dëftore, fjalëve urdhërore, thirrmore apo dëshirore.

Në GA, duke qenë se *fjalë* dhe *periudha* njihen si dy njësi të veçanta, gjejmë të përdorur termin *periudhë pyetëse*.³⁷⁸ Termi *periudhë pyetëse* mendojmë se duhet të mënjanohet në të mirë të konceptit të Çelikut, i cili nuk i sheh fjalinë e thjeshtë dhe fjalinë e përbërë si dy njësi të ndryshme, por si variante strukturore të fjalëve³⁷⁹. Si rrjedhim do të duhet të dallojmë *fjalë pyetëse e thjeshtë* dhe *fjalë pyetëse e përbërë*. Fjalë pyetëse është e përbërë kur ndërtohet nga më shumë se një sifjalë dhe kur *sifjalë kryesore* është pyetëse.

- (41) *A e di se pse i janë shtuar edhe dy vjet?* (Ben Blushi, *Panorama*, 27 prill 2015)

Kjo fjalë është një fjalë e përbërë pyetëse, sepse sifjalë kryesore/drejtuese “*a e di*” është një *sifjalë pyetëse*. Edhe sifjalë e varur kundrinore në këtë shembull është një sifjalë pyetëse. Për sifjalitë e varura pyetëse do të flasim më poshtë.

Gjithashtu, fjalë të përbërë pyetëse kemi edhe kur përbëhet nga dy ose më shumë sifjalë pyetëse të bashkërenditura.

- (42)
- a. - *Ju lutem, zonjë, si e ndieni veten dhe ku kini të dhëmbura?* (F. Konica, *Doktor gjilpëra*, f. 118)
 - b. *Kush është makinisti dhe kush është ndihmësi këtu?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 149)

Në qoftë se fjalë e përbërë nuk përbëhet nga një sifjalë kryesore pyetëse, por nga një sifjalë kryesore e një tipi tjetër, dëftore, dëshirore etj., pavarësisht faktit se një ose disa nga sifjalitë e varura të saj mund të jenë pyetëse, ajo nuk është pyetëse, por në varësi të tipit të sifjalëve kryesore mund të jetë dëftore, dëshirore, thirrmore etj.

³⁷⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 137.

³⁷⁹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 3.

- (43) *Të gjithë njerëzit besojnë se ka perëndi, por askush nuk e di **ku është, si është, sa e madhe është, si e ka trupin, a ka trup, a ka flokë, sy, veshë, këmbë dhe duar si ne, ku jeton, me se ushqehet, ku fle dhe a fle.*** (Ben Blushi, *Të jetosh në ishull*, f. 275)

Fjalitë (43) është fjali dëftore e përbërë sepse sifjalia/të kryesore të saj janë dëftore, pavarësisht se në strukturën e saj gjenden edhe dhjetë sifjali pyetëse të bashkërenditura me njëra-tjetrën, por që janë të varura nga sifjalia kryesore dëftore “askush nuk e di”.

Pra, pyetëse mund të jenë si fjalitë e thjeshta, si fjalitë e përbëra, ashtu edhe sifjalitë e fjalive të përbëra. Të qenët pyetëse është një tipar i cili i atribuohet njësisë sintaksore abstrakte, fjalisë.

Pra, fjali pyetëse do të quajmë njësinë sintaksore abstrakte e cila realizohet në bazë të disa tipareve të caktuara sintaksore (intonacioni pyetës, rendi i përbërësve, pjesëza pyetëse e përemra e ndajfolje pyetëse), e cila në pikëpamje semantike realizon një pyetje, ndërsa në pikëpamje pragmatike mund të realizojë aktin ligjërimit të pyeturit ose akte të tjera ligjërimore. Fjalitë pyetëse shfaq tipare të dallueshme sintaksore nga tipat e tjerë të fjalive.

Në literaturën teorike bashkëkohore përgjithësisht njihen dy tipa të fjalive pyetëse: *yes-no interrogatives* dhe *wh-interrogatives*. Grupi i parë, siç shihet, përcaktohet nga përgjigjja që mund të marrë, po ose jo, ndërsa grupi i dytë përcaktohet nga fjala pyetëse që shfaqet në strukturën e fjalisë. Ndërsa një grup më vete semantik, por jo strukturor³⁸⁰ përbëjnë fjalitë pyetëse alternative (*alternative interrogatives*), të cilat mund të jenë ose *yes-no interrogatives*, ose *wh-interrogatives*.

Për gjuhën shqipe dhe në gjuhësinë shqiptare shfaqen këto problematika të klasifikimit të fjalive pyetëse:

- *Mbi cilin kriter do të klasifikohen fjalitë pyetëse?*
- *Në sa klasa do të ndahen fjalitë pyetëse sipas këtij kriteri?*
- *A mund të përfshihen të gjithë tipat strukturor të fjalive pyetëse në këto klasa?*
- *Çfarë terminologjie do të përdoret për të emërtuar klasat e nënklasat e fjalive pyetëse?*

³⁸⁰ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press., f. 870.

Në gramatikat e shqipes fjalitë pyetëse ndahen në dy grupe kryesore: *fjali pyetëse tërësore* dhe *fjali pyetëse të pjesshme*³⁸¹. Gjithashtu si një tip i veçantë dallohen edhe pyetjet dyfishe, përjashtimore, tërësore a të pjesshme.³⁸² Terminologjia e përdorur, sipas nesh, shfaq probleme. Këto probleme vijnë nga fakti se fjalitë pyetëse shihen si thënie në ligjërime konkrete.

Duke qenë se përgjithësimi për secilin rast të veçantë të përdorimit të fjalitë pyetëse, shfaq probleme, sepse fjalitë pyetëse kur kthehet në thënie mund të gëzojnë domethënie të ndryshme, ne mendojmë se kriteri kryesor për të dalluar fjalitë pyetëse duhet të jetë struktura sintaksore. Megjithatë, siç shprehet Hagstrom, supozohet se struktura sintaksore dhe struktura semantike duhet të përputhen në shkallën më të lartë të mundshme, në atë masë që semantika duhet të jetë në gjendje të lexojë strukturën sintaksore.³⁸³ Prandaj, për të emërtuar klasat e fjalive do të mbështetemi në klasifikimin semantik të përmendur më parë (në 3.2), ne do të njohim dy grupe kryesore të fjalive pyetëse: *fjali pyetëse alternative* dhe *fjali pyetëse variabël*. Grupi i fjalive pyetëse alternative ndahet më tej në dy nënklasa: *fjali pyetëse alternative polare* dhe *fjali pyetëse alternative veçuese*.

Megjithëse terminologjia e përdorur i referohet semantikës së këtyre njësive sintaksore, ato dallojnë nga njëra-tjetra edhe në bazë të tipareve sintaksore të caktuara. Kështu, fjalitë pyetëse variabël karakterizohen nga prania e përemrave pyetës e ndajfoljeve pyetëse në fillim të fjalitë, fjalitë pyetëse alternative polare janë ato fjalitë cilat përmbajnë ose mund të përmbajnë pjesëzën pyetëse *a*, ndërsa fjalitë pyetëse alternative veçuese karakterizohen nga prania e dy ose më shumë përbërësish sintaksor të lidhur me njëri-tjetrin kryesisht me lidhëzën bashkërenditëse veçuese *apo*.

(44)

- a. **Kur** do të filloj? – pyeti me druajtje Çelebiu. [fjali pyetëse variabël]
(Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 20)
- b. **A doni** gjë tjetër? [fjali pyetëse alternative polare] (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 110)
- c. *Gomarica* vjen vërdallë: **A do** qumësht **apo** dhallë? [fjali pyetëse alternative veçuese] (Faik Konica, *Katër përralla...* f. 26)

³⁸¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 140.

³⁸² ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 144.

³⁸³ Hagstrom, P. (2003). What questions mean. *Glott International*, 7 (7/8), f. 192.

Më poshtë do të sqarojmë secilin tip të fjalive pyetëse, duke argumentuar edhe terminologjinë e përzgjedhur dhe duke përshkruar tiparet kryesore gramatikore të secilit tip.

3.3.1. Fjalitë pyetëse alternative

Në gjuhësinë shqiptare, termin *fjali pyetëse alternative* e gjejmë tek Fonetika e shqipes standarde të Rami Memushaj³⁸⁴. Me këtë term ky autor u referohet fjalive pyetëse të ndërtuara me lidhëzën veçuese *apo*.

(45) *Gori është këtej, apo Anita? – dhe përsëri shikonte me atë kërsërinë e tij feminare.* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 546)

Siç jemi shprehur edhe më sipër, *fjali pyetëse alternative* do të quhen fjalitë pyetëse të cilat shfaqin në strukturën e tyre semantike një përzgjedhje midis alternativave. Fjala *alternativë* në FGJSH shënon: *secila nga dy mundësitë e kundërta a të ndryshme të një zgjidhjeje*.³⁸⁵ Pra, fjali pyetëse alternative do të quhet fjalia që do të marrë si përgjigje një nga alternativat e shtrura në pyetje.

Në një pyetje alternative, alternativat mund të jenë dy ose më shumë. Ato mund të shfaqen ose jo në mënyrë eksplicite në fjali. Në bazë të shfaqjes apo mosshfaqjes së alternativave kemi dy lloje fjalish pyetëse alternative: *fjalitë pyetëse alternative polare* të cilat shfaqin në pyetje një kuptim i cili do të realizohet në përgjigje si një përgjigje pohuese ose mohuese. Dhe *fjalitë pyetëse alternative veçuese*, të cilat e shfaqin në mënyrë eksplicite alternativat e pyetjes, dhe përgjigje e kësaj pyetjeje mund të jetë vetëm njëra nga alternativat e shfaqura.

Fjalitë pyetëse alternative veçuese dhe ato polare i përkasin të njëjtit grup të fjalive, fjalive pyetëse alternative, sepse ato në pikëpamje semantike shfaqin tipare të përbashkëta, shfaqin alternativa përzgjedhjeje. Në pikëpamje strukturore fjalitë pyetëse alternative polare shfaqin një tip të caktuar strukturor, ato ndërtojnë një tip specifik të fjalisë/sifjalisë, ndërsa fjalitë alternative veçuese shfaqen më heterogjene në pikëpamje strukturore. Alternativat veçuese mund të jenë dy përbërës homogjenë në një fjali të thjeshtë ose mund të jenë dy sifjali homogjene në marrëdhënie bashkërenditëse veçuese në një fjali të përbërë.

³⁸⁴ Memushaj, R. (2009). *Fonetika e shqipes standarde*. Tiranë: Botime Toena, f. 178

³⁸⁵ ASHSH. (2006). *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë, f. 37.

Për secilin tip të fjalive do të paraqesin argumente të rrafshit semantikor dhe sintaksor në vijim.

3.3.1.1. Fjalitë pyetëse alternative polare

Në gramatologjinë botërore ky tip i fjalive pyetëse njihet si *fjalë pyetëse po/jo* (yes/no interrogatives). Në gramatikat e gjuhës shqipe emërtohen si *pyetje tërësore*³⁸⁶ ose *pyetje të përgjithshme*³⁸⁷. Pyetjet tërësore përkufizohen si fjalitë me të cilat *folësi kërkon të mësojë një fakt që nuk e di, të sigurohet për vërtetësinë e një fakti që e di, po s'është plotësisht i sigurt, ose të përforcojë, me pohimin e bashkëbiseduesit, një mendim të vetin*.³⁸⁸ Siç mund të vihet re, klasifikimi dhe emërtimi merr për bazë kuptimin e përgjithshëm të fjalisë pyetëse. Për të ilustruar po sjellim shembujt e GA.

(46)

- a. *Mos jeni edhe ju nga krahinat tona? – Jo, tha ai.*
- b. *Ky është proverb? – Po.*
- c. *Kjo paska qenë lumturia jote? – Po, kjo ka qenë.*

Termi *pyetje tërësore*, na duket jo i përshtatshëm për emërtimin e një njësie gjuhësore siç është fjalë pyetëse apo edhe të një njësie semantike si pyetja. Mbiemri *tërësor*, sipas FGJSH³⁸⁹, do të thotë: *Që përbën një tërësi; që përfaqëson gjithçka; i plotë; i përgjithshëm*. Termi *pyetje tërësore* mund të përdoret për të shënuar një klasë pragmatike të pyetjeve. Kur pyetja bëhet për një tërësi faktesh, mund të quhet pyetje tërësore. D.m.th., kur pyetja e realizuar përmbledh në aktin e të pyeturit të gjithë anët apo pjesët e objektit për të cilin realizohet, ajo është pyetje tërësore.

Ndërsa termi *fjalë pyetëse e përgjithshme*, përveç faktit se krijon një sinonimi me termin *fjalë pyetëse tërësore* dhe i referohet po një klase pragmatike të pyetjeve, krijon kontrast edhe me termin *pyetje përgjithësuese* (sintezë) që përdoret në didaktikë.

Gjithashtu, edhe përdorimi i kalkut nga anglishtja *fjalë pyetëse po/jo* (yes-no interrogatives), nuk është i përshtatshëm për shqipen. Kjo edhe për faktin se nëse do të përdorim kalkun për këtë tip të fjalive pyetëse, për tipin tjetër të fjalive pyetëse

³⁸⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 140.

³⁸⁷ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 282.

³⁸⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 140.

³⁸⁹ ASHSH. (2006). *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë, f. 1088.

atyre të quajtura pyetje-wh (wh-interrogatives), nuk do të shkonte kalku me fjalët pyetëse të shqipes, konfigurimi grafematik i të cilave nuk të lejon të përgjithësosh në një grafemë të vetme ose në një grup grafemash, sepse ato fillojnë me grafema të ndryshme, *k, s, p, q* etj.

Për të shmangur keqkuptimet dhe për të ruajtur një koherencë në përzgjedhjen e terminologjisë ne propozojmë që në emërtimin e njërës prej nënklasave të fjalive pyetëse alternative të përdorim termin *fjali pyetëse alternative polare*.

Pse *fjali pyetëse alternative polare*?

Termi *polare* në këtë rast i referohet dy kaheve të kundërta, atij pozitiv dhe atij negativ. Në FGJSH fjala polar,-e do të thotë: 1. *Që lidhet me polet e Tokës, i polit*; 2. *Fiz. Që lidhet me polet e një magneti ose të një pile*; 3. *Libr. i skajshëm, skajor*.³⁹⁰ Në rastin e fjalive pyetëse termi *polare* do të shënonte fjalitë pyetëse që në semantikë paraqesin përzgjedhje midis dy poleve, atij pozitiv, pra, përgjigje për fjalinë pyetëse do të shërbenin ato që përkojnë me një përgjigje pohuese, e cila përfaqësohet përgjithësisht nga pjesëza pohuese *po*, dhe atij negativ, pra përgjigje të cilat përkojnë me një përgjigje mohuese, që përfaqësohet nga pjesëza mohuese *jo*.

(47)

- a. *E ke dëgjuar këtë?– Jo, - tha Marku.* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 88)
- b. *Arbëreshë jeni? – na pyeti një burrë. – Po, arbëreshë jemi! – iu përgjigj Iloja.* (Petro Marko, *Nata e Ustikës*, f. 86)

Nuk duhet ngatërruar polariteti i shprehur nëpërmjet pjesëzave mohuese në fjali, i cili shprehet si në fjalitë dëftore edhe në fjalitë pyetëse e dëshirore etj. me polaritetin semantik të përzgjedhjes së një përgjigjeje.

(48)

- a. *Do të vish me ne?*
- b. *Nuk do të vish me ne?*

Janë të dyja pyetje alternative polare sepse nuk shfaqin në mënyrë eksplicite një alternativë si përgjigjen e mundshme. Për të dyja pyetjet përgjigja mund të jetë *po do të vij*, ose *jo nuk do të vij*. Dallimet në strukturën e fjalisë pyetëse, nuk sugjerojnë që polariteti i përgjigjes varet nga polariteti sintaksor i fjalisë pyetëse. Polariteti mohor i fjalisë së dytë nuk lidhet me natyrën e përgjigjes, por me pritshmërinë ose me

³⁹⁰ ASHSH. (2006). *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë, f. 828.

njohuritë e folësit. Fjalitë (48/b) parashikon një informacion që folësi e zotëron, por nuk e di nëse është i vërtetë apo jo.

Pra, *fjalitë pyetëse alternative polare* do të quajmë fjalitë të cilat në pikëpamje semantike nuk parashikojnë në mënyrë eksplicite një alternativë dhe përgjigja e tyre mund të jetë ose pohimi, ose mohimi i kuptimit të fjalitë, ndërsa në pikëpamje strukturore sintaksore paraqesin tiparet të cilat do t'i përshkruajmë në seksionin vijues.

3.3.1.1.1. Tiparet e fjalitë pyetëse alternative polare

Për formimin e fjalitë pyetëse alternative polare në gjuhë të ndryshme përdoren përgjithësisht, sipas frekuencës së shfaqjes të tyre, këto elemente: (i) modele intonacioni të veçantë, (ii) pjesëza pyetëse, (iii) shtimin i elementeve të veçanta në fund, (iv) strukturat veçuese-mohuese, (v) një ndryshim në rendin e përbërësve dhe (vi) fleksion i veçantë foljor.³⁹¹ Këto tipare mund të shfaqen ose jo të gjithë, në varësi edhe të tipit të gjuhës. Gjuhët mund të përdorin një ose disa tipare për të dalluar pyetjet alternative polare. Kështu, për të vërtetuar sa thamë më sipër krahasojmë një fjalitë pyetëse të tillë në shqipe me një në anglishte e një tjetër në italishte.

(49)

- a. *Did you find it?*
- b. *Arriverai?*
- c. *A u ngritën të gjitha?* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 293)

Për të formuar fjalitë pyetëse alternative polare në shqipe përdoren pjesëza pyetëse *a* dhe rendi i përbërësve, kurse në anglishte përdorim foljen ndihmëse *did*, e cila shpreh dhe kohën e foljes,³⁹² ndërsa në italishte mjeti kryesor është intonacioni³⁹³.

Në gjuhën shqipe si tipare kryesore për fjalitë pyetëse alternative polare dalin këto:

a. pjesëza pyetëse *a*

Sipas Kroeger, në një numër të madh të gjuhëve, pyetjet po-jo (alternative polare-shënimi ynë) përmbajnë një klitik apo një pjesëz të veçantë. Pjesëza pyetëse zakonisht

³⁹¹ Konig, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 292.

³⁹² Kondi, E. (2013). *Fjalitë pyetëse në gjuhën angleze dhe shqipe*. Tiranë: Disertacion, f. 56.

³⁹³ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. i III). Bologna: il Mulino, f. 71.

vendoset në një nga këto tre pozicione: në fillim të fjalisë, në fund të fjalisë ose si element i dytë në fjali.³⁹⁴ Në gjuhën shqipe pjesëza pyetëse **a** është një morfemë gramatikore që shërben për të shënuar pyetjet alternative polare. Koleci dhe Turano e konsiderojnë atë si një Q-morfemë (morfemë pyetëse - shënimi ynë), sepse ajo nuk ka fleksion.³⁹⁵ Pjesëza **a** vendoset para foljes kallëzues. Në shqipen standarde ky është një rend i ngulitur për këtë pjesëz. Ndërmjet pjesëzës **a** dhe foljes nuk mund të ndërfiten elemente të tjerë përveç modifikuesve të foljes, si trajtat e shkurtra, pjesëzat mohuese e modale dhe foljet gjysmëndihmëse aspektore e modale.

(50)

- a. *A ju kujtohet c'na tha Ministri i Botores?* (Fatmir Gjata, Këneta, f. 174)
- b. *Andrea Borova, ti si skulptor, a thua të ketë rrezik të dëmtohet busti në karrocë?* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 95)
- c. *Më thuaj, a ka rënë ndonjë gjylja jonë në shtëpinë e Tosun Baçit?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 205)
- d. *Po ti, a e dije se duke ardhur drejt takimit me mua po vije drejt vdekjes së nënës?* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 144)
- e. *S'di ç'të them. Ia përsërita se s'dija ç'të thosha, pastaj e pyeta se a do të thoshte kjo se do të kishte ngjyrim kundër Shqipërisë?* (Ismail Kadare, *Mëngjeset në kafe Rostand*, f. 46)

Pjesëza pyetëse **a** kushtëzon rendin e përbërësve të tjerë në fjali. Kështu në fjalinë (50/a) rendi i përbërësve nuk lejon që të vendosim pjesëzën **a** në pozicionin normal të saj pranë foljes e as para ndajfoljes *ashtu*. (50/b) e (50/c) janë fjali jogramatikore në shqipe.

(51)

- a. *Ashtu mendon ti, Murat?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 216)
- b. **A ashtu mendon ti, Murat?*
- c. **Ashtu a mendon ti, Murat?*

Mundësinë për të përdorur pjesëzën **a** në fjalinë pyetëse të mësipërme do të na e jepte vetëm ndërrimi i rendit të përbërësve.

(52) *A mendon ashtu ti, Murat?*

³⁹⁴ Kroeger, P. R. (2005). *Analyzing Grammar: An Introduction*. New York: Cambridge University Press, f. 204.

³⁹⁵ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar, f. 104.

Ndryshe ndodh me fjalinë (53/a), e cila mund ta pranojë realizimin e pjesëzës pyetëse *a* në pozicion parafoljor (53/b).

(53)

a. *Di ndonjë këngë ti, Agush?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 114)

b. *A di ndonjë këngë ti, Agush?*

Ky fakt tregon se pjesëza pyetëse *a* luan një rol të rëndësishëm strukturor në ndërtimin e fjalive pyetëse alternative polare.

Përdorimi i pjesëzës *a* (morfemës pyetëse *a*), në fjalinë (53) dhe mospërdorimi i saj në (51), tregon se kemi të bëjmë me dy struktura të ndryshme fjalish, njëra është fjali pyetëse dhe tjetra në bazë të strukturës së saj është fjali dëftore (*Ashtu mendon ti.*). (51) është një fjali dëftore, e cila, me anë të intonacionit pyetës, kthehet në pyetje alternative polare.

b. *Rendi i përbërësve*

Për të shënuar tiparet pyetëse në një fjali përbërësit pësojnë ndryshim të rendit të tyre. Ndryshimi i rendit zakonisht përfshin lëvizjen e një elementi foljor ose ndihmës në drejtim të fillimit të fjalisë.³⁹⁶

Ndryshe nga fjalitë dëftore në fjalitë pyetëse alternative polare gjymtyrët kryesore ndërrojnë vendin, folja del përpara ndërsa kryefjala kalon në pozicion fundor. Këtë gjë konstaton edhe Koleci e Turano të cilat shprehen se *folja ndodhet gjithnjë pranë pjesëzës pyetëse; pas foljes vjen kundrinori i drejtë, ndërsa kryefjala del në pozicionin fundor të frazës.*³⁹⁷

(54)

a. *A do të zgjidhet kjo punë ndonjëherë?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 249)

b. *A do ta njohë Shqipërinë Amerika?* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 100)

c. *Po a do të më afrohej Leka?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 256)

Ndryshimi i rendit të kryefjalës është pasojë e veprimit të tiparit pyetës i cili përcakton të qenit pyetës të fjalisë.

Gjuha shqipe karakterizohet nga një rend i lirë gjymtyrësh. Sipas GA, rendi i lirë në fjalinë pyetëse tërësore është një karakteristikë e gjuhës shqipe, i cili shfrytëzohet

³⁹⁶ Kroeger, P. R. (2005). *Analyzing Grammar: An Introduction*. New York: Cambridge University Press, f. 204.

³⁹⁷ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar, f. 104.

për ngjyrimet të ndryshme stilistikore. Vetë rendi tregon se ku do të mëshojë folësi, se çfarë do të theksojë apo do të vërë në dukje ai.³⁹⁸

(55) *Ne jemi gati, po ju a jeni gati?* (Shqip, 1 prill 2016)

Në (55), në sifjalinë *po ju a jeni gati*, kryefjala *ju* del përpara për t'u kundërvënë me kryefjalën *ne* të sifjalisë *ne jemi gati*. Ajo mbart theksin e thënies, gjë që realizohet me pjesëzën aktualizuese *po* që i paravendoset.

3.3.1.2. Fjalitë pyetëse alternative veçuese

Në gramatografinë shqiptare kjo nënklasë e fjalive pyetëse është njohur si *fjali pyetëse veçuese*³⁹⁹, dhe *pyetje dyfishe ose përjashtimore*⁴⁰⁰. Çeliku shprehet se këto tipa të fjalive pyetëse shprehin njëkohësisht të dyja pjesët e alternativës.⁴⁰¹ Ndërsa në GA thuhet se ato shprehen përkatësisht me dy fjali a grupe fjalish me raporte veçuese ose me dy gjymtyrë homogjene, të bashkuara në mes tyre me lidhëzën apo, rrallë a. Propozohen dy a më shumë fakte, dy a më shumë elemente të thënies, ndërmjet të cilave duhet zgjedhur vetëm njëri; realizimi i tij përjashton tjetrin a të tjerët. I gjejmë këto pyetje si në fjalitë pyetëse tërësore, ashtu edhe në të pjesshmet.⁴⁰² Çka vihet re në qëndrimin e GA është fakti se ato njihen si një nënloj i fjalive pyetëse variabël ose të fjalive pyetëse alternative polare. Për këtë do të shprehemi më poshtë.

Për ne fjalitë pyetëse alternative veçuese formojnë një tip strukturor të veçantë, i cili i kundërvihet atij të fjalive pyetëse alternative polare. Për këtë na duhet t'u japim përgjigje disa pyetjeve: *Pse duhet njohur si një tip i veçantë strukturor i fjalive pyetëse?*; *Çfarë të përbashkëtojnë nga pikëpamja strukturore shfaqin alternativet veçuese me alternativet polare?*; *Cili është tipari që i dallon këto dy tipa fjalish nga njëri-tjetri?* dhe *A kemi fjali pyetëse variabël veçuese?*

Për Huddleston e Pullum nuk ekzistojnë tre tipa të ndryshëm sifjalish të cilat do t'u korrespondojnë tre tipave semantikë të pyetjeve, por ekzistojnë vetëm dy tipa strukturorë të sifjalive, të hapura dhe të mbyllura.⁴⁰³ Për këta autorë në anglishte nga

³⁹⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 413.

³⁹⁹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 282.

⁴⁰⁰ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 144.

⁴⁰¹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 282.

⁴⁰² ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 144.

⁴⁰³ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press., f. 870.

pikëpamja strukturore nuk mund të kemi fjali pyetëse alternative (veçuese), sepse, sipas tyre, lidhëza *or* e anglishtes qëndron midis sifjalive, pra, nuk mund t'i përkasë asnjë tipi strukturor sifjalie.

Megjithëse lidhëza nuk është pjesë e sifjalisë, sepse ajo lidh dy sifjali homogjene apo dy përbërës homogjenë në një fjali të thjeshtë, ajo sërish shërben si mjet për të shënuar karakterin pyetëse në një fjali. Ndryshe nga anglishtja e cila përdor lidhëzën *or* për të shënuar lidhjen bashkërenditëse veçuese, shqipja gëzon disa lidhëza bashkërenditëse veçuese, *ose, a, apo, le që por as....* etj., të cilat kanë fituar përdorime të veçanta e nuk mund të përdoren gjithmonë në vend të njëra-tjetrës, kjo edhe në varësi të tipit sintaksor të fjalisë. Lidhëza veçuese *apo* përdoret përgjithësisht në fjalitë pyetëse, si në fjalitë pyetëse të thjeshta ashtu edhe në fjalitë pyetëse të përbëra bashkërenditëse edhe në sifjalitë e varura pyetëse. Këtë rol nuk mund ta luajë lidhëza veçuese *ose*, sepse ajo përgjithësisht përdoret në fjali dëftore.

(56)

- a. *Ju jeni ndërtues ujësjellësi **apo** kronistë katundesh?* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 134)
- b. *E kupton **apo** bën sikur nuk e kupton?* (Fatos Kongoli, *I humburi*, f. 174)

Në (56) nuk mund të përdorim *ose* në vend të *apo*. Duke zëvendësuar, që do të thotë *ose* në vend të *apo*, padyshim do të ndryshonim formën e fjalisë nga pyetëse në dëftore si në (57).

(57)

- a. *Ju jeni ndërtues ujësjellësi **ose** kronistë katundesh.*
- b. *E kupton **ose** bën sikur nuk e kupton.*

Pra, shqipja gëzon një mjet të veçantë gramatikor për të shënuar fjalitë pyetëse alternative veçuese, lidhëzën *apo*. Përveç fjalive pyetëse, lidhëza bashkërenditëse veçuese *apo* mund të përdoret edhe në fjali dëftore, por në këto përdorime ajo është sinonimike me lidhëzën *ose* dhe mund të ndërkëmbehet me të, siç tregohet në (58/b).

(58)

- a. *Dhe Mesdheu ishte i mbushur me anije që patrullonin për të gjetur floring, grurë, vreshta **apo** djem për ushtarë.* (Ben Blushi, Shqipëria, f. 42)
- b. *Dhe Mesdheu ishte i mbushur me anije që patrullonin për të gjetur floring, grurë, vreshta **ose** djem për ushtarë.*

Mundësia për t'u ndërkëmbyer me lidhëzën ose në fjalitë dëftore dhe pamundësia për ta bërë një gjë të tillë në fjalitë pyetëse, na bën të mendojmë se lidhëza *apo* ka fituar një status të veçantë në fjalitë pyetëse, ajo shërben për të treguar alternativat veçuese në një pyetje alternative.

Haspelmath shpreh se shumë gjuhë dallojnë midis dy lloje lidhjesh bashkërenditëse veçuese: veçuese pyetëse dhe veçuese të zakonshme (standard).⁴⁰⁴ Lidhja bashkërenditëse veçuese pyetëse shfaqet në një pyetje alternative (veçuese), d.m.th. në një pyetje në cilën bashkëfolësit i kërkohet që të specifikojë njërin nga alternativat e shfaqura në të.⁴⁰⁵ Një gjuhë tjetër e cila përdor një shënues të veçantë për fjalitë pyetëse veçuese është Kannada, një gjuhë Dravidiane që flitet në jug të Indisë. Amritavalli ka vërejtur se pjesëza *-oo* nuk mund të lidhë dy fjali dëftore. Ajo përdoret si një lidhëz veçuese në fjali pyetëse: më saktësisht, në fjalitë pyetëse alternative.⁴⁰⁶ Lidhëza veçuese në gjuhë si Malayalam, Sinhala dhe ajo Japoneze është homofone me pjesëzën pyetëse.⁴⁰⁷ Në shqipe përveç lidhëzës veçuese *apo*, si mjet për të shënuar lidhjen veçuese në një fjali pyetëse shërben edhe lidhëza *a*. Siç mund të vihet re, në shqipe *a*-ja mund të jetë edhe pjesëz pyetëse edhe lidhëz bashkërenditëse veçuese. Kjo tregon se pyetjet alternative polare dhe pyetje alternative veçuese ndajnë një tipar të përbashkët, ky tipar është shprehja e alternativave. Në rastin e fjalive pyetëse alternative veçuese alternativat që përjashtojnë njëra-tjetrën shprehen me anë të lidhjes bashkërenditëse veçuese, ndërsa në fjalitë pyetëse alternative polare shprehet njëra nga alternativat, kurse tjetra, e cila është poli i kundërt i saj, nuk shprehet. Ky fakt mbështetet edhe nga Karttunen i cili shprehet se pyetjet alternative dhe pyetjet polare i përkasin një kategorie të vetme, pyetjeve alternative.⁴⁰⁸

Ndryshe nga Karttunen i cili i trajton pyetjet polare si nënkategori sintaksore të pyetjeve alternative, ku për të pyetje alternative janë ato të cilat ndërtohen në bazë të lidhjes bashkërenditëse veçuese, ne në pikëpamje sintaksore dallojmë dy tipa të fjalive pyetëse alternative, fjali pyetëse alternative polare dhe fjali pyetëse alternative

⁴⁰⁴ Haspelmath, M. (2007). Coordination. Në T. Shopen, *Language Typology and Syntactic Description* (bot. i 2, Vëll. i II: Complex Constructions, fv. 1-51). New York: Cambridge University Press, f. 4-5.

⁴⁰⁵ Haspelmath, M. (2007). Coordination. Në T. Shopen, *Language Typology and Syntactic Description* (bot. i 2, Vëll. i II: Complex Constructions, fv. 1-51). New York: Cambridge University Press, f. 26.

⁴⁰⁶ Amritavalli, R. (2003, April). Question and negative polarity in the disjunction phrase. *Syntax*, 1-18.

⁴⁰⁷ Jayaseelan, K. A. (2007). Question particles and disjunction. *International Symposium of the Cambridge-Connecticut-Hyderabad-Nanzan-Siena-Tsing Hua Consortium for Linguistics*. Taiwan.

⁴⁰⁸ Karttunen, L. (1977). Syntax and semantics of questions. *Linguistics and Philosophy*, 1, f. 4.

veçuese. Pra, fjalitë pyetëse alternative shfaqen në dy tipa strukturorë, polare dhe veçuese.

Fjalitë pyetëse alternative veçuese janë fjali të cilat shfaqin në strukturën e tyre sintaksore dy ose më shumë alternativa të lidhura ndërmjet tyre kryesisht me anë të lidhëzës bashkërenditëse veçuese *apo*, më rrallë me lidhëzën veçuese *a*.

(59)

- a. *A e kupton tani kush i bën më shumë dëm Shqipërisë? Fytyra apo pasqyra?* (Panorama, 27 prill 2015)
- b. *Burrë je apo çilimi?* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 76)
- c. *E di ti apo s'e di?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 232)
- d. *Djalë a plak?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 269)

Lidhëza veçuese mund të lidhë dy përbërës ose dy sifjali me njëra-tjetrën. Pra, fjalitë pyetëse alternative veçuese mund të jenë të thjeshta (60) ose të përbëra (61).

(60)

- a. *Ju jeni ndërtues ujës-jellësi apo kronistë katundesh?* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 134)
- b. *Në njësit apo në batalion?* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 86)
- c. *A do qumësht apo dhallë?* (Faik Konica, *Katër përralla...*, f. 26)

(61)

- a. *E kupton apo bën sikur nuk e kupton?* (Fatos Kongoli, *I humburi*, f. 174)
- b. *E ka ngranë apo do ta hajë këtë grurë?* (Proza Popullore, *Vëllimi VI*, f. 372)
- c. *T'i tremb akoma apo t'u lutem?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 278)
- d. *Ju do të rrini apo do të niseni? - pyeti Memua.* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 263)

Nisur nga tiparet strukturore sintaksore fjalitë pyetëse alternative veçuese janë të ngjashme me fjalitë pyetëse alternative polare. Nëse shohim fjalinë e mëposhtme, në (62/a) kemi një fjali pyetëse alternative veçuese të përbërë. Në (62/b) mund të vendosim në krye të fjalisë së përbërë pjesëzën pyetëse *a*, ndërsa në (62/c) nuk mund të vendosim pjesëzën pyetëse *a* para sifjalisë së dytë që paraprihet nga lidhëza veçuese *apo*. Ky fakt tregon se pjesëza pyetëse *a* dhe lidhëza veçuese *apo* mbartin

tipare të njëjta, pra kanë tipare pyetëse dhe nuk lejojnë përdorimin e njëra-tjetrës, d.m.th. nëse përdoret njëra, tjetra është automatikisht e përjashtuar.

(62)

- a. *E di ti apo s'e di?*
- b. *A e di ti apo s'e di?*
- c. **A e di ti apo a s'e di?*

Siç mund të vihet re edhe nga shembulli i mësipërm fjalitë pyetëse alternative veçuese shfaqin tipare të njëjta me fjalitë pyetëse alternative polare, si prania e pjesëzës pyetëse *a*, rendi i përbërësve etj. Dallimi strukturor i vetëm ndërmjet tyre qëndron në faktin se ndryshe nga fjalitë pyetëse alternative polare në fjalitë pyetëse alternative veçuese kemi përdorimin e lidhëzës veçuese *apo* në strukturën sintaksore të fjalisë. Ky element shërben si tipar sintaksor dallues midis dy tipave të fjalive pyetëse alternative.

Pyetjet alternative veçuese mund të realizohen edhe duke shfrytëzuar tipin strukturor dëftor të fjalisë. Në këto raste kemi të bëjmë me një fjali dëftore e cila realizon një pyetje në aktin konkret ligjërimor. Në raste të tilla, përveç lidhëzës *apo*, si element gramatikor që shënon pyetjen, përdoret edhe intonacioni pyetës.

(63) *Unë ta nxiva jetën, **apo** ti mua?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 83)

Për nga struktura fjalia e mësipërme është një fjali e përbërë me dy sifjali të cilat nga pikëpamja sintaksore janë dëftore, ndërsa fjalia e përbërë, duke qenë se elementi i cili i lidh me njëra-tjetrën këto sifjali është lidhëza veçuese *apo*, që, siç e shprehëm më sipër, është edhe tipar i fjalive pyetëse alternative veçuese, është një fjali pyetëse alternative veçuese.

Fjali pyetëse alternative veçuese formon edhe togu *apo jo*, kur ai i shtohet një fjalie të caktuar.

(64)

- a. *A e di kush është ai **apo jo**?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 183)
- b. *Ju s' keni qenë këtu atëherë, **apo jo**?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 133)
- c. *Dëgjon, **apo jo**, o i biri i Zenunit dhe nipi i Zija Haxhibektashit?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 109)
- d. *Domethënë ka një gjë që s'vete, **apo jo**?* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 165)

Në këto fjali kemi shprehjen e dy alternativave, alternativa e dytë paraqitet nga pjesëza mohore *jo*, e cila zëvendëson kuptimisht kuptimin negativ përkatës të alternativës së parë.

Nëse krahasojmë fjalitë ku shfaqen dy alternativa, njëra sifjali e ka kallëzuesin pohor ndërsa tjetra e ka mohor, me fjalitë ku alternativa e kundërt shënohet me pjesëzën *jo*, ato nga pikëpamja kuptimore janë të njëjta.

(65)

- a. Kemi **apo** nuk kemi oficerë tradhtarë? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 245)
- b. Kemi **apo jo** oficerë tradhëtarë?

I vetmi dallim midis njërës dhe tjetrës qëndron në faktin se në të parat i mësohet më shumë kuptimit dhe theksimit të veprimit, ndërsa në të dytat kërkohet vërtetimi i njërës alternativë e cila mund të realizohet edhe si parapëlqim ndaj alternativës pohore.

Në literaturë hasen edhe shembuj në të cilat kemi një kombinim midis një fjali pyetëse variabël me një fjali pyetëse alternative veçuese, ku alternativat shfaqen si entitete të cilat në përgjigje do të zëvendësojnë variablën.

(66)

- a. **Kush** urrehet, viktima **apo** kriminel, katili, i ligu, fashizmi, kapitalizmi? **Kush**? (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 35)
- b. Kujt i fliste ashtu, Piloja, me inat, **së njerkes, së bijës, vetes, apo botës**? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 126)
- c. Ç' doni, **kafe apo çaj**? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 304)
- d. Cilin të ruash më parë nga gjermanët, **topin apo italianin**? (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 58)

Në këto fjali kemi të bëjmë me dy sifjali të cilat janë që të dyja pyetëse. Sifjalia e parë është pyetëse variabël, ndërsa sifjalia e dytë është pyetëse alternative veçuese. Buchholz dhe Fiedler këtë lloj të fjalive pyetëse i quajnë pyetje plotësuese, dhe rastin e fjalive pyetëse të mësipërme i trajtojnë si bashkim të dy tipave të pyetjeve (pyetje plotësuese + pyetje vendimi).⁴⁰⁹

(67)

- a. Si e do bukën, (a e do) të ngrohtë apo të ftohtë?

⁴⁰⁹ Buchholz, O., & Fiedler, W. (1987). *Albanische Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, f. 499.

- b. *Kur ke qejf të vish, (a ke qejf të vish) nesër apo pasnesër?*

Pra, në raste të tilla kemi të bëjmë me dy sifjali të cilat plotësojnë kuptimin e njëra-tjetrës. Sifjalia e dytë shfaqet e paplotë në pikëpamje sintaksore.

Fjalitë e mësipërme mund të shndërrohen në dy fjali të thjeshta pyetëse të cilat në rrjedhën ligjërimore ndjekin njëra-tjetrën. Secila prej tyre mund të qëndrojë e mëvetësishme si një fjali pyetëse e thjeshtë.

(68)

- a. *Si e do bukën? A e do të ngrohtë apo të ftohtë?*
b. *Kur ke qejf të vish? A ke qejf të vish nesër apo pasnesër?*

Siç mund të vihet re edhe nga shembujt e mësipërm struktura sintaksore e fjalisë pyetëse variabël dhe struktura sintaksore e fjalisë pyetëse alternative veçuese janë të ndryshme. Ato formojnë dy tipa të ndryshëm strukturor, të cilët nuk mund të shkrihen në një të vetëm, ndaj nuk mund të flasim për fjali pyetëse variabël veçuese.

Me anë të fjalive pyetëse alternative veçuese është e mundur që të pyetet edhe për alternativa që nuk përfshijnë njësi leksikore, fjalë emërtuese, por pjesëza e parafjalë.

(69)

- a. *Avioni fluturon **mbi apo nën** re?*
b. *Po ku qe ajo, **apo për**?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 259)

Ky është një tipar që i dallon fjalitë pyetëse alternative veçuese nga fjalitë pyetëse të tjera. Mundësia për të pyetur edhe për njësi të tilla realizohet me anë të lidhëzës bashkërenditëse veçuese *apo*. Lidhëza veçuese bën të mundur lidhjen e dy ose më shumë fjalëve shërbyese.

Një tip të rëndësishëm strukturor të fjalive pyetëse alternative veçuese është ai në të cilin njëra nga alternativat është pjesë e kontekstit paraprijës, ndërsa fjalë pyetëse shpreh një alternativë veçuese, e cila realizohet si e kundërta e saj.

(70)

- a. ***Apo** u ndryshuan?* (Naim Frashëri, *Vepra 1*, f. 117)
b. ***Apo** sepse më pëlqen që të jetë ajo?* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 232)
c. ***Apo** kërkon të punosh tërë jetën kështu, si hamall?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 260)
d. ***Apo** je i emocionuar nga unë?* (Vath Korreshi, *Haxhiu i Frakullës*, f. 28)

Në këto kontekste të caktuara fjalitë pyetëse alternative veçuese dalin të paplota.

Ndër tiparet kryesore të fjalisë pyetëse alternative veçuese është prania e një strukture homogjene veçuese. Mund të jenë të lidhur me lidhje homogjene, kryefjalë, kallëzues, e kundrinorë homogjenë, por edhe çdo lloj njësie tjetër përbërëse në fjali. Lidhja realizohet me anë të lidhëzave veçuese *apo* ose me rrallë *a*.

3.3.2. Fjalitë pyetëse variabël

Fjalitë pyetëse variabël në GA emërtohen fjali pyetëse të pjesshme: *“pyetjet janë të pjesshme, kur folësi kërkon të mësojë, prej bashkëbiseduesit a bashkëbiseduesve, një element të thënies që nuk e di a nuk e di në mënyrë të sigurt, - autorin ose objektin e një veprimi, tiparin e një sendi a karakterizimin e këtij tipi, rrethanat e një veprimi.”*⁴¹⁰ Të njëjtin emërtim për to përdor edhe Çeliku: *“fjalitë pyetëse të mirëfillta të pjesshme pyesin vetëm për një gjymtyrë të fjalisë: për kryefjalën si bartëse e veprimit, për kundrinorin si objekt i veprimit, për rrethanorin etj.”*⁴¹¹

Siç mund të vihet re edhe nga përkufizimet që jepen fjalitë pyetëse të pjesshme nuk emërtohen në bazë të tipareve sintaksore të tyre por në bazë të mënyrës se si e realizojnë pyetjen. Përcaktori “e pjesshme” na duket jo i përshtatshëm për të emërtuar fjalinë pyetëse si njësi abstrakte. Mbiemri i *pjesshëm* në FGJSH ka kuptimin: *që lidhet me një pjesë a me një anë të diçkaje; që përbën një pjesë të një të tërë; send, element, anë a dukuri që është pjesë e një të tërë të pandarë; e veçantë.*⁴¹² I bashkëngjitur togut *fjali pyetëse* përcaktori *e pjesshme* do të jepte kuptimin e një fjalie pyetëse e cila nuk është e plotë, së cilës i mungojnë përbërës të caktuar. Për të emërtuar njësitë të cilat nuk realizohen në pikëpamje sintaksore si njësi të plota, përdoret përcaktori *e paplotë*. Pra, në sintaksën shqipe kemi *fjali të paplota*, ndër të cilat mund të kemi edhe fjali pyetëse të paplota. Fjalitë pyetëse të quajtura të pjesshme nuk janë të paplota, por janë të plota, ndaj nuk mund të përdorim përcaktorin *të pjesshme*. Për të mos krijuar keqkuptime dhe pështjellime, ne propozojmë që të përdorim përcaktorin *variabël* në vend të përcaktorit *të pjesshme*.

Pse variabël?

⁴¹⁰ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 142.

⁴¹¹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 281.

⁴¹² ASHSH. (2006). *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë, f. 820.

Fjalë *variabël*, nuk gjendet në FGJSH për arsye se është fjalë e huaj, ndërsa përgjegjësjë në shqipe, fjalë *ndryshor/e*, ka kuptimin: *madhësi ose shenjë matematike, së cilës mund t'i jepen vlera të ndryshme gjatë zgjidhjes së një problemi; madhësi që merr vlera të ndryshme sipas kushteve*.⁴¹³ Fjalitë pyetëse variabël grupohen bashkë në një grup në bazë të një tipari të përbashkët, ato në strukturën e tyre mbartin një variabël i cili në formë leksikore realizohet me anë të *proformave*⁴¹⁴ pyetëse. Proformat pyetëse janë përemrat pyetëse dhe ndajfoljet pyetëse.

(71)

- a. **Kush** e ka ngritur këtë çadër? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 89)
- b. –**Ku** po shkojmë? – pyeti Mevla Çelebiu. (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 47)

Proformat pyetëse shërbejnë si ndryshore, ato kanë vlera të ndryshme. Në (71/a) përemri pyetës *kush* është një ndryshore e cila në përgjigje mund të shënohet me X: *X e ka ngritur këtë çadër*, ku X mund të marrë vlera të ndryshme në varësi të situatës. E njëjta gjë vlen edhe për ndajfoljen *ku* në shembullin (71/b).

Në literaturën teorike fjalitë pyetëse variabël shënohen me termin *wh-interrogatives*⁴¹⁵. Koleci e Turano përdorin termin *pyetëse wh*.⁴¹⁶ Termi *pyetëse wh* përdoret duke u nisur nga gjuha angleze, shumica e fjalëve pyetëse të së cilës fillojnë me *wh*. Në gjuhën shqipe kemi shumëllojshmëri kompleksesh fonemore me të cilat fillojnë fjalët pyetëse, *kush*, *cili*, *çfarë*, *sa*, *pse*, *si* etj., ndaj nuk mund të përdorim një grafemë të caktuar, p.sh., *k*, për të shënuar proformat pyetëse.

Prandaj ne propozojmë termin *variabël* për emërtimin e grupit të fjalive pyetëse që ndërtohen me përemra e ndajfolje pyetëse.

Fjali pyetëse variabël do të quajmë fjalitë pyetëse të ndërtuara me përemra e ndajfolje pyetëse.

Sipas përkatësisë paradigmatisë të variablës, kemi dy lloje të fjalive pyetëse variabël: *fjali pyetëse variabël përemërore* dhe *fjali pyetëse variabël ndajfoljore*.

Fjalitë pyetëse variabël përemërore janë fjalitë të cilat në strukturën e tyre mbartin një përemër pyetës. Në shqipen standarde përemra pyetës janë: *kush*, *cili*, *ç'*, *çfarë*,

⁴¹³ ASHSH. (2006). *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë, f. 672.

⁴¹⁴ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the english language*. New York: Longman, f. 77.

⁴¹⁵ Aarts, B. (2001). *English Syntax and Argumentation* (bot. i 2). London: PALGRAVE, f. 59.

⁴¹⁶ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar, f. 91.

(*me*) *se, sa, i sati, i sejtë*.⁴¹⁷ Secili prej përemrave ndërton një përbërës përemëror, kur ai përdoret si përemër-emër, ndërsa kur përdoret si përemër-mbiemër, ai ndërton një përbërës emëror të thjeshtë të zgjeruar.

(72)

- a. ***Kush*** thërret? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 300)
- b. ***Cili*** është apeli juaj? (Gazeta Shqiptare, 27 prill 2016)
- c. ***Ç'ke*** moj çupëzë? (*Proza Popullore, Vëllimi Parë*, f. 148)
- d. ***Çfarë*** thua? (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 135)
- e. ***Me se*** merret? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 11)
- f. ***I sati*** ditar është ky që gjejmë? (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 111)

Përdorimet dhe kuptimet e përgjithshme të përemrave pyetës do të trajtohen në kreun e katërt.

Fjalitë pyetëse variabël ndajfoljore janë fjalitë të cilat në strukturën e tyre sintaksore kanë një ndajfolje pyetëse. Në shqipen standarde ndajfolje pyetëse janë: *ku, kur, nga, si, qysh, pse, përse*⁴¹⁸ dhe *sa*⁴¹⁹. Ndajfoljet pyetëse ndërtojnë përbërës ndajfoljorë. Përbërësit ndajfoljorë kryejnë funksionin e rrethanorit të vendit, të kohës, të mënyrës, të sasisë, të shkakut dhe të qëllimit.

(73)

- a. –***Ku*** po shkon? – pyeti Sadedini. (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 40)
- b. ***Kur*** të vij? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 35)
- c. – ***Nga*** vete kështu? (*Proza Popullore 3*, f. 240)
- d. – ***Pse*** qan? (*Proza Popullore 1*, f. 183)
- e. ***Përse*** po e zgjat kaq shumë? (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 26)
- f. ***Si*** do të hyjmë në mision? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 106)
- g. – ***Sa*** e shet? (*Proza Popullore 4*, f. 341)

Përdorimet dhe kuptimet e përgjithshme të ndajfoljeve pyetëse do të trajtohen në kreun e katërt.

⁴¹⁷ ASHSH. (2002). *Gramatikë e gjuhës shqipe* (Vëll. i parë Morfologjia). (Sh. Demiraj, Re.) Tiranë: Maluka, f. 243.

⁴¹⁸ ASHSH. (2002). *Gramatikë e gjuhës shqipe* (Vëll. i parë Morfologjia). (Sh. Demiraj, Re.) Tiranë: Maluka, f. 358.

⁴¹⁹ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (2007). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 215 dhe 472.

3.3.2.1. Tiparet e fjalive pyetëse variabël

Fjalitë pyetëse variabël janë një ndër tipat më të dallueshëm të fjalive pyetëse, nëse i krahasojmë me fjalitë pyetëse alternative. Sipas Ginsburg fjalitë pyetëse variabël formohen me të njëjtat tipare pyetëse që formohen edhe pyetjet alternative.⁴²⁰ Megjithatë një fjali pyetëse variabël kërkon gjithmonë një përbërës përemëror ose ndajfoljor i cili mund të zhvendoset ose jo nga pozicioni argumentor. Sipas Radford, në fjalitë pyetëse variabël të anglishtes shprehja pyetëse (wh-expression) zhvendoset në fillim të fjalisë, ndërsa në kinezisht fjala pyetëse (wh-word) nuk lëviz në pjesën e përparme të fjalisë.⁴²¹

(74)

- a. *What do you think he will say?*
- b. *Ni xiangxin ta hui shuo **shenme***
(*You think he will say what?*)

Pra, këto gjuhë dallojnë në bazë të një parametri që është quajtur *wh-parametër*, një parametër i cili përcakton nëse shprehjet pyetëse mund të zhvendosen në fillim të fjalisë ose jo. Rendi i fjalëve pyetëse varet, në një masë të caktuar të paktën, nga lloji themelor i rendit të fjalëve në një gjuhë.⁴²² Në bazë të rendit të fjalëve pyetëse në fjalitë pyetëse variabël dallohen dy grupe gjuhësh: gjuhë të cilat zhvendosin fjalën pyetëse nga pozicioni argumentor në pozicion nistor dhe gjuhë në të cilat zhvendosja nuk ndodh, të cilat quhen ndryshe *in situ*.⁴²³

Shqipja bën pjesë në grupin e gjuhëve të cilat e zhvendosin fjalën pyetëse, nga pozicioni argumentor në pozicion nistor. Koleci e Turano shprehen se zhvendosja e elementit pyetëse nga pozicioni i tij argumentor drejt fillimit të fjalisë është një lëvizje e detyrueshme.⁴²⁴

(75)

- a. *Beni lexoi **çfarë***

⁴²⁰ Ginsburg, R. J. (2009). *Interrogative Features*. Tucson: Disertacion, f. 17.

⁴²¹ Radford, A. (2004). *Minimalist syntax: exploring the structure of English*. Cambridge: Cambridge University Press, f. 18.

⁴²² Konig, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 302.

⁴²³ Ginsburg, R. J. (2009). *Interrogative Features*. Tucson: Disertacion, f. 17.

⁴²⁴ Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar, f. 92.

b. *Çfarë lexoi Beni?*

Shembulli i mësipërm tregon se në shqipe fjalitë pyetëse variabël zakonisht fillojnë me një fjalë pyetëse e cila përfaqëson semantikisht variablën. Fjala pyetëse që formon një përbërës sintaksor që mbart tipare pyetëse pozicionohet gjithmonë përpara foljes kallëzues.

Në gjuhë të ndryshme përdoren edhe mjete të tjera për të shënuar pyetjet variabël. Në disa gjuhë të botës përveç përemrave e ndajfoljeve pyetëse në fjalitë pyetëse variabël përdoren edhe pjesëza pyetëse.⁴²⁵ Përdorimi i pjesëzave pyetëse është përgjithësisht fakultativ, siç dëshmon japonishtja, ndërsa në gjuhën shqipe pjesëza pyetëse *a* nuk mund të përdoret në fjalitë pyetëse variabël.

(76) Japonisht⁴²⁶

a. *Dare-ga kimasu (ka)?*

Kush-em po vjen (a)

‘*Kush po vjen?*’

(77) Shqip

a. *Kush flet kështu?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 502)

**A kush flet kështu?*

Në (76) fjalë në japonishte përmban pjesëzën pyetëse *ka*, të shënuar në kllapa, për të treguar se ajo është fakultative. Në (77) dëshmohet se në shqipe nuk mund të përdoret pjesëza pyetëse *a* në një fjali pyetëse variabël, sepse do të rezultonte një fjali jogramatikore. Ky fakt shërben edhe si argument për të përforcuar dallimin midis fjalive pyetëse variabël dhe fjalive pyetëse alternative, të cilat shfaqin si tipare gramatikore dalluese kryesore dy elementë të veçantë: përemra e ndajfolje pyetëse përkundrejt pjesëzës pyetëse *a* dhe lidhëzës veçuese *apo*.

Në gjuhën shqipe si tipare kryesore dalluese të fjalive pyetëse variabël dalin këto:

a. ***Prania e një përemri ose ndajfoljeje pyetëse***

Prania e një përemri ose të një ndajfoljeje pyetëse në fjali bën që ajo fjali të jetë pyetëse variabël. Nëse në një fjali nuk kemi përemër ose ndajfolje pyetëse ajo mund të jetë një pyetje alternative polare.

(78)

a. ***Kush e kërkon këtë plan?*** (variabël) (Sot, 6 maj 2016)

⁴²⁵ Konig, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 300.

⁴²⁶ Konig, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press, f. 300.

b. *Ai e kërkon këtë plan?* (polare)

Edhe nëse fjala pyetëse qëndron në pozicionin e saj argumentor, ashtu si në rastin e pyetjeve reaguese, sërish fjalia është një fjali pyetëse variabël.

(79)

a. *Do të merrni **çfarë**?*b. *Do të niseni **kur**?*

Prania e një përemri ose të një ndajfoljeje pyetëse në gramatikën gjenerative quhet ndryshe edhe *tipari wh* (wh feature)⁴²⁷. Tipari *wh* mund të zbatohet në një fjalë pyetëse të vetme ose mund të transmetohet ose përhapet në një njësi më të madhe se fjala.⁴²⁸ Pra, fjalët pyetëse përemra e ndajfolje mund të jenë kokë e përbërësit sintaksor ose mund të jenë caktuesorë që shoqërojnë një emër dhe i gjithë përbërësi në këtë rast fiton tipare pyetëse.

b. *Vendosja e përbërësit përemëror ose ndajfoljor në fillim të fjalisë*

Përbërësi përemëror ose ai ndajfoljor pyetës në fjalitë pyetëse variabël zë pozicion nistor. Duke qenë se pozicioni nistor i fjalisë zihet nga fjala pyetëse, përveç rastit kur fjala pyetëse është në funksion të kryefjalës (80/a), në të gjitha rastet e tjera kryefjala e fjalisë zhvendoset në pozicion fundor.

(80)

a. ***Kush** do t'i drejtojë brigadat e shumta?* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 355)b. ***Çfarë** kërkojnë Amerikanët?* (Rilindja Demokratike, 17 prill 2016)c. ***Ku** janë kullat?* (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 92)d. ***Sa** vajti ora?* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 223)

Shembujt e mësipërm tregojnë se në gjuhën shqipe, përbërësi përemëror ose ai ndajfoljor pyetës përdoret gjithmonë në fillim të fjalisë, pavarësisht se çfarë funksioni sintaksor kryen, pavarësisht faktit nëse është kryefjalë, kundrinor, përcaktor apo rrethanor.

c. *Rendi i përbërësve*

Në fjalitë pyetëse variabël kemi përgjithësisht këtë rend përbërësish:

Përbërësi pyetës + kallëzuesi + (kundrinori) + (kryefjala) + (rrethanorë)

⁴²⁷ Haegeman, L. (1997). *Elements of Grammar*. Në L. Haegeman, *Elements of Grammar: Handbook in Generative Syntax* (fv. 1-73). London: Kluwer Academic Publishers, f. 7.

⁴²⁸ Trotta, J. (2000). *Wh-Clauses in English: Aspects of Theory and Description*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi, f. 15.

Zhvendosja e përbërësit pyetës në fillim të fjalisë bën që edhe përbërësit e tjerë të ndërrojnë vendin e tyre. Përbërësi pyetës ndiqet nga folja kallëzues, e cila në varësi të valencës së saj mund të ketë ose jo elemente të tjerë. Folja, ashtu si në italishte dhe në frëngjishte, duhet të qëndrojë pranë fjalës pyetëse.⁴²⁹ Elemente që plotësojnë foljen, pra plotësorët, nëse nuk shprehen nga përbërësi pyetës, përgjithësisht ndjekin rendin e mësipërm.

Në skemën e paraqitur më sipër kundrinori, kryefjala dhe rrethanori paraqiten në kllapa për arsye se këto përbërës përdoren në varësi të llojit të foljes dhe në varësi të funksionit që ka përbërësi pyetës. Kështu, nëse përbërësi pyetës është në funksion të kryefjalës, kështu që pozicioni i saj është ai nistor, ndërsa përbërësi në funksion të kundrinës ndjek kallëzuesin e pas tij vijnë rrethanorët, si në (81/a). Nëse përbërësi pyetës është në funksion të kundrinorit, atëherë kryefjala del në pozicion pas kallëzuesit, si në (81/b). Kur përbërësi pyetës është në funksion të rrethanorit dhe folja është e tillë që kërkon edhe kundrinë edhe kryefjalë, atëherë kundrina qëndron menjëherë pas kallëzuesit ndërsa kryefjala vjen pas saj, si në (81/c). Edhe kur kallëzuesi ndiqet nga një rrethanor, kryefjala del në fund, si në (81/d).

(81)

- a. **Kush** e tradhtoi ushtrinë tonë tani vonë në Estremadurë? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 361)
- b. **Kujt** i thërret ky, kështu? (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 361)
- c. **Ku** e ke pasaportën ti? (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 97)
- d. **Kur** do të binte përsëri ajo dëborë e bukur? (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 44)

Kalimi i kryefjalës në pozicion fundor është tipar edhe i fjalive pyetëse alternative, çka dëshmon se ky ndryshim i rendit të kryefjalës është tipar i fjalive pyetëse në përgjithësi, një tipar që i dallon ato nga fjalitë dëftore.

Megjithatë, shqipja si gjuhë me rend përgjithësisht të lirë, lejon që elementë përbërës të fjalisë, kryesisht për arsye stilistikore, në rrjedhën e ligjërimit të ndërrojnë vend, duke u shoqëruar edhe nga një intonacion i veçantë, që kombinohet edhe me theksin e thënies. Kështu kryefjala mund të dalë edhe në fillim të fjalisë, si në (82).

⁴²⁹ Beninca, P. (2001). The position of Topic and Focus in the left periphery. Në G. Cinque, & G. Salvi, *Current Studies in Italian Syntax: Essays offered to Lorenzo Renzi* (fv. 39-65). The Netherlands: Elsevier, f. 49.

(82)

- a. *Po **ju**, ku e keni dhomën?* – pyeti Jona. (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 112)
- b. *Po **ti**, kush je?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 220)
- c. *Po **ju**, pse nuk laheni?* - ju drejtua ajo gruas së skulptorit. (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrëthimi*, f. 144)
- d. ***Ti**, ku do të më presësh?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 106)

Në fillim të fjalisë, kur nuk shprehet me fjalë pyetëse, kryefjala del e veçuar, siç tregojnë edhe shembujt e mësipërm.

3.4. Sifjalitë pyetëse

Tipi sintaksor i fjalisë, është një tipar që i atribuohet edhe sifjalisë. Ndërsa sipas Huddlestone e Pullum, tipi sintaksor është kategori e sifjalisë.⁴³⁰ Në rastet e fjalive të thjeshta tipi mund t'i atribuohet fjalisë, ndërsa në raste të ndërlikuara është vështirë që t'ia atribuojmë tipin e një sifjalie të gjithë fjalisë.

(83)

- a. *Kimi bëri një gabim.*
- b. *Kimi bëri një gabim, por a ka rëndësi kjo?*
- c. *A mendon se **Kimi bëri një gabim**?*

Në rastin e parë kemi një fjali me formën e një sifjalie dëftore dhe ky është rasti i thjeshtë ku mund të themi se edhe fjalia është dëftore. Në fjalinë e dytë kemi dy sifjali të lidhura me lidhje bashkërenditëse, njëra e tipit dëftor dhe tjetra e tipit pyetës. Në këtë rast nuk ka kuptim të pyesim e cilit tip është fjalia e përbërë. Në rastin e tretë sifjalia e nënvizuar është e varur dhe ka formën e një sifjalie dëftore. Nuk mund të themi se kemi të bëjmë me një fjali dëftore. E gjithë fjalia e përbërë është pyetëse.

Ne mendojmë se termi sintaksor *fjali pyetëse* duhet t'i referohet si fjalisë ashtu edhe sifjalisë.

Terminologjinë e propozuar nga Çeliku për njësitë të cilat ndërtojnë fjalitë e përbëra, termin *sifjali*, ne propozojmë të përdoret edhe në përcaktimin e atyre njësive

⁴³⁰ Huddlestone, R., & Pullum, G. K. (2007). *A student's introduction to english grammar*. Cambridge: Cambridge University Press, f. 160.

përbërëse të fjalitë së përbërë që kanë strukturë të fjalitë pyetëse. Kështu do të kishim *sifjali kryesore pyetëse dhe sifjali të varur pyetëse*.

Sifjalitë pyetëse mund të lidhen midis tyre edhe me lidhje bashkërenditëse. Ato mund të jenë kryesore ose të varura.

(84)

- a. - *Ju lutem, zonjë, si e ndieni veten dhe ku kini të dhëmbura?* (F. Konica, *Doktor gjilpëra*, f. 118)
- b. *Të gjithë njerëzit besojnë se ka perëndi, por askush nuk e di ku është, si është, sa e madhe është, si e ka trupin, a ka trup, a ka flokë, sy, veshë, këmbë dhe duar si ne, ku jeton, me se ushqehet, ku fle dhe a fle.* (B. Blushi, *Të jetosh në ishull*, f. 275)

Fjalitë (84/a), është fjali e përbërë pyetëse që përbëhet nga dy sifjali kryesore pyetëse. Secila prej këtyre sifjalive shënon një pyetje të drejtë. Në fjalitë (84/b) sifjalitë me të zezë janë sifjali të varura pyetëse homogjene.

Në GA fjalitë që shërbejnë si sifjali të varura kundrinore, kryefjalore e përcaktore dhe kanë strukturë pyetëse quhen *fjali pyetëse të zhdrejtë*⁴³¹.

(85)

- a. *Sara e pyeti se a mbante mend ndonjë ëndërr dhe ai i tha jo.* (B. Blushi, *Të jetosh në ishull*, f. 253)
- b. *Kur linden, fëmijët ende nuk e dinë se çfarë i pret.* (B. Blushi, *Shqipëria*, f. 10)
- c. *Edhe Gaq Gjanica ktheu kryet andej, duke pritur, me veshët bigë, se ku do të dilte hanxhiu.* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 38)

Mendojmë se termi *pyetje e zhdrejtë* do të shënonte më mirë natyrën e aktit të të pyeturit, i cili realizohet jo në mënyrë të drejtpërdrejtë, por nëpërmjet një akti tjetër, i cili mund të jetë pyetës si në rastin e sifjalitë së varur (86), por edhe dëftor si në rastin e sifjalive të varura pyetëse në (85) më sipër.

(86) *A e di se kush është futur në Parlamentin e Shqipërisë?* (B. Blushi, *Panorama*, 27 prill 2015)

Secila nga sifjalitë e varura të nënvizuara më sipër shënojnë një pyetje e cila realizohet jo në mënyrë të drejtpërdrejtë, pra një pyetje të zhdrejtë. Por, siç mund të shihet, shembulli (86) mbart dy sifjali pyetëse, një sifjali kryesore pyetëse dhe një

⁴³¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. i 2). Tiranë: Maluka, f. 136.

sifjali të varur kundrinore pyetëse. Sifjalia kryesore pyetëse realizon një pyetje të drejtë, ndërsa sifjalia e varur kundrinore realizon një pyetje të zhdrejtë.

- (87) **A e di se nuk ka më asnjë parti në Europë që nuk bën zgjedhje?** (B. Blushi, *Panorama*, 27 prill 2015)

Në fjalinë (87), vetëm sifjalia kryesore është pyetëse ndërsa sifjalia e varur kundrinore është dëftore. E tërë fjalia e përbërë realizohet si pyetje e drejtë, sepse siç e përmendëm edhe më sipër fjalia e përbërë është pyetëse, nëse sifjalia kryesore është pyetëse. Pra, mendojmë se nuk duhet të përdoret termi *fjali pyetëse e drejtë* dhe *fjali pyetëse e zhdrejtë* si terma për të shënuar tipin sintaksor të njësisë. Mendojmë se duhet të përdoren termat *pyetje e drejtë* dhe *pyetje e zhdrejtë* për t'i referuar mënyrës se si realizohet pyetja. Kështu me një sifjali të varur pyetëse realizohet një pyetje e zhdrejtë, sepse pavarësisht faktit nëse fjalia e përbërë është pyetëse apo jo, semantikisht sifjalia e varur është një pyetje.

3.4.1. Sifjali kryesore pyetëse

Fjalë e përbërë pyetëse (periudha pyetëse) ndërtohet nga një sifjali kryesore pyetëse.

Sipas Domit, një periudhë është tërësisht pyetëse kur përbëhet prej fjalish asidentike ose të bashkërenditura pyetëse. Periudha është pyetëse edhe kur është e përbërë prej një fjalie kryesore pyetëse e një fjalie të varur, kur lidhen dy fjali kryesore pyetëse, ose kur lidhe me bashkërenditje a asindetikisht një fjali e pavarur me një fjali kryesore pyetëse.⁴³² Në të gjitha rastet e formimit të një fjalie të përbërë pyetëse kemi një sifjali kryesore pyetës, e cila mund të jetë drejtuese ose jo.

Sifjalia kryesore pyetëse mund t'i përkasë dy tipave sintaksorë të fjalive pyetëse, të përshkruar më sipër. Ajo mund të jetë *pyetëse variabël* dhe *pyetëse alternative polare*.

(88)

- a. **A nuk është bërë një bandit i kuq që ka vrarë qindra njerëz, si gjatë luftës ashtu edhe sot?** (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 122)
- b. **A e di ti se ç'bëj unë me ato kronikat e tua?** (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 294)

⁴³² Domi, M. (2013). *Vepra 1: Studime Sintaksore*. Tiranë: Kristalina KH, f. 177-178.

- c. ***Pse të mendojmë që vetëm ti dhe unë jemi të zotët për të zhdukur një maskara?*** (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 290)
- d. ***Po cili është njeriu që të ka borxhë gjakun dhe kundër të të cilit ti kërkon të hakmerresh?*** (Pashko Vasa, *Bardha e Temalit*, f. 132)

Fjalitë pyetëse alternative veçuese, përgjithësisht, janë fjali të përbëra të cilat ndërtohen nga dy ose më shumë sifjali të lidhura me lidhëzën bashkërenditëse veçuese *apo*. Në këto raste kemi të bëjmë me dy sifjali kryesore të cilat ndërtojnë fjalinë e përbërë pyetëse (89/a). Sifjalitë kryesore mund të jenë edhe drejtuese, kur nga to varet një sifjali tjetër, si në (89/b).

(89)

- a. ***Do të vinte vallë ai vetë tek ura, si nusja e vëllait të vogël, apo do të binte në kurth?*** (Ismail Kadare, *Ura me tri harqe*, f. 99)
- b. ***Do kupën me verë apo do shpatën që sjell vdekjen?*** (Mirtush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 209)

Pra, sifjalitë kryesore pyetëse alternative veçuese ndërtojnë periudhën pyetëse alternative veçuese.

3.4.2. Sifjali të varura pyetëse

Siç e shprehëm edhe më sipër, sifjalitë e varura mund të jenë pyetëse. Totoni i trajton sifjalitë e varur pyetëse në grupin e frazave ftilluese⁴³³ dhe atyre përcaktore⁴³⁴. Çeliku i sheh kryesisht si sifjali kundrinore.⁴³⁵ Në GA kemi trajtim të sifjalive të varura pyetëse përkatësisht në kreun XXVI “Periudha me fjali të varur kryefjalore”⁴³⁶, në kreun XXVII “Periudha me fjali të varur kundrinore”⁴³⁷, ndërsa nuk përkthehen si tip sintaksor në kreun kushtuar fjalive të varura kallëzuesore e atyre përcaktore.

Sifjalitë e varura pyetëse mund të jenë kundrinore, kryefjalore, përcaktore e kallëzuesore.

⁴³³ Totoni, M. (2012). *Sintaksa e gjuhës shqipe: fraza e përbërë*. Tiranë: Arbëria, f. 49.

⁴³⁴ Totoni, M. (2000). *Fraza me nënrenditje*. Tiranë: SHBLU, f. 150.

⁴³⁵ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 283 e 362.

⁴³⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. i 2). Tiranë: Maluka, f. 506.

⁴³⁷ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. i 2). Tiranë: Maluka, f. 519.

(90)

- a. *Nuk më kujtohet mirë se **çfarë shkruhej në atë letër***. (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 134)
- b. *Po ditën e dytë, pasi hëngrëm drekë dhe nëna sapo kishte ngritur sofrën, trokiti dera e udhës e gjyshja doli të shihte se **kush kishte ardhur në atë orë***. (Dhimitër Shuteriqi, *Kur rendte hëna ...*, f. 13)
- c. *Pyetja se **a e kishte spiunuar dikush në vitet e shkuara**, i erdhi prapë qetësisht në mendje. Ishte një pyetje që e bënin të gjithë kohët e fundit*. (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 13)
- d. *...dhe tani gjithë puna ishte se **a do të mundte vallë ai** që ta vinte në fre atë hordhi të çmendurish*. (Ismail Kadare, *Ura me tri harqe*, f. 50)

Sifjalia e nënvizuar në (90/a) është sifjali e varur kryefjalore, në (90/b) është sifjali e varur kundrinore, në (90/c) është sifjali e varur përcaktore dhe në (90/d) është sifjali e varur kallëzuesore.

Sifjalitë e varura pyetëse mund të lidhen me sifjalitë drejtuese me lidhëzat ffilluese *se, nëse dhe në*. Totoni pranon si mjet lidhës edhe pjesëzën *a*, të cilën e emërton pjesëz-lidhës⁴³⁸. Për ne ajo shërben vetëm si pjesëz pyetëse e jo si lidhëz. Ajo shërben si mjet për të shënuar karakterin pyetës të sifjalisë së varur dhe mund të pranojë një nga lidhëzat ffilluese. Si mjet lidhës merret edhe lidhëza *zero*⁴³⁹. Lidhëz zero kemi në rastet kur mungon lidhëza ffilluese. Mund të mungojë lidhëza ffilluese *se*, por edhe lidhëzat *në* e *nëse*. Lidhëza *se* nuk përdoret zakonisht për arsye stilistike: kur ajo është përdorur një herë në periudhë; kur përdorimi i saj do të shkaktonte ndeshjen e shumë s-ve; kur flasin personazhet, pra, në gjuhën e bisedës, ku ritmi i ligjërimin është më i shpejtë; kur përemrat pyetës paraprihen nga parafjalë dhe kur midis foljes së fjalisë drejtuese dhe fjalëve pyetëse të fjalisë së varur futen fjalë të tjera.⁴⁴⁰ Lidhëzat *në* e *nëse* mungojnë kur sifjalia e varur nuk ka pozicion të ngulitur⁴⁴¹.

Në GA pranohen si mjete lidhëz të sifjalive të varura edhe përemrat e ndajfoljet pyetëse.⁴⁴² Po këtë qëndrim mban edhe Çeliku⁴⁴³. Ne mendojmë se në rastet kur sifjalia e varur është një sifjali pyetëse variabël, pra një sifjali që fillon me fjalë

⁴³⁸ Totoni, M. (2000). *Fraza me nënrenditje*. Tiranë: SHBLU, f. 57.

⁴³⁹ Totoni, M. (2000). *Fraza me nënrenditje*. Tiranë: SHBLU, f. 54.

⁴⁴⁰ Karapinjalli, M. (2001). *Kërkime dhe studime në fushën e gjuhës shqipe*. Elbasan: Sejko, f. 99.

⁴⁴¹ Totoni, M. (2000). *Fraza me nënrenditje*. Tiranë: SHBLU, f. 58.

⁴⁴² ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. i 2). Tiranë: Maluka, f. 506 e 520.

⁴⁴³ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 361.

pyetëse, përemër ose ndajfolje pyetëse, kemi të bëjmë me lidhëz zero. Këtë pohim e mbështesim në faktin se në këto ndërtime mund të përdoret lidhëza fthilluese se, siç dëshmon (91/b).

(91)

- a. *Dua të di kush janë baballarët e fëmijëve të këtij vendi.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 517)
- b. *Dua të di se kush janë baballarët e fëmijëve të këtij vendi.*

Përemrat e ndajfoljet pyetëse zënë pozicionin e tyre sintaksor në sifjalinë e varur dhe kryejnë funksione të caktuara sintaksore, ndaj ato nuk janë lidhëza e nuk shërbejnë si mjete lidhëse. Totoni shprehet se fjalët pyetëse nuk mund të jenë mjete lidhëse sepse nuk kanë kuptim anaforik e nuk mund të realizojnë lidhje anaforike.⁴⁴⁴ Pra, përemrat e ndajfoljet pyetëse në sifjalitë e varura pyetëse nuk kanë të njëjtën vlerë me përemrat e ndajfoljet lidhore që përdoren si mjete të lidhjes së sifjalive të varura përcaktore.

Sifjalitë e varura pyetëse mund të jenë të tipave strukturorë të njëjtë me fjalitë e thjeshta pyetëse. Kemi sifjali të varura pyetëse variabël (92/a), pyetëse alternative polare (92/b) e pyetëse alternative veçuese (92/c).

(92)

- a. *Para se të niseshin, ai pyeti një të ri se **ku ishin zyrat e frontit**.* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 34)
- b. *Ajo deshi ta pyeste se **a mendonte si njeri nën trajtën gjarpërore**, por me sa dukej, ishte ashtu.* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 31)
- c. *Nuk kuptoj nëse **ai më ngjan mua, apo unë i ngjaj atij**, mendonte nganjëherë Lek Dukagjini, duke parë Enverin që rritej dhe sytë e kaltër i shndrisnin si një luani të vogël që mezi pret t'i japin leje të shkojë për gjah.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 396)

Sifjalitë e varura pyetëse variabël lidhen me sifjalinë drejtuese me anë të lidhëzës fthilluese se ose me lidhëzën zero. Sifjali të tilla varen nga sifjali drejtuese të ndërtuara nga: a. folje me kuptimin e transmetimit të dijes; b. folje që kumtojnë dije si rezultat i veprimtarisë njohëse; c. folje që emërtojnë procese të ndryshme të menduari ose të

⁴⁴⁴ Totoni, M. (2000). *Fraza me nënrenditje*. Tiranë: SHBLU, f. 54.

perceptuari; d. folja *kam* në kuptimin mohor.⁴⁴⁵ Kur sifjalia e varur është përcaktore, si fjalë mbështetëse dalin emrat: *pyetje, mendim, ide, arsye, mënyrë* etj.⁴⁴⁶

(93)

- a. *A e di ti se **ku shkon ky borxh**?* (Panorama, 27 prill 2015)
- b. *Vetëm atëherë Zyraka e kuptoi se **kush ishte ai djalë** që e uroi për shtëpinë e re.* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 171)
- c. *Ti e kupton **pse të pyes**?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 56)
- d. *S'kam **ku të fle**.* (Ismail Kadare, *Mëngjeset në kafe Rostand*, f. 94)
- e. *Kur dola në rrugë u ndjeva bosh, pa asnjë ide **se ç'do të bëja më tej**.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 199)

Sifjalitë e varura pyetëse alternative polare lidhen me sifjalinë drejtuese me lidhëzat *se, nëse, në* ose me lidhëz zero. Në-ja është lidhëz nëse ajo ndërkëmbehet me lidhëzën *nëse*, ose kur ndiqet nga një folje, përkundrazi në raste të kundërt ajo është parafjalë. Kur sifjalia e varur është në funksion të përcaktorit, ajo drejtohet nga emra që shprehin dyshim ose shqetësim të folësit, si: *dyshim, shqetësim, pandehmë, frikë, drojë, tmerr*.⁴⁴⁷

(94)

- a. *Pyetja **se a e kishte spiunuar dikush në vitet e shkuara** i erdhi prapë qetësisht në mendje.* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 13)
- b. *Ajo më pyeti **nëse isha i gatshëm**, duke filluar nga ai çast, t'u bindesha pa kushte të gjitha kërkesave të saj.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 187)
- c. *Ke frikë Zylfikar, ke frikë **se mos të prishet rehati**.* (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 132)

Në sifjalitë e varura pyetëse alternative polare përdoren shpesh pjesëzat pyetëse të dyshimit *mos*. Pjesëza *mos* përdoret kur sifjalia e nënrenditur drejtohet nga: a. folje që emërtojnë procese të menduari, b. folje që shprehin dyshim, pasiguri a shqetësim të folësit, c. folje që emërtojnë veprime që kushtëzohen nga ndjenja.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Totoni, M. (2012). *Sintaksa e gjuhës shqipe: fraza e përbërë*. Tiranë: Arbëria, f. 50-51.

⁴⁴⁶ Totoni, M. (2000). *Fraza me nënrenditje*. Tiranë: SHBLU, f. 150.

⁴⁴⁷ Totoni, M. (2000). *Fraza me nënrenditje*. Tiranë: SHBLU, f. 150.

⁴⁴⁸ Totoni, M. (2012). *Sintaksa e gjuhës shqipe: fraza e përbërë*. Tiranë: Arbëria, f. 52-53.

(95)

- a. *Mos ke frikë se **mos vijnë** ti kullotim në qytet?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 351)
- b. *Dale t'i zbërthejmë që të shohim se **mos janë të dëmshme për shtetin**.* (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 95)
- c. *Lëvizjet e tij ishin të druajtura, trembej se **mos kufoma kërcente përpyetë**, e mbërthente për fyti.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 20)
- d. *Në port askush nuk e kishte mendjen te një djalë me mjekër dhe me sy të mëdhenj i cili herë pas herë ndalonte dhe kthente sytë nga anija e tij, një zakon ky që e kanë të gjithë ata që kanë frikë **mos humbin rrugën** nga kanë ardhur.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 276)

Sifjalitë e varura pyetëse alternative veçuese lidhen me sifjalitë drejtuese me lidhëzat *në* dhe *nëse*, ose me lidhëz zero. Frazë e nënrenditur drejtohet nga: a. folje që emërtojnë procese të menduar ose lloje perceptimi, zakonisht të mohuara, b. folje që emërtojnë forma të kumtuari, c. folje që shprehin dyshim, d. folja *jam* e zgjeruar me përcaktor kallëzuesor.⁴⁴⁹ Kur sifjalitë e varur është në funksion të përcaktorit ajo lidhet me paraprijësin me lidhëzën *nëse*.⁴⁵⁰ Paraprijësi është një përbërës emëror i cili ka për kokë emra të tillë, si *mendim, pyetje, shqetësim, frikë* etj.

(96)

- a. *Nuk e di **nëse e vuri re ai apo jo** këtë veprim timin.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 16)
- b. *More, paratë e mija s'ia lë, unë, se kam marrë dorë për to... po nuk di **do a s'do zotërota** ta hedh në burg?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 476)
- c. *Nuk kuptoj nëse **ai më ngjan mua, apo unë i ngjaj atij**, mendonte nganjëherë Lek Dukagjini, duke parë Enverin që rritej dhe sytë e kaltër i shndrisnin si një luani të vogël që mezi pret t'i japin leje të shkojë për gjah.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 396)
- d. *Po kush është ai që pyet në **dëgjojnë a s'dëgjojnë lalët e qenit?*** (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 531)

⁴⁴⁹ Totoni, M. (2012). *Sintaksa e gjuhës shqipe: fraza e përbërë*. Tiranë: Arbëria, f. 54-55.

⁴⁵⁰ Totoni, M. (2000). *Fraza me nënrenditje*. Tiranë: SHBLU, f. 150.

- e. *Mungesa në kushte të caktuara sintaksore e lidhëzës që, apo e ndonjë tjetre, kërkon një trajtim teorik për t'i dhënë përgjigje pyetjes **nëse kemi në raste të tilla lidhëz apo pjesëz.*** (Mehmet Çeliku, *Tekst ushtrimesh...*)

Karakteristikë e këtyre sifjalive është përdorimi i detyrueshëm i lidhëzës bashkërenditëse veçuese *apo* ose *a*, që lidhin dy ose më shumë sifjali të varura me njëra-tjetrën ose dy përbërës brenda strukturës së sifjalisë. Këto elementë shënojnë tiparin pyetës.⁴⁵¹

3.5. Pyetje dëftore

Një pyetje mund të ndërtohet edhe me një strukturë të një fjalië dëftore. Huddleston dhe Pullum i quajnë këto thënie *pyetje dëftore* (declarative questions)⁴⁵². Kondi e ka përkthyer termin *fjali pyetëse dëftore*.⁴⁵³ Ky përkthim nuk na duket i papërshtatshëm, më saktë të themi i paqëlluar, sepse fjalia si njësi abstrakte ose ka tipare të cilat e klasifikojnë atë në grupin e fjalive pyetëse, ose ka tipare që e klasifikojnë në grupin e fjalive dëftore. Duke i qëndruar dallimit terminologjik e konceptual të përshkruar në çështjen e parë të këtij kapitulli, ne do të përdorim termin *pyetje dëftore* për t'iu referua thënieve që realizojnë një pyetje por kanë formën e një fjalië dëftore.

(97)

- a. *Pas disa javësh fëmijët u mbledhën nga të gjitha anët e vendit dhe Lek Dukagjini shkoi t'i shihte në një nga dhomat e mëdha të shtëpisë së tij. Ai nuk kishte pasur kurrë fëmijë. Dhe megjithëse nuk dinte si të sillej me fëmijët, u ul në gjunjë dhe i vuri dorën mbi ballë një djali të vogël me flokë të verdhë, i cili ngriti kokën dhe i tha: **Ti je Zoti?** Lek Dukagjini u skuq.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 11)
- b. *Kjo do të pasojë sigurisht me procesin zgjedhor?* (Integrimi, 8 prill 2016)

⁴⁵¹ Totoni, M. (2000). *Fraza me nënrenditje*. Tiranë: SHBLU, f. 58.

⁴⁵² Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar Of The English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 868.

⁴⁵³ Kondi, E. (2013). *Fjalitë pyetëse në gjuhën angleze dhe shqipe*. Tiranë: Disertacion, f. 15.

Në (97/a) fjalitë “*Ti je Zoti?*” është një pyetje polare dëftore. Përgjigja e kësaj pyetje mund të jetë: *po, unë jam zoti*, ose *jo, unë nuk jam zoti*. Forma sintaksore e saj është ajo e një fjalië dëftore. Nëse do të ndryshonim intonacionin, që në rastin konkret shënohet nga shenja e pikësimit (?), ajo do të realizohej si një thënie dëftore dhe nuk do të shënohej më (?), por (.), pra, do të kishim thënien: *Ti je Zoti*. I njëjti arsyetim vlen edhe për shembullin (97/b).

Pyetjet dëftore nga disa autorë quhen edhe *queclaratives*⁴⁵⁴. Queclaratives përkufizohen si thënie që kanë formën e një fjalië dëftore, por funksionojnë si kërkesa për informacion.⁴⁵⁵ Sipas Beun, në dialog pothuajse 20% e pyetjeve janë në formë dëftore dhe në më shumë se gjysmën e këtyre rasteve funksioni pyetës nuk mund të kuptohet pa informacionin kontekstual.⁴⁵⁶ Duke qenë se dëgjuesit pothuajse gjithmonë i interpretojnë këto pyetje dëftore saktësisht, ata mund të përdorin njohjen kontekstuale për identifikimin. Folësi, nga ana tjetër duhet të jetë i sigurtë që funksioni pyetës të njihet, kështu që ai duhet të mbështetet në njohjen kontekstuale në dispozicion të dëgjuesit. Me gjithë rrezikun e keqkuptimit, folësi duhet të ketë arsye që përdor një formë dëftore në vend të një forme pyetëse si formë sintaksore të preferuar për një pyetje.

Një ndër arsyt kryesore të përdorimit të një forme dëftore në vend të një forme pyetëse për të realizuar pyetjen është e lidhur me qëllimin e folësit. Pyetjet dëftore bëhen për të kërkuar konfirmimin e një pohimi për të cilin folësi është i prirë të ketë shkallë të ndryshme besimi.⁴⁵⁷ Pyetjet dëftore, pra shërbejnë më shumë si pyetje vërtetuese, ku folësi kërkon që të vërtetojë një fakt të cilin ai di ose për të cilin nuk është 100% i sigurt.

Pyetjet dëftore përdoren në kontekste të caktuara. Fjalitë dëftore, me intonacion rritës apo zbritës, nuk mund të përdoren si pyetje, pa kontekst të caktuar, ndërsa fjalitë pyetëse mundën.⁴⁵⁸ Kërkesa kontekstuale është që propozicioni i shprehur nga fjalitë dëftore duhet të jetë i njohur për bashkëfolësin, dhe e ditur reciprokisht që është i

⁴⁵⁴ Ky është një term i formuar nga bashkimi i pjesës së parë të termit *question* (pyetje) dhe pjesës së dytë të termit *declarative* (dëftore) në gjuhën angleze.

⁴⁵⁵ Geluykens, R. (1987). Intonation and speech act type: An experimental approach to rising intonation in queclaratives. *Journal of Pragmatics*, 11, f. 483.

⁴⁵⁶ Beun, R. J. (2000). Context and form: declarative or interrogative, that is the question. Në H. C. Bunt, & W. J. Black, *Abduction, Belief, and Context in Dialogue: Studies in Computational Pragmatics* (fv. 311-326). Amsterdam: John Benjamins, f. 311.

⁴⁵⁷ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar Of The English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 882.

⁴⁵⁸ Gunlogson, C. (2003). *True to Form: Rising and Falling Declaratives as Questions in English*. London: Routledge, f. 51.

njohur, d.m.th., duhet të jetë një angazhim publik i bashkëfolësit.⁴⁵⁹ Pra, duhet që folësi të ketë dijeni se bashkëfolësi mund t'i vërtetojë përmbajtjen e propozicionit të shprehur në fjalinë dëftore.

Përveç kontekstit, intonacioni pyetës është tipari që i dallon fjalitë dëftore në përdorim si pohime nga rastet kur ato përdoren si pyetje. Sipas Quirk, Greenbaum, Leech dhe Svartvik, pyetjet dëftore janë identike në formë me fjalitë dëftore përveç intonacionit rritës pyetës.⁴⁶⁰ Intonacioni është mjete kryesor i cili bën të mundur përdorimin e një fjalisë dëftore si pyetje.

(98)

- a. *Gjermani ta ka dhënë këtë dyfek?* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 59)
- b. *Në shtëpinë tënde janë plaçkat?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 57)
- c. *Para një jave qëlloi me murtajë batalioni juaj në fshatin Arun?*
(Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 151)
- d. *Dezi do të mendohej nga ky dyshim?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrethimi*, f. 258)

Shembujt e mësipërm, shkëputur nga letërsia artistike, realizohen si pyetje me anë të intonacionit ngjites pyetës që shënohet me (?), ndërsa struktura sintaksore e tyre, rendi i përbërësve dhe pamundësia e tyre për të marrë pjesëzën pyetëse *a*, tregon se ato janë fjali dëftore. Në rast se nuk do të kishin intonacionin pyetës, por dëftor, atëherë ato do të realizonin pohime.

3.6. Fjalë e togje fjalësh pyetëse

Në disa gramatika të shqipes njihen si fjali pyetëse edhe pjesëzat edhe fjalë të caktuara që përdoren për të pyetur. Të ashtuquajturat fjali të pagjymtyrëzueshme apo pa përbërës, përveçse pyetës, mund të jenë dëftore, nxitëse, thirrmore etj. Në GA a thuhet: “Fjalitë e pagjymtyrëzueshme pyetëse nxitin një përgjigje, kërkojnë nga

⁴⁵⁹ Gunlogson, C. (2003). *True to Form: Rising and Falling Declaratives as Questions in English*. London: Routledge, f. 48.

⁴⁶⁰ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the english language*. New York: Longman, f. 814.

bashkëbiseduesi miratim ose jo të një pohimi a mohimi, shprehin dyshim, mosbesim, habi, kundërshtim. Këto fjali shqiptohen me intonacion pyetës.⁴⁶¹

Në funksion të fjalive pyetëse pa përbërës përdoren më shpesh këto fjalë a togje: *po, jo, apo jo, hë, e, çë, ashtu, ashtu ë, vërtet, mirë*.⁴⁶²

(99)

- a. *Ju ejani më vonë. – Mirë?*
- b. *Ashtu?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 36)
- c. *Ashtu Mato?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 56)
- d. *Apo jo?* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 153)
- e. *Vërtet është ai? Vërtet?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrëthimi*, f. 265)
- f. *Mirë, baba?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 60)
- g. *Hë?* – *tha plaku*. (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 60)
- h. *E? - bëri Zariku* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 271)
- i. *Kushedi sa bukuroshe do të sjellin. A?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 90)

Këto pjesëza, fjalë apo togje të fjalëve janë thënie të realizuara si pyetje në një kontekst të caktuar. Nëse do t'i shkëpusnim nga konteksti ato do të humbnin domethënien e tyre, pra, ato nuk përdoren jashtë kontekstit. Këto mjete përgjithësisht shërbejnë si zëvendësues. Ato zëvendësojnë kuptimisht një fjali të plotë ose një sifjali.

Nëse marrim në analizë togun *apo jo*, shohim se është i përbërë nga lidhëza veçuese *apo* dhe pjesëza *jo*. Pjesëza *jo* në këtë përdorim është zëvendësues i strukturës së fjalisë paraprijëse. Kjo gjë është lehtësisht e vërtetueshme nga fakti i ekzistencës së fjalive pyetëse të përbëra pyetëse alternative si shembulli (100) më poshtë.

- (100) *Ju s' keni qenë këtu atëherë, apo jo?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 133)

Në fjalinë (100) kemi dy sifjali, sifjalia e parë *ju s' keni qenë këtu atëherë*, që për nga struktura është dëftore, dhe sifjalinë e dytë e cila shfaqet fonetikisht me pjesëzën *jo*, që zëvendëson kuptimisht sifjalinë *ju keni qenë këtu atëherë*, dhe struktura e plotë e fjalisë së përbërë do të ishte:

- (101) *Ju s' keni qenë këtu atëherë apo keni qenë [këtu atëherë]?*

⁴⁶¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. i 2). Tiranë: Maluka, f. 409.

⁴⁶² Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 328.

Pra, pjesëza *jo* në këtë rast përdoret si zëvendësuese. E njëjta gjë vlen të thuhet edhe për fjalët e pjesëzat e tjera. Të gjitha pjesëzat kur përdoren me vlerën e një thënieje, zëvendësojnë një kuptim të plotë i cili mund të shprehet me një strukturë fjalie.

KREU IV

FJALITË PYETËSE VARIABËL

4.1. Fjalitë pyetëse variabël përemërore

Fjalitë pyetëse variabël përemërore janë ato fjali të cilat si variabël në strukturën e tyre sintaksore kanë një përemër pyetës. Përemra pyetës në gjuhën shqipe janë: *kush, ç, çfarë, cili, sa, me se, i sati*. Në GA përmendet si përemër pyetës edhe *i sejtë*.⁴⁶³ Sipas Hysës e Çepanit, ky përemër haset në ligjërimin e përditshëm nga disa folës me origjinë nga Labëria dhe përdoret për të pyetur për materialin nga se është bërë diçka.⁴⁶⁴ Ne në letërsinë e shfrytëzuar për materialin faktik, ashtu siç edhe Hysa e Çepani, nuk kemi gjetur shembuj me këtë përemër, ndaj nuk do të trajtojmë në këtë punim. Gjithashtu, duke qenë se ky punim mbështetet kryesisht në shqipen standarde, do të lëmë jashtë trajtimit edhe përemrin *çka*, si dhe format e tjera dialektore të përemrave, si: *çë, ça, çere, çare, ço, shka, kuj, kë, çin*, të trajtuara nga Hysa e Çepani.

Përemrat pyetës mund të përdoren më vete ose të shoqëruar nga një emër ose nga një element tjetër. Në të gjitha rastet ata formojnë një përbërës pyetës, i cili mund të përbëhet vetëm nga një përemër pyetës ose nga një numër i caktuar fjalësh ku një prej tyre është përemër pyetës.⁴⁶⁵

Më poshtë do të trajtojmë secilin nga përemrat pyetës në shqipe, duke përshkruar tiparet morfologjike, sintaksore dhe ato semantike të tyre.

⁴⁶³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 245.

⁴⁶⁴ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 38.

⁴⁶⁵ Trotta, J. (2000). *Wh-Clauses in English: Aspects of Theory and Description*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi, f. 14.

4.1.1. Kush

Sipas GA, përemri *kush* ka vetëm kategorinë gramatikore të rasës:⁴⁶⁶ *kush, i kujt, kujt, kë*. Kategoria gramatikore e rasës së përemrit *kush* realizohet me format e ndryshme rasore që ai shfaq dhe funksionet sintaksore që kryen në fjali. Në këto rasa përemri *kush* mund të shoqërohet me parafjalë të ndryshme.⁴⁶⁷ Përemri *kush* nuk gëzon kategori gramatikore të tjera, as gjini e as numër, sepse nuk ekziston kundërvënia formale, femërore / mashkullore apo njëjës / shumës. Në këtë pikë ai është i njëjtë me përemrin *chi* të italishtes⁴⁶⁸ dhe përemrin *who* të anglishtes⁴⁶⁹.

Për sa i përket numrit, duke u mbështetur në përshtatjen e tij me foljen, kur ai është në rolin e kryefjalës, është thënë se ai përdoret vetëm në numrin njëjës dhe nuk mund të përdoret me folje në numrin shumës, siç e dëshmon edhe (102/b), një fjali kjo jo gramatikore.

(102)

- a. ***Kush*** ua ***dërgoi*** lajmin se ky tren ishte treni i Brigadës së 12-të?
- b. * ***Kush*** ua ***dërguan*** lajmin se ky tren ishte treni i Brigadës së 12-të?

(Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 27)

Edhe në funksione të tjera sintaksore, qoftë edhe në raste të caktuara, në lidhje me një emër, kur përemri pyetës del në rasën gjinore, sërish nuk vihen re kuptime të numrit shumës për përemrin *kush*. Madje, edhe kur përdoret me foljen këpujore *jam*, e cila mund të dalë në numër e në veta të ndryshme, kur *kush* është në funksion të kallëzuesorit, nuk shfaq as kuptime e as formë të shumës.

(103)

- a. *Po kush janë këta, se?* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 321)
- b. *Po ai kush është?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 229)

E njëjta gjë mund të thuhet edhe për kategorinë gramatikore të gjinisë. Përemri *kush*, në rasën emërore, nuk shfaq asnjë mjet morfologjik që ne të mund të flasim për kategori gramatikore të gjinisë. Në rasën gjinore vihet re një ndryshim i mbaresës së përparme (*i, e, të, së*) duke shfaqur një përshtatje në gjini.

⁴⁶⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 243.

⁴⁶⁷ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 244.

⁴⁶⁸ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatica italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 77.

⁴⁶⁹ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press., f. 905.

(104)

- a. **E kujt** është tavolina?
- b. **I kujt** është libri?
- c. Tavolina **e kujt** është kjo?
- d. Libri **i kujt** është ky?

Ndryshim i mbaresës së gjinore është i kushtëzuar nga gjinia e emrit që drejton rasën gjinore të përemrit dhe nuk mund të flitet për kundërvënie gjinore të përemri *kush* ashtu si të përemri *cili/cila*. Mund të flitet për referim ose përshtatje gjinore kur shtrirja e referimit të përemrit *kush* përcaktohet nga situata dhe nga lidhjet gramatikore si femërore ose mashkullore.

(105)

- a. **Kush** është **më e mira**?
- b. **Kush** është **më i miri**?

Kjo kundërvënie (105 a/b) nuk shfaq tipare morfologjike të ndryshme të përemrit, po shfaq aftësinë e tij për t'iu referuar në të njëjtën formë (gjinore) një emri, qoftë i gjinisë femërore, qoftë i gjinisë mashkullore. Sipas Jespersen, është e rëndësishme që të kemi një përemër pyetës që të përfaqësojë të dyja gjinitë, sepse, nëse dikush pyet “*kush e bëri këtë?*”, ai nuk e di paraprakisht nëse është një ai ose ajo, prandaj shumica e gjuhëve kanë vetëm një formë për këtë përemër.⁴⁷⁰

Në shqipen standarde, në fjalitë pyetëse përemri *kush* përdoret më vete si përemër-emër, në të gjitha rasat, qoftë edhe në rasën gjinore, nuk shoqërohet e as plotësohet nga një emër, dhe shërben si kokë e një përbërësi sintaksor përemëror dhe mund të dalë në funksion të kryefjalës, të kallëzuesorit, të kundrinës së drejtë, të kundrinës së zhdrejtë dhe kundrinës me parafjalë. Në rasën gjinore ai shërben si përcaktor me drejtim ose si kallëzuesor.

(106)

- a. Po **kush** e vrau, more? – u dëgjua nga turma një zë i zvarritur, i zbrujtur si baltë. (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 229)
- b. Po **kush** janë Stëblevasit? (Dita, 22 prill 2016)
- c. E **kujt** ia vodhe? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 343)
- d. **Kë** të besonim? (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 68)
- e. **Me kë** qeshte? (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 105)

⁴⁷⁰ Jespersen, O. (1924). *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen and UNWIN Ltd, f. 233.

- f. **Për kë** e mbush ti këtë ujë, moj vashë e re? (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 64)
- g. Ku ta di unë **prej kujt e kundër kujt**. (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 82)

Si kokë e përbërësit ai mund të plotësohet drejtpërdrejt vetëm me një përemër të pacaktuar, siç vërejnë edhe Hysa e Çepani⁴⁷¹, me përemrin *tjetër*, si në shembullin (107/a, b), ose mund të marrë si plotësor edhe një përemër vetor me parafjalët *nga* dhe *prej*, si në shembullin (107/ c, d).

(107)

- a. **Kush tjetër** po e përkrah Elhaidën? (<http://indeksonline.net>)
- b. -Kush të ka vënë avokat ty që më flet në emër të fshatit? - E drejta më ka vënë, **kush tjetër**? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 257)
- c. E **kush nga ju** nuk e do partinë? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 154)
- d. Një herë ai mendoi se duhej t'i kryqëzonte Verën dhe Enverin me të rinj të tjerë, në mënyrë që të gjente se **kush prej tyre** ishte fajtori, **kush prej tyre** kishte shkretëtirën në bark apo kush i kishte farat më të dobëta dhe më dembele për të mbjellë tokën e tjetrit, por pastaj hoqi dorë sepse nëse do t'i shkonte deri në fund kësaj prove kokëfortë, atëherë të gjithë do ta merrnin vesh se Enveri dhe Vera ishin bashkuar pa sukses me njëri-tjetrin, një informacion që ai nuk kishte ndërmend ta shiste aq lirë dhe aq shpejt. (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 407)

Përemri i pacaktuar *tjetër* shërben si një caktuesor (modifikues) semantik për përemrin *kush*. Përdorimi i këtij përemri të pacaktuar është i lidhur me një kontekst të caktuar, ai përdoret për të treguar që dikush i është përgjigjur pyetjes apo kërkesës së bërë, ndërsa pyetja bëhet sërish për të kërkuar nëse ndonjë njeri tjetër është duke kryer ose do të kryejë të njëjtin veprim. Përemri i pacaktuar *tjetër* përdoret për të treguar frymorë e sende të ndryshme nga ata që janë përmendur më parë.⁴⁷² Përdoret në një pyetje retorike, si në shembullin (107/b), duke e kthyer kuptimin e përemrit *kush* të barabartë me përemrin e pacaktuar *askush*.

⁴⁷¹ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 27.

⁴⁷² ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe (Vol. Morfologjia)*. Tiranë: Maluka, f. 254.

Kur plotësohen me përemër me parafjalë, sipas Çelikut⁴⁷³, formohet një përbërës i thjeshtë i zgjeruar, sepse natyra e lidhjes sintaksore dhe semantike është e tillë që nuk mund t'i ndajmë këta elementë nga njëri-tjetri. Ai shprehet se: “...njëra nga fjalët është element kryesor i përbërësit, tjetra është element ndihmës i përbërësit, d.m.th., është një fjalë që kryen funksion të afërt me fjalët gramatikore a fjalë-format ose janë fjalë që sajajnë kuptimin e përbërësit (kuptimësojnë përbërësit), plotësojnë kuptimisht njëra-tjetrën.”. Përemri pyetës në këtë lidhje luan rol të rëndësishëm në ndërtimin e lidhjes, ndërsa përemri vetor që paraprihet nga parafjala, shërben si plotësues kuptimor për të përcaktuar një numër të kufizuar njerëzish, nga të cilët duhet të identifikohet vlera e përemrit *kush*. Ky përdorim për përemrin *kush* mendojmë se duhet parë si një ndërtim jo fort i pranueshëm në rrafshin normativ për faktin se këtë kuptim, në përdorim, e plotëson më qartë përemri *cili*.

Sipas Hysës e Çepanit, në rasën gjinore, përemri *kush* mund të shkëputet nga emri për të cilin pyetet pa e prishur strukturën e fjalisë. Kështu në gjuhën shqipe kemi tri modele të fjalive pyetëse me përemrin *kush* në gjinore.⁴⁷⁴

(108)

- a. *Biçikletën e kujt e ke atë?*;
- b. *Të kujt e ke atë biçikletë?*;
- c. *Po atë biçikletë të kujt e ke?* (F.A., Betiana, f. 94)⁴⁷⁵

Nëse do t'i shohim me kujdes lidhjet sintaksore, janë dy modele të fjalisë, në fjalinë (108/a) kemi përemrin pyetës *kush* në rasën gjinore të lidhur me një emër, ndërsa në fjalitë (108/b,c) kemi përemrin *kush* në rasën gjinore të lidhur me një folje me vlerë këpujore, përemri është në funksion të kallëzuesorit të kundrinës. (108/b) është e ndryshme nga (108/c) vetëm për arsye të ndryshimit të rendit të kundrinës, e cila për arsye të aktualizimit, gjë që tregohet edhe nga pjesëza aktualizuese *po*, zhvendoset nga pozicioni fundor në pozicion nistor. Mund të flasim për tri modele të fjalive pyetëse me përemrin pyetës *kush* në rasën gjinore, nëse pranojmë parafjalë të rasës gjinore, siç pranojnë Çeliku, Karapinjalli e Stringa⁴⁷⁶.

⁴⁷³ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe, Përbërësit sintaksorë (vështrim i ri teorik)*. ILAR: Tiranë, f. 59.

⁴⁷⁴ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 28.

⁴⁷⁵ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 28.

⁴⁷⁶ Çeliku, M., Karapinjalli, M. & Stringa, R. (2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. ILAR, Tiranë, f. 226.

(109)

a. **Për shkak të kujt** nuk realizohet ky projekt?b. **Për hir të kujt** bëhet? (Sot, 6 maj 2016)

Përemri pyetës *kush* përdoret përgjithësisht në fillim të fjalisë ose sifjalisë pyetëse. vetëm në rastin e pyetjeve reaguese (eko) ai mund të realizohet në pozicione të tjera në fjali.

(110)

a. *Për gjenocid të kujt, kundër kujt?* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 82)b. *Agimi takoi kë?*

Rendi i përemrit pyetës *kush* është përgjithësisht para foljes-kallëzues. Edhe në rastet kur paraprihet nga parafjalë apo emra. Midis përbërësit përemëror pyetës dhe foljes kallëzues nuk mund të futen elemente të tjerë, përveç modifikuesve të foljes.

(111)

a. *Kush thotë ashtu?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 346)b. *Për kë pyet ti?* (Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 416)c. *E kujt do të jem paskëtaj?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 169)d. *Po atëherë vajzë e kujt ishte nëna e Hanës, pyeti Jani.* (Ben Blushi, *Të jetosh në ishull*, f. 88)

Në GA thuhet: përemri pyetës **kush** ka një kuptim shumë të pacaktuar dhe përdoret vetëm për njerëz.⁴⁷⁷ Sipas Quirk-ut, ekzistojnë dy grupe pyetësish (përemrash), ata me referencë të përcaktuar dhe ata me referencë të pacaktuar.⁴⁷⁸ Sipas Bhat-it, raporti ndërmjet përemrave pyetës dhe përemrave të pacaktuar përgjithësisht konsiderohet si argument që mbështet pohimin se përemrat pyetës janë të pacaktuar.⁴⁷⁹ Në gjuhën shqipe ekziston një grup përemrash të pacaktuar të formuar nga përemri *kush*: *dikush*, *askush*, *ndokush*, *kurrkush*, të cilët tregojnë se kuptimi i këtij përemri është i pacaktuar. Ndërsa nuk mund të formohen përemra të pacaktuar nga përemri *cili*, **ascili*, **ndocili*, **kurrëcili* nuk ekzistojnë, çka tregon se përemri *cili* ka një kuptim më të përcaktuar.

(112)

a. **Kush** mungon sot?

⁴⁷⁷ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe (Vol. Morfologjia)*. Tiranë: Maluka, f. 243.

⁴⁷⁸ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the english language*. New York: Longman, f. 369.

⁴⁷⁹ Bhat, D. N. S. (2004). *Pronouns*. Oxford University Press, New York, f. 212.

b. **Dikush** mungon sot.

(113)

a. **Cili** mungon sot?b. ***Sicili** mungon sot.

Gjithashtu, përemri *kush* në shqipe mund të përdoret si përemër i pacaktuar, ndërsa përemri *cili* nuk mund të përdoret si përemër i pacaktuar, ndaj kuptimi i tij është më i pacaktuar.

(114)

a. **A kush** atje? – pyeti Adili, duke u ngritur mbi njërin bërryl e me tjetrën dorë duke mbajtur Vitën, si për t'i treguar botës se ajo ishte tanimë e tija. (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 513)b. **Atë s'e do kush.** (FESH)

Ajo që duhet sqaruar është se çfarë duhet të kuptojmë me *i caktuar/ i pacaktuar*. Kundërvënia *i caktuar/i pacaktuar* shfaqet në dy rrafshë, pragmatik e semantik, dhe në secilin prej këtyre rrafshëve merr vlerë të ndryshme. I qartë ky dallim del nëse bëjmë një krahasim midis trajtës së pashquar dhe trajtës së shquar të një emri. Emri në trajtë të pashquar, pa njëjën joshquese *një*, shënon një send në mënyrën më abstrakte të mundshme, ndërsa kur përdoret i shoqëruar me njëjën joshquese *një* ose *ca/disa*, kuptimi kufizohet në një ose disa ekzemplarë të një klase sendesh homogjenë⁴⁸⁰. Ndryshe qëndron puna me trajtën e shquar të emrit. Siç vëren edhe Çeliku, “*Emri në gjuhën shqipe është i shquar atëherë kur sendi që tregon ai është i vetëm ose në një situatë të caktuar mendohet si i vetëm në ndërgjegjen e folësit e të bashkëfolësit e në këtë rast ai merr mbaresë shquese.*”⁴⁸¹ Emri del në trajtë të shquar kur ai është i njohur për bashkëfolësit. Pra kundërvënia *e shquar/e pashquar* është një kundërvënie ndërmjet *e identifikueshme/ e paidentifikueshme*. Kjo kundërvënie realizohet në rrafshin pragmatik. Në rrafshin pragmatik përemri *kush* dhe *cili* dallojnë për faktin se *kush* përdoret në një kontekst të pacaktuar (të panjohur), ndërsa *cili* përdoret në një kontekst të caktuar, të njohur. Pra, në përzgjedhjen midis një pyetjeje të bërë me përemrin *cili* dhe një pyetjeje të bërë me përemrin *kush*, rol të rëndësishëm luan konteksti gjuhësor dhe jashtë gjuhësor. Në një kontekst në të cilin pyetet me *kush*, nuk mund të identifikohet në lidhje anaforike apo kataforike X person. Ndërsa në një

⁴⁸⁰ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 139.

⁴⁸¹ Çeliku, M. (1997). *Probleme të morfologjisë së gjuhës së sotme shqipe*. Tiranë: Shtëpia botuese "Libri Universitar", f. 52.

kontekst kur përdoret pyetja me përemrin pyetës *cili*, është i mundur identifikimi i X, ose nëpërmjet raporteve anaforike, ose nëpërmjet raporteve kataforike, ose në vetë rrethanat jashtëgjuhësore (situata).

Përemri pyetës *kush* kërkon vetëm të bëjë identifikimin e variabëlës (të panjohurës) pa kërkuar specifika për këtë të panjohur dhe pa pasur informacion rrethanor për të. Thjesht kërkon të zbulojë se për kë qëndron përemri *kush*.

Në gramatikën normative të shqipes thuhet se *kush* përdoret për të pyetur vetëm për njerëz, pra, e kufizon fushën të një njeri. Duke u nisur nga natyra sintaksore e përemrit *kush*, lidhjeve të tij vetëm me një folje, mund të themi se referimi ndaj një frymori përcaktohet nga raportet semantike që krijohen midis përemrit dhe foljes. Kështu folja *pëllas* në kuptimin e saj të parë shënon një veprim i cili kryhet nga një kafshë dhe si rregull nuk duhet të pranojë në një fjali pyetëse përemrin *kush*. Përdorimi i përemrit *kush* do të kalonte kuptimin e foljes në kuptim të dytë ose të tretë.

(115) ***Kush po pëllet?***

Përemri *kush* i referohet një njeriu dhe folja *pëllas* ka kuptimin *një njeri që bërtet*.

Pra, përemri pyetës *kush* përdoret për të pyetur për një person të panjohur kontekstualisht nga folësi ose bashkëfolësi, dhe identifikimi i personit nuk bëhet nëpërmjet një cilësie, por përgjithësisht nëpërmjet emrit të përveçëm të tij.

4.2.2. Cili

Një tjetër përemër që luan rolin e variablës në fjalitë pyetëse variabël është përemri pyetës *cili/cila*. Në GA thuhet se përemri pyetës *cili* gëzon kategorinë gramatikore të gjinisë, numrit e rasës, përdoret për të pyetur për sende dhe për njerëz dhe ka një kuptim të caktuar.⁴⁸² Sipas natyrës gramatikore përemri *cili* i shqipes mund të krahasohet me përemrin *which*⁴⁸³ të anglishtes dhe me përemrin *quale*⁴⁸⁴ të italishtes.

Përemri pyetës *cili* shfaq kategorinë gramatikore të gjinisë në forma të ndryshme, *cili* për mashkulloren dhe *cila* për femëroren, të numrit në forma të ndryshme për të

⁴⁸² ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 244.

⁴⁸³ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press., f. 905.

⁴⁸⁴ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatica italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 88.

dyja gjinitë, *cili-cilët*, *cila-cilat*, dhe të rasës. *Cili* lakohet në të gjitha raset, për të dyja gjinitë dhe në të dy numrat.⁴⁸⁵

(116)

- a. **Cili** je ti, o trim i largët? (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 163)
- b. **Cilin** kërkon? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 50)
- c. **Cilit** i punon koka tani? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 395)
- d. **Cila** është ajo vajzë? (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 83)
- e. Po **cilën** nuse? (Ismail Kadare, *Ura me tri harqe*, f. 88)
- f. Secili kritik letrar pikë së pari do të jetë i provokuar t'i përgjigjet pyetjes se cilit lloj apo **cilës** gjini letrare i takon kjo vepër: tregimit, novelës, romanit, përrallës, që ka një kuptim të caktuar alegorik apo, ndoshta, poemës? (Rexhep Qosja, *Panteon i rralluar*, f. 173)
- g. **Cilët** do të vrasin? (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 178)
- h. *Ilaçi është: t'u japësh cave. Cave, - po cilëve?* (Faik Konica, *Doktor gjilpëra*, f. 93)
- i. Po **cilat** ishin armët e tij? (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 392)

Buxheli⁴⁸⁶ pohon se lënda gjuhësore e shqipes tregon se në këtë gjuhë veprojnë dy lloj caktuesish rasorë: a) caktues rasorë *funksionalë* dhe b) caktues rasorë *leksikorë*, ku në caktuesit leksikorë përfshihen *foljet*, *emrat* dhe *parafjalët*. Format rasore të përemrit *cili* janë të varura nga lidhjet që ai krijon në fjali. Mund të lidhet drejtpërdrejt me foljen, ose me një emër. Gjithashtu format rasore mund të drejtohen edhe nëpërmjet parafjalëve.

Ndryshe nga përemri pyetës *kush*, referenca gjinore e të cilit përcaktohet vetëm nga konteksti, gjinia te përemri pyetës *cili* përcaktohet nga lidhjet sintaksore. Në shumicën e përdorimeve ai shërben si fjalë përcaktuese (përemër-mbiemër) dhe kategorinë e gjinisë e merr nga emri me të cilin përshtatet jo vetëm në gjini, por edhe në numër. Emri është ajo pjesë e ligjëratës që gjininë e ka karakteristikë ekskluzive.⁴⁸⁷

(117)

- a. E **cili shqiptar** s'të kall datën ty? (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 42)

⁴⁸⁵ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 244.

⁴⁸⁶ Buxheli, L. (2007). *Modelet e caktimit rasor në gjuhën e sotme shqipe*. Neriada: Tiranë, f. 286.

⁴⁸⁷ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 88.

- b. Vallë nga **cila përgjigje** do që më e kënaqur grizarakja: nga ajo që mori apo nga ajo që sikur priste të merrte? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 650)
- c. Gati çdo natë djemtë mblidheshin në bulevardin e zambakëve duke ndryshuar rendin e gjërave që kishin treguar një ditë më parë, siç ndodh gjithmonë me kuajt, të cilët nuk e mbajnë mend se **në cilin livadh, në cilën stallë apo në cilin shteg** i kanë kapur pelat e tyre, sepse hutimi dhe tërbimi ka qenë aq i madh sa e vetmja gjë e që ata mbajnë mend është bishti i pelës dhe jo rruga. (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 404)

Përshtatja gjinore e përemrit *cili* në fjalitë këpujore⁴⁸⁸ realizohet nga lidhja që ai krijon me kryefjalën. Pra, kjo përshtatje është rezultat i lidhjeve sintaksore.

(118)

- a. Po a e di ti se **cili** është **xhelati**? (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 32)
- b. **Cila** jam unë? – qeshi me ironi dhe pastaj ajo fytyrë, që bëhej më tërheqëse nën dritën e llambës, u prek dhe disa lot iu rrokullisën me përtim...(Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 169)

Gjinia e përemrit *cili* në (118/a) përshtatet me emrin *xhelati*, duke qenë se përemri *cili* është në funksion të kallëzuesorit dhe kallëzuesori, kur shprehet me fjalë të cilat kanë tregues gramatikorë të gjinisë, përshtatet në gjini me kryefjalën. Ndërsa në (118/b) është forma gjinore e përemrit pyetës që na tregon se përemri vetor *unë* zëvendëson një emër të gjinisë femërore. Në këtë rast forma gjinore e përemrit *cili* shfaqet si referencë deiktike jashtëtekstore.

Përemri pyetës *cili* shfaq forma të ndryshme për të dy numrat, njëjësin dhe shumësin. Kur përdoret më vete, si përemër-emër, në rolin e kryefjalës përshtatet me foljen kallëzues, e cila del në vetën e tretë njëjës ose në vetën e tretë shumës. Në këtë përdorim është mirëfilli përemër, sepse ka karakter referencial, karakteristikë kjo tipike e përemrave.

(119)

- a. Po atëherë **cili** do të shikonte diellin? (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 284)

⁴⁸⁸ Dauti, L. & Telhaj, R. (2013). Tipat e fjalive këpujore në gjuhën shqipe. Buletini Shkencor UNIEL, Elbasan, f. 23.

- b. **Cilët** do të të vrasin? (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 178)

Ndërsa kur përdoret i shoqëruar me një emër, si përemër-mbiemër, ai përshtatet me emrin.

(120)

- a. *Këta, nga ana e tyre, shpallin se **cilët pjesëtarë** të shoqërisë konsiderohen normalë, cilët damkosen me vulën e rrezikshmërisë shoqërore, cilët përfshihen e cilët përjashtohen, cilët mbahen mbyllur në burgje e cilët nëpër çmendina.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 11)
- b. *Po **cila brigadë** internacionale është e pacenuar?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 391)
- c. *Askush nuk e di se kush është bashkuar me kë, dhe askush nuk do ta dijë më se nga **cili gjak** rrjedhin dhjetë fëmijët që lindën në Shqipëri përpara një viti.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 492)

Kategorinë e numrit përemri *cili* e merr nga lidhja sintaksore që krijon me emrin, ose nga lidhjet bashkëreferenciale që krijon me një emër të thënë më parë, siç mund të vihet re edhe në shembullin (120/a) më sipër, ku emri *pjesëtarë* në sifjalitë e tjera nuk shprehet dhe përemri del sërish në formën e shumësit *cilët*.

Në rrafshin sintaksor, përemri pyetës *cili*, kur përdoret më vete, si përemër-emër, ndërton një përbërës sintaksor përemëror, ndërsa, kur përdoret i plotësuar nga një përemër ose emër me parafjalë formon një përbërës të thjeshtë të zgjeruar.

(121)

- a. ***Cili nga ju** – pyeti Asimi – mund të na flasë mbi gjendjen e armiqve tanë që janë përkundruall nesh?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 152)
- b. ***Cili nga ju** do të marrë çupën tonë grua?* (Proza Popullore 1, f. 141)
- c. *Nuk jam në gjendje të them se **cilit nga ne të dy**, mua apo autorit për fëmijë K.T., i lindi ideja e marrë të ngjiteshim në tribunën e mitingut, të bënim nga ana jonë një përshëndetje.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 97)
- d. *Një ditë, prej pyetjes së zakonshme të shokut tim si shkon romani, u hutova disi, aq sa u desh një grimë kohë sa të sqaroheshim se **për cilin prej të dyve** ishte fjala. E si të mos mjaftonte kjo, kisha shtuar*

se ata ishin të ndarë, secili në punë të vet. (Ismail Kadare,
Mëngjeset në kafe Rostand, f. 74)

Përbërës emëror të thjeshtë të zgjeruar formon përemri pyetës *cili* edhe kur përdoret si përemër-mbiemër, d.m.th. kur shoqëron një emër. Lidhja e përemrit pyetës *cili* me emrin është një lidhje e një lloji të veçantë për shqipen, përemri pyetës mbart tiparet gramatikore, ndërsa emri shfaqet në formën e tij përfaqësuese, në trajtë të pashquar, p.sh., *cila makinë, cilën makinë, cilës makinë, e cilës makinë* etj. Në këtë lidhje, sipas Çelikut⁴⁸⁹, secili nga elementet ka një vlerë të ndryshme. Përemri pyetës *cili* mbart tiparet gramatikore dhe i krijon mundësinë emrit të hyjë në lidhje, ndërsa tiparet semantike i mbart vetë emri.

(122)

- a. *Vështroja brymën e parë që po vishte botën dhe mendoja se **leekat e cilit shtet** do të sillte vallë kjo erë dimërore?* (Ismail Kadare,
Kronikë në gur, f. 177)
- b. ***Cilët antikomunistë** Z. Rajerson?* (Dita, 25 prill 2016)
- c. ***Cilin Italian** ke kthyer?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 11)

Emri *shtet* në lidhjen *cilit shtet* i përcakton përemrit *cili* ndërmjet lidhjes së përshtatjes kategorinë e gjinisë, e nuk mund të themi që është përemri *cili* ai që i cakton emrit *shtet* gjininë, pasi, siç e kemi përmendur, gjinia është kategori e emrit dhe përemri e merr gjininë nga emri. E njëjta gjë vlen të thuhet edhe për numrin, përemri *cili* e përshtat numrin e tij me emrin *shtet*, që është në numrin njëjës, dhe jo me emrin *leekat*, që është në shumës. Prandaj themi se emri është kokë e përbërësit ndërsa përemri *cili* shërben si caktuesor i tij dhe nuk mund t'i ndajmë në dy përbërës të ndryshëm, sepse emri *shtet* në formën e tij përfaqësuese nuk mund të futet në lidhje me një fjalë tjetër pa u lidhur me përemrin *cili*. Në shqipe nuk mund të kemi **leekat e shtet*. Në këtë lidhje përemri *cili* shërben si një mjet mirëfilli gramatikor dhe mund të krahasohet në këtë përdorim me përemrin dëftor.

Përbërësit emërorë ose ata përemërorë të formuar nga përemri *cili/cila* mund të paraprihen edhe nga parafjalë, të cilat përgjithësisht janë të rasës kallëzore dhe emërore.

⁴⁸⁹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 53.

(123)

- a. *Vallë **nga cila** përgjigje do që më e kënaqur grizarakja: nga ajo që mori apo nga ajo që sikur priste të merrte?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 650)
- b. ***Në cilat** kolona do të mbështetet pushteti i sotëm për të ndërtuar një pushtet juridik të pavarur, të denjë për një shtet normal dhe të besueshëm, aq sa mund të jetë i besueshëm në Shqipëri?* (Dita, 26 prill 2016).
- c. ***Me cilin** të bisedojmë?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 386)
- d. ***Për cilin** turizëm interesohen më shumë turistët vendas?* (*Shqiptarja.com*, 28 prill 2016)

Për sa i përket rendit të përbërësit përemëror pyetës të ndërtuar me përemrin *cili*, ai qëndron në fillim të fjalisë ose sifjalisë së varur pyetëse variabël. Përgjithësisht përbërësi pyetës, qoftë përemëror, qoftë emëror ndiqet nga folja-kallëzues e fjalisë.

(124)

- a. *Po **cilën do** më shumë, o Diego?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 367)
- b. ***Cilin kanë vrarë?*** (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 239)
- c. ***Për cilët mallra bujqësore** nga Kosova **ka nevojë** më shumë tregu juaj dhe anasjelltas?* (**Integrimi**, 3 maj 2016)
- d. *Dhe sot **cila rrethanë e bëri** të bukur Borën?* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 110)

Në ndërtimin e përbërësit emëror, përemri pyetës *cili/cila* përdoret gjithmonë para emrit, siç tregojnë edhe shembujt në (124/c, d). Vetëm në rastin kur përemri pyetës *cili/cila* del në rasën gjinore ai del pas emrit.

(125)

- a. ***Punët e cilit** ke marrë përsipër?*
- b. *Vështroja brymën e parë që po vishte botën dhe mendoja se lekat e cilit shtet do të sillte vallë kjo erë dimërore?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 177)

Siç e thamë edhe më sipër, përemri pyetës *cili/cila* ka kuptim më të përcaktuar se përemri *kush*. Në trajtimin që bëmë më sipër për përemrin *kush*, theksuam faktin se dallimi kryesor midis kuptimit të përemrit *kush* dhe atij të përemrit *cili* është i rrafshit pragmatik. Përemri *cili* përdoret në një kontekst në të cilin folësi dhe bashkëfolësi

kanë njohje të përbashkët për referencën që mund të marrë përemri *cili*, pra, ata njohin grupin e entiteteve të cilët do të zëvendësojnë përemrin pyetës në përgjigje.

Pra, të pasurit e një kuptimi të caktuar për përemrin *cili* është e lidhur me të qenët e njohur/e panjohur për bashkëfolësit. Ky tipar semantik i përemrit *cili*, realizohet edhe nëpërmjet mjeteve morfologjike. Te përemri *cili*, Karapinjalli⁴⁹⁰ pranon një mbaresë që shënjon gjininë *cili-cil-a*. Duhet të shtojmë se te ky përemër këto mbaresa përveç gjinisë, shprehin edhe rasën, edhe numrin. Nëse do të bëjmë një krahasim midis mbaresave rasore të trajtës së shquar të emrit dhe formave rasore të ndryshme që shfaq përemri *cili*, ato janë të njëjta:

Rasa	Njëjës				Shumës			
	Mashkullore		Femërore		Mashkullore		Femërore	
Em.	<i>lis-i</i>	<i>cil-i</i>	<i>nën-a</i>	<i>cil-a</i>	<i>gur-ët</i>	<i>cil-ët</i>	<i>nën-at</i>	<i>cil-at</i>
Gj.	<i>i lis-it</i>	<i>i cil-it</i>	<i>i nën-ës</i>	<i>i cil-ës</i>	<i>i gur-ëve</i>	<i>i cil-ëve</i>	<i>i nën-ave</i>	<i>i cil-ave</i>
Dh.	<i>lis-it</i>	<i>cil-it</i>	<i>nën-ës</i>	<i>cil-ës</i>	<i>gur-ëve</i>	<i>cil-ëve</i>	<i>nën-ave</i>	<i>cil-ave</i>
Kall.	<i>lis-in</i>	<i>cil-in</i>	<i>nën-ën</i>	<i>cil-ën</i>	<i>gur-ët</i>	<i>cil-ët</i>	<i>nën-at</i>	<i>cil-at</i>

Për këtë përkim, mendojmë se kemi të bëjmë me shtrirje analogjike të mbaresave shquese të emrit te përemri. Në shqipen standarde nuk gjejmë kundërvënien formale *cil/cili*, siç e gjejmë në gjuhën popullore, ndaj nuk mund të flasim për kategori shquarsie te përemri pyetës *cili*.

(126) *Me cil u arratise mbrëmë, emrin?! (Jakov Xoxe, Lumi i vdekur, f. 609)*

Këtë qëndrim mban edhe Demiraj: “*Aq më pak mund të flitet për kategorinë e shquarsisë tek përemri pyetës **cili (cila)** dhe lidhori **i cili (e cila)**, që rregullisht nuk përdoren pa nyjen e prapme dhe që, si rrjedhim, nuk mund të kenë kundërvënje kuptimore i pacaktuar/caktuar.*”⁴⁹¹ Pra, mbasesat shquese të emrit duke u përngjitur përemrit për analogji, i kanë shtuar atij kuptimin kryesor që ato shënojnë, caktueshmërinë, por nuk i japin atij kategorinë gramatikore të shquarsisë.

⁴⁹⁰ Karapinjalli, M. (2013). *Mjetet gramatikore në gjuhën shqipe dhe emërtimi i tyre*. Buletini Shkencor UNIEL, f. 6.

⁴⁹¹ Demiraj, S. (1969). *Rreth kategorisë së shquarsisë e të pashquarsisë në gjuhën shqipe*. Studime Filologjike, IV, f. 150.

Hysa e Çepani shprehen se “Ky përemër ka një kuptim më të përcaktuar e më të qartë se përemri kush, për shkak edhe të formave që merr sipas gjinisë e numrit.”⁴⁹² Ne mendojmë se, duke qenë që këto dy kategori gramatikore ky përemër i fiton nga lidhjet që krijon me emrin, ato e kushtëzojnë nga pikëpamja gramatikore kuptimin e përemrit *cili* e nuk ndikojnë drejtpërdrejt në të qenët i njohur/i panjohur, por instruktojnë bashkëbiseduesin në identifikimin e referencës së përemrit sipas numrit dhe gjinisë, kur përdoret më vete.

Tek përemri *cili* vihet re një përdorim me referencë të pakushtëzuar, ai mund t’i referohet një njeriu, një sendi ose një nocioni abstrakt. Ky lloj referimi mund të vërtetohet në përdorimet e këtij përemri si përemër-mbiemër, kur është i lidhur me një emër, si edhe kur ai përdoret më vete.

(127)

- a. Dhe sot **cila rrethanë** e bëri të bukur Borën? (Nasi Lera, *Duajë emrin tënd*, f. 110)
- b. Vallë nga **cila përgjigje** do që më e kënaqur grizarakja: nga ajo që mori apo nga ajo që sikur priste të merrte? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 650)
- c. **Cila** je ti, moj vashë e bardhë, që më kall të ngjethura në shtat? (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 18)
- d. **Cili** është ky Gjikë? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 36)

Përemri *cili* ka një referim verbal, ai mund të ketë referencë anaforike, pra t’i referohet një emri të përmendur më parë, ose mund të ketë referencë kataforike, t’i referohet një emri që vjen pas. Kjo referencë ka çuar në përcaktimin e kuptimit të përemrit pyetës *cili* të shprehur nga Hysa e Çepani: *Përemri pyetës cili/cila shërben për të pyetur drejtpërdrejt ose tërthorazi për një frymor ose një send, zakonisht duke e dalluar atë nga të tjerët që janë bashkë me të a të një lloji me të.*⁴⁹³ Këtë kuptim për përemrin pyetës *cili* e gjejmë për herë të parë te Sami Frashëri: *përemri cilë, me kë pyetetë kush nga dy a nga shumë njerëssh a gjërash.*⁴⁹⁴ Ndaj dhe përdorimet më të shumta përemri *cili* i ka në fjalitë ku në mënyrë eksplicite shfaqen dy alternativa.

⁴⁹² Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 30.

⁴⁹³ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 30.

⁴⁹⁴ Frashëri, S. (1886). *Shkronjëtoe e gjuhës shqip*. Bukuresht: Drita, f. 144.

(128)

- a. **Cilin** të marr, këtë apo atë libër?
- b. **Cilin** të ruash më parë nga gjermanët, topin apo italianin? (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 58)

Përemri *cili* kërkon të bëjë identifikimin e një variabëli sipas një cilësie ose tipari që mbart. Ky tipar kuptimori i tij vihet re në përdorimin e tij të shoqëruar me një emër.

(129)

- a. E **cili shqiptar** s'të kall datën ty? (Petro Marko, *Qyteti fundit*, f. 42)
- b. **Cilit çunak** nuk i ka pjellë pula kësaj dite një vezë të kuqe, të fortë gur, sajuar nga rrënjët e kallmit? (Jakov Xoxa, *Lumi i vdekur*, f. 9)

Në fjalinë (129), përemri *cili* përdoret për të pyetur për dallimin e një shqiptari sipas një tipari të caktuar. Kjo duket qartë nëse i përgjigjemi kësaj pyetjeje: *një shqiptar i urtë*, ku përemri *cili* i referohet një tipari që në përgjigje shprehet nga mbiemri *i urtë*. Një gjë e tillë është vënë re nga Cipo: *Përemri pyetës cili, cila përdoret kur duam të dimë cilësinë e vetave a të gjërave për të cilët pyesim.*⁴⁹⁵ Pra, përemri *cili* kushtëzon fushën e të pyeturit të një tipari i personit ose sendit.

Pra, përemri pyetës *cili* përdoret për të pyetur për një person ose send të njohur për bashkëbiseduesit duke kërkuar identifikimin e sendit apo personit nëpërmjet një cilësie të tij.

4.2.3. Çfarë

Një tjetër përemër pyetës që përdoret si variabël në fjalitë pyetëse variabël është përemri pyetës *çfarë*. Përemri pyetës *çfarë* përdoret nëpër fjali pyetëse ku kërkohet përcaktimi i një frymori, i një sendi, ose i tipareve të tyre.⁴⁹⁶ Ky përemër nuk ka asnjë kategori gramatikore dhe shfaq vetëm një formë në çfarëdolloj funksioni sintaksor që të shfaqet.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ Cipo, K. (2015). *Gramatikë e gjuhës shqipe*. Tiranë: Pegi. f. 141.

⁴⁹⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 244.

⁴⁹⁷ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 32.

(130)

- a. *E **çfarë** bën një Zot më shumë se kaq?* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 118)
- b. ***Çfarë** shpirtkazmë qenkeni kështu?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 317)
- c. *Ne u bëmë shumë kureshtarë të dinim se **çfarë** ndodhte në shtëpinë e tyre pas magjisë.* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 45)
- d. ***Çfarë** talenti kam unë?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrethimi*, f. 150)

Përemri pyetës *çfarë* mund të përdoret në një fjali edhe i shoqëruar nga parafjalë, kryesisht me parafjalë të rasës kallëzore, si *për*, *me* dhe *në*, ose me parafjalë të rrjedhore, si *prej*.

(131)

- a. *Po **me çfarë** ta ngremë? -pyeti dikush me ankth.* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 232)
- b. *Ata nuk e dinë se **çfarë** do bëjnë dhe **me çfarë** do merren gjatë jetës së tyre.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 10)
- c. ***Me çfarë** detyre është ngarkuar?* (FESH)
- d. *Por, mundësisht, dua të di si dhe **në çfarë** marrëdhënie ishit ju me të?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 107)
- e. *Po **për çfarë** pune, përveç se për t'u takuar me Stavri Larën?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 394)
- f. ***Për çfarë** gjëje e pyeste Bukriu?* (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 136)
- g. ***Prej çfarë** lënde bëhet?* (FESH)

Sipas Çelikut, përemri pyetës *çfarë* përdoret më vete si përemër-emër dhe formon një përbërës përemëror, ose mund të përdoret në bashkëvajtje me një emër, si përemër-mbiemër dhe formon një përbërës emëror të thjeshtë të zgjeruar.⁴⁹⁸ Në këtë pikëpamje ai shfaq tipare të njëjta me përemrin *cili* të trajtuar më sipër, por në dallim nga ai, nuk e ndryshon formën e tij për t'u përshtatur me emrin. Emri që shoqëron përemrin *çfarë* del gjithmonë në rasën rrjedhore⁴⁹⁹. Pra, është emri ai që drejtohet nga përemri pyetës *çfarë* në rasën rrjedhore. Rasën rrjedhore e kërkon përemri *çfarë*, duke

⁴⁹⁸ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 59.

⁴⁹⁹ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 33.

qenë se është formuar me përngjitjen e përemrit *ç'* dhe emrit *farë*. Ish-emri *farë* në përbërje të përemrit bën që emri që ndjek përemrin *çfarë* të vihet domosdoshmërisht në rasën rrjedhore. Këtë argument paraqesin edhe Hysa e Çepani.⁵⁰⁰ Ky fakt vërtetohet nëse krahasojmë përdorimin e përemrit *ç'* në bashkëvajtje me emër me përdorimin e përemrit *çfarë* në bashkëvajtje me një emër.

(132)

- a. ***Çfarë emrash t'i vëmë?*** (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 12)
- b. ***Ç' emra t'i vëmë?***
- c. ***Ç' gjë të veçantë kishte tek ajo?*** (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrethimi*, f. 146)
- d. ***Çfarë gjëje të veçantë kishte tek ajo?***

Përemri *ç'* përcakton që emri që e ndjek të jetë në rasë emërore e kallëzore e jo në rasë rrjedhore.

Përemri *çfarë* mund të shoqërohet nga përemri i pacaktuar *tjetër*. Në këtë pikë ai është i ngjashëm me përemrin pyetës *kush*.

(133)

- a. ***Çfarë tjetër donte prej meje?*** (FESH)
- b. ***Çfarë tjetër është e rëndësishme?*** (Genc Trëndafili, *Metodologji dhe veprimtari*, f. 12)

Përemri i pacaktuar *tjetër* shërben si një modifikues për përemrin *çfarë*. Ai thekson pafundësinë e mundësive të përgjigjeve të mundshme për variablën pyetëse.

Përbërësi që ndërtohet nga përemri *çfarë* qëndron në fillim të fjalisë pyetëse. Përbërësi pyetës ndiqet përgjithësisht nga folja-kallëzues e fjalisë. Folja që ndjek përemrin pyetës *çfarë* në të shumtën e rasteve është në mënyrën dëftore, në të gjitha kohët e saj.⁵⁰¹ Folja mund të paraprihet nga pjesëza mohuese *nuk*, më rrallë *s'*, nga trajtat e shkurtra të përemrit vetor, ose mund të jetë në mënyrë lidhore e të paraprihet nga folje modale e rrallë aspekte.

(134)

- a. ***Çfarë the?*** (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 46)
- b. ***Çfarë po sjellin?*** (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 100)
- c. ***Çfarë nuk beson?*** (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 116)

⁵⁰⁰ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 35.

⁵⁰¹ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 33.

- d. **Çfarë mund** të na thoni? (R.D, 10 prill 2016)
- e. *Të ardhura që merr nga kjo punë Laerta janë të kënaqshme dhe për çfarë i shpenzoni kryesisht?* (Shekulli, 11 prill 2016)
- f. *Dielli u vrenjt, ndërsa David Blunata e pyeti me zë të ngjirur: Çfarë të tha?* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 498)
- g. *Po çfarë duhet të konsumoni në mënyrë që të mos keni dhimbje?* (R.D, 15 prill 2016)

Vetëm në rastin e pyetjeve reaguese ai mund të qëndrojnë në pozicionin e tij argumentor (135).

(135) *Po sjellin çfarë?*

Hysa e Çepani shprehen se përemri *çfarë* mund të përdoret edhe në fund të fjalisë. Për ilustrim sjellin shembullin: *Një gjë e ka ai, po çfarë?*⁵⁰² Në rastin në fjalë kemi të bëjmë me një sifjali të paplotë pyetëse variabël, ku nënkuptohet kallëzuesi *ka*. Përemri *çfarë* ndodhet në fillim të sifjalisë pyetëse variabël e jo në fund të saj. Shqipja është e pasur me struktura të tilla dhe në tipa të ngjashëm periudhash të paplota përdoren edhe fjalë të tjera pyetëse.

(136)

- a. *Më kujtonte diçka të njohur, të përjetuar e unë nuk i bija dot në të se çfarë.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 146)
- b. *Donte të shkruante, por nuk e dinte çfarë.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 479)

Fjali të paplotë formohet edhe në rastet kur përdoret vetëm përemri *çfarë*. Në këto raste nënkuptohet kallëzuesi ose edhe elementë të tjerë të fjalisë.

(137)

- a. *Çfarë?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 97)
- b. *Çfarë? – thash unë.* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 91)

Përemri pyetës *çfarë* përdoret për të pyetur për njerëz a sende në përgjithësi, ose për tipare a karakteristika të një sendi. Kur ndiqet nga një folje përdoret për të pyetur për njerëz a sende në përgjithësi. Kur ndiqet nga një emër me përemrin pyetës *çfarë* kërkohet përcaktimi i tiparit, i shenjës, i karakteristikës së sendit ose të frymorit.⁵⁰³

⁵⁰² Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 32.

⁵⁰³ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 33.

(138)

- a. **Çfarë** pret kështu, Jona? (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 170)
- b. **Çfarë emri** t'i vëmë atij që largohet edhe nga kjo luftë? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 348)

Për nga kuptimi përemri *çfarë* është i ngjashëm me përmrin *kush*, d.m.th., ka kuptim të pacaktuar, ndërsa për nga lidhjet sintaksore që krijon në fjali është i ngjashëm me përmrin *cili*, d.m.th., mund të përdoret më vete ose i shoqëruar me një emër.

4.2.4. Ç

Përemri *ç'* për nga funksioni është i njëjtë me përmrin pyetës *çfarë*. Ai përdoret në fjalitë pyetëse variabël ku kërkohet përcaktimi i një frymori, i një sendi ose i tipareve të tyre.⁵⁰⁴ Kur ai nuk ndiqet nga një emër, përdoret për të pyetur për njerëz e sende në përgjithësi, por, kur ndiqet nga një emër, me përmrin pyetës *ç'* kërkohet përcaktimi i tiparit, shenjës, i karakteristikës së sendit ose të frymorit.⁵⁰⁵

(139)

- a. **Ç'** thonë nga qyteti? – pyeti Kristina. (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 100)
- b. **Dhe ç'** do të bësh ti atëherë? (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 57)
- c. **Ç'** kishte Fagu atë ditë? (Fatos Kongoli, *I humburi*, f. 164)
- d. **Ç'** është kjo pamje? (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 50)
- e. **Pastaj ç' faj** kam unë? (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 131)
- f. **Ç' punë** kishit ju në kasaphanë? (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 35)

Ashtu si përemri pyetës *çfarë* edhe përemri *ç'* nuk ka asnjë kategori gramatikore⁵⁰⁶. Ai ka formë të ngurosuar. Forma e tij nuk ndryshon as kur lidhet drejtpërdrejt me foljen, as kur lidhet me një emër.

⁵⁰⁴ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përmrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 33.

⁵⁰⁵ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 244.

⁵⁰⁶ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përmrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 34.

(140)

- a. *Ç' emër është ky: emër njeriu, apo emër zogu?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 286)
- b. *Ç'do të thotë?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 240)

Siç vumë re edhe më sipër, në krahasimin që bëme me përemrin çfarë, emri që shoqëron përemrin ç del në rasë kallëzore ose emërore. Rasa e emrit është në varësi të lidhjeve që krijon përbërësi pyetës me foljen-kallëzues, pra në varësi të funksionit që kryen. Kur përbërësi është në funksion të kallëzuesorit, emri del në rasën emërore, kur përbërësi është në funksion të kundrinës, emri është në kallëzore. Funksioni është ai që bën që të dallohet rasa e emrit sepse në pikëpamje formale ai nuk ndryshon, duke qenë se emërorja dhe kallëzorja e pashquar nuk kanë ndryshime formale.

(141)

- a. *Ç'ëndërr ke parë, Ymer Agë?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 48)
- b. *Ç'praktikë është kjo që po bëj unë, praktikë bujqësore apo dashurie?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 176)

Hysa e Çepani kanë vënë re se përemri pyetës ç përdoret me parafjalët *me*, *për* dhe *më*.⁵⁰⁷ Por, ai mund të përdoret edhe me parafjalën *në* e parafjalën *nga*. Parafjalët shërbejnë edhe si mjet për të dalluar rasën e emrit që shoqëron përemrin ç.

(142)

- a. *Me ç' punë je marrë para çlirimit?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 66)
- b. *Për ç' arsye të ketë lindur hakmarrja?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 249)
- c. *Më pyeti në ç' muaj ishte ajo vajza e unë iu përgjigja në muajin e dytë.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 198)
- d. *Në ç' mal e në ç' fushë?!* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 18)
- e. *Nga ç' rrugë shkuan të poshtrit, nga morën?!* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 88)
- f. *Nga ç' anë erdhe?* (Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 120)

Përdorimi me parafjalë i përemrit ç' është i mundur vetëm kur ai shoqërohet me një emër. Në letërsinë e vjetër nuk kemi gjetur asnjë shembull ku të paraprihet nga

⁵⁰⁷ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 34.

parafjalët kur përemri ndiqet nga një folje. Kurse, përemri *çfarë* mund të paraprihet nga parafjalët edhe kur ndiqet nga një folje.

(143)

- a. **Për ç' flisnit dje?*
- b. *Për çfarë flisnit dje?*

Ashtu si edhe përemri *çfarë*, përemri *ç* ndërton një përbërës përemëror kur ai përdoret më vete, ose një përbërës emëror kur shoqëron një emër. Në këtë të fundit ai funksionon si përemër-mbiemër dhe shërben si caktuesor⁵⁰⁸. Përbërësi i formuar me përemrin pyetës *ç* mund të kryejë funksionin e kundrinorit të drejtë dhe atij me parafjalë, të kryefjalës e të kallëzuesorit. Kur paraprihet nga parafjalët *në* e *nga* mund të kryejë edhe funksionin e rrethanorit të vendit, kur lidhet me një emër që tregon vend, si *vend*, *anë*, etj.; atë të mënyrës kur lidhet me emrin *mënyrë*. Ndërsa kur paraprihet nga parafjala *për* dhe ndiqet nga emri *qëllim*, kryen funksionin e rrethanorit të qëllimit, kur ndiqet nga emrat *shkak* e *arsye*, atë të shkakut. Në këto përdorime i gjithë përbërësi mund të zëvendësohet me ndajfoljet pyetëse *ku*, *pse*, *përse* etj.

(144)

- a. *E mor, ç' do të thuash me këtë?* (Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 16)
- b. *Ç' bëhet lart?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 236)
- c. *Ç' është kjo pamje?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 50)
- d. *Me ç' kapotë do të dilni?* (Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 250)
- e. *Për ç' qese bën fjalë ti?* (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 113)

(145)

- a. *Në ç' vend të të kërkoja?* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 18)
- b. *Nga ç' anë do të hynin vallë?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrrethimi*, f. 113)
- c. *Po në ç' mënyrë?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 70)
- d. *Për ç' qëllim keni ardhur në Shqipëri?* (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 90)
- e. *Për ç' arsye të ketë lindur hakmarrja?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 249)

⁵⁰⁸ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 68.

Një tjetër dallim strukturor midis përemrit *ç* dhe *çfarë* është edhe fakti që përemri *ç* nuk mund të plotësohet me përemrin e pacaktuar *tjetër* ndërsa përemri *çfarë* plotësohet, siç e pamë më sipër. Në fjalitë pyetëse variabël me përemrin *ç*, përemri i pacaktuar *tjetër* mund të plotësojë vetëm elementë të tjerë të fjalisë.

(146)

- a. *Ç'të shkruaj tjetër?* (Ismail Kadare, *Mëngjeset në kafe Rostand*, f. 49)
- b. *Ç'bëre kohën tjetër?* (Fatmir Gajta, *Këneta*, f. 148)

Një tjetër kushtëzim sintaksor i përemrit *ç* është pamundësia e tij për t'u ndjekur drejtpërdrejt nga pjesëza mohuese të paravendosura tek folja. Në rastet kur ai ndiqet nga pjesëza mohore *nuk*, fjalia është thirrmore.

(147)

- a. *Ç'pate Mato?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 243)
- b. **Ç' nuk pate Mato?*

(148)

- a. *Ç'nuk kishte atje!* (FESH)
- b. *E ç'nuk thuhet ne luftë!* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 456)

Përemri pyetës *ç*, ndryshe nga përemrat e tjerë, nuk mund të lidhet me lidhje bashkërenditëse me përemra apo ndajfolje të tjera pyetëse. Në këto përdorime ai zëvendësohet nga përemri *çfarë*.

(149)

- a. **Kush dhe ç' ka bërë?*
- b. *Kush dhe çfarë ka bërë?*

(150)

- a. *A di gjë se **kush dhe pse** vendosi kështu?* (Panorama, 27 prill 2015)
- b. ***Ku dhe në çfarë vendi** e njohu dhe u miqësua me doktorin italian?* (Dita, 22 prill 2016)

Përbërësi me përemrin *ç* përgjithësisht qëndron në fillim të fjalisë pyetëse. Si edhe me përemrat e tjerë, vendoset në fillim të fjalisë, qoftë kur përdoret më vete, qoftë kur shoqërohet nga një emër. Këtë pozicion ai e ruan si në fjalinë e thjeshtë ashtu edhe në sifjalitë e varura pyetëse. Vetëm në rastet kur në fjali gjenden elementë të caktuar që mbartin theksin e thënies, ai ndodhet pas tyre.

(151)

- a. *Ç' ke bërë tërë natën, moj çupë?* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 93)
- b. *Ç' arsye kishte që të vdiste ose ta vdisnin?* (Ismail Kadare, *Ura me tri harqe*, f. 99)
- c. *A e di ç' do të thotë kjo?* (*Panorama*, 27 prill 2015)
- d. *Unë u përpoqa të gjeja për ç' bast e kishte fjalën.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 134)
- e. *Po ti, ç' ke me mua?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 8)
- f. *Ti ç' do të bësh?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 75)
- g. *Po tani, ç' punë bëni?* - Piktur. (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 15)

Siaps Hysës e Çepanit, përemri pyetës *ç'* mund të përdoret me kuptime të ndryshme, me kuptimet *çfarë, cili, kush*, (152/a, b). Përdoret edhe me kuptimin *ku vajti* (152/c, d).⁵⁰⁹ Përveç këtyre kuptimeve, ai përdoret edhe me kuptimin e ndajfoljes *pse* (152/e, f).

(152)

- a. *Ç' pret?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 387)
- b. *Këtu banoj, ç' kërkon?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 521)
- c. *Ç'u bë Llazi?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 373)
- d. *Po ç'u bë shpella e Kuma Maros?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 369)
- e. *Ç'e kërkon?* (FESH)
- f. *Ç'e zgjat kaq shumë? – tha Arseni.* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 143)

Përemri pyetës *ç'* ka kuptim të pacaktuar. Ai përdoret për të pyetur për njerëz, për sende, për tipare e karakteristika të tyre. Përdorim më të shpeshtë e ka për të pyetur për sende konkretë e dukuri abstrakte. Në bashkëvjatje me emrin pyet për tipare e karakteristika të emrit.

(153)

- a. *Në të marrtë etja, ç' do të piç?* (*Proza Popullore 1*, f. 181)
- b. *Ç' mendojnë vallë këta? – tha me vete.* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 14)

⁵⁰⁹ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 34.

c. *Ç'libër është ai?* – pyeti Memua, duke shikuar nën sqetull të Almës.

(Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 90)

Përemri pyetës *ç'* ka një përdorim të dendur në të folur. Kjo ndodh sepse është më i shkurtër, më ekonomik. Në gjuhën e shkruar ka një prirje për të përdorur më shumë përemrin *çfarë*.⁵¹⁰

4.2.5. Sa

Përemri pyetës *sa* përdoret për të pyetur për sasinë e frymorëve dhe të sendeve.⁵¹¹ Ky përemër ka vetëm kategorinë gramatikore të rasës për numrin shumës me format: *sa* (E, K) (i, e, të, së) *save* (Gj), *save* (Dh. Rrj.).⁵¹² Përemri *sa* përdoret më shpesh në rasën emërore e kallëzore. Në letërsinë e marrë në shqyrtim nga ne nuk kemi gjetur shembuj të përdorimit të rasave të tjera. Çka dëshmon faktin se ky përemër po shkon drejt një forme të vetme të ngurosur.

Fjala *sa* në gjuhën shqipe ka dy përdorime. Përdoret si përemër, por edhe si ndajfolje. Në GA nuk njihet funksioni i saj si ndajfolje, por vetëm si përemër⁵¹³. Në kreun VIII “Ndajfolja”, në pikën kushtuar ndajfoljeve të sasisë, ajo nuk përmendet.⁵¹⁴ Çeliku, Karapinjalli e Stringa ia njohin *sa-së* funksionin si ndajfolje pyetëse.⁵¹⁵ Megjithatë këta autorë njohin edhe përemrin pyetës *sa*⁵¹⁶, ata nuk shprehen se në cilat raste është përemër dhe në cilat raste është ndajfolje. Çeliku në veprën *Sintaksë e gjuhës shqipe*, shprehet: *rrethanori i sasisë i përgjigjet pyetjes së ndajfoljes së sasisë sa*.⁵¹⁷ Pra, kur *sa* kryen funksionin e rrethanorit të sasisë, atëherë është ndajfolje pyetëse.

Ne mendojmë se funksioni sintaksor nuk mund të shërbejë i vetëm si përcaktues për vlerën e *sa-së*. Funksionin e rrethanorit *sa* e kryen edhe kur lidhet drejtpërdrejt me

⁵¹⁰ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 35.

⁵¹¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 245.

⁵¹² Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 36.

⁵¹³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 245.

⁵¹⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 362.

⁵¹⁵ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 215.

⁵¹⁶ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 105.

⁵¹⁷ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 194.

foljen, edhe kur shoqërohet nga emra apo mbiemra që tregojnë *peshë, vëllim, kohë, çmim, gjatësi, gjerësi, largësi* etj. Pra, funksionin e rrethanorit e kryen në rrethime të ndryshme sintaksore. Gjithashtu edhe forma e *sa-së* nuk mund të na shërbejë si faktor përcaktues të statusit të saj, sepse, siç e shprehëm edhe më sipër format rasore të *sa-së* përemër ndeshen shumë rrallë dhe, siç shprehen GA⁵¹⁸ dhe Hysa e Çepani⁵¹⁹, vihet re përdorimi i emrave në rasën përkatëse ndërsa *sa* përdoret e ngurosur, siç tregon edhe (154).

(154) *Nuk mund të them prej sa kohësh rrija aty, mbështetur pas trungut të rrapit.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 185)

Për rrjedhojë duhet të gjejmë një kriter të tillë që të na e thjeshtojë përcaktimin e vlerës morfologjike të *sa-së*.

Ne mendojmë se kriteri distribucional do të ishte një kriter për të realizuar këtë dallim funksional të *sa-së*. Kështu, kur *sa* ndiqet ose mund të ndiqet nga një emër ai është përemër dhe në këtë lidhje ai shërben si caktuesor i emrit, ndërsa kur *sa* ndiqet vetëm nga një folje dhe nuk mund të lejojë praninë e një emri, atëherë është ndajfolje.

(155)

- a. *Sa është ora?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 303)
- b. *Sa dinamit do?* (Fatmir Gajta, *Këneta*, f. 388)

Në (155/a) *sa* nuk mund të shoqërohet nga një emër, fjalia **sa minuta është ora?* nuk është gramatikore në shqipe. Ndërsa në (155/b) fjala *sa* ndiqet nga një emër dhe është përemër pyetës.

Pra, *sa* është përemër pyetës kur shoqërohet nga emra ose kur lidhet me folje të cila lënë hapësirë që të nënkuptohet një emër që plotëson përemrin *sa*.

(156)

- a. ***Sa ballistë*** ka fshati juaj? (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 205)
- b. ***Sa ditë e sa javë*** shkuan kështu? (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 295)
- c. ***Sa grosh*** kërkon për ata shandanë? (*Proza popullore* 1, f. 216)
- d. ***Sa fatura*** janë shpërndarë në tremujorin e parë të 2016? (*Integrimi*, 9 prill 2016)

⁵¹⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 245.

⁵¹⁹ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 36.

Përemri *sa* përdoret edhe me parafjalët *më, me* dhe *për*. Çeliku, Karapinjalli e Stringa shprehin se me parafjalë zakonisht përdoret *më* vete.⁵²⁰ Megjithatë nuk mungojnë edhe rastet kur përemri *sa* shoqërohet edhe nga emri.

(157)

- a. *Gjer më sa metra shkon predha e këtij topi?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 70)
- b. *Me sa e shite vitin e kaluar?* (RD, 15 prill 2016)
- c. *Për sa para bëhet fjalë?* (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 94)

Duke qenë se përemri *sa* përdoret i shoqëruar nga një emër ai formon një përbërës emëror dhe vetë përemri *sa* shërben si caktuesor. Përbërësi pyetës me përemrin *sa* përdoret në fillim të fjalisë së thjeshtë pyetëse variabël ose në fillim të sifjalisë së varur pyetëse.

(158)

- a. ***Sa*** para kërkon për një hysmeqarkë? (*Proza Popullore 1*, f. 183)
- b. ***Sa*** kohë keni në mbledhje? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 152)
- c. *A e di sa* taksa i kemi mohuar buxhetit publik për shkak të këtij ngërçi tekanjor? (*Panorama*, 27 prill 2015)
- d. *E dini ju se sa* milion njerëz janë pa strehë? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 132)

Përemri pyetës *sa* përdoret për të pyetur për sasi të sendeve ose të njerëzve. Pra ai ka vlerën e një sasiori.

(159)

- a. ***Sa gurë*** ke hedhur nëpër rrogozat? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 546)
- b. ***Sa komunistë*** janë? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 189)
- c. ***Sa njerëz*** ke lënë lugë-thatë? (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 345)

Përemri pyetës *sa* ka një përdorim më të paktë në krahasim me përemrat e tjerë pyetës.

⁵²⁰ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). Gramatika praktike e gjuhës shqipe. Tiranë: ILAR, f. 108.

4.2.6. Se

Përemri pyetës *se* përdoret për të pyetur për sende, për lëndën nga e cila përbëhet një send, për mjetin ose shkakun.⁵²¹ Ai përdoret gjithmonë i shoqëruar me parafjalët *me* dhe *nga*.⁵²²

(160)

- a. *E me se ta luftoj? Si? Ku? – e kish pyetur.* (Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 43)
- b. *Me se e bëjnë hallvën këtu te ju?* (Vath Korreshi, *Haxhiu i frakullës*, f. 22)
- c. *Po me se i zinte ato të flamosura?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 380)
- d. *Me se të ta bëj këtë kulaç, o ditëzi?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 403)
- e. *Nga se vuan Aliu? – e pyeti Petro.* (Ben Blushi, *Të jetosh në ishull*, f. 153)
- f. *Të më shpëtoni mua? Nga se?* (Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 413)

Përemri pyetës *se* ndërton një përbërës përemëror. Ai ndiqet vetëm nga një folje dhe nuk mund të ndiqet nga një emër, siç mund të vihet re edhe nga shembujt e mësipërm. Përbërësi përemëror pyetës me përemrin *se* qëndron në fillim të fjalisë së thjeshtë pyetëse ose në fillim të sifjalisë së varur.

(161)

- a. *Me se do të peshkojmë?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 92)
- b. *Miliona njerëz në Lindje jetojnë nën këtë epidemi, por duke qenë të gjithë njëloj të sëmurë nuk kuptojnë se nga se vuajnë dhe as nuk përpiqen ta shërojnë veten.* (Ben Blushi, *Të jetosh në ishull*, f. 196)

Përemri pyetës përdoret shumë rrallë në shqipe.

⁵²¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 245.

⁵²² Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 37.

4.2.7. I sati

Përemri pyetës *i sati* përdoret për të pyetur për radhën e frymorëve ose të sendeve.⁵²³ Hysa e Çepani pohojnë se ky përemër përdoret për të pyetur edhe për sasi.⁵²⁴ Sipas tyre, në shembullin: “*I sati libër është ky që po lexon?*” pyetet më tepër për sasinë e librave sesa për radhën. Ky vëzhgim i tyre është i diskutueshëm, sepse edhe në shembullin që ata sjellin nënkuptohet një radhë. Një pyetje e tillë realizohet në një kontekst ku folësi është në dijeni të faktit që bashkëfolësi ka lexuar libra dhe është në vazhdimësi lexues i tyre, çka do të thotë se ai ka realizuar një radhë dhe folësi pyet për të saktësuar radhën. Kuptimi i sasisë në këto raste është më i dobët se ai i radhës. Kjo del qartë, nëse krahasojmë (162/a) me (162/b).

(162)

- a. *I sati libër është ky që po lexon?*
- b. *Sa libra ke lexuar?*

Sipas GA, përemri i sati është formuar për analogji me mbiemrat prejnumërorë nga përemri pyetës sa me prapashtesën –*të* dhe me nyjën *i*.⁵²⁵ Për këtë arsye ky përemër ka po ato kategori gramatikore dhe i shpreh në po ashtu si mbiemrat prejnumërorë. Kështu, ai shfaq kategorinë gramatikore të gjinisë (*i sati, e sata*) dhe të rasës (*i sati, të satit, të satin*). Në fjali ai përdoret gjithmonë në trajtën e shquar.⁵²⁶

(163)

- a. ***I sati*** je në listë?
- b. ***I sati*** doli Guri në garë?
- c. ***Të satin*** e klasifikuan Sokolin?
- d. ***E sata*** ditë e javës është e diela?
- e. *Kushedi për të satën herë konkurroi.* (Gramatika praktike e gjuhës shqipe, f. 108)

Përemri i sati mund të përdoret më vete dhe në këtë rast formon një përbërës përemëror (163/ a, b, c), por mund të përdoret edhe i shoqëruar nga një emër, në këtë rast ai shërben si caktuesor, si në (163/d, e) dhe (163/a, b). Përbërësi pyetës me

⁵²³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 245.

⁵²⁴ Hysa, E. & Çepani, A. (2007). *Vështrim mbi përemrat pyetës*, Gjurmime Albanologjike, Prishtinë, f. 37.

⁵²⁵ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 245.

⁵²⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 245.

përemri i sati qëndron në fillim të fjalisë së thjeshtë ose të sifjalisë së varur pyetëse dhe ndiqet nga folja-kallëzues.

(164)

- a. **I sati** ditar është ky që gjejmë? (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 111)
- b. **E sata** makinë po kalonte? (Mehmet Çeliku, *Tekst ushtrimesh...*)

Në materialin e vjelë nuk kemi gjetur raste të tjera të përdorimit të përemrit *i sati*, përveç atyre në (164), çka dëshmon se përdoret shumë rrallë.

4.3. Fjalitë pyetëse variabël ndajfoljore

Ndajfoljet në GA në bazë të funksionit që kryejnë në fjali klasifikohen në dy grupe: *ndajfolje përcaktore* dhe *ndajfolje rrethimore*.⁵²⁷ Në grupin e ndajfoljeve përcaktore dallohen *ndajfoljet e mënyrës* dhe *ndajfoljet e sasisë*. Ndajfoljet rrethimore ndahen në *ndajfolje kohe*, *ndajfolje vendi* dhe *ndajfolje shkaku*.⁵²⁸

Në fjalitë pyetëse variabël në gjuhën shqipe përdoren këto ndajfolje pyetëse: *ku*, *nga*, *kur*, *si*, *pse*, *përse* dhe *sa*.

Në dallim nga përemrat pyetës, ndajfoljet pyetëse nuk janë bërë pjesë e ndonjë studimi të mëvetësishëm, përveç gramatikave. Edhe në gramatika mungojnë përshkrimet e funksioneve, lidhjeve sintaksore dhe kuptimeve të këtyre ndajfoljeve.

Më poshtë do të përshkruajmë kryesisht lidhjet sintaksore dhe kuptimet që realizojnë ndajfoljet pyetëse në fjalitë pyetëse variabël, duke qenë se në pikëpamje morfologjike këto ndajfolje nuk shfaqin asnjë kategori gramatikore.

4.3.1. Ku

Ndajfolja pyetëse *ku* është ndajfolje rrethimore vendi⁵²⁹ e cila përdoret në fjalitë pyetëse dhe në sifjalitë e varura pyetëse në funksion të rrethorit të vendit.

⁵²⁷ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 359.

⁵²⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 360.

⁵²⁹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 365.

Ndajfolja pyetëse ndërton një përbërës ndajfoljor, i cili lidhet me përbërësin foljor të fjalisë pyetëse variabël. Përbërësi ndajfoljor qëndron përgjithësisht në fillim të fjalisë pyetëse. Kur theksi i thënies bie mbi elementë të tjerë, atëherë ata paraprijnë përbërësin ndajfoljor pyetës.

(165)

- a. *Po **ku** bie kjo Ustika?* (Petro Marko, *Nata e Ustikës*, f. 67)
- b. ***Ku** është nusja?* (*Proza popullore* 3, f. 226)
- c. *Po **ku** do shkosh, o Pilo, që nxiton kështu?* (Jakov Xoxa, *Lumi i vdekur*, f. 24)
- d. *Po ti, **ku** punon?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 304)

Ndajfolja pyetëse *ku* mund të paraprihet nga parafjalët *deri, gjer, për e prej*. Kur paraprihet nga parafjalët *deri, gjer e për* përdoret për të pyetur për drejtimin, pikëmbërritjen, pikën ku do të përfundojë veprimi, ndërsa me parafjalën *prej* pyetet për pikënisjen e veprimit.

(166)

- a. *Donte të shihte nga afër se **deri ku** e kishte dëmtuar e gjakosur.* (Sabri Godo, *Skënderbeu*, f. 275)
- b. ***Gjer ku** ha ky top?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 70)
- c. *Po **për ku** je nisur kështu?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 79)
- d. ***Prej ku** je?* (*Proza popullore* 3, f. 296)

Edhe kur ndiqet nga pjesëza *që*, përdoret për të pyetur për pikën e fillimit të veprimit.

(167)

- a. ***Që ku** fillon?* (FESH)
- b. *Po ti, qen turk, **që ku** e di gjuhën tonë?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 198)

Ndajfolja pyetëse *ku* mund të hyjë në një fjali pyetëse variabël në lidhje bashkërenditëse me ndajfolje të tjera ose me përbërës të tjerë pyetës që mund të jenë përemërorë ose emërorë.

(168)

- a. ***Ku dhe kur** e pe kushëririn tim, Anulin?* (Pashko Vasa, *Bardha e Temalit*, f. 189)
- b. ***Ku dhe në çfarë vendi** e njohu dhe u miqësua me doktorin italian?* (Dita, 22 prill 2016).

- c. **Ku dhe kur** do të sulmonte? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 315)
- d. Nesër, kushedi **ku dhe me kë** do të jemi? (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 74)

Ndajfolja pyetëse *ku* në fjalitë pyetëse variabël mund të ndërkëmbehet edhe me një tog parafjala *në* + përemri pyetës *ç* + emri *vend*. Këto ndërtime janë sinonimike.

(169)

- a. **Në ç'vënd** të të kërkoja? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 18)
- b. **Ku** të të kërkoja?

Në fjalinë pyetëse variabël ndajfolja *ku* mund të shprehë marrëdhënie hapësinore statike e dinamike. Me ndajfoljen pyetëse *ku* pyetet për vendin e kryerjes së veprimit të shprehur nga folja ose të shfaqjes së gjendjes.⁵³⁰ Cipo shprehet se kur bëjmë fjalë për vend duhet të shquajmë këto katër pika: 1. vendin ku jemi ndalë, 2. vendin për ku jemi nisur, 3. vendin prej nga po kthehem, 4. vendin nëpër të cilin po kalojmë.⁵³¹ Për të pyetur për vendin statik bëhet pyetja me ndajfoljen *ku*, edhe për vendin për ku jemi nisur përdoret po ndajfolja *ku* ose lokucioni *për ku*. Sipas Cipos, parafjalët janë ato që na ndihmojnë të përcaktojmë nëse kemi të bëjmë me vend statik apo dinamik.⁵³² Përveç parafjalëve, të cilat përgjithësisht shoqërojnë përbërësit emëror e përemëror në fjalitë dëftore, në fjalitë pyetëse variabël rëndësia kryesore në përcaktimin e raporteve vendore qëndron tek folja-kallëzues e fjalisë.

(170)

- a. *Ti, **ku** do të më presësh?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 106)
- b. **Ku** e gjetën? (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 391)
- c. *Mos e di **ku** rri ai?* (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 104)

Në (170) raporti kuptimor që realizon lidhja midis ndajfoljes pyetëse *ku* dhe foljes së fjalisë pyetëse shërben si indikator që të interpretohet vendi si marrëdhënie hapësinore statike. Janë foljet *pres*, *gjej*, *rri* ato që kërkojnë një vend statik.

Kur ndajfolja pyetëse *ku* përdoret në fjali të ndërtuara me folje që tregojnë lëvizje, si, *shkoj*, *vete*, *nisem*, *shpie* atëherë ajo shënon vendin për ku jemi nisur (171). Kur përdoret me folje, si *jam*, *ndodhem* etj., atëherë shënon vendin ku jemi ndalur (172).

(171)

- a. *Ku **shkojnë**, vallë?* (Ismail Kadare, *Ura me tri harqe*, f. 51)

⁵³⁰ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 180.

⁵³¹ Cipo, K. (2015). *Gramatikë e gjuhës shqipe*. Tiranë: Pegi, f. 309.

⁵³² Cipo, K. (2015). *Gramatikë e gjuhës shqipe*. Tiranë: Pegi, f. 310.

- b. *Po ku **vete** kështu, pa piketa?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 334)
- c. *Mato, ku **do ta shpiem**?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 247)
- d. *Ku **je nisur e po shkon**, o trim?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 338)

(172)

- a. *Ku **ishit** gjatë bombardimeve?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 167)
- b. *E di se ku **je** këtu?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 271)
- c. *Ku **ndodhet** Gajtani?* (*Dita*, 25 prill 2016)
- d. *Ku **është** Bajraktari?* (Pashko Vasa, *Bardha e Temalit*, f. 135)

Vendi që mund të shënojë ndajfolja pyetëse *ku* mund të jetë edhe i përfytyruar, vend në kuptim të figurshëm.

(173)

- a. ***Ku** e kishte burimin ky theks urdhërues?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 352)
- b. *E, **ku** e lamë, shokë?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 203)

Ndajfolja pyetëse *ku* është një nga ndajfoljet më të përdorura në gjuhën shqipe.

4.3.2. Nga

Një tjetër ndajfolje pyetëse që përdoret në fjalitë pyetëse variabël për të pyetur për vend është ndajfolja *nga*.⁵³³ Fjala *nga* në gjuhë shqipe mund të ketë vlera të ndryshme morfo-sintaksore. Mund të jetë parafjalë e rasës emërore, lidhëz vendore, krahasore e ndajfolje lidhore. Është ndajfolje pyetëse kur përdoret në fjalitë e thjeshta pyetëse dhe sifjalitë e varura pyetëse.

(174)

- a. *Po... po... **nga** vini? Ku po shkoni?* (Petro Marko, *Nata e Ustikës*, f. 330)
- b. ***Nga** vete kështu?* (*Proza popullore* 3, f. 240)
- c. ***Nga** fryn kështu?* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 25)
- d. ***Nga** është?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 295)

⁵³³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 365.

Në fjalitë pyetëse variabël ndajfolja *nga* ndërton një përbërës ndajfoljor dhe lidhet drejtpërdrejt me foljen-kallëzues të fjalisë. Nuk mund të ketë elementë të tjerë midis ndajfoljes *nga* dhe foljes, përveç caktuesorëve të foljes.

(175)

- a. ***Nga*** do vesh sot, në Gorë? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 130)
- b. ***Nga*** vijne paratë për këto super investime? (*Shqiptarja.com*, 17 prill 2016)
- c. Po ***nga*** dole këtu, mor bir? (Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 418)
- d. ***Nga*** është kjo dreq? (Jakov Xoxa, *Lumi i vdekur*, f. 120)

Ndajfolja pyetëse *nga* mund të paraprihet nga parafjala *prej*. Parafjala *prej* në këtë ndërtim përdoret shumë rrallë. Në materialin faktik të vjelë nga ne kemi gjetur vetëm një shembull. Përdorimi i rrallë është pasojë e faktit se vetë ndajfolja *nga* shënon burim, prejardhje, ndaj përdorimi i dy mjeteve me kuptim të njëjtë, përdorimi redondant, nuk është ekonomik, ndaj është shmangur parafjala *prej*.

(176) ***Prej nga*** vinte kjo bindje e brendshme e ushtrisë? (Sabri Godo, *Skënderbeu*, f. 145)

Ndajfolja pyetëse *nga* për nga kuptimi është sinonimike me togun e ndërtuar nga parafjala *nga* + përemri pyetës *ç* + emër që tregon vend, ose me togun parafjala *nga* + përemri *cili/cila* + emër që tregon vend.

(177)

- a. ***Nga ç'fshat*** je? (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 59)
- b. ***Nga ç'front*** vini? – e pyeti një ushtarak që i rrinte pranë dhe që gjatë udhëtimit nuk kishte çelur gojën. (Petro Marko, *Hasta la Vista*, f. 124)
- c. ***Nga ç' vend*** je? (*Proza popullore 1*, f. 310)
- d. Dhe ky njeri duhet të zgjidhë enigmën: ***nga cila anë*** do t'i derdhë energjitë, nga ana jonë, apo nga ana... (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 108)

Ndajfolja pyetëse *nga* përdoret për të pyetur për vendin nga nis veprimi i shprehur nga folja ose vendin ku do të përfundojë veprimi. Pra, ajo shoqërohet nga folje që tregojnë lëvizje. Folja që përdoret më shumë në fjalitë pyetëse variabël me ndajfoljen *nga* është folja *vij*.

(178)

- a. **Nga** kanë dalë vallë? (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 98)
- b. **Nga** u nisët? (FESH)
- c. Kush je ti e **nga** na vjen? – e pyeti kryezoti i Arbërit. (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 238)
- d. **Nga** do të vesh tani? (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 104)

Ndajfolja pyetëse përdoret për të pyetur për vendin nga vjen dikush a diçka, për vendlindjen, për origjinën.

(179)

- a. **Nga** të kemi ty, or mik? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 56)
- b. Po **nga** vjen ti? – e pyeti gruaja dhe përsëri kërkonte të hetonte mirë në sytë e fshatarit. (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 522)
- c. S'të kam pyetur, **nga** je? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 366)
- d. **Nga** është? (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 99)

Përdoret edhe për të pyetur për vendin ku ndodhet një njeri apo një send. Në këto ndërtime është sinonimike me fjalinë *ku je, ku ndodhesh*, si në (180).

(180)

- a. O prift, **nga** vajte? (*Proza popullore 3*, f. 223)
- b. **Nga** ishe kështu, moj bishtdredhur? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 276)

Ndajfolja pyetëse *nga* përdoret edhe për të pyetur për shkakun e një veprimi, në këtë rast ajo e shënon shkakun si burim të një gjendjeje të caktuar. Janë foljet që tregojnë gjendje ato që bëjnë që funksioni i ndajfoljes pyetëse të jetë ai i rrethanorit të shkakut.

(181)

- a. **Nga** i vinte ky ngazëllim i papritur? (Jakov Xoxa, *Lumi i vdekur*, f. 200)
- b. **Nga** i vinte gjithë kjo lektisje që e drobiste dhe e mundonte? (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 77)

Ndajfolja pyetëse *nga* përdoret më pak, në krahasim me ndajfoljen pyetëse *ku*, kjo edhe për faktin se ajo ka një kushtëzim kuptimor e përdoret me folje të caktuar dhe tregon kryesisht vendin nga nis veprimi.

4.3.3. Kur

Në grupin e ndajfoljeve pyetëse bën pjesë edhe ndajfolja e kohës *kur*.⁵³⁴ Fjala *kur* në gjuhën shqipe mund të shërbejë si lidhës kohore, ndajfolje lidhore, ndajfolje pyetëse por shërben edhe si element përbërës i lokucioneve lidhëzore kohore. Është ndajfolje pyetëse kur përdoret në fjalitë e sifjalitë pyetëse variabël. Ndajfolja pyetëse *kur* e shqipes është e ngjashme me ndajfoljen *when* të anglishtes⁵³⁵ dhe *quando* të italishtes⁵³⁶.

Ashtu si edhe ndajfoljet e tjera pyetëse, *kur* shërben si kokë e një përbërësi ndajfoljor i cili hyn në lidhje dyshe me një përbërës foljor në fjalitë e thjeshta pyetëse ose në sifjalitë pyetëse variabël.

(182)

- a. **Kur** do të hysh prapë? (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 31)
- b. **Kur** i vini minat? (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 378)
- c. **Kur** të vij të marr përgjigje? - tha piktori. (Nasi Lera, *Duajë emrin tënd*, f. 17)
- d. Po a mund ta dimë me saktësi se **kur** do vinë vaporët e UNRRAs? (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 36)
- e. Më pas duhej të vendoste se **kur** do të vdiste, por deri atëherë kishte edhe nëntë muaj kohë. (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 402)

Përbërës ndajfoljor me ndajfoljen *kur* mund të paraprihet nga pjesëza *që*. Pjesëza *që* shërben si modifikues i kokës ndajfoljore dhe përdoret për të pyetur për kohën kur fillon një veprim i caktuar. Në variante dialektore përdoret edhe pjesëza *qysh*, me të njëjtat kuptime me *që*.

(183)

- a. **Që kur** s'ke pirë? (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 80)
- b. **Që kur** ke kështu? (Nasi Lera, *Duajë emrin tënd*, f. 127)
- c. **Që kur** është drejtor poste? – e pyeti Gori. (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 343)

⁵³⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 364.

⁵³⁵ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press., f. 905.

⁵³⁶ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatica italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 91.

- d. *Fillon prifti me i than – Qysh kur s'je rryfe?* (Proza popullore 1, f. 274)

Ndajfolja pyetëse *kur* mund të paraprihet nga parafjalët *deri, gjer* dhe rrallë *për*. Parafjalët *deri* e *gjer* përdoren për të pyetur për cakun kohor, për kohën e përfundimit të veprimit. Fjalitë në të cilat përdoren këto parafjalë kanë folje ose kallëzues me aspekt të vazhduar. Parafjala *për* përdoret për të pyetur për kohë e cila përgjithësisht është e pacaktuar qartë.

(184)

- a. **Deri kur** për interesat e të tjerëve do të punojmë? (Naim Frashëri, *Vepra letrare* 1, f. 119)
- b. **Deri kur** do të vazhdonte kjo? (Sabri Godo, *Skënderbeu*, f. 329)
- c. **Po gjer kur** do të vazhdojë kjo, moj bijë? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 256)
- d. **Gjer kur** do të këndojnë? - pyeti gjenerali. (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 101)
- e. **Për kur** e lamë? (FESH)

Përbërësi ndajfoljor pyetës me ndajfoljen *kur* në fjalitë pyetëse variabël zë vend në fillim të fjalisë, por mund të dalë edhe pas elementeve të theksuar, të cilët mund ta paraprijnë. Ndërsa në sifjalitë e varura pyetëse variabël përdoret gjithmonë në fillim të sifjalisë dhe mund të paraprihet ose jo nga lidhëza ffilluese *se*.

(185)

- a. **Kur** bie buria? – pyeti Anita. (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 213)
- b. **Po paratë kur** do t'm'i jepni? (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 74)
- c. **Po në shtëpi kur** do të më urdhëroni për vizitë? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 307)

(186)

- a. *Lëri semanakët, po a e pyete kur* do të vijë maqina këtej? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 525)
- b. *Dhe zuri të vriste mendjen se kur* ka qenë arratia me e lehtë, atëherë apo tashi? (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 109)
- c. *Po ec e ti t'i tregosh një fëmije as pesë vjeç akoma se kur* fillon një histori e gjatë shumë-shumë. (Dhimitër Shuteriqi, *Kur rendte hëna mbi re*, f. 8)

Ndajfolja pyetëse *kur* në fjalitë pyetëse variabël kryen funksionin e rrethanorit të kohës. Ajo përdoret edhe për gjetjen e rrethanorit të kohës në fjalitë të tjera.⁵³⁷ Ndajfolja pyetëse *kur* lidhet drejtpërdrejt me foljen-kallëzues të fjalisë, e cila mund të ketë para vetëm caktuesorët e saj, si foljet modale, trajtat e shkurtra të përemrave dhe pjesëza mohuese *s'*.

(187)

- a. ***Kur dolën*** këtej, xhanëm? (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 63)
- b. ***Kur do të hamë*** prapë mish gjeli? (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrrethimi*, f. 78)
- c. ***Kur duhet t'ia dorëzoj***? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 372)
- d. ***Kur mund të arrijmë*** në Tiranë? (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 233)
- e. ***Kur e ke njohur*** Colette D.? (Ismail Kadare, *Mëngjeset në kafe Rostand*, f. 20)
- f. ***Që kur s'je ndërruar***? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 269)

Ndajfolja pyetëse *kur* mund të lidhet edhe në lidhje bashkërenditëse me përbërës të tjerë homogjenë.

(188)

- a. ***Kur e si do të mbarojë*** kjo luftë? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 178)
- b. *Unë u përpoqa të gjeja për ç'bast e kishte fjalën. Nuk dija të kisha vënë ndonjë bast. As kur dhe as për çfarë.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 134)
- c. *Jam gati t'i jap, po kujt, ku dhe kur?* (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 96)

Ndajfolja pyetëse *kur* ka kuptim të pacaktuar kohor. Përdoret për të pyetur për kohën në përgjithësi. Vetëm kur paraprihet nga modifikuesit e saj pjesëza e parafjalë, ajo shënon një kohë të caktuar, si: pikëfillim kohor, pikëpërfundim kohor, cak i përafërt kohor, shtrirje kohore nga fillimi deri në fund etj.⁵³⁸

⁵³⁷ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 184.

⁵³⁸ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 185.

4.3.4. Si

Në GA, thuhet se *si* ndajfolje mënyre merren edhe ndajfoljet pyetëse *si*, *qysh*.⁵³⁹ Ndajfolja *si* është ndajfolje e mbarë shqipes, ndërsa ndajfolja *qysh* është e kufizuar. Ndajfolja *qysh*, duke qenë se është e kufizuar dhe përdoret në dialekte të caktuara e jo në mbarë shqipen standarde i përket një studimi dialektor, ndaj ne do ta lëmë jashtë trajtimit, edhe pse në materialin e vjelë kemi gjetur shembuj të përdorimit të saj në fjalitë pyetëse variabël.

Fjala *si* në gjuhën shqipe, përveç se mund të jetë ndajfolje pyetëse, mund të shërbejë si lidhës mënyrore e si lidhës krahasore, si pjesëz etj. Është ndajfolje pyetëse kur përdoret në fjalitë e sifjalitë pyetëse variabël.

Ndajfolja pyetëse e mënyrës *si* në shqipe është e ngjashme me ndajfoljen *como* të italishtes⁵⁴⁰ dhe me disa përdorime të ndajfoljes *how* të anglishtes⁵⁴¹.

Në fjalitë pyetëse variabël ndajfolja *si* ndërton një përbërës ndajfoljor i cili hyn në lidhje dyshe me përbërësin foljor.

(189)

- a. **Si** arrite të bëhesh faraon? (Ismail Kadare, *Piramida*, f. 108)
- b. **Si** je, Mevla Çelebi? (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 19)
- c. **Si** e ndien veten tashi Arife ? (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 124)
- d. E or kumarë, **si** vajti lufta sot? (*Proza popullore* 3, f. 287)

Ndajfolja *si* lidhet drejtpërdrejt me foljen-kallëzues të fjalisë pyetëse variabël, ose të sifjalisë së varur pyetëse. Kjo lidhje realizohet edhe në rastin e fjalive të paplota, kur kallëzuesi është i nënkuptuar. Folja-kallëzues mund të paraprihet nga pjesëza mohore dhe nga caktuesorë të tjerë.

(190)

- a. **Si** arrini t'i realizoni punimet tuaja në web? (*Integrimi*, 3 maj 2016)
- b. Po **si** do ta gatuajmë këtë mish? Ta pjekim apo ta ziejmë? (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 316)

⁵³⁹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 362.

⁵⁴⁰ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatica italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 85.

⁵⁴¹ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press., f. 907.

- c. *Unë nuk e kuptoja dot se **si** mund të jetë një qytet i papushtuar.*
(Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 37)
- d. *Ai nuk e dinte **si** llastohen fëmijët.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 14)
- e. ***Si** askush?* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 132)
- f. ***Si** s'e kemi parë?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 251)

Ndajfolja *si* mund të hyjë në lidhje bashkërenditëse me ndajfolje ose me përbërës të tjerë pyetës.

(191)

- a. ***Si dhe ku** ishte vendosur ky rrëzim?* (Ismail Kadare, *Mëngjeset në kafe Rostand*, f. 94)
- b. *Po **si dhe në ç'mënyrë**?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrrethimi*, f. 263)
- c. *Nuk e di **përse dhe si** më shkrepiti në tru ajo shaka idiote.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 190)
- d. *Megjithatë dita ishte e bukur dhe ngaqë po vononte të niste, ngjante me ato vajzat që nuk dinë se **ku e si** do ta kalojnë kohën.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 325)

Përbërësi ndajfoljor me ndajfoljen e mënyrës *si* përgjithësisht pozicionohet në fillim të fjalisë pyetëse. Vetëm elementet që mbartin theks mund ta paraprijnë. Në sifjalitë e varura pyetëse ai gjithmonë ndodhet në fillim të sifjalisë, menjëherë pas lidhëzës ffilluese se ose pas lidhëzës zero.

(192)

- a. ***Si** mund të bëhet dikush guider?* (*Shqiptarja.com*, 28 prill 2016)
- b. *Po Agroni, **si** bënte kur zemërohej?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 133)
- c. *Djali me xhaketen e zezë prej lëkure, duke parë **si** shkuan punët, mbylli derën e kamionçinës, iu afrua Stavrit dhe e pyeti **si** e quanin, nga vinte e ç'punë kishte.* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 36)
- d. *Dhe u tmerrova se **si** ishte e mundur të shtiresha deri në atë pikë.*
(Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 149)

Ndryshe nga ndajfoljet e tjera pyetëse ndajfolja *si* nuk mund të përdoret me parafjalë.

Ndajfolja pyetëse si kryen funksionin e rrethanorit të mënyrës dhe lidhet me foljen-kallëzues të fjalisë pyetëse. Ajo shërben edhe si element me të cilin ndërtohet pyetja për të zbuluar rrethanorin e mënyrës në tipat e tjerë të fjalive.⁵⁴²

(193)

- a. *Di si bëhen hostenët, ti, mor bir?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 395)
- b. *Po si do t'i gënjente në shtëpi?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 393)
- c. *Si do ta përshkruash këtë gjësim në kronikën tënde?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 57)

Përveç funksionit të rrethanorit të mënyrës, në fjalitë këpujore ndajfolja si kryen edhe funksionin e kallëzuesorit, të kryefjalës ose të kundrinës.

(194)

- a. *Po si është i sëmuri?* (Pashko Vasa, *Bardha e Temalit*, f. 168)
- b. *Si është koha?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 92)
- c. *Po ju, si e keni emrin?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 8)
- d. *Si e quajnë tët vëlla, moj vashë?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 199)
- e. *Si e ndjen veten tashti? - pyeti grizaku, më shumë për t'u gjendur në fjalë.* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 509)

Në disa fjali, në varësi të kuptimit të foljes me të cilën lidhet, mund të pyesë edhe për mjet, ku mjeti paraqitet si mënyrë për të kryer një veprim. Në këtë ndërtim mund të jetë sinonimik me togun parafjalë *me* + përemrin pyetës *çfarë*.

(195)

- a. *Si erdhe ti këtu, vëlla?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 349)
- b. *Me çfarë erdhe ti këtu, vëlla?*
- c. *Po si e preve xhanëm?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 46)
- d. *Po me çfarë e preve xhanëm?*

Ndajfolja pyetëse si përdoret në fjalitë pyetëse variabël për të pyetur për mënyrën e kryerjes së veprimit, cilësinë e kryerjes së një veprimi dhe shkallën e shfaqjes së tij⁵⁴³.

(196)

- a. *Po si do ta gjej?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 308)
- b. *Si fjetët?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 104)

⁵⁴² Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 191.

⁵⁴³ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 191.

c. **Si u ngrit?** (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 137)

Ndajfolje pyetëse *si* mund të përdoret në lidhje me folje të caktuara edhe për të pyetur për shkakun e ndodhjes së një veprimi. Në këto raste kërkohet ajo është e ndërkëmbyeshme me togun parafjalë *nga* + përemrin pyetëse *se*.

(197)

a. **Si vdiq?** (Pashko Vasa, *Bardha e Temalit*, f. 43)b. *Nga se vdiq?*

Në disa përdorime të caktuara ndajfolja *si* mund të zëvendësohet me përemrin *çfarë*, *ç* ose me ndajfoljen *pse* e *përse*.

(198)

a. *Si, si u the?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 534)b. *Çfarë u the?*

(199)

a. *Si u ndërpre?* (Sot, 6 maj 2016)b. *Pse u ndërpre?*

Në disa raste lidhja e ndajfoljes pyetëse *si* me një folje të caktuar ka krijuar disa ndërtime të cilat marrin vlera të ndryshme në përdorim, si në (200).

(200)

a. *Si thua?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 272)b. *Si thua ti, Lida?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrëthimi*, f. 134)c. *Po si t'ia bëj?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 314)d. *Si shkove moj çupë?* (*Proza Popullore 3*, f. 170)e. *Si është e mundur?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 50)

Në disa përdorime ndajfolja *si* ndiqet nga përemra e ndajfolje të tjera pyetëse, si në (201). Në këto raste kemi të bëjmë me rimarrje të një pjese të thënies së mëparshme pyetëse ose të të gjithë thënies pyetëse, duke e bërë atë pjesë të strukturës së fjalisë pyetëse variabël me ndajfoljen *si*. Këto janë pyetje reaguese.

(201)

a. *Si çfarë?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 126)b. *Si pse?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 483)c. *Si përse?! Kemi tërë ditën që udhëtojmë.* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 71)d. *Si ç' të bëjmë?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 29)

Ndajfolja pyetëse *si* përdoret gjerësisht në gjuhën shqipe, kjo edhe për faktin se mund të kryejë funksione të ndryshme, veç atij të rrethanorit të mënyrës.

4.3.5. Pse

Në GA (vëllimi i parë, Morfologjia), thuhet se *pse* e *përse* janë ndajfolje shkak. Ndajfoljet e shkakut shërbejnë për të treguar a për të pyetur për shkakun e kryerjes së një veprimi.⁵⁴⁴ Në vëllimin e dytë (Sintaksa), në kreun XIII “Rrethanori”, bëhet dallimi funksional *pse* për rrethanorin e shkakut⁵⁴⁵ dhe *përse* për rrethanorin e qëllimit⁵⁴⁶. Edhe Çeliku, Karapinjalli e Stringa i ndajnë këto ndajfolje sipas marrëdhënieve kuptimore që realizojnë në fjali. Ndajfolja pyetëse *pse* shpreh marrëdhënie shkakore⁵⁴⁷, kurse ndajfolja pyetëse *përse* marrëdhënie qëllimore⁵⁴⁸. Çeliku shprehet se përdorimi i ndajfoljes pyetëse *pse* për të pyetur për shkakun e kryerjes së veprimit tashti për tashti mund të shihet si prirje në standard.⁵⁴⁹ Ndërsa tek rrethanori i qëllimit shprehet se praktika po përvijon gjithnjë e më qartë ndajfoljen pyetëse *përse* për qëllim e *pse* për shkak.⁵⁵⁰

Ne do të mbështetemi në prirjen e standardit për përdorimin e ndajfoljeve pyetëse *pse* e *përse* dhe do t'i trajtojmë veçan, megjithëse në materialin e vjelë kemi edhe raste kur dallimi shkak/qëllim nuk qëndron. Edhe ne do të trajtojmë veçan ndajfoljen pyetëse të shkakut *pse* dhe ndajfoljen e qëllimit *përse*.

Ndajfolja pyetëse *pse* shërben në fjalitë pyetëse si variabël për të shënuar shkakun e kryerjes ose moskryerjes së një veprimi.

Ndajfolja pyetëse e shkakut *pse* ndërton një përbërës ndajfoljor i cili lidhet me përbërësin foljor të fjalisë pyetëse variabël.

(202)

- a. *E pse bëheni merak ju?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 76)

⁵⁴⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 365-366.

⁵⁴⁵ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 275.

⁵⁴⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 276.

⁵⁴⁷ Çeliku, M., Karapinjalli, M. & Stringa, R. (2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. ILAR, Tiranë, f. 459.

⁵⁴⁸ Çeliku, M., Karapinjalli, M. & Stringa, R. (2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. ILAR, Tiranë, f. 463.

⁵⁴⁹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 188.

⁵⁵⁰ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 192.

- b. *E pse do ta vrisja unë?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 109)
- c. *Pse ke frikë nga unë?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 256)
- d. *Moj Rinë, pse je kaq e zëmëruar?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 42)

Ndajfolja pyetëse *pse*, ndryshe nga ndajfoljet *si*, *kur*, *ku* e *sa* të cilat nuk lejojnë që të futej ndonjë përbërës tjetër midis tyre dhe përbërësit foljor, lejon që midis saj dhe përbërësit foljor të futet një përbërës tjetër, i cili zakonisht është emëror ose përemëror dhe në funksion të kryefjalës.

(203)

- a. *Pse fshatari t'i hajë lakrat pa kripë, kurse në Vlorë kripa hidhet në det?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 94)
- b. *Pse Berisha denoncon gjithmonë i pari?* (Dita, 21 prill 2016)
- c. *Pse ju të dy nuk dilni partizanë?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 183)
- d. *Pse unë vete dendur te AnaMaria?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 64)

Përdorim të gjerë ndajfolja pyetëse *pse* e ka në fjalitë pyetëse variabël ku kallëzuesi shprehet me folje në mënyrën dëftore dhe paraprihet nga pjesëzat mohuese *nuk*, *s*, ose pjesëza *mos*, kur folja është në lidhore.

(204)

- a. *Pse nuk bëjmë edhe një çupë?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 87)
- b. *Po pse nuk e mbollët?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 264)
- c. *Pse s'flet? – e pyeti ashpër, po Aleks i heshti.* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 281)
- d. *Pse s'kanë dalë të na presin?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 33)
- e. *Ti në shkollë nuk vete, pse të mos vish? – qeshi Xhemali.* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 93)
- f. *Pse të mos këndonin? – shtoi me ngadalë bariu.* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 534)

Ndajfolja pyetëse *pse* mund të lidhet me lidhje bashkërenditëse me përbërës të tjerë pyetëse në fjali.

(205)

- a. *Shtuni duhej t'u tregonte punëtorëve se **si, pse dhe për çfarë arsyes** Lek Dukagjini kishte vendosur të bëhej Zot.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 56)
- b. *Djali kishte sy të ftohtë si vdekja dhe një natyrë të mbyllur që nuk dihej **kur dhe pse** shpërthente.* (Sabri Godo, *Skënderbeu*, f. 201)
- c. *A di gjë se **kush dhe pse** vendosi kështu?* (*Panorama*, 27 prill 2015)

Ashtu si edhe ndajfolja *si, pse* nuk mund të paraprihet nga parafjalë.

Përbërësi ndajfoljor pyetës me ndajfoljen pyetëse *pse* qëndron në fillim të fjalisë ose të sifjalisë pyetëse. Në rastet kur theksi bie mbi elementë të tjerë, këta të fundit mund ta paraprijnë ndajfoljen *pse*.

(206)

- a. ***Pse** jeni zverdhur?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 153)
- b. *Ka disa arsye **pse** Enveri mund ta ketë zhdukur formulën e Lek Dukagjinit.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 485)
- c. *Po **Ana pse** mori mbiemrin Komnena, pyeti Aliu.* (Ben Blushi, *Të jetosh në ishull*, f. 261)
- d. *Po **Gori pse** s'erdhi?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 265)

Ndajfolja pyetëse *pse* përdoret për të pyetur për shkakun e kryerjes ose të moskryerjes së një veprimi ose të shfaqjes të një gjendjeje. Marrëdhëniet e shkakut shprehen kryesisht me folje që tregojnë procese psikike, ndryshime gjendjeje, veprime a gjendje të papritura a të kundërta me ç'pritej në realitet.⁵⁵¹ Është semantika e përbërësit foljor ajo që mban peshën kryesore në marrëdhëniet shkakore. Kjo peshë vihet re edhe në fjalitë pyetëse me ndajfoljen *pse*, të cilat ndërtohen gjerësisht me folje të gjendjes dhe folje psikologjike.

(207)

- a. ***Pse na urrejnë** popujt e tjerë?* (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 123)
- b. *Po **pse nxinte**?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 163)
- c. ***Pse qan**?* (*Proza Popullore 1*, f. 183)
- d. ***Pse s'është mirë**?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 376)

⁵⁵¹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 188.

Shkakut për të cilin përdoret ndajfolja pyetëse *pse* mund të jetë shkak i mirëfilltë ose arsye. Shkak të mirëfilltë kemi kur ndajfolja pyetëse lidhet me folje ose kallëzues që shënojnë gjendje, si në (207), ndërsa arsye kur foljet shënojnë veprime konkrete, si në (208).

(208)

- a. *Po pse e ndërpreva?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 540)
- b. *Pse e ndez dritën?* (Nasi Lera, *Duajë emrin tënd*, f. 171)
- c. *Pse është antikushetuese?* (*Shqiptarja.com*, 27 prill 2016)
- d. *Historinë e botës e kanë dominuar të shpejtët, më shumë se të fortët dhe kjo është arsyeja pse lepujt janë ende nëpër këmbë, ndërsa mamuthët janë zhdukur apo pse macet janë ende gjallë, ndërsa dinozaurët prehen si fosile të gurta nëpër shkëmbinj.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 393)

Ndajfolja pyetëse e shkakut përdoret gjerësisht në gjuhën shqipe, si në fjalitë e thjeshta pyetëse edhe në sifjalitë e fjalive të përbëra. Gjen përdorim të gjerë si në fjali dykryepërbërëse edhe në fjali njëkryepërbërëse, si në fjali të plota edhe në fjali të paplota.

4.3.6. Përse

Ndajfolja pyetëse *përse* përdoret në fjalitë pyetëse variabël për të pyetur për qëllimin e kryerjes së një veprimi.

(209)

- a. *E përse do t'i hyjë në punë këtij njeriu?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 78)
- b. *Dhe përse do të vish?* (Ismail Kadare, *Ura me tri harqe*, f. 99)
- c. *E përse duhet kjo provë, Jona?* (Nasi Lera, *Duajë emrin tënd*, f. 170)
- d. *Përse duhet ky gardh?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 156)
- e. *Po përse e ka shkruar?* (Fatmir Gajta, *Këneta*, f. 398)

Ndajfolja pyetëse *përse* shërben si kokë e përbërësit ndajfoljor dhe lidhet me përbërësin foljor të fjalisë pyetëse.

(210)

- a. **Përse e kishte çarë dheun nga ana në anë?** (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 104)
- b. **Përse erdha në Kënetas?** (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 591)
- c. **Përse iku Arseni te tezja?** (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 186)
- d. **Përse ndaluan?** (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 193)

Përbërësi ndajfoljor me ndajfoljen e qëllimit *përse* lidhet drejtpërdrejt me foljen-kallëzues e cila mund të paraprihet nga pjesëza mohuese e folje gjysmëndihmëse modale.

(211)

- a. **Përse nuk dilni jashtë profesor?** (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 33)
- b. **Përse s'duhej ta bëja këtë pyetje?** (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrrethimi*, f. 139)
- c. **Po përse mund të përdoret më mirë se çdo gjë pushka?** (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 28)
- d. **Përse duhet ta dish, Mark?** (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 135)

Përbërësi ndajfoljor me ndajfoljen *përse* mund të hyjë në lidhje bashkërenditëse me një përbërës tjetër pyetëse në një fjali pyetëse variabël.

(212) **Nuk e di përse dhe si më shkrepiti në tru ajo shaka idiote.** (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 190)

Ndajfolja pyetëse *përse* qëndron në fillim të fjalisë ose të sifjalisë pyetëse. Kur në fjali theksi i thënies bie mbi përbërës të tjerë, ata mund ta paraprijnë.

(213)

- a. **Përse shkoi atje?** (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrrethimi*, f. 113)
- b. **Kostandin, vëllathi im, përse shpatullat e gjëra të janë mbuluar me myk?** (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 23)
- c. **Po ata të mitë përse nuk po vinë?** (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 166)
- d. **Turp jo pa shkak, por frikë përse?** (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 638)
- e. **Vriteni mendjen e do ta gjeni përse e ndjeni veten vazhdimisht në arrati dhe kërkoni me çdo kusht një oaz të qetë, larg botës, siç ju**

duket tani oazi i mbiquajtur Tempulli i Shkretuar. (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 228-229)

Ndajfolja *përse* në një fjali pyetëse përdoret për të pyetur për qëllimin e kryerjes ose të moskryerjes së një veprimi. Gjithashtu, ashtu si edhe ndajfoljet e tjera, ajo përdoret për arsye didaktike edhe për të gjetur rrethanorin e qëllimit në një fjali tjetër.⁵⁵² Rrethanori i qëllimit plotësojnë zakonisht përbërës sintaksorë që tregojnë lëvizje ose që tregojnë veprime konkrete.

(214)

- a. *Përse shkojnë vallë te furra?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 95)
- b. *Përse doni ta takoni me kaq ngut? - pyeti njeriu me mushama.* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 15)
- c. *Edhe unë pyes veten, përse duhet të vij te ti kur mezi të njoh?* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 129)
- d. *Përse erdhe tek unë?* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 277)

Në krahasim me ndajfoljen pyetëse *pse*, ndajfolja *përse* përdoret shumë herë më pak. Kjo gjë vërtetohet edhe në pikëpamje statistikore. Në një krahasim të bërë prej nesh me shembujt e vjelë nga vëllimet “Proza popullore”, *përse* përdoret vetëm 13 herë, ndërsa ndajfolja pyetëse *pse* 191 herë. Kjo edhe për faktin se *pse* është më ekonomike se *përse*. Siç e përmendëm edhe më sipër, përdorimi i *përse* si ndajfolje pyetëse qëllimi është prijë e standardit, ndërsa në gjuhën e folur nuk ka dallim shkak/qëllim në përdorimin e njërës ndajfolje në krahasim me tjetrën. Të dyja ndajfoljet, si *pse*, ashtu edhe *përse* përdoren për të pyetur edhe për shkakun edhe për qëllimin.

4.3.7. Sa

Më lart, në çështjen kushtuar përemrit pyetës *sa*, përdorëm si kriter mundësinë për t’u shoqëruar me një emër për të dalluar përemrin *sa* nga ndajfolja pyetëse *sa*. Sipas këtij kriteri, kur *sa* ndiqet vetëm nga një folje dhe nuk mund të lejojë praninë e një emri, atëherë është ndajfolje.

Ndajfolja pyetëse *sa* shërben në fjalitë pyetëse si variabël për të shënuar *sasinë*.

⁵⁵² Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 192.

(215)

- a. **Sa** është ora? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 303)
- b. **Sa** e ke rrogën? (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 43)

Ndajfolja pyetëse *sa* shërben si kokë e një përbërësi ndajfoljor që lidhet drejtpërdrejt me një përbërës foljor në fjalitë ose sifjalitë pyetëse.

(216)

- a. **Sa** janë reflektuar? (*Integrimi*, 8 prill 2016)
- b. **Sa** është vallë numri i të vrarëve? (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 72)
- c. **Sa** mund të zgjasë një udhëtim me helikopter? (*Dita*, 21 prill 2016).

Përbërës ndajfoljor ndërtohet edhe kur ndajfolja pyetëse *sa* ndiqet nga ish emri *herë*, i cili kur lidhet me një fjalë që tregojnë sasi formon një lokucion ndajfoljor.

(217)

- a. **Sa herë** keni qenë në Shqipëri? (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 49)
- b. **Sa herë** i dhe? (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 100)
- c. **Sa herë** duhet të të thonë që të bësh një punë? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 15)
- d. Po **sa herë** do të përsëriteshin këto kredhje në errësirë? (Sabri Godo, *Skënderbeu*, f. 489)

Ndajfolja pyetëse *sa* del në fillim të fjalisë ose sifjalisë pyetëse. Nëse një element tjetër i fjalisë mbart theksin e thënies, ai del përpara ndajfoljes *sa*.

(218)

- a. **Sa** është borxhi i këtij të varfri? (*Proza popullore*, f. 384)
- b. Por **sa** e keni parë në ndihmë të teatrit? (*Sot*, 6 maj 2016)
- c. Do ta shohësh **sa** larg e hedh gjylen dhe **sa** e ka fuqinë goditëse? (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 27)
- d. A e di se **sa** është shtrenjtuar kostoja e shëndetit? (*Panorama*, 27 prill 2015)

(219)

- a. Ora, **sa** është?
- b. Tani, **sa** është ora?

Ndajfolja pyetëse *sa* pyet për karakteristikë sasiore të veprimit ose për përmasa të veprimit. Ajo përdoret rrallë në krahasim me përemri pyetës *sa*. Megjithatë, përemri *sa* gjithmonë e më shumë i ka humbur format e ndryshme rasore dhe përdoret po në

formë të njëjtë si ndajfolja *sa*. Në të dy përdorimet, si ndajfolje ashtu edhe përemër, këto fjalë kanë kuptim të përgjithshëm të përbashkët, ato shënojnë sasi.

KREU V

FJALITË PYETËSE ALTERNATIVE

5.1. Fjalitë pyetëse alternative polare

Fjalitë pyetëse alternative polare janë ato fjali që në strukturën semantike të tyre shfaqin një mundësi përzgjedhjeje midis dy alternativave polare, atë të polit pozitiv dhe atë të polit negativ. Pra, me anë të tyre realizohen pyetjet të cilat për përgjigje mund të marrin ose *po*, ose *jo*.

(220)

- a. *A është kjo gropë prej 10 miliardë lekësh e hapur pa leje ndërtimi?*
(RD, 17 prill 2016)
- b. *A do ta njohë Shqipërinë Amerika?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 100)
- c. *Baba, do të hani bukë?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 77)
- d. *Do ta pini kafënë në shtrat?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 104)

Fjalitë pyetëse alternative polare ndërtojnë një tip të ndryshëm strukturor nga fjalitë pyetëse variabël dhe nga fjalitë pyetëse alternative veçuese. Për tiparet dalluese të këtyre fjalive jemi shprehur në kreun e tretë.

Në këtë krye do të përshkruajmë rolin e pjesëzave dhe të rendit të përbërësve në strukturën e fjalive pyetëse alternative polare.

5.1.1. Pjesëzat në fjalitë pyetëse alternative polare

Siç jemi shprehur edhe në kreun e dytë të këtij punimi, një ndër tiparet strukturore e semantike të fjalive pyetëse është përdorimi i pjesëzave modale pyetëse e dyshuese. Sipas GA, në grupin e pjesëzave pyetëse bëjnë pjesë *a*, *ë*, dhe *e*. Kuptimi pyetës i

këtyre pjesëzave gërshetohet zakonisht edhe me ngjyime kuptimore të tjera, sidomos emocionuese.⁵⁵³ Emërtimi dhe klasifikimi këtyre pjesëzave ka hasur në kundërshti, madje edhe në vetë GA. Kështu, *e*, *ë* dhe *a*, në vëllimin e parë (Morfologjia) njihen si pjesëza pyetëse, ndërsa në vëllimin e dytë (Sintaksa) thuhet: “Në fjalitë pyetëse mund të përdoren edhe pjesëza pasthirrmore me vlerë pyetëse-nxitëse, si *e*, *ë*, *a* e ndonjë tjetër si këto; ato dalin zakonisht në fund të fjalisë pyetëse ose të periudhës pyetëse. Folësi formulon një pohim *a* mohim dhe *e* nxit bashkëbiseduesin të shprehet për të.”⁵⁵⁴ Pra, nuk është përcaktuar statusi i secilës prej tyre.

Në kreun e tretë përcaktuar se pjesëz e mirëfilltë pyetëse është pjesëza *a* e cila përdoret në fillim të fjalive pyetëse alternative, kryesisht në alternativet polare. Ky qëndrim haset edhe në literaturë. Kështu shprehet edhe GA, ku thuhet: si pjesëz pyetëse, më e përdorur dhe më e përgjithshme është pjesëza *a*, e cila ka vetëm kuptim pyetës.⁵⁵⁵ Pjesëza pyetëse *a* përdoret sidomos në fillim të një fjalie pyetëse. Në këtë rast ajo shërben zakonisht për të theksuar më shumë natyrën pyetëse të kësaj fjalie.⁵⁵⁶ Pra, mirëfilli pyetëse është pjesëza *a* kur përdoret në fillim të fjalisë ose sifjalisë pyetëse. Për vlerën dhe rrethimet sintaksore në të cilat përdoret ajo do të shprehem më poshtë.

Pjesëzat pasthirrmore *ë*, *e*, dhe *a*, kur kjo e fundit përdoret në fund të një fjalie, janë pjesëza pyetëse-nxitëse.

(221)

- a. *Ti do të më denoncosh, ë?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 297)
- b. *Tani që punon, a?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 313)
- c. *Kushedi sa bukuroshe do të sjellin. A?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 90)
- d. *Të kujtohet? Ë?* (Ditëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 86)

Në fjalitë e mësipërme pjesëzat *ë* dhe *a* përdoren për të nxitur bashkëbiseduesin për t’u shprehur për vërtetësinë e faktit që shprehet në fjali. Fakti që ato veçohen nga pjesa tjetër e fjalisë dhe që mund të dalin edhe të mëvetësishme, siç tregohet në (221/c) dhe (221/d), tregon se vlera e tyre nuk është gramatikore dhe ato nuk shërbejnë për të shënuar karakterin sintaksor të fjalisë, por janë elementë që shoqërojnë një thënie për të rritur vlerën shprehëse të saj. Ato shërbejnë më shumë si

⁵⁵³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 422.

⁵⁵⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 142.

⁵⁵⁵ Akademia e shkencave, “Gramatika e gjuhës shqipe 2”, Shtypshkronja maluka, Tiranë, 2002, f. 141.

⁵⁵⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 422.

pjesëza nxitëse, sesa si pjesëza pyetëse. Pjesëza *e* po të njëjtat vlera ka. Madje ajo përdoret përgjithësisht më vete ose në fillim të fjalisë, e veçuar.

(222)

- a. *E?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 84)
- b. *E, si duket puna, luan gjësendi këtej?* (Jakov Xoxa, *Lumi i vdekur*, f. 37)

Pjesëza *e*, si më vete, ashtu edhe kur përdoret në fillim të fjalisë, shërben për të nxitur bashkëbiseduesin të flasë, ose për t'i tërhequr atij vëmendjen në atë që do të thotë folësi. Këtë e dëshmon edhe fakti se mund të përdoret edhe në bashkëvjajtje me pjesëzën pyetëse *a*, siç tregojnë shembujt e mëposhtëm.

(223)

- a. *E, a e rregulluat?* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 305)
- b. *E, a s'e ka punuar njëqind herë më mirë nga unë?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 101)

Pra, pjesëza *ë* e pjesëza *a* kur përdoren në fund të fjalisë, edhe pjesëza *e*, janë pjesëza nxitëse e jo pjesëza të mirëfillta pyetëse. Pjesëz *e* mirëfilltë pyetëse është vetëm pjesëza *a* kur qëndron në fillim të fjalisë pyetëse.

Përveç pjesëzave të përmendura më sipër, në fjalitë pyetëse përdoren edhe pjesëzat dyshuese *vallë*, *gjë*, *mos*, *ndofta*, *mbase*, *kushedi*, *sikur* etj. Përdoren për t'i dhënë fjalës, përbërësit a fjalisë nuancë dyshimi, mosbesimi, pasigurie etj. Pjesëzat dyshuese *vallë* dhe *gjë*, përdoren vetëm në fjalitë pyetëse, ndërsa pjesëzat sinonime *ndofta*, *mbase*, *kushedi* dhe pjesëza *sikur* përdoren edhe në fjali jo pyetëse.⁵⁵⁷ Pjesëzat dyshuese rrisin vlerën pyetëse të një thënieje të caktuar. Cipo shprehet se pjesëzat shërbejnë për të përforcuar fjalinë pyetëse.⁵⁵⁸ Fakti që ato mund të përdoren në një tip tjetër fjali, siç janë fjalitë dëftore, shërben si argument për të mos i pranuar ato si tipar gramatikor i një fjali pyetëse.

(224)

- a. *Mos vallë ajo zbatonte ndonjë këshillë të Arsenit?* (Nasi Lera, *Duajë emrin tënd*, f. 182)
- b. *Po sikur të bëjë gjë?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 212)
- c. *Di gjë ti?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 181)

⁵⁵⁷ Angoni, E. (1972). *Pjesëzat*. Në IGJL, & M. Domi (Re.), Çështje të fonetikës dhe të gramatikës së shqipes së sotme (fv. 311-335). Tiranë: Shtypshkronja "Mihal Duri", f. 325.

⁵⁵⁸ Cipo, K. (1952). *Sintaksa*. Tiranë: N.I.SH. Shtypshkronjave-Stab. Mihal Duri, f. 8.

- d. *Mos **ndoshta** kishte dalë i zemëruar dhe priste të kthehej pasi ajo të kishte fjetur?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrrethimi*, f. 91)
- e. ***Mbase** nga shpotitë e Çakshirit?* (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 115)

Këto pjesëza nuk përdoren vetëm në fjalitë pyetëse alternative polare, por edhe në fjalitë pyetëse variabël dhe në tipa të tjerë fjalish, si fjalitë dëftore, ndaj ato nuk janë vetëm tregues i një fjalie pyetëse.

(225)

- a. ***Ç'** bënte **vallë** Vera?* (Faik Konica, *Doktor Gjilpëra*, f. 76) (pyetëse variabël)
- b. ***Ndoshta** na thonë të vërtetën.* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 175) (fjali dëftore)

Sipas GA, me fjalitë pyetëse mund të përdoren edhe pjesëza pyetëse, si: *a, vallë, mos (a), thua* dhe bashkime të tyre: *mos vallë* (edhe: *mos... vallë*), *vallë a, a.... vallë, a mos, (a) thua (se)*. Këto dalin zakonisht në krye të fjalisë, herë-herë pas fjalës së parë a fjalëve të para, në raste të rralla në fund.⁵⁵⁹

(226)

- a. ***Mos vallë** e njohu atë zë?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 319)
- b. *Po **vallë a** është i gjallë ai tani, këtë çast?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 69)
- c. *Dashç Perndinë, pa më thua, **a mos** na pe bagëtinë?* (Naim Frashëri, vepra letrare 1, f. 72)
- d. ***A thua** nuk është zemëruar?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 13)

Përdorimi i dy pjesëzave në bashkëvjajtje me njëra-tjetrën na bën të mendojmë se ato janë pjesëza me vlerë të ndryshme. Në ndonjë rast mund të kemi edhe përdorim të tre pjesëzave njëherësh në të njëjtën fjalë.

(227)

- a. ***A mos** është **vallë** po aq e rrezikshme që interesa kriminale të mund të shërbejnë për të orientuar opinionin publik duke financuar në mënyrë klandestine mediat, që në dukje janë të lira?*
(*Shqiptarja.com*, 17 prill 2016)

⁵⁵⁹ ASHSH, *Gramatika e gjuhës shqipe, vëllimi 2, Sintaksa*, Tiranë, 2002, f. 141

- b. ***A mos vallë do të jemi, gjithmonë në mëshirën e këtyrepashallarëve që tradhetojnë qëllimet e sovranit dhe shiten kaq poshtërsisht?***

(Pashko Vasa, *Bardha e Temalit*, f. 72)

Në këto përdorime vetëm pjesëza *a* është mirëfilli pjesëz pyetëse, ndërsa pjesëzat e tjera janë pjesëza dyshuese, prandaj në këtë punim do të trajtojmë vetëm pjesëzën pyetëse *a*, si element gramatikor që shënon fjalitë pyetëse alternative.

5.1.1.1. Pjesëza pyetëse *a*

Pjesëza pyetëse *a*, ndryshe nga pjesëzat e tjera që përdoren në fjalitë pyetëse, është një pjesëz e mirëfilltë modale pyetëse. Ajo shërben si një tregues gramatikor për të shënuar fjalitë pyetëse alternative. Vlera kryesore e saj është shënimi i tiparit pyetës. Ajo përdoret përgjithësisht në fjalitë pyetëse alternative polare. Pjesëza *a* shfaqet si në fjalitë e thjeshta pyetëse edhe në sifjalitë e varura pyetëse.⁵⁶⁰ Ajo i jep një forcë më të madhe pyetëse fjalisë pyetëse.

(228)

- a. ***A po vjen me ne?*** (*Proza popullore 1*, f. 115)
- b. ***A dëgjon o Hyso Kraposhniku?*** (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 154)
- c. ***Nuk di a duhet... të ta them.*** (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 72)
- d. ***Më thoni a ka një vend tjetër në botë që i bën banorët e tij me dy shtëpi, siç po bëjmë ne.*** (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 469)

Pjesëza pyetëse *a* përdoret gjithmonë para foljes dhe nuk mund të ndërfiten elemente të tjerë midis tyre përveç modifikuesve të foljes. Ky fakt shërben edhe si tregues i karakterit të saj të veçantë. Ajo shërben si një markues gramatikor i tiparit pyetës të një fjalisë.

(229)

- a. ***A më jep leje të këndoj?*** (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 100)
- b. ***A është gjallë akoma?*** (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 121)
- c. ***Po a mund të ndodhë kjo?*** (*Sot*, 6 maj 2016)

⁵⁶⁰ Turano, G. (1995). *Dipendenze sintattiche in albanese*. Padova: Unipress. f. 39

d. *Drithin a nuk e hëngrën rosat?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 264)

Në fjalitë pyetëse alternative polare pjesëza pyetëse *a* zë pozicion nistor. Ky është edhe përdorimi kryesor i saj.

(230)

a. *A e sheh kokën time?* (Proza popullore 4, f. 315)

b. *A të vij të të ndihmoj?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 27)

Pjesëza pyetëse *a* mund të paraprihet vetëm nga elementë që mbartin theksin e thënies. Zakonisht në krye të fjalisë del kryefjala ose një gjymtyrë tjetër e fjalisë. Ky element veçohet në ligjërime me një pushim më të madh, ndërsa në të shkruar ndahet me presje.

(231)

a. *Petërsburgu, a qe tani një qendër mjaft e qetë për të vazhduar mësimet?* (Faik Konica, *Doktor gjilpëra*, f. 75)

b. *Po aeroplanin, a do ta shohim?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 95)

c. *Po pas dimrit, a do të vijë prapë vera?* (Proza popullore 2, f. 100)

Siç e shprehëm edhe më sipër, pjesëza pyetëse *a* mund të shoqërohet në fjalitë pyetëse alternative polare edhe nga pjesëza dyshuese *vallë*. Pjesëza *vallë* mund të përdoret para pjesëzës *a*, ose në pozicione të tjera në fjali. Ajo shton karakterin pyetës së thënies dhe nuk ka vlerë sintaksore.

(232)

a. *Po vallë a është i gjallë ai tani, këtë çast?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 69)

b. *Me intonacionin që i tha këto fjalë, Adnanit iu duk sikur donte të thoshte se më s'dihet vallë a do të më lini më të flas edhe i fundit.* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 378)

c. *A ia ka dhënë vallë?* (Pashko Vasa, *Bardha e Temalit*, f. 189)

d. *A nuk është vallë tepër shpejt të harrojmë se bija e Berishajve, për një firmë të të atit i kërkonte një biznesmeni 3 milionë dollarë dhe a nuk është kjo vetëm se një shantazh i fuqishëm shullazian?* (Dita, 21 prill 2016)

Në letërsinë e vjetër, siç edhe u shprehëm më sipër, pjesëzën *a* e kemi gjetur të përdorur edhe para pjesëzës dyshuese *mos*.

(233)

- a. *Hej, **a mos** je ti Gjeto Basho Muji?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 116)
- b. ***A mos** erdhëm me ta?* (Sami Frashëri, *Shqipëria* f. 91)
- c. ***A mos** t'u rënduash gjë?* (Proza popullore 1, f. 25)

Këtë përdorim e gjejmë kryesisht tek autorë që shkruajnë më afër gjuhës popullore, ndërsa në autorët e tjerë përdoret vetëm njëra nga pjesëzat, ose pjesëza pyetëse *a*, ose pjesëza dyshuese *mos*.

Pjesëza pyetëse *a* mund të paraprihet nga pjesëza aktualizuese *po*. Pjesëza *po* shërben si element aktualizues i thënies dhe nuk ndikon në strukturën gramatikore të fjalisë pyetëse alternative polare. Ajo mund të paraprijë edhe fjalitë pyetëse variabël.

(234)

- a. *Mirë, o Kozi, mirë, **po a** u ke hedhur ndonjë fjalë?* (Jakov Xoxa, *Lumi i vdekur*, f. 38)
- b. ***Po a** bëhej kjo?* (Ismail Kadare, *Piramida*, f. 65)
- c. ***Po a** e di ti se cili është xhelati?* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 32)

Pjesëza pyetëse *a* mund të paraprihet nga lidhëzorë të tekstit, të cilët shërbejnë si mjete që lidhin fjalinë pyetëse alternative polare me fjalitë e tjera në tekst.

(235)

- a. *Jam përpjekur ta gjej në qiell dhe nuk e kam parë, jam përpjekur ta gjej në tokë dhe ai nuk ka qenë, jam gdhirë për të ndjerë frymën dhe dashurinë e tij në rreshtat e librave të shenjtë, por as aty nuk e kam gjetur, jam munduar ta ndjek por nuk e kam kapur dot, jam lodhur ta ndihmoj, por ai nuk është përgjigjur. **Dhe a** e di ku e kam gjetur? Në kokat e njerëzve.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 122)
- b. ***Dhe a** e di si do të quhem?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 47)

Pjesëza pyetëse *a* përdoret edhe në sifjalitë e varura pyetëse alternative polare. Ajo mund të paraprihet ose jo nga lidhëza nënrenditëse ffilluese *se*.

(236)

- a. *Ia përsërita se s'dija ç'të thosha, pastaj e pyeta **se a** do të thoshte kjo se do të kishte ngjyrim kundër Shqipërisë?* (Ismail Kadare, *Mëngjeset në kafe Rostand*, f. 46)

- b. *Ajo deshi ta pyeste **se a** mendonte si njeri nën trajtën gjarpërore, por me sa dukej, ishte ashtu.* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 31)
- c. *Nuk e di **a** është penduar në fund të jetës për këtë krim.* (Ben Blushi, *Të jetosh në ishull*, f. 236)
- d. *Nuk e di, **a** të ka ndodhur ndonjëherë të shkosh në samarkandë?* (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 68)

Pjesëza *a* përdoret edhe para sifjalive të bashkërenditura, si në shembujt e mëposhtëm.

(237)

- a. ***A** e keni këshilluar z. Veseli **dhe a** jeni takuar me të për të diskutuar këto zhvillime?* (Integrimi, 11 prill 2016)
- b. ***A** kini kontaktuar ju vetë personalisht me dy akademikë **dhe a** kini ndonjë informacion se kush është pas kësaj?* (R.D, 17 prill 2016)

Pjesëza *a* përdoret edhe në fjalitë pyetëse alternative veçuese. Në këto fjali ajo shërben si një element i mbishtuar sepse tipar kryesor i fjalive pyetëse alternative veçuese shërbejnë lidhëzat veçuese *apo* dhe *a*.

(238)

- a. ***A** dëgjova mirë **apo** më bëjnë veshët? – lebetiti zonja ime e shkret.* (Pashko Vasa, *Bardha e Temalit*, f. 95)
- b. ***A** je Haxhiu, apo shoh ëndërr?* (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 130)
- c. ***A** do qumësht **apo** dhallë?* (Faik Konica, *Katër përralla...*, f. 26)

Pjesëza pyetëse *a* mund të mos përdoret në fjali, por mund të bëhet lehtësisht pjesë e saj. Këtë fakt e dëshmojnë edhe shembujt e mëposhtëm, tek të cilët kemi shtuar në kllapa pjesëzën *a*.

(239)

- a. *(A) Keni dëgjuar për gjakmarrjen e tyre?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 28)
- b. *(A) Jeni në vete? – i thashë shoferit.* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 49)

Pjesëza pyetëse *a* është një element gramatikor i cili shërben si tipar kryesor dallues i fjalive pyetëse alternative. Ajo përdoret kryesisht në fjalitë pyetëse alternative polare, por mund të përdoret edhe në fjalitë pyetëse alternative veçuese.

5.1.2. Rendi i përbërësve në fjalitë pyetëse alternative polare

Ashtu si në fjalitë dëftore dhe në tipat e tjerë të fjalive, edhe në fjalitë pyetëse mund të paraqitet një rend i caktuar i fjalëve për të shënuar aspekte të ndryshme informuese të thënies.⁵⁶¹ Rendi i përbërësve është një nga tiparet kryesore të fjalive pyetëse alternative polare. Rendi i kryepërbërësve të fjalisë është ai i cili luan rol kryesor dhe që përcakton përgjithësisht edhe rendin e përbërësve të tjerë.

Në fjalitë pyetëse alternative polare përbërësi foljor në funksion të kallëzuesit zë pozicion nistor, ndërsa përbërësit e tjerë vendosen pas tij.

(240)

- a. *Po a e **di** ti se cili është xhelati?* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 32)
- b. *A e **njeh** ti Ymer Agën, moj vashë?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 51)
- c. *A **është** drejtori aty?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 384)
- d. *E **merrni vesh** katastrofën?* (Ismail Kadare, *Mëngjeset në kafe Rostand*, f. 61)

Kallëzuesi, kur shprehet me folje dy ose tre valente, zakonisht ndiqet drejtpërdrejt nga kundrina e drejtë dhe ajo e zhdrejtë.

(241)

- a. *A e sheh **at kasolle** n' breg t' detit?* (Proza popullore 4, f. 370)
- b. *A e keni dëgjuar **këtë**?* (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 106)
- c. *A ia ke folur **Kuma Maros**?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 291)

Vetëm kur kundrina mbart theksin e thënies, ajo del përpara kallëzuesit dhe veçohet.

(242)

- a. *Po **këto**, a i vë në kuadër ti?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrethimi*, f. 111)
- b. *Po **këtë këngë**, a e ke dëgjuar?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 134)

⁵⁶¹ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatica italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 96.

Edhe kundrinorët me parafjalë zënë përgjithësisht pozicion pas kallëzuesit.

(243)

- a. A vini **me mua** në Tiranë? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 101)
- b. Mendon ti **për mua**? (Ismail Kadare, *Mëngjeset në kafe Rostand*, f. 69)
- c. Do të qëllonte vallë **kundër atij**? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 610)

Kallëzuesi ndiqet edhe nga rrethanorët, të cilët zakonisht kanë rend të lirë.

(244)

- a. Është **aty** Ndoni? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 142)
- b. A vjen **çdo natë këtu**? (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 76)
- c. A shkojmë **te shpella**? (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 169)

Duke qenë se pyetja përqendrohet në vlerën kuptimore të foljes, fjalitë ose sifjalitë pyetëse alternative polare zakonisht dalin të ndërtuara vetëm me folje. Folja përgjithësisht është në vetën e parë ose të dytë njëjës ose shumës.

(245)

- a. E dëgjove? – I tha emta. (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 36)
- b. Je më mirë tani? – i tha plakui. (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 62)
- c. Mund ta gjej? – i qeshi nuri Anitës. (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 313)

Kryefjala në fjalitë pyetëse alternative polare zë pozicion fundor dhe shprehet përgjithësisht me përemër vetor të vetës së dytë njëjës ose shumës, por nuk mungojnë edhe rastet kur kryefjala shprehet me përemër të vetës së tretë, përemër të pacaktuar ose me emër.

(246)

- a. Të gjithë na gënjeu **ai**? (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 87)
- b. E dini **ju**? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 309)
- c. Do të vish edhe **ti** me ne? (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 105)
- d. A u ngritën **të gjitha**? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 293)
- e. A u kthye **lundra**? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 334)

Vetëm nëse mbart theks të thënies, kryefjala mund të dalë në pozicion parafoljor, dhe në këto raste zakonisht veçohet, në të shkruar me presje.

(247)

- a. Po **ai**, a më do mua? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 69)

b. **Shifrat fiktive**, a e dëmtojnë ekonominë? (*Integrimi*, 4 maj 2016)

c. *Po ti*, a do ta kishe bërë? (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 171)

Nuk mungojnë edhe rastet kur kryefjala vendoset në mes të kallëzuesit dhe gjymtyrëve të tjera që lidhen me kallëzuesin si kundrinorët e rrethanorët.

(248)

a. *E pe ti Pilo Shpiragun?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 516)

b. *A i shkruan ai internacionali Anitës?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 359)

Kryefjala vjen menjëherë pas kallëzuesit kur ajo paraprihet nga pjesëzat *edhe, dhe*.

(249)

a. *Do të pish dhe ti një kafe?* – *tha plaku*. (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 58)

b. *Do edhe ti të bisedosh për poezinë me mua?* (Vath Korreshi, *Haxhiu i Frakullës*, f. 27)

Rendi i përbërësve të fjalisë në gjuhën shqipe, duke qenë se shqipja është gjuhë flektive, është i lirë, ndaj përbërësit mund të zënë pozicione të ndryshme në fjali. Megjithatë, në fjalitë pyetëse alternative ka kushtëzime të cilat nëse shkelen, ndërtohen fjali jogrmatikore. Një ndër këta kushtëzime është fakti që kryefjala nuk del në fillim të fjalisë. Nëse fjalia ndërtohet me rendin kryefjalë + kallëzues, atëherë ajo është një fjali dëftore, edhe nëse në ligjërime realizohet si pyetje, siç dëshmon shembulli i mëposhtëm.

(250)

a. *Ai po kërkon shpërblimin?* – *i tha specialistit*. (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 109)

b. *Asnjeri nuk e ka parë?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 156)

Fjalitë në (250) të cilat janë ndërtuar me rendin kryefjalë + kallëzues, janë fjali dëftore, të cilat në ligjërime mund të shndërrohen në pyetje me anë të intonacionit.

5.2. Fjali pyetëse alternative veçuese

Fjalitë pyetëse alternative veçuese ndërtohen në bazë të alternativave të veçuara kryesisht me lidhëzën veçuese *apo*, më rrallë përdoret *a*. Mund të veçohen përbërësit në një fjali të thjeshtë, sifjalitë në një fjali të përbërë bashkërenditëse ose edhe sifjali

të varura homogjene në një fjali të përbërë komplekse. Nocionet që shënojnë përbërësit e lidhur me lidhje bashkërenditëse veçuese janë përgjithësisht të kundërta, të kundërvëna ose të ndryshme njëri prej tjetrit nga ndonjë pikëpamje.⁵⁶²

(251)

- a. *Do të martojmë vajzën javën që vjen, **apo** s'e di ti?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 126)
- b. *Njeri **apo** xhin je?* (Proza Popullore 2, f. 81)
- c. *Ore, jeni **a** s'jeni në këtë botë ju? - ndërhyri një i tretë.* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 10)

Në këtë punim ne ndjekim konceptin e Çelikut për fjalinë⁵⁶³, ndaj ne përfshijmë në një grup, pavarësisht nëse përbërësit që lidhen i përkasin kategorisë së përbërësve të thjeshtë, të zbërthyeshëm ose përbërës sifjali, të gjitha rastet kur kemi përbërës homogjenë të lidhur me lidhje veçuese dhe ndërtohet një fjali e thjeshtë, fjali e përbërë dhe sifjali e varur pyetëse veçuese.

Fjali të thjeshtë pyetëse alternative veçuese kemi kur në lidhje bashkërenditëse veçuese vihen dy përbërës të thjeshtë ose të zbërthyeshëm.

(252)

- a. *Bijë mbreti **apo** bijë bujari?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 386)
- b. *E, o byrazer, kaluar **apo** këmbë erdhe? – e pyeti Leksi.* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 522)

Fjali të përbërë pyetëse alternative veçuese kemi kur në lidhje bashkërenditëse veçuese vihen dy sifjali kryesore.

(253)

- a. *Do kupën me verë **apo** do shpatën që sjell vdekjen?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 209)
- b. *Do të qërohesh **apo** ke qejf të hash ndonjë flakërimë?* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 152)

Pyetëse alternative veçuese janë sifjalitë e varura të cilat mund të lidhen me njëra tjetrën në lidhje homogjene, ose kur sifjalia mbart në strukturën e saj sintaksore përbërës të thjeshtë ose të zbërthyeshëm në lidhje bashkërenditëse veçuese.

⁵⁶² ASHSH. (2002). Gramatika e gjuhës shqipe (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 303.

⁵⁶³ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 333.

(254)

- a. *Nuk e gjente dot nëse ishte një gjë e mirë **apo** e keqe ky ndryshim.*
(Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 41)
- b. *Nuk kuptoj **nëse ai më ngjan mua apo unë i ngjaj atij**, mendonte nganjëherë Lek Dukagjini, duke parë Enverin që rritej dhe sytë e kaltër i shndrisnin si një luani të vogël që mezi pret t'i japin leje të shkojë për gjah.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 396)

Në (254/a) kemi një sifjali të varur pyetëse alternative veçuese, sepse përbërësit e lidhur me lidhje veçuese janë dy përbërës mbiemërorë dhe janë pjesë e strukturës minimale të sifjalisë. Në shembullin (254/b) paraqitet një fjali e përbërë me dy sifjali të varura bashkërenditëse veçuese, të cilat shërbejnë si kundrinor për sifjalinë kryesore “*nuk kuptoj*” dhe lidhen me të me lidhëzën nënrenditëse ffilluese *nëse*. Lidhëza bashkërenditëse *apo* dhe natyra kuptimore e kallëzuesit në sifjalinë kryesore, shërbejnë si argument për të interpretuar sifjalitë homogjene si dy përbërës që realizojnë një pyetje të zhdrejtë. Pyetja e zhdrejtë realizohet nga dy sifjali të varura të lidhura me lidhje bashkërenditëse veçuese. Në pikëpamje strukturore dhe sasiore janë dy sifjali, ndërsa në pikëpamje kuptimore ato realizojnë një pyetje. Në të dy rastet, si në (254/a), edhe në (254/b) fjalitë e përbëra janë dëftore.

Siç duket, fjalitë pyetëse alternative veçuese shfaqin struktura të tipave të ndryshëm, por tipari kryesor që i bashkon është mjeti specifik i lidhjes bashkërenditëse në gjuhën shqipe, lidhëza bashkërenditëse veçuese *apo* ose lidhëza *a*.

5.2.1. Fjali pyetëse alternative veçuese me lidhëzën *apo*

Lidhëza *apo* në gjuhën shqipe përdoret përgjithësisht në fjalitë pyetëse alternative veçuese. Ajo shërben si mjet për të lidhur dy ose më shumë përbërës në lidhje homogjene me kuptim veçues.

(255)

- a. *Do vish **apo** do rrish këtu?* (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 110)
- b. *More as më thoni, sa bejlerë kemi ne mbi kokë, një **apo** dy?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 501)
- c. *Ti, Nikita **apo** Gori?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 132)

- d. *Tjetri se çante kokën ç'mendoja, ishte xhelat **apo** kasap, apostull **apo** ujk.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 63)

Përbërësit e lidhur me lidhëzën *apo* mund të jenë të strukturave sintaksore të ndryshme.

Përbërës të thjeshtë:

(256)

- a. *Bekoja apo Mara?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 25)
- b. *E shante si bujk, apo si çoban?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 101)
- c. *E do me çallmë apo me qeleshe, e pyeti Jani prapë.* (Ben Blushi, *Të jetosh në ishull*, f. 251)

Përbërës të zbërthyeshëm:

(257)

- a. *Ky është mendimi yt autentik apo i atyre mikeshave të tua?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtettrrethimi*, f. 139)
- b. *Bijë njeriu apo bijë zog?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 288)

Sifjali:

(258)

- a. *A ishte Bashkim Gazidede ideatori i këtij atentati apo kishte marrë urdhër nga dikush tjetër më lart?* (Dita, 19 prill 2016)
- b. *Më dëgjoni apo ju shurdhoi merak?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 303)
- c. *Gjëmon qielli apo bien në Krali?* (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare 4*, f. 179)
- d. *Nuk e di, kur ia prenë kokën Ali Pashait, **a ia mbyllën sytë, apo ia lanë hapur**, që të shikonte se si po hynte në Stamboll, me mjekër të kuqe.* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 162)

Përdorimin më të shumtë në fjalitë pyetëse, lidhëza veçuese *apo* e ka përgjithësisht në lidhjen e sifjalive, të cilat mund të kenë struktura sintaksore të ndryshme. Ato mund të jenë sifjali dëftore, sifjali pyetëse, sifjali dëshirore etj. Në të gjitha këto raste, pavarësisht natyrës sintaksore të sifjalisë, fjalia e përbërë e krijuar nga lidhja bashkërenditëse veçuese e tyre, kur ato janë sifjali kryesore, është fjali e përbërë pyetëse alternative veçuese. Në fjalitë e përbëra me sifjali homogjene të lidhura me

lidhëzën *apo* shprehen marrëdhënie veçuese me ngjyrim të përjashtimit tërësor.⁵⁶⁴

Lidhëza *apo* njihet si *lidhëz veçuese e pyetjes*.⁵⁶⁵

(259)

- a. *A do të bënte tani Boderë shpërthimin e fundit drejt qendrës* [sifjali pyetëse], *apo do të niste tërheqjen?* (Sabri Godo, *Skënderbeu*, f. 367)
- b. *Ky djeparak po i fliste si i madh* [sifjali dëftore], *apo i bënin veshët?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 158)

Sifjalitë e lidhura me lidhëzën veçuese *apo*, përveçse mund të jenë sifjali kryesore, mund të jenë edhe sifjali të varura, të cilat lidhen me një sifjali drejtuese kryesisht me lidhëzat *në* ose *nëse*.

(260)

- a. *Befas hëna doli nga retë dhe unë nuk e përcaktova dot **nëse** ca rënkime vinin që tutje **apo** ishin dihatje të Orianës pranë veshit tim.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 68)
- b. *Nuk kuptohej **nëse** e donte paqen, **apo** ishte kundër saj.* (Sabri Godo, *Skënderbeu*, f. 342)
- c. *Nuk isha në gjendje të thoja **në** ishte paradite **apo** pasdite.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 185)
- d. *Një bishë e egër, një i çmendur ose një i vdekur, nuk do të acarohesh më fort nga dritat e aeroportit “Orly”, sesa shkrimtari i realizmit socialist që shkelte për herë të parë në universin që s’dihej **nëse** ishte **apo** s’ishte i tij.* (Ismail Kadare, *Mëngjeset në kafe Rostand*, f. 8)

Sifjalitë e varura shfaqen në dy variante të ndryshme. Njëri variant është ai në të cilin kemi një sifjali të varur, e cila përbëhet nga dy përbërës të thjeshtë ose të zërthyeshëm që lidhen me lidhëzën *apo* (260/ c, d), ndërsa tjetri, kur kemi dy sifjali të varura homogjene të lidhura me lidhëzën veçuese *apo* (260/ a, b).

Fjalitë pyetëse alternative veçuese dalin përgjithësisht të paplota. Pra, del vetëm përbërësi homogjen si përfaqësues i strukturës së fjalisë, ndërsa elementët e tjerë nënkuptohen nga konteksti ose situata e ligjëritimit.

⁵⁶⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 475.

⁵⁶⁵ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 475.

(261)

- a. *Turke apo ekspres?* (Nasi Lera, *Duajë emrin tënd*, f. 59)
- b. *I pallatit apo i vatrës?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 115)

E paplotë mund të dalë edhe njëra nga sifjalitë homogjene të lidhura me lidhëzën *apo*.

(262)

- a. *Me zaje lumi do t'i blesh apo [Ø do t'i blesh] me zhukat që Mina Buzua t'i merr tetë lekë qerren?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 459)
- b. *Izeti [Ø është] i penduar, apo [Ø është penduar] drejtësia?* (Dita, 21 prill 2016).
- c. *Burrë je apo [Ø je] çilimi?* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 295)

Një çështje të diskutueshme, nëse kemi të bëjmë me lidhëz bashkërenditëse veçuese apo me një lidhëzor teksti, shfaqet në shembujt:

(263)

- a. **Apo** iu dhimbsej buka që do të më jepnit? (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 29)
- b. **Apo** ke merakun e djalit? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 465)
- c. **Apo** Arseni donte të provonte se sa ishte e gatshme Jona të bënte ç'ti thoshte ai? (Nasi Lera, *Duajë emrin tënd*, f. 182)
- d. **Apo** je akoma e zemëruar? (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrëthimi*, f. 91)

Ne mendojmë se në këto përdorime kemi të bëjmë me struktura sintaksore të paplota, në të cilat njëra nga alternativat veçuese, duke qenë pjesë e kontekstit paraprijës, nuk përmendet sërish. Pra, në fjalitë e mësipërme *apo* shërben si lidhëz dhe jo si lidhëzor i tekstit. Fjalitë e mësipërme janë rezultat i veprimit të elipsës.

5.2.2. Fjalitë pyetëse alternative veçuese me lidhëzën *a*

Në një fjali çfarëdo, lidhëza *a* është lidhëz pyetëse veçuese, nëse ajo mund të ndërkëmbehet me lidhëzën *apo*, si në (264). Nëse ajo nuk mund të ndërkëmbehet me lidhëzën *apo*, por me një lidhëz tjetër, si p.sh., lidhëza veçuese *ose*, atëherë fjalia nuk është pyetëse veçuese, por dëftore ose mund të jetë një tip tjetër fjalie pyetëse si në (265).

(264)

- a. Është **a** s'është në vete? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 359)
- b. Është **apo** s'është në vete?

(265)

- a. Mos të ka vdekur ndonjë motër **a** vëlla? (Mitrush Kuteli, *Vepra letrare* 4, f. 30)
- b. Mos të ka vdekur ndonjë motër **ose** vëlla?

Përbërësit e lidhur me lidhëzën *a* janë përgjithësisht të thjeshtë.

(266)

- a. E, o bir, djalë **a** çupë? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 524)
- b. Çift **a** tek? (FESH)
- c. A don qull **a** prefull? (*Proza popullore* 2, f. 330)
- d. Ça je, insan **a** shejtan? (*Proza popullore* 3, f. 241)

Përgjithësisht përbërësit e lidhur me lidhëzën *a* shënojnë dy pole të kundërta. Në këtë lidhje përbërësit homogjenë shprehin raporte veçuese të mirëfillta, pasi nocionet e shprehura përjashtojnë njëri-tjetrin.⁵⁶⁶ Dalin zakonisht dy kallëzues, njëri pohor e tjetri mohor, të shprehur me të njëjtën folje.

(267)

- a. Je **a** s'je në vete ti?! Je **a** s'je në këtë mbret? (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 34)
- b. Kishte **a** s'kishte një kohë të përshtatshme për Fred Rreshpjen? Përtej tij, pyetja do të përfshinte gjithë njerëzit e artit. (Ismail Kadare, *Mëngjeset në kafe Rostand*, f. 110)
- c. Bën **a** s'bën? (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 94)
- d. Po kush është ai që pyet në dëgjojnë **a** s'dëgjojnë lalët e qenit? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 531)
- e. More, paratë e mija s'ia lë, unë, se kam marrë dorë për to... po nuk di do **a** s'do zotërota ta hedh në burg? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 476)

Në literaturën e vjelë nuk kemi gjetur raste të përdorimit të lidhëzës veçuese *a*, në lidhjen e sifjalive në periudhë.

⁵⁶⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 303.

5.2.2. Fjalitë pyetëse alternative veçuese me *apo jo*

Një tip i fjalive pyetëse alternative veçuese ndërtohet me togun *apo jo*. Ky tip i fjalive pyetëse në literaturë teorike njihen si *tag questions*⁵⁶⁷. Kondi termin *tag question*, duke u nisur nga qëndrimi i GA, e ka përkthyer *fjali pyetëse të pagjymtyrëzueshme (tag)*.⁵⁶⁸ Ne, duke ndjekur emërtimin e propozuar nga Çeliku për njësitë që përbëjnë fjalinë e përbërë, do të përdorim termin sifjali. Në këto tipa fjalish, sifjalia e dytë shprehet me një pjesëz, siç është *jo*. Pra, kemi një sifjali të pyetëse alternative veçuese pa përbërës sintaksorë⁵⁶⁹.

Togu *apo jo* i shtohet një strukturë tjetër fjali dhe e kthen atë në një pyetje veçuese.

(268)

- a. *Me pyetje njeriu mëson më shumë, **apo jo**?* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 94)
- b. *E s'mbaja mend cilin kisha dashur të vrisja, as në e kisha vrarë **apo jo**.* (Fatos Kongoli, *Ëndrra e Damokleut*, f. 184)
- c. *Po keni shpirt ju, **apo jo**?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 308)
- d. *U martua **apo jo**?* (*Proza popullore* 6, f. 227)

Pra, shtimi i një sifjalie të shprehur me pjesëzën mohuese *jo* ndërton një fjali pyetëse alternative veçuese. Një fjali pyetëse i shtohet si një suplement një fjali tjetër duke i ndryshuar forcën e shprehjes. Një *tag* është një fjali pyetëse e shkurtër e cila në anglishte mund të jetë negative ose pozitive.⁵⁷⁰ Në gjuhën shqipe si “*tag*” përdoret togu *apo jo*, pra, ka vetëm formë negative, pavarësisht faktit nëse fjalia paraprijëse është e formës pohore apo e formës mohore.

Pyetjet alternative veçuese me togun lidhëz *apo* + pjesëz mohuese *jo*, përdoren përgjithësisht për të kërkuar vërtetimin nga bashkëfolësi të brendisë së kuptimit të njësisë që paraprin.

(269)

- a. *Apo jo, baba?* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 133)

⁵⁶⁷ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 891.

⁵⁶⁸ Kondi, E. (2013). *Fjalitë pyetëse në gjuhën angleze dhe shqipe*. Tiranë: Disertacion, f. 68.

⁵⁶⁹ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 325.

⁵⁷⁰ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 892.

- b. *Apo jo, Zyrakë?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 104)
- c. *Apo jo, Ugo?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 283)

Fjalitë pyetëse veçuese “*apo jo*” përdoren në mënyrë që folësi të vërtetojë atë që ai shpreh në pjesën e parë.⁵⁷¹ Pjesëza mohuese *jo* në këtë strukturë shërben si zëvendësuese me kuptim mohor të të gjithë strukturës që paraprin togun *apo jo*. Përmbajtja kuptimore e fjalisë së përfaqësuar nga pjesëza *jo*, kuptohet nga fjalia e pranishme në kontekstin gjuhësor që ndodhet menjëherë para, e cila përbën parareferuesin. Pra, pjesëza *jo* nuk mund të përdoret pa pasur një parareferent në kontekst, nga i cili ajo merr kuptimin. Pjesëza *jo* është edhe elementi që vë në kontrast dy alternativat që lidhen me lidhëzën veçuese *apo*. Janë këta dy elementë ata që bëjnë që të kemi fjali pyetëse alternative veçuese, e cila mund të jetë e përbërë kur parareferuesi është një sifjali, ose e thjeshtë kur parareferuesi është një përbërës i thjeshtë ose i zbërthyeshem.

Në fjalitë e thjeshta pyetëse alternative veçuese, togu *apo jo*, bëhet pjesë e një lidhjeje homogjene brenda strukturës së fjalisë. Në këto struktura pjesëza *jo*, nuk shërben si zëvendësuese e një sifjalie të tërë, por ajo zëvendëson një nga përbërësit e lidhur në lidhjen bashkërenditëse veçuese.

(270)

- a. *Ishte radha ime tani të pyesja nëse **isha botuar apo jo në Paris?***
(Ismail Kadare, *Mëngjeset në kafe Rostand*, f. 9)
- b. *Sidoqoftë, koha do të tregojë nëse **Shqipëria do të pushtohet apo jo nga dashuria.*** (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 211)
- c. ***Ka ardhur apo jo** ora e larjes?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrethimi*, f. 143)

Siç shihet edhe nga shembujt e mësipërm togu *apo jo* bashkohet me foljen ose kallëzuesin e fjalisë, duke krijuar kështu një pyetje alternative veçuese, ku pyetet për të përzgjedhur midis realizimit ose mosrealizimit të veprimit. Folja dhe pjesëza *jo* formojnë një përbërës foljor homogjen. Në fjalitë dykryepërbërëse kemi kallëzues homogjenë, sepse plotësohen kushtet sintaksore, kryefjalë të njëjtë e gjymtyrë të dyta të njëjta.

Togu *apo jo* përgjithësisht i shtohet një sifjalie dëftore ose një sifjalie pyetëse duke ndërtuar një fjalë të përbërë pyetëse alternative veçuese.

⁵⁷¹ Hintikka, J. (1982). Tag Questions and Grammatical Acceptability. *Nordic Journal of Linguistics* (5), f. 130.

(271)

- a. *Po ik e shikoje a është gjallë apo jo?* (sifjalia paraprijëse - pyetëse)
(*Proza popullore* 6, f. 270)
- b. *Ti je nga Lushnja, apo jo?* (Sifjalia paraprijëse – dëftore) (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 59)

Sipas Kimps, në gjuhën angleze përdorim më të gjerë kanë strukturat dëftore, ndërsa strukturat pyetëse dhe ato urdhërore janë më pak të përdorura.⁵⁷²

Sipas Baker, fjalitë pyetëse veçuese *apo jo* janë më shumë karakteristike e ligjërit të folur sesa e ligjërit të shkruar.⁵⁷³

⁵⁷² Kimps, D. (2007). Declarative constant polarity tag questions: A data-driven analysis of their form, meaning and attitudinal uses. *Journal of Pragmatics* (39), f. 272.

⁵⁷³ Baker, D. (2015). *Tag questions*. *ELT Journal*, f. 2.

KREU VI

MBI DISA PËRDORIME TË FJALIVE PYETËSE

6.1. Klasifikimi pragmatik i pyetjeve

Duke i qëndruar dallimit konceptual e terminologjik të propozuar në çështjen e parë të kreut të tretë, në këtë krye do të shohim pyetjen në aspektin pragmatik.

Së pari, duhet të sqarojmë se në GA koncepti i pyetjes i vishet fjalisë pyetëse duke mos ruajtur dallimet që ndajnë sistemin e gjuhës nga përdorimi konkret i këtij sistemi në situata të caktuara ligjërimore. Ndaj, në bazë të funksioneve kryesore, që realizohen me pyetjen si njësi semantike, pra, aktet ligjërimore, në këtë vepër grupohen fjalitë pyetëse dhe kështu kemi emërtime të tilla, si *fjali nxitëse-pyetëse*, *fjalitë e pyetjes retorike*, *fjali pyetëse informuese*, *fjali pyetëse vërtetuese*, *fjali pyetëse reaguese*, *fjali pyetëse deliberative*, *fjali pyetëse-thirrmore* etj., të cilat bëhen duke i veshur konceptit abstrakt të fjalisë vlerën pragmatike që merr në situata të caktuara ligjërimore një pyetje, e cila mund të realizohet me mjete të ndryshme gjuhësore.

Shembulli i dhënë në këtë tekst për fjalitë pyetëse vërtetuese mund të shërbejë si argument për çka thamë më sipër.

(272) *Të paska zënë vapa që në mëngjes? - e pyeti Murati.*

Fjalë (272), e cila realizon në pikëpamje semantike një pyetje që në situatën konkrete ligjërimore është një pyetje vërtetuese, pra, folësi (Murati) e bën këtë pyetje për të vërtetuar atë çka ai percepton dhe për të marrë konfirmim nga bashkëfolësi, në pikëpamje strukturore është një fjalë dëftore, sepse nuk e pranon morfemën pyetëse *a*, që është tipar kryesor për dallimin e fjalëve pyetëse alternative polare në shqipe, në pozicion nistor. “**A të paska zënë vapa që në mëngjes?*” është fjalë jogramatikore në shqipe.

Për këtë arsye nuk do të përdorim termin *fjali pyetëse*, por termin *pyetje*. Termi *pyetje* shënon thëniet konkrete të realizuara në një situatë të caktuar ligjërimore, të cilat mund të përdoren për t'u informuar, për të vërtetuar diçka, për të reaguar, për të marrë një vendim, për të shprehur një ndjenjë të caktuar, për të thënë diçka në mënyrë më bindëse etj. Kështu kemi *pyetje retorike*, *pyetje informuese*, *pyetje vërtetuese*, *pyetje shqyrtimore*, *pyetje reaguese*, *pyetje thirrmore* etj.

Në këtë çështje nuk do të ndalemi gjatë të gjitha funksionet pragmatike, aktet e drejtpërdrejta e të tërthorta ligjërimore, e as në klasifikimet e ndryshme pragmatike të pyetjeve për arsye objektive dhe për arsye se konceptimi, fusha e studimit dhe vetë tema është e tillë që fokusohet në analizat sintaksore të fjalive pyetëse, por, do të përshkruajmë dhe saktësojmë ato klasifikime të bëra në GA në bazë të përdorimit të fjalive pyetëse në ligjërime. Vetmen *pyetjen retorike* do ta përshkruajmë në tërësi.

6.1.1. Pyetje informuese

Një nga funksionet kryesore të pyetjeve është marrja në pyetje ose të pyeturit. Në GA, thuhet se “kur folësi pyet për diçka që nuk di, kemi *fjali pyetëse informuese*”⁵⁷⁴. Pra, nëse pyetja e realizuar nga folësi në një kontekst të caktuar kërkon nga bashkëfolësi informacion të cilin ai nuk e zotëron, por që mendohet se zotërohet nga bashkëfolësi, pyetja quhet *informuese*.

(273)

- a. *Lek Dukagjini iu afrua djalit dhe e pyeti: Si e ke emrin? - Adem, tha djali.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 36)
- b. *Ç'ishin këta? – pyeti Guri.* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 62)
- c. *Pa më thuaj, ç'ke bërë gjatë kësaj kohe? - pyeti poeti.* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrrethimi*, f. 124)
- d. *Po ti ç'bën këtu? - e pyeti Stavri.* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 171)

Fjalitë pyetëse në (273), në kontekstin në të cilin përdoren, realizojnë pyetje informuese. Folësi ia drejton pyetjen bashkëfolësit dhe kërkon prej tij një përgjigje.

⁵⁷⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 143.

Tipi pragmatik kryesor i pyetjeve janë *pyetjet informuese*. Me anë të tyre realizohet akti ligjërimor i të pyeturit⁵⁷⁵, ndaj edhe këto pyetje në literaturën teorike hasen shpesh me termin *pyetje të zakonshme*.

6.1.2. Pyetje vërtetuese

Pyetjet nuk realizojnë vetëm aktin e të pyeturit, pra, nuk shërbejnë vetëm për të kërkuar informacion. Folësi mund të pyesë bashkëbiseduesin a bashkëbiseduesit edhe për vërtetësinë a jo të një elementi të thënies, - objekt, tipar, bartës tipari, rrethanë, - që ai s'e di në mënyrë të sigurt a për të cilën kërkon të ketë edhe pohimin a mohimin e të tjerëve.⁵⁷⁶ Në këtë rast ai nuk kërkon informacion, por vërtetimin e bashkëfolësit, ndaj pyetjet quhen **vërtetuese**.

(274)

- a. *Të paska zënë vapa që në mëngjes? - e pyeti Murati.*
- b. *E shikon në ç'gjendje të vështirë e vë veten njeriu, kur u beson gënjeshtrove?*

Fjalitë në (274) realizojnë një thënie me anë të së cilës folësi kërkon nga bashkëfolësi vërtetimin e brendisë së thënies, ndaj janë *pyetje vërtetuese*.

Pyetjet vërtetuese realizohen kryesisht në formën e një fjalie dëftore. Fjalitë dëftore shënojnë një pohim. Duke e kthyer këtë strukturë në pyetje, folësi pyet për vërtetësinë e pohimit bashkëfolësin.

(275)

- a. *Doktori ka mjekuar shpesh në shtëpi partizanë të plagosur? – pyeti Memua. (Dritëro Agolli, Komisari Memo, f. 90)*
- b. *Domethënë ti ngul këmbë që emri nuk është gjë? (Nasi Lera, Dua je emrin tënd, f. 221)*

Fjalitë në (275) kanë strukturë sintaksore dëftore. Në kontekstin e dhënë ato përdoren si pyetje vërtetuese, folësi kërkon vërtetimin e bashkëfolësit për brendinë e pohimit që realizohet.

⁵⁷⁵ Chernilovskaya, A. (2010). Wh-exclamatives and other non-interrogative questions. *26th Annual meeting of The Israel Association for Theoretical Linguistics*. Israel: Ramat Gan, f. 1.

⁵⁷⁶ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 143.

6.1.3. Pyetje shqyrtimore

Në GA dallohen *fjalitë pyetëse deliberative*, të cilat janë pyetje monologjike, që folësi ia drejton vetes për të marrë një vendim. Kur folësi luhetet ndërmjet dy a më shumë qëndrimesh, pohimesh a mohimesh, dhe vë në pyetje ç'duhet të bëjë, si të veprojë, fjalë quhet *pyetëse deliberative*.⁵⁷⁷ Këtë lloj të pyetjeve Çeliku e emërtonte *pyetje shqyrtimore*⁵⁷⁸. Ne do të përdorim termin e propozuar nga Çeliku.

(276)

- a. *Nga të shkoja? Të nisesha edhe unë nga kishin vajtur të tjerët apo të dilja te fusha e shkollës që ishte aty pranë?*
- b. *Ç'të bëj unë i varfri? Ti shkull apo të mos i shkull? Kjo është çështja.*

Pyetjet shqyrtimore janë pyetje të cilat funksionin kryesor e kanë shqyrtimin e një çështjeje dhe marrjen e një vendimi, i cili përgjithësisht lidhet me folësin, ndaj përdorimin e tyre kryesor e kanë në ligjërimin monologjik (të brendshëm). Përgjithësisht këto thënie janë njëkryegjymtyrëshe dhe foljen e kanë në vetën e parë njëjës.

(277)

- a. *Mos jam në ëndërr?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 50)
- b. *Mos jam shpejtuar në thirrjen e kësaj mbledhjeje?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 375)
- c. *Pse jam kështu e lehtë si era?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 71)
- d. *Tërë atë natë nëna s'vuri gjumë në sy: "Ç'të bëj e nga t'ia mbaj që ta shpëtoj këtë copë çupë?"* (Mitrush Kuteli, *Vepra 4*, f. 289)

Fjalitë në (277) në kontekstin e përdorur shërbejnë si *pyetje shqyrtimore*. Folësi kërkon të marrë një vendim. Është konteksti ai që përcakton të qenit e tyre shqyrtimore. Nëse (277/b) do t'i drejtohej bashkëfolësit atëherë nuk do të kishim më pyetje shqyrtimore, por një pyetje vërtetuese, pra, do të përdorej për të kërkuar vërtetimin e brendisë së thënies.

⁵⁷⁷ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, 145.

⁵⁷⁸ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 282.

6.1.4. Pyetje reaguese

Pyetja mund të lindë edhe si një reagim i folësit ndaj asaj se çfarë ka thënë më parë bashkëfolësi. Siç thuhet edhe në GA, “*mjaft herë fjalia pyetëse mund të shprehë reagimin e folësit ndaj një thënieje të bashkëbiseduesit ose të një elementi të saj. Në të tilla raste ajo mund të marrë forma e vlera të ndryshme, të ngarkohet me efektivitet, në një masë ku më të madhe, ku më të vogël, të dalë si fjali pyetëse, ose si fjali pyetëse-thirrmore*”⁵⁷⁹. Pyetjet reaguese janë thënie të cilat realizohen në kontekste të caktuara, sepse ato lidhen me një thënie të mëparshme, për të cilën folësi shpreh reagimin e tij, në formë pyetjeje.

Në literaturë teorike pyetjet reaguese njihen me termin *pyetje eko* (echo question). Një pyetje eko realizohet duke përsëritur në formën e pyetjes një thënie të mëparshme ose një pjesë të saj.⁵⁸⁰ Pyetjet *eko* qartësojnë formën ose përmbajtjen e thënies së mëparshme.⁵⁸¹ Thënia e mëparshme quhet stimul.⁵⁸² Pyetjet reaguese (eko), sipas Huddleston dhe Pullum, mund të jenë të tre tipave: polare, variabël dhe alternative.⁵⁸³

STIMULI

- i. A: *She's leaving on Saturday.*
(Ajo do të largohet të shtunën.)
- ii. A: *He gave it to Anne.*
(Ai ia dha atë Anesë.)
- iii. A: *He's proposing to resign.*
(Ai po propozon të japë dorëheqjen.)

PYETJA REAGUESE (EKO)

- i. B: *She's leaving on Saturday?* [polar]
(Ajo do të largohet të shtunën?)

⁵⁷⁹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 145.

⁵⁸⁰ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatica italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 117.

⁵⁸¹ Chernilovskaya, A. (2010). Wh-exclamatives and other non-interrogative questions. *26th Annual meeting of The Israel Association for Theoretical Linguistics*. Israel: Ramat Gan, f. 1.

⁵⁸² Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 886.

⁵⁸³ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 886.

ii. B: *He gave it to Anne or Anna?*

(*Ai ia dha atë Anesë apo Anës?*) [alternative]

iii. B: *He's proposing to what?* [variable]

(*Ai po propozon çfarë?*)

Pyetjet reaguese (eko) variabël shënohen gramatikisht nga një fjalë pyetëse.⁵⁸⁴

Fjalë pyetëse që përdoret për të zëvendësuar elementin e thënë në stimul qëndron në pozicion argumentor, nuk zhvendoset në fillim të fjalisë.⁵⁸⁵

(278)

a. A: *Beni lexoi një roman.*

b. B: *Beni lexoi çfarë?*

Ndryshe nga pyetjet reaguese (eko) variabël, reagueset (eko) polare, në shumicën e tyre nuk shënohen nga një konstrukt gramatikor special; reagimi (eko) shënohet nga intonacioni pyetës.⁵⁸⁶

(279)

a. A: *Agimi erdhi me vonesë.*

b. B: *Agimi erdhi me vonesë?*

Siç shprehen edhe Parker dhe Pickeral, një pyetje reaguese (eko) formohet duke marrë strukturën leksikore, intonacionore dhe sintaksore të stimullit dhe duke ngritur një hap më lart të dyja shkallën leksikore ose shkallën intonacionore.⁵⁸⁷ Pra për të formuar një pyetje reaguese ose mund të përdorim vetëm intonacionin pyetës, si në (279), ose mund të përdorim fjalët pyetëse, si në (278).

Thëniet e rimarra në formë pyetjeje mund t'i përkasin tipave të ndryshëm sintaksor.⁵⁸⁸ Mund të jenë, dëftore, pyetëse, dëshirore, urdhërore e thirrmore. Pyetjet reaguese (eko) në pikëpamje sintaksore kanë më shumë të përbashkëta me thënien e mëparshme, sesa me fjalitë pyetëse. Ato nuk kanë tipare sintaksore të fjalive pyetëse, të tilla si rendi i përmbysur i fjalëve ose zhvendosja në fillim e fjalës pyetëse (wh-

⁵⁸⁴ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 888

⁵⁸⁵ Koleci, F., & Turano, G. (2011). Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar, f. 92.

⁵⁸⁶ Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, f. 889

⁵⁸⁷ Parker, F., & Pickeral, J. (1985). Echo Questions in English. *American Speech*, 60 (4), f. 343.

⁵⁸⁸ Noh, E.-J. (1998). Echo Questions: Metarepresentation and Pragmatic Enrichment. *Linguistics and Philosophy* (21), f. 604.

movement). Vetëm për shkak të intonacionit të tyre pyetës dhe pranisë së fjalëve pyetëse i quajmë ato pyetje reaguese (eko).⁵⁸⁹

(280)

- a. A: *Pse nuk erdhe?* (Stimul – fjali pyetëse)
- b. B: ***Pse nuk erdha?***

(281)

- a. A: *U bëfsh 100 vjeç!* (Stimuli – fjali dëshirore)
- b. B: ***U bëfsh 100 vjeç?!***

(282)

- a. A: *Shko në shtëpi.* (Stimuli – fjali urdhërore)
- b. B: ***Shko në shtëpi?***

(283)

- a. A: *Sa qenke shëndoshur!* (Stimuli – fjali thirrmore)
- b. B: ***Sa qenkam shëndoshur?!***

(284)

- a. A: *Ata kishin pritur dy orë.* (Stimuli – fjali dëftore)
- b. B: ***Ata kishin pritur dy orë?***

Nisur edhe nga shembulli (284), duhet të sqarojmë se ekzistojnë edhe një lloj tjetër i pyetjeve, pyetjet dëftore, të cilat janë fjali dëftore të kthyera në pyetje me anë të intonacionit. Pyetjet dëftore nuk janë të njëjta me pyetjet reaguese, sepse nuk kanë një thënie paraprijëse që të shërbejë si stimul.

Një pyetje reaguese mund të rimarrë të gjithë thënien e mëparshme në formë pyetjeje, ose, siç vihet re edhe në GA, *rimerrret shpesh në formë pyetjeje një gjymtyrë a një fjalë e pyetjes së bërë*.⁵⁹⁰

(285)

- a. *Mendoj se është rasti më i mirë që ta hedhim në gjyq, - i propozoi ajo të vëllait. -Në gjyq?! Je në vete ti apo jo?*
- b. *Mos keni bukë? – Bukë?*

Në pikëpamje bashkëbisedimore pyetjet reaguese mund të kryejnë funksione të ndryshme, si: a. mund të shprehin habi ose pabesueshmëri; b. të korrigjojnë, të rimarrin ose të vazhdojnë atë që sapo është thënë; c. mund të kërkojnë që të thuhet sërish ajo që është thënë më parë sepse ka probleme me dëgjimin, që mund të vijnë si

⁵⁸⁹ Noh, E.-J. (1995). A pragmatic approach to echo questions. (J. Harris, Re.) UCLWPL, 7, f. 108.

⁵⁹⁰ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 145.

pasojë e zhurmave, ose si pasojë e aftësisë dëgjimore të bashkëfolësit; ç. mund të kërkojnë qartësim, në rastet kur bashkëfolësi nuk është në gjendje të identifikojë referentin; d. mund të shërbejnë si një inkurajim i thjeshtë për të vazhduar etj.

6.1.5. Pyetje thirrmore

Një tjetër tip i pyetjeve që shfaqet në përdorim, janë pyetjet thirrmore.

Në GA emërtohen si fjali pyetëse-thirrmore, të cilat trajtohen si një tip i ndërmjetëm i fjalive pyetëse. “Fjalitë pyetëse janë herë-herë të markuara me efektivitet. Kur elementet afektive janë të ndjeshme dhe kjo shfaqet në intonacionin, fjalitë janë pyetëse-thirrmore. S’ka një kufi të prerë midis tyre dhe fjalive pyetëse, po shtrihet një radhë e tërë rastesh të shkallëzuara të ndërmjetme.”⁵⁹¹ Pra, në këtë gramatikë të dallohet fjalia pyetëse nga fjalia pyetëse-thirrmore, jo si raste të realizimit të një fjalie, por si dy nëntipa të fjalive pyetëse.

Fabian Bijer dallon ty lloje të thënieve ekspresive/emocionale: *exclamatives* (thirrmore) dhe *emotives* (emocionale).⁵⁹² Nëse në një thënie ekspresiv/emocionale pohimi (propozicioni) tregon një tipar semantik në shkallë të lartë ose ekstreme dhe një devijim nga norma, pa deklaruar në mënyrë eksplicite këtë devijim, kjo thënie ekspresive/emocionale është eksklamative. Nëse një thënie ekspresiv/emocionale nuk tregon një tipar semantik në një shkallë të lartë, apo një devijim nga norma, atëherë ajo nuk është eksklamative, por emotive. Ky dallim do të vlente për të ruajtur kufijtë ndarës midis pragmatikës dhe semantikës.

Duke qenë se në këtë çështje trajtojmë pyetjet në këndvështrimin pragmatik ne do të përdorim termin *pyetje thirrmore*. Pyetjet thirrmore janë thënie në të cilat folësi/thënësi aktit të të pyeturit i shton edhe ndjenja të caktuara të tij si gëzim, hidhërim, urrejtje, habi etj.

(286)

- a. *Qysh, qysh the ti, syrtky?! (Jakov Xoxe, Lumi i vdekur, f. 546)*
- b. *Si?! - e pyeti menjëherë Arseni dhe nuk ia ndau sytë. (Nasi Lera, Dua je emrin tënd, f. 121)*

⁵⁹¹ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 146.

⁵⁹² Beijer, F. (2002). The Syntax and Pragmatics of Exclamations and other Expressive/Emotional Utterances. *The department of English in Lund: working papers in linguistics*, f. 17.

c. *Uf, ti qeke, moj e bija e Llazarit?! (Fatmir Gjata, Këneta, f. 285)*

d. *Edhe në qiell paska hajdutë?! (Jakov Xoxe, Juga e bardhë, f. 109)*

Në shembujt e mësipërm, përveç pyetjes, me anë të intonacionit të veçantë folësi shpreh edhe një emocion të caktuar, pra, thënia realizohet si pyetje thirrmore.

Pyetje thirrmore kemi edhe kur një fjali thirrmore përdoret si pyetje në ligjërime.

(287) ***Qenka vjedhur banka?*** – *u habit ai.* (Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 17)

Fjalitë (287) për nga tiparet gramatikore është një fjali thirrmore. Këtë na e tregon folja e saj në mënyrën habitore *qenka vjedhur* dhe pamundësia e fjalitë për të marrë pjesëzën pyetëse *a* në fillim të fjalitë. Në kontekstin konkret ajo përdoret si pyetje, pra, kemi një pyetje të realizuar me një fjali thirrmore.

Nëse krahasojmë fjalitë (287) me fjalitë (288) vihet re qartë se në rastin e parë kemi të bëjmë me një pyetje thirrmore të realizuar nga një fjali thirrmore, ndërsa në rastin e dytë kemi të bëjmë me një pyetje thirrmore të realizuar me një fjali pyetëse.

(288) ***Pse duhet me i shitë?*** – *pyeti i habitur Xoxi.* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 528)

Pra, mund të themi se pyetja është thirrmore kur mbart edhe vlerësimin emocional të thënësit në domethënien e saj.

Thirrmore mund të jenë të gjithë tipat e fjalive, fjalitë dëftore, fjalitë pyetëse, fjalitë urdhërore etj. Të qenit thirrmore për një thënie të caktuar është e lidhur me qëndrimin emocional të folësit ndaj përmbajtjes së thënies.

(289)

a. ***Po digjet fshati!*** – *tha Mato Gruda.*

b. ***E pse është turp?! – thirri ai me inat.*** (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 38)

Në (289/a) kemi një dëftore thirrmore, pra, një fjali dëftore e cila në kontekstin konkret të përdorimit merr intonacion thirrmore dhe realizohet, siç thuhet edhe në GA, si një fjali dëftore-thirrmore⁵⁹³. Ndërsa në (289/b) kemi një pyetje thirrmore, pra, një fjali pyetëse e cila merr edhe intonacion thirrmore dhe thëniezohet si pyetje thirrmore.

⁵⁹³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 126.

6.1.6. Pyetje retorike

Në gjuhësinë shqiptare pyetja retorike është trajtuar fare shkurt. Në “Gramatika e gjuhës shqipe” (GA) pyetja retorike trajtohet si fjali dëftore-thirrmore.⁵⁹⁴ Të njëjtin qëndrim mban edhe Thoma Dhima.⁵⁹⁵

(290)

- a. *E kush pyet për mua!* (= s’pyet njëri për mua.)
- b. *Ç’ nuk kishte aty!* (= kishte nga të gjitha aty.)
- c. *E ku mund ta mbajë* (= s’mund ta mbajë) *ajo një valixhe! – tha ai.*
- d. *Nga nuk ka qenë!* (= ka qenë gjithkund).

Çeliku e njeh pyetjen retorike si një lloj të veçantë të fjalive pyetëse. Sipas tij, *fjalitë pyetëse retorike përmbajnë jo pyetje, por pohim në formën e pyetjes. ... Fjalitë pyetëse retorike nuk kërkojnë përgjigje, por shquhen për forcën e tyre shprehëse.*”⁵⁹⁶

(291)

- a. *E kush nuk e di këtë?*
- b. *Përse nuk e mbarova këtë punë një herë e mirë që atëherë?*

Xhevat Lloshi e sheh pyetjen retorike si një figurë të ligjërit.⁵⁹⁷ Sipas tij, në rastin e pyetjes retorike kemi marrëdhënie sinonimie, zëvendësohet një lloj me një tjetër, duke ruajtur semantikën e përgjithshme. Pra, kemi përdorimin e një fjalisë pyetëse me vlerën e një fjalisë dëftore.

Në gjuhën italiane pyetja retorike shihet si një lloj i pyetjeve. *Pyetjet retorike janë pyetje për të cilat për arsye të ndryshme nuk parashikohet që ai që i dëgjon të japë një përgjigje. Ato ndryshojnë nga aktet e tjera në faktin se ato përdoren me atë forcë shprehëse për të mos marrë një përgjigje. Përgjigjja ose është e nënkuptuar në pyetje ose ai që e bën pyetjen nuk dëshiron që të tjerët t’ia thonë.*⁵⁹⁸ Në këtë gramatikë paraqiten edhe rastet e përdorimeve të pyetjeve retorike në kontekste të ndryshme.

⁵⁹⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 127.

⁵⁹⁵ Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastër: Argjiro, f. 56.

⁵⁹⁶ Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 283.

⁵⁹⁷ Lloshi, Xh. (2005). *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*. Tiranë: Albas, f. 96-97.

⁵⁹⁸ Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A., *Grande grammatica italiana di consultazione*, vëll. III, il Mulino, Bologna, 2001, f. 113.

Në *A comprehensive grammar of the English language* thuhet se pyetja retorike është pyetëse në strukturë, por ka forcën e një pohimi të fortë. Zakonisht nuk pret një përgjigje.⁵⁹⁹

Në letërsi pyetja retorike shihet si një figurë e intonacionit. Sterjo Spasse thotë: “Një rëndësi të tillë si esklamacioni ka edhe pyetja (interogacioni). Pyetja përdoret në veprat artistike edhe në ligjëratat oratorike, jo me qëllim që të pritët një përgjigje, por edhe për t’i dhënë frazës intonacion të ngritur dhe për të shprehur në mënyrë më të qartë edhe më të fuqishme mendimin tonë. Këto pyetje quhen pyetje retorike.”⁶⁰⁰

Në retorikë, tipi klasik i pyetjeve retorike përbëhet nga një sekuencë pyetje dhe përgjigje e drejtpërdrejtë të shqiptuara nga i njëjti folës brenda një teksti monologjik. Oratori shqipton një pyetje (në formën e një fjalisë pyetëse) jo në mënyrë që të marrë përgjigje, por për ta dhënë atë vetë.⁶⁰¹

Secili këndvështrim, qoftë ai letrar, qoftë ai gramatikor, qoftë ai retorik, është nisur nga premisa të ndryshme dhe ka theksuar anë të ndryshme të pyetjes retorike. Ne do të përpiqemi të paraqesim në këtë punim në këndvështrimin pragmatik e atë gramatikor, dallimin ndërmjet pyetjes retorike dhe pyetjes informuese (të zakonshme), pyetjes retorike dhe fjalisë thirrmore, si edhe tiparet kryesore të shprehjes së pyetjes retorike në gjuhën shqipe.

6.1.6.1. Çfarë është pyetja retorike?

Pyetja retorike është një thënie e cila realizohet në formën e një fjalisë pyetëse, por ka forcë shprehëse të një pohimi, mohimi, nxitjeje etj. Këtu me termin *fjalë pyetëse* do të kuptojmë një njësi abstrakte strukturore-gramatikore e cila shfaq tipare të ndryshme nga fjalë dëftore, urdhërore, dëshirore etj. Termi *pyetje* do t’i referohet njësisë semantike të realizuar nga një fjalë pyetëse. Termi *retorikë*⁶⁰² i referohet artit të përdorimit të gjuhës/ligjëritimit në mënyrë të efektshme dhe me qëllim bindës.

⁵⁹⁹ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the English language*. New York: Longman, f. 825.

⁶⁰⁰ Spase, S. (1964). *Elementet e para të teorisë së letërsisë*. Tiranë, f. 39.

⁶⁰¹ Schmidt-Radefeldt, J. (1977). On so called "rhetorical questions". *Journal of Pragmatics*, 1, f. 379.

⁶⁰² Sipas Cambridge Advanced Learner’s Dictionary (Third edition), **rhetoric** /ˈret. ə r.ɪk/ /ˈret.ə-/ noun [U]: 1. speech or writing which is intended to be effective and influence people. 2. specialized the study of the ways of using language effectively. 3. disapproving clever language which sounds good but is not sincere or has no real meaning; Sipas FGJSH, **RETORIKË** f. libr. 1. Dija që shtjellon rregullat e parimet për të folur bukur e në mënyrë bindëse dhe për të ndikuar te njerëzit me anë të

Në literaturën bashkëkohore pyetja retorike gjen trajtime e përkufizime të ndryshme të cilat lidhen herë me mundësinë ose pamundësinë për të marrë përgjigje e herë me funksionet e saj në ligjërim, duke pasur parasysh pjesëmarrësit në komunikim, folësin dhe bashkëfolësin. Sipas Abioye, një pyetje retorike është një figurë e ligjëritimit në formën e një pyetjeje të ngritur për efektin e saj bindës e cila nuk pret përgjigje.⁶⁰³ Përdorimi i pyetjes retorike në ligjërim nuk ka për qëllim që bashkëfolësi të japë një përgjigje për pyetjen e ngritur, por ato kanë qëllimin kryesor të nxisin te bashkëfolësi procesin e të menduarit për një përgjigje të mundshme⁶⁰⁴, ose për përmbajtjen e thënies së realizuar. Qëllimi kryesor i përdorimit të një pyetjeje retorike në ligjërim është realizimi i një pohimi, qëllim që realizohet në mënyrë implicite⁶⁰⁵. Sipas Chernilovskaya-s, një përkufizim i vlefshëm për pyetjen retorike (PR) është: pyetje përgjigjja e të cilës është e njohur për folësin dhe që përdoret si argument për një çështje.⁶⁰⁶ Roli diskursiv i pyetjes retorike është që të nxjerrë në pah atë që do të jetë përgjigje për të, e cila është e njohur për të dy, folësin dhe dëgjuesin.⁶⁰⁷ Sipas Rhode, pyetjet retorike janë shembuj të thënieve forma e të cilave nuk përputhet me funksionin e tyre. Ato kanë strukturën e një pyetjeje, por forcën e një pohimi dhe përgjithësisht përkufizohen si pyetje që as kërkojnë informacion, as marrin përgjigje.⁶⁰⁸

(292) *E ku është parë kjo?! (Fatmir Gjata, Kënetë, f. 151)*

Një pyetje e tillë nuk ka për qëllim të pyesë, por qëllimi i saj është të thotë: *kjo gjë nuk është parë gjëkund*. Për të pohuar këtë gjë folësi nuk përdor një fjali dëftore, e cila do të kishte vetëm vlerën e një pohimi të thjeshtë, por përdor një fjali pyetësor, një pyetje retorike, e cila mbart një vlerë shprehëse më të madhe se fjalia dëftore gjegjëse.

fjalës; thjeshtëria e gojëtarisë. Rregullat (parimet) e retorikës. Libri i retorikës. Studimi i retorikës. 2. fig. keq. Retorizëm. Flet (shkruan) pa retorikë. Ka shumë retorikë., **RETORIK mb. libr.** 1. Që i përket retorikës, i retorikës; që bëhet sipas rregullave të retorikës. Vepër retorike. Rregulla retorike. Vjershë retorike. Mjete retorike. Figurë retorike. let. figurë që përdoret për t'i dhënë më tepër gjallëri stilit. 2. fig. Që është me fjalë e shprehje të fryra, por i varfër në mendime. Stil retorik. Fjalim retorik.

⁶⁰³ Abioye, T. (2011). Preference for rhetorical questions as an index of textual message effectiveness. *International Journal of Humanities and Social Science*, f. 291.

⁶⁰⁴ Abioye, T. (2011). Preference for rhetorical questions as an index of textual message effectiveness. *International Journal of Humanities and Social Science*, f. 291.

⁶⁰⁵ Abioye, T. (2011). Preference for rhetorical questions as an index of textual message effectiveness. *International Journal of Humanities and Social Science*, f. 291.

⁶⁰⁶ Chernilovskaya, A. (2010). Wh-exclamatives and other non-interrogative questions. *26th Annual meeting of The Israel Association for Theoretical Linguistics*. Israel: Ramat Gan, f. 2.

⁶⁰⁷ Chernilovskaya, A. (2010). Wh-exclamatives and other non-interrogative questions. *26th Annual meeting of The Israel Association for Theoretical Linguistics*. Israel: Ramat Gan, f. 3.

⁶⁰⁸ Rhode, H. (2006). *Rhetorical questions as redundant interrogatives*. San Diego Linguistics Papers, f. 134.

Kjo vlerë shprehëse e madhe e cila gjendet në pyetjet retorike bën që ato të jenë shumë të përdorshme në ligjërime të cilat kanë nevojë të jenë bindës, si reklamat, fjalimet politike, fjalët e prokurorëve dhe të avokatëve në gjykata etj.

Pavarësisht këtyre pohimeve të përgjithshme mbetet ende një çështje e rëndësishme për t'u sqaruar: *Ku qëndron dallimi midis një pyetjeje retorike dhe një pyetjeje informuese (të zakonshme)?*

Në literaturën teorike hasen tre lloje këndvështrimesh të ndryshme për pyetjet retorike. I pari i sheh pyetjet retorike si pohime negative. Sipas Sadock⁶⁰⁹, Progovac⁶¹⁰, Han & Siegel⁶¹¹, pyetjet retorike janë nga pikëpamja sintaksore fjali pyetëse, por nga pikëpamja semantike janë pohime negative (= një fjali dëftore mohore, shënim i yni). I dyti i sheh pyetjet retorike si pyetje pa përgjigje. Sipas Ladusaw⁶¹² dhe Gutiérrez-Rexach⁶¹³, pyetjet retorike duhen parë si pyetje të zakonshme (informuese - shënimi ynë) të cilat nuk mund të marrin përgjigje. Bashkësia e përgjigjeve të tyre është zero. Ndërsa i treti i sheh pyetjet retorike si pyetje që kërkojnë informacion.⁶¹⁴ Sipas këtij këndvështrimi, ashtu si një pyetje e zakonshme, edhe një pyetje retorike duhet të marrë përgjigje dhe se bashkëfolësi është i vetmi që mund të përgjigjet.

Caponigro dhe Sprouse pohojnë se në pikëpamje semantike pyetjet retorike dhe pyetjet e zakonshme janë të njëjta. Autorët në fjalë sjellin fakte për të provuar se: a. pyetjet retorike, ndryshe nga fjalitë dëftore, mund të marrin përgjigje dhe se përgjigjet që ato mund të marrin janë të njëjta me ato të pyetjeve të zakonshme; b. pyetjet retorike, ashtu si pyetjet e zakonshme, në anglishte mund të kenë më shumë se një fjalë pyetëse dhe se ato mund të dalin si sifjali të varura.⁶¹⁵ Sipas tyre, nuk ka dëshmi bindëse për të vërtetuar se ekziston një dallim ndërmjet sintaksës dhe/ose semantikës së pyetjeve retorike dhe pyetjeve informuese (të zakonshme). Ato janë i njëjti objekt

⁶⁰⁹ Sadock, J. M. (1974). *Toward a Linguistic Theory of Speech Acts*. New York: ACADEMIC PRESS.

⁶¹⁰ Progovac, L. (1993). Negative Polarity: Entailment and Binding. *Linguistics and Philosophy* (16), 149-180.

⁶¹¹ Han, C.-H., & Siegel, L. (1996). Syntactic and semantic conditions of NPI licensing in questions. *Proceeding of the Fifteenth West Coast Conference on Formal Linguistics* (pp. 177-191). Stanford: CSLI Publications.

⁶¹² Ladusaw, W. A. (1980). *Polarity Sensitivity as Inherent Scope Relations*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.

⁶¹³ Rexach, J. G. (1998). Rhetorical questions, relevance and scales. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* (11).

⁶¹⁴ van Rooy, R. (2003). Negative polarity items in questions: strength as relevance. *Journal of Semantics* 20, 239-273.

⁶¹⁵ Caponigro, I., & Sprouse, J. (2007). Rhetorical questions as questions. *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 11, f. 125.

sintaksor dhe semantikor.⁶¹⁶ Këta autorë japin këto përkufizime për dy tipat e pyetjeve⁶¹⁷:

Një pyetje informuese është një fjali pyetëse përgjigja e së cilës nuk njihet nga folësi, por folësi mendon se bashkëfolësi mund ta dijë. Një përgjigje kërkohet në mënyrë që dialogu të plotësohet. Vetëm bashkëfolësi mund të përgjigjet.

Një pyetje retorike është një fjali pyetëse përgjigja e së cilës është e njohur si nga folësi ashtu edhe bashkëfolësi, dhe ata të dy e dinë që përgjigja njihet edhe nga të tjerët. Përgjigja nuk kërkohet, por është e mundshme. Ose folësi, ose bashkëfolësi mund të përgjigjen.

Sipas këtyre përkufizimeve në pikëpamje semantike nuk ka ndonjë dallim midis pyetjeve informuese (të zakonshme) dhe pyetjeve retorike. Ato dallojnë vetëm në pikëpamje pragmatike, më saktë në kushtet në të cilat ato mund të thuhën. Një pyetje P është një pyetje e zakonshme informuese PZ nëse plotësohen këto kushte: folësi nuk ka parashikime për atë që do të jetë përgjigja e vërtetë e pyetjes, pra, përgjigja nuk gjendet në njohuritë e folësit. Përgjigja e bashkëfolësit është një mënyrë për të shtuar në njohjen e përbashkët atë që do të ishte përgjigja e plotë e pyetjes.⁶¹⁸ Një pyetje P është një pyetje retorike PR nëse plotësohen këto kushte: folësi dhe bashkëfolësi e besojnë të dy përgjigjen e vërtetë të pyetjes. Përgjigja është pjesë e njohjes së përbashkët të folësit e bashkëfolësit.⁶¹⁹ Sipas Rhode, një ndër kushtet kryesore pragmatike në të cilat përdoret një pyetje retorike është kushti i cili parashikon që folësi dhe bashkëfolësi të kenë përgjigje shumë të ngjashme për pyetjen e bërë.⁶²⁰

Një pyetje informuese (e zakonshme) kërkon futjen e një informacioni të ri në diskurs (përfatesë ligjërimore), të një informacioni të panjohur nga folësi, por që mund të mos njihet as nga marrësi. Ndërsa, një pyetje retorike synon aktivizimin ose riaktivizimin e një informacioni të njohur prej folësit dhe të supozuar prej tij si i njohur edhe prej bashkëfolësit ose receptuesit të tekstit. Ky informacion supozohet të

⁶¹⁶ Caponigro, I., & Sprouse, J. (2007). Rhetorical questions as questions. *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11*, f. 127.

⁶¹⁷ Caponigro, I., & Sprouse, J. (2007). Rhetorical questions as questions. *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11*, f. 128.

⁶¹⁸ Caponigro, I., & Sprouse, J. (2007). Rhetorical questions as questions. *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11*, f. 130.

⁶¹⁹ Caponigro, I., & Sprouse, J. (2007). Rhetorical questions as questions. *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11*, f. 130.

⁶²⁰ Rhode, H. (2006). *Rhetorical questions as redundant interrogatives*. San Diego Linguistics Papers, f. 160.

jetë pjesë e strukturës njohëse të folësit dhe marrësit, pra pjesë e njohjes së përbashkët.

Kuptimi i një pyetjeje retorike është i varur nga njohja e përbashkët.⁶²¹ Nëse folësi dhe bashkëfolësi përftojnë të njëjtën domethënie për thënien në fjalë, në bazë të njohjes së përbashkët për botën që i rrethon dhe për kontekstin e përdorimit, ajo interpretohet si pyetje retorike. Një pyetje si (293) do të interpretohej si pyetje retorike nëse do të përdorej në një kontekst në të cilin folësi dhe bashkëfolësi kanë njohuri të përbashkëta, d.m.th., nëse folësi dhe bashkëfolësi do të kenë domethënie të përbashkët për fjalinë pyetëse.

(293) *Kush ta gjeti këtë emër?* (Nasi Lera, *Duajë emrin tënd*, f. 38)

Nëse kjo fjali përdoret në një kontekst të caktuar duke u shndërruar në një thënie ku domethënia e saj është “*X ta gjeti këtë emër?*”, pra, folësi është duke pyetur bashkëfolësin për personin të cilin ia ka gjetur emrin dhe bashkëfolësi e zbërthen kështu domethënien e thënies, atëherë ajo është një pyetje informuese. Nëse kjo fjali përdoret në një kontekst të caktuar duke u shndërruar në një thënie e cila ka si domethënie *ky emër nuk të shkon, ky emër nuk është modern* etj., dhe kjo domethënie është e njëjtë për të gjithë pjesëmarrësit në diskurs, pra, si për folësin edhe për bashkëfolësin emri të cilit i referohet përbërësi *këtë emër*, perceptohet dhe interpretohet njëllor si një emër i papërshtatshëm, jo modern, atëherë ajo është një pyetje retorike. Konteksti (brenda ose jashtëgjuhësor) duhet të plotësojë të dhëna të mjaftueshme dhe të njëjta për të gjithë pjesëmarrësit në diskurs, në mënyrë që një fjali pyetëse të interpretohet si pyetje retorike. Mungesa e këtyre informacioneve bën që mos të realizohet qëllimi i thënies dhe për pasojë të ketë moskuptim ndërmjet folësit dhe bashkëfolësit.

Pasi kemi sqaruar dallimin midis një pyetjeje retorike dhe një pyetjeje informuese (e zakonshme), na mbetet të sqarojmë edhe një çështje tjetër të rëndësishme: *ku qëndron dallimi midis pyetjes retorike dhe fjalisë thirrmore (eksklamacionit)?*

Çeliku, me të drejtë, njeh si tip të veçantë të fjalive fjalitë thirrmore⁶²², duke u bazuar në intonacionin e veçantë dhe në përbërjen strukturore të tyre. Qëndrim të ndryshëm mbajnë autorë të tjerë, siç shprehet ai, të cilët nuk i shohin si lloj i veçantë, por si variante të llojeve të tjera, deftores-thirrmore, pyetëse-thirrmore, urdhërore-

⁶²¹ Rohde, H. (2006). *Rhetorical questions as redundant interrogatives*. San Diego Linguistics Papers, f. 154.

⁶²² Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR, f. 287.

thirrmore. Këtë qëndrim e hasim edhe në GA për fjalitë pyetëse: “*Fjalitë pyetëse janë herë-herë të markuara me efektivitet. Kur elementet afektive janë të ndjeshme dhe kjo shfaqet në intonacionin, fjalitë janë pyetëse-thirrmore.*”⁶²³ Po në këtë gramatikë thuhet se: *janë fjali pyetëse-thirrmore një pjesë e madhe e fjalive pyetëse reaguese e po ashtu e fjalive pyetëse retorike. Por janë të tilla mjaft herë edhe fjali të ndryshme pyetëse të mirëfillta.*⁶²⁴

Ne mendojmë se duhen dalluar rastet kur përveç funksionit kryesor ligjërimit kemi edhe shprehjen e një ndjenje të caktuar të folësit, me rastet kur funksioni kryesor është shprehja e një ndjenje të caktuar. Thirrmore, siç thuhet edhe në GA, mund të jetë edhe një pyetje informuese, ku folësi përveç se kërkon informacion mund të shprehë edhe një ndjenje të caktuar, p.sh, zemërim, hidhërim etj.

(294) *Kush e theu xhamin?! – bërtiti babai.*

Në këtë shembull kemi të bëjmë me një pyetje informuese sepse kërkohet informacion nga bashkëfolësi, pra, realizohet akti i të pyeturit, por bashkë me të realizohet edhe shprehja e një ndjenje të caktuar që folësi ka, zemërimit. Në këtë rast nuk kemi të bëjmë as me *fjali thirrmore* e as me pyetje retorike. Këtu kemi ndërthurjen e pyetjes me eksklamacionin, pra, kemi një pyetje thirrmore.

Pyetjet retorike kanë ngjashmëri me fjalitë thirrmore (eksklamacion), por nuk janë të njëjta. Sipas Cernilovskayas, të dyja thirrmoret dhe pyetjet retorike nuk kërkojnë informacion. Ato shqiptohen të dyja me një intonacion të veçantë të ndryshëm nga ai i pyetjeve (informuese, të zakonshme – shënimi ynë).⁶²⁵ Ngjashmëri të tilla nuk mund të shërbejnë si fakte për të përgjithësuar se pyetjet retorike janë thirrmore. Pyetja retorike është një fjali pyetëse e cila realizon një pyetje për të cilën nuk ka nevojë për përgjigje, për arsyet që i shpjegojmë më sipër. Një eksklamacion është një fjali thirrmore e cila realizon një pohim të shoqëruar me një ndjenje të caktuar, si habi, gëzim, hidhërim, urrejtje etj., ku vlerën kryesore e mbart ndjenja e shprehur.

Andueza dhe Gutiérrez-Rexach pranojnë se ekzistojnë edhe thirrmore retorike (rhetorical exclamatives)⁶²⁶, ku kemi të bëjmë me një fjali thirrmore e cila ka vlerë

⁶²³ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 146.

⁶²⁴ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. e dytë, Sintaksa). Tiranë: Maluka, f. 146.

⁶²⁵ Chernilovskaya, A. (2010). Wh-exclamatives and other non-interrogative questions. *26th Annual meeting of The Israel Association for Theoretical Linguistics*. Israel: Ramat Gan, f. 2.

⁶²⁶ Andueza, P., & Gutiérrez-Rexach, J. (2010). Negation and the Interpretation of Spanish Rhetorical Exclamatives. Në C. Borgonovo, M. Español-Echevarría, & P. Prévost (Re.), *Selected Proceedings of the 12th Hispanic Linguistics Symposium* (fv. 17-25). Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, f. 20.

retorike sepse përdoret në një kontekst në të cilin implikon një kuptim të ndryshëm me kuptimin literal të saj. P.sh., për t'i thënë dikujt që nuk është i zgjuar, që është budalla, përdorim fjalën thirrmore: *Sa i zgjuar që je!* Po këta autorë pohojë se pyetje të caktuara retorike kanë një përmbajtje thirrmore dhe mund të shprehin një gjendje emotive të caktuar⁶²⁷. Pra, edhe një pyetje retorike mund të jetë thirrmore. Megjithatë, ata dallojnë të qenit thirrmore të një pyetjeje retorike me një fjali thirrmore.

Të qenit retorike për një thënie do të thotë që ajo implikon një kuptim të ndryshëm nga ai literal, ndërsa të qenit thirrmore do të thotë që ajo shpreh një ndjenjë të caktuar të folësit.

6.1.6.2. Pyetja retorike si përgjigje ndaj një pyetjeje të mëparshme

Një pyetje retorike mund të shërbejë edhe si përgjigje ndaj një pyetjeje të zakonshme informacioni. Sipas Schaffer, një pyetje retorike mund të jetë përgjigje për një pyetje të mëparshme, gjithashtu shërben edhe për të theksuar se përgjigjja e kësaj pyetjeje është e dukshme.⁶²⁸ Lloshi pohon se: "...pyetjes mund t'i përgjigjemi me mohim ose pohim dhe kjo është asnjëherë. Ndërsa po t'i përgjigjemi pyetjes me pyetje, e cila e përmban pohimin, kemi një ngarkesë emocionale, që është ngacmuese për tjetrin dhe sjell tendosje në marrëdhëniet."⁶²⁹ Po të njëjtin qëndrim mbajnë edhe Quirk et.al.: "Pyetjet retorike mund të jenë përgjigje për një pyetje të mëparshme."⁶³⁰

Çeliku, në leksionet e sintaksës botuar në vitin 1980, në grupin e fjalive pyetëse jo të mirëfillta trajton edhe *fjalitë pyetëse pohuese, pyetëse mohuese, pyetëse retorike, pyetëse nxitëse e pyetëse emocionale*, për të cilat shprehet: "*Këto fjali nga kuptimi dhe funksioni që kryejnë mund të quheshin e trajtoheshin përkatësisht kështu: fjali dëftore (fjalitë pyetëse pohuese, mohuese, pyetëse retorike), fjali nxitëse (pyetëset nxitëse) dhe fjali thirrmore (pyetëset emocionale)."*⁶³¹ Këto fjali për nga struktura janë fjali pyetëse, por funksioni që kryejnë në ligjërim, në një kontekst të caktuar, përkon me

⁶²⁷ Po aty, f. 22.

⁶²⁸ Schaffer, D. (2005). Can rhetorical questions function as retorts? Is the Pope Catholic? *Journal of Pragmatics* 37, f. 436.

⁶²⁹ Lloshi, Xh. (2005). *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*. Tiranë: Albas., f. 97.

⁶³⁰ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the English language*. New York: Longman, f. 826.

⁶³¹ Çeliku, M. (1980). *Sintaksa e gjuhës së sotme letrare shqipe (leksione)*. Elbasan: ILP "A.Xhuvani", f. 23.

funksionin kryesor që kryejnë përgjithësisht fjalitë dëftore, nxitëse e thirrmore. Vlerën e pohimit, nxitjes, shprehjes së emocionit këto fjali e fitojnë në një kontekst të caktuar dhe vetëm në atë kontekst kanë domethënie të ndryshme nga kuptimi bazë i tyre, pyetja.

Në “*Gramatika praktike e gjuhës shqipe*” autorët përshkruajnë ndër të tjera edhe fjalitë pyetëse që nuk kërkojnë përgjigje, të cilat shërbejnë si përgjigje pohuese⁶³² (295/a) ose mohuese⁶³³ (295/b) për një pyetje të mëparshme, ose mund të shërbejnë për të dhënë një urdher, këshillë⁶³⁴ (295/c) ose për të shprehur një emocion⁶³⁵ (295/d).

(295)

- a. (Po Spiroja iku?) – *Ç’të rrinte më?* (= iku)
- b. (Ke frikë?) – *Pse të kem?* (= nuk kam)
- c. *Ende po e vret mendjen për atë?* (= Mos e vrit mendjen për atë)
- d. *Ku vajti gjithë ai ngazëllim i mbrëmshëm?!* (= sa keq që iku)

Interpretimi i këtyre fjalive pyetëse si pyetje pohuese, mohuese, nxitëse apo thirrmore nuk është i lidhur me sintaksën e fjalive e as me semantikën, por me kushtet pragmatike të përdorimit të tyre. Shembujt e mësipërm kanë interpretimin (domethënien) e shënuar në kllapa në një kontekst të caktuar, d.m.th., domethënia e tyre arrin të realizohet si e tillë, kur edhe folësi edhe bashkëfolësi kanë informacion të përbashkët të njëjtë. Jashtë këtij konteksti ato do të interpretoheshin si pyetje informuese (të zakonshme). Kjo gjë vihet re edhe nëse krahasojmë (295/a) me (295/b). Të dyja fjalitë kanë formë pohore, por e para është përgjigje pozitive, ndërsa e dyta shërben si përgjigje negative. Është konteksti i cili plotëson kushtin që njohja e folësit dhe bashkëfolësit të jetë e njëjtë në mënyrë që këto thënie të interpretohen si të tilla.

Koshik i trajton pyetjet e mësipërme në një grup të veçantë dhe për të mos krijuar keqkuptime ajo në vend të termit *pyetje retorike* propozon termin *pyetje me polaritet të përmbytur* (reversed polarity question). Aftësia e tyre për të përcjellë pohime me polarizim të kundërt me atë të pyetjes i lejon këto pyetje që të përdoren në mënyra të

⁶³² Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 395.

⁶³³ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 396.

⁶³⁴ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 396.

⁶³⁵ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR, f. 396.

veçanta për të përmbushur veprime sociale specifike.⁶³⁶ Ato mund të përdoren për të akuzuar, për t'u ankuar, për mosmarrëveshje të mëparshme, apo për të theksuar probleme në një thënie të mëparshme etj. Pra, ajo e propozon këtë term për një numër të madh të pyetjeve, të cilat më parë ose janë parë si pyetje retorike ose janë lënë jashtë studimit.

Duke parë se është konteksti ai që ndikon në interpretimin e një fjalie si pyetje pohuese, mohuese, nxitëse, emocionale etj., dhe se po ai ndikon edhe në interpretimin si pyetje retorike, pra, janë kushte të natyrës pragmatike ato që përcaktojnë përdorime të tilla, mendojmë se kemi të bëjmë me një kategori të vetme, pyetje retorike. Pra, pyetjet pohuese, mohuese etj., mendojmë se duhet të përfshihen nën një grup, grupin e pyetjeve retorike. Këto përdorime të pyetjeve përfshihen në grupin e pyetjeve retorike edhe për faktin se ato, janë thënie të cilat nuk realizojnë aktin e të pyeturit, por akte të tjera ligjërimore, dhe në të gjithë këto përdorime nuk kërkohet domosdoshmërisht që bashkëfolësi të përgjigjet.

Për rrjedhojë ne propozojmë që pyetje retorike të quhet çdo thënie që në një kontekst të caktuar mund të shërbejë si një pohim, një nxitje etj. Pra, me termin retorike do të shënojmë të gjitha ato thënie të cilat nuk kanë kuptimin e shprehur literalisht, por një kuptim tjetër, të cilin e fiton në raportin që krijon me informacionin kontekstual.

6.1.6.3. Pyetjet retorike në gjuhën shqipe

Pyetjet retorike mund të realizohen me të dy tipat strukturorë të fjalive pyetëse: fjali pyetëse alternative (296/a) dhe fjali pyetëse variabël (296/b), të cilat kanë tipare të ndryshme strukturale e semantike.

(296)

- a. *Zemra, a nuk është më e madhe se gjithë bota vetë?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 616)
- b. *E kush do ta bënte tjetër këtë punë?* - *tha fshatari*. (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 108)

⁶³⁶ Koshik, I. (2005). *Beyond Rhetorical Questions*. Amsterdam: John Benjamins, f. 2.

Fjalë pyetëse mund të jetë e polaritetit pozitiv ose e polaritetit negativ. Përgjithësisht thuhet se, nëse pyetja është e polaritetit negativ, kuptimi i saj është pohor, ndërsa, nëse pyetja është e polaritetit pozitiv, kuptimi i saj është mohor. Kështu shprehen edhe autorët e “Gramatika praktike e gjuhës shqipe” në një shënim për pyetjen retorike: “*Këto kumtojnë diçka në formën e një fjale pyetëse. (Kuptimi është pohues kur fjalia është mohuese dhe e kundërta.)*”⁶³⁷. Ky pohim, për ne, nuk mund jetë gjithmonë plotësisht i vërtetë, sepse në kontekste të ndryshme një pyetje retorike mund të ketë kuptim pohor ose mohor. Për këtë mjafton të shohim shembujt (295/a) dhe (295/b) ku polariteti i fjalisë nuk ndikon në kuptimin pohor apo mohor të saj, ose shembullin (297) ku fjalia është e polaritetit pohor dhe kuptimi është pohor.

(297) *Kush të ka rritur me mundime? Kush po të mban tani?* (- Ti mama.)

Polariteti i fjalisë është më shumë i lidhur me paragjykimin e folësit në lidhje me pritshmëritë e tij, sesa me kuptimin pohor apo mohor të pyetjes retorike. Pyetjet me polaritet mohor mund të përdoren nëse folësi pret një përgjigje mohuese.

6.1.6.3.1. Pyetja retorike alternative

Sipas nesh, ekzistojnë dy grupe të fjalive pyetëse alternative: fjali pyetëse alternative polare dhe fjali pyetëse alternative veçuese. Fjalitë pyetëse alternative polare janë fjalitë që realizojnë një pyetje polare e cila mund të marrë si përgjigje dy polet e kundërta, ose pozitive ose negative, ndërsa fjalitë pyetëse alternative veçuese janë ato fjali që realizojnë një pyetje e cila mund të marrë si një përgjigje një ose më shumë nga dy ose më shumë alternativat që shtrohen në pyetje.

(298)

- a. *A të vij të të ndihmoj?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 27)
- b. *E kupton apo bënë sikur nuk e kupton?* (Fatos Kongoli, *I humburi*, f. 178)

Pyetja retorike mund të shfaqet me të dy këta tipa semantiko-sintaksorë, si pyetje retorike alternative polare ashtu edhe pyetje retorike alternative veçuese, megjithëse këto të fundit janë më pak të përdorshme.

⁶³⁷ Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). Gramatika praktike e gjuhës shqipe. Tiranë: ILAR, f. 397.

Një fjali pyetëse alternative polare mund të përdoret si pyetje retorike, gjithmonë në varësi të kontekstit. Përgjithësisht ka kuptim pohor, kur fjalia është mohore, dhe kuptim mohor, kur fjalia është pohore.

(299)

- a. *Po, a mund të kapet ai që është mësuar të kapë?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 109)
- b. *A nuk mori fund kjo gjë?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 73)

Në (299/a) pyetja retorike është një fjali pyetëse alternative polare pohore e cila përdoret me kuptimin: *nuk mund të kapet ai që është mësuar të kapë*, ndërsa në (299/b) pyetja retorike e realizuar me një fjali pyetëse alternative polare mohore përdoret me kuptimin: *kjo gjë mori fund*.

Pyetjet retorike alternative polare mund të përdoren për qëllime të ndryshme. Mund të jenë përgjigje pohuese ose mohuese për një pyetje të zakonshme, mund të shërbejnë për të nxitur, për të shprehur një ndjenjë të caktuar të folësit etj.

(300)

- a. *A s'më lini rehat?* (= më lini rehat) (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 390)
- b. *A nuk do të ishte më mirë të vdisja një mijë herë, sesa të bëj një jetë të tillë të mbushur plot me brenga e me dhembje?* (Pashko Vasa, *Bardha e Temalit*, f. 189)
- c. *A mund t'i bësh fajtorë të tjerët me hamendje?* (= nuk mund t'i bësh të tjerët fajtorë me hamendje) (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 203)

Fjalitë pyetëse alternative veçuese përdoren përgjithësisht si pyetje të zakonshme, por mund të funksionojnë në kontekste të caktuara edhe si pyetje retorike. Këto fjali përdoren për të nxitur bashkëbiseduesin për të kryer një veprim.

(301) *A do të rrini t'i lëpini Salih Protopapës prapanicën apo do të dilni të luftoni?* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 203)

Ndryshe nga pyetjet retorike variabël, në të cilat variabla luante një rol të rëndësishëm në përcaktimin dhe formësimin e kuptimit të pyetjes retorike, në pyetjet retorike alternative të gjitha njësitë përbërëse të fjalisë kanë vlerë të njëjtë dhe është kombinimi i semantikës së secilës ai që luan rolin kryesor në interpretimin e pyetjes retorike.

6.1.6.3.2. Pyetjet retorike variabël

Një nga tiparet kryesore të fjalëve pyetëse variabël është përdorimi i përemrave dhe ndajfoljeve pyetëse në strukturën e tyre. Përemrat dhe ndajfoljet pyetëse kryejnë funksionin e variablës (ndryshores), e cila merr, në një pyetje retorike, një vlerë të ndryshme nga ai që ka në pyetjet e zakonshme të informacionit. Zakonisht kuptimi i tyre përafron me kuptimin e një përemri të pacaktuar apo ndajfoljeje me kuptim mohor. Megjithatë, është e vështirë të përcaktosh me saktësi semantikën që këto fjalë kanë në një pyetje retorike. Vështirësia lind edhe nga fakti se disa prej tyre përdoren edhe në fjali thirrmore. P.sh., ndajfolja pyetëse e sasisë *sa* mund të përdoret në një fjali thirrmore.

(302)

- a. *Sa e çuditshme është ndarja e njerëzve në katundarë e qytetarë.*
(Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 37)
- b. *Sa i bukur që je! – tha ajo. – Ta kanë thënë vajzat ty këtë?* (Vath Korreshi, *Haxhiu i frakullës*, f. 29)

Në këto fjali ndajfolja pyetëse *sa* ka kaluar në një fjalë shkallë me vlerë eksklamative: *sa e çuditshme* = *shumë e çuditshme*; *sa i bukur* = *shumë i bukur*. Ndajfolja *sa* luan rolin e fjalëshkallës kur ajo shoqërohet me mbiemra ose me ndajfolje. Në të gjitha këto raste fjalia është fjali thirrmore, sepse, siç shprehet Chernilovskaya, fjalia është thirrmore kur ajo përbëhet nga një predikat, i cili në kontekstin e dhënë shpreh një tipar në një shkallë më të lartë se standardi⁶³⁸.

Me gjithë vështirësitë në dallim, përcaktimi i një pyetjeje retorike bëhet i qartë nga konteksti dhe është konteksti ai i cili saktëson semantikën e variablës, si asaj përemërore edhe asaj ndajfoljore.

6.1.6.3.2.1. Pyetje retorike variabël përemërore

Si variabla përemërore në një fjali pyetëse në gjuhën shqipe përdoren përemrat: *kush*, *cili/cila*, *ç*, *çfarë*, *me se*, *sa* dhe *i sati*. Në pyetje retorike përdoren më shumë

⁶³⁸ Chernilovskaya, A. (2010). Wh-exclamatives and other non-interrogative questions. *26th Annual meeting of The Israel Association for Theoretical Linguistics*. Israel: Ramat Gan, f. 5.

nga të tjerët, përemrat pyetës *kush* dhe *ç*, ndërsa përemrat e tjerë kanë përdorim më të rrallë. Përemrin *i/e sati* nuk e kemi gjetur të përdorur në materialin e shfrytëzuar për këtë studim.

Në një pyetje retorike variabël përemri pyetës *kush*, merr përgjithësisht kuptimin e një përemri të pacaktuar me kuptim mohor, si *askush*, *asnjëri*, *asnjë* etj., kur fjalia është e polaritetit pohor, dhe kuptimin e një përemri të pacaktuar pohor, si *çdokush*, *kushdo* etj., kur fjalia është e polaritetit mohor. Përemri pyetës *kush* në shqipe përdoret në pyetje retorike kryesisht në rasën emërore, por edhe në rasën dhanore e kallëzore.

(303)

- a. *E **kush** u vë besë të rinjve? – foli plaka që mbahej mirë nga krahu i Anitës.* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 310)
- b. ***Kujt** t'i shkosh, kujt t'i ankohesh?* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 196)
- c. *E **kush** nuk e njeh këtë?* (Fatos Kongoli, *I humburi*, f. 187)
- d. ***Kush** nuk e dashuron atë perri?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 11)

Në fjalinë (303/a) përemri pyetës *kush* ka kuptimin e përemrit të pacaktuar *askush*, sepse thënia ka kuptimin: *askush nuk u vë besë të rinjve*. Në (303/b) përemri pyetës i rasës dhanore *kujt* ka kuptimin e përemrit të pacaktuar *askujt*, sepse thënia ka kuptimin: *nuk mund t'i shkosh askujt, nuk mund t'i ankohesh askujt*. Ndërsa në fjalitë (303/c, d) përemri *kush* ka kuptim pohor të barabartë me përemrin e pacaktuar *çdokush*. Thëniet kanë përkatësisht kuptimet: *këtë e njeh çdokush*; *atë perri e dashuron çdokush*.

Përemri pyetës *cili* në shqipe përdoret në kontekste në të cilat ka referencë të përcaktuar dhe si rrjedhojë pyetjet retorike janë shumë të rralla. Ai përdoret ose më vete (304/a), ose i shoqëruar nga një emër (304/b).

(304)

- a. ***Cilin** të ruash më parë nga gjermanët, topin apo italianin?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 58)
- b. *E **cili** shqiptar s'të kall datën ty?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 42)

Në (304/a) përemri *cili* ka kuptimin *asnjë*, ndërsa në (304/b) ka kuptimin *çdo*: *nuk ruan dot asnjë, kur i ke të dy; ty ta kall datën çdo shqiptar*.

Një ndër përemrat më të përdorur në shqipe në pyetje retorike është përemri pyetës *ç*. Ai mund të dalë më vete si përemër-emër (305/a, b), ose i lidhur me një emër, si përemër-mbiemër (305/c, d).

(305)

- a. *E ç 'do të humbas po të hyj?* (Mitrush Kuteli, *Vepra 4*, f. 407)
- b. *E ç 'nuk thuhet në luftë?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 456)
- c. *E ç 'gjë të keqe ka këtu?* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 315)
- d. *Ç 'rëndësi ka se cila jam unë?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 7)

Përemri *ç* në këto fjali, ashtu si edhe përemrat e tjerë më sipër, kuptimisht është i barabartë me një përemër të pacaktuar me kuptim pohor, kur fjalia është mohore (305/b: *në luftë thuhet çdo gjë*), dhe ka kuptim mohor, kur fjalia është pohore (305/a: *nuk humbas asgjë po të hyj*; 305/c: *këtu nuk ka asgjë të keqe*; 305/d: *nuk ka asnjë rëndësi se cila jam unë*). Vihet re se përemri *ç* përdoret përgjithësisht në pyetje retorike të polaritetit pohor.

Edhe përemri pyetës *çfarë* në pyetje retorike mund të përdoret më vete si përemër emër ose në bashkëvjajtje me një emër si përemër mbiemër.

(306)

- a. *E çfarë bën një Zot më shumë se kaq?* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 118)
- b. *Çfarë komunisti je ti?!* (Fatmir Gjata, *Kënetë*, f. 281)
- c. *E çfarë nuk të shkon ty, moj Esmaja ime?!* (Mehmet Çeliku, *Tekst ushtrimesh për sintaksën e shqipes standarde*, f. 288)

Në (306/a) përemri *çfarë* merr kuptimin *asgjë*: *një Zot nuk bën asgjë më shumë se kaq*, ndërsa në shembullin (306/b) ka kuptimin *asnjë lloj*, *aspak*: *ti nuk je (asnjë lloj) aspak komunist*. Në (306/c) merr kuptimin *çdo gjë*, *gjithçka*: *ty të shkon çdo gjë, moj Esmaja ime*.

Në pyetje retorike mund të përdoret edhe përemri pyetës *se* i shoqëruar me parafjalën *me*, edhe pse nuk ka përdorim të shpeshtë. Në materialin e marrë në shqyrtim kemi gjetur vetëm një shembull.

- (307) *Me se të ta bëj këtë kulaç, o ditëzi?* (Mitrush Kuteli, *Vepra 4*, f. 403)

Në (307) përemri *se*, nuk përdoret për të pyetur për përbërësit me të cilët bëhet kulaçi, por ka kuptimin e përemrit të pacaktuar *asgjë*: *nuk kam asgjë që të ta bëj këtë kulaç*.

Edhe përemri *sa* mund të përdoret në pyetje retorike me vlerën e një përemri të pacaktuar. Në pikëpamje kuptimore mund të ndërkëmbehen me një përemër të pacaktuar me kuptim mohor.

(308)

- a. *E **sa para** bën kultura jak, kur ti nuk e çmon dhe nuk e nderon njeriun e punës?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 162)
- b. ***Sa Sokratë** na ke parë të helmuar? **Sa Solonë, sa Platonë** ti ke parë?* (Naim Frashëri, *Vepra 1*, f. 177)

Përemri pyetës *sa* në fjalitë e mësipërme përdoret në vlerën e përemrit të pacaktuar *asnjë*. Në (308/a) ka kuptimin: *nuk bën asnjë para*, ndërsa në (308/b) ka kuptimin: *asnjë Sokrat, asnjë Solonë, asnjë Platonë*.

6.1.6.3.2.2. Pyetje retorike variabël ndajfoljore

Si variabla ndajfoljore në fjali pyetëse në gjuhën shqipe përdoren ndajfoljet pyetëse, *ku, nga, kur, si, sa, pse, përse*. Më të përdorshme janë: *si, ku, përse* e *pse*. Kur pyetja retorike është pohore, ndajfoljet pyetëse kanë përgjithësisht kuptimin e një ndajfoljeje me kuptim të fortë mohues, si: *askund, asnjëherë, kurrë, gjëkund, asgjëkund, kurrkund, askund*, ndërsa kur pyetja retorike është mohore, ndajfoljet pyetëse kanë përgjithësisht kuptimin e një ndajfoljeje me kuptim pohues, si: *gjithkund, gjithandej, kudo, kurdoherë* etj.

Ndajfolja pyetëse *ku* në pyetje retorike ka kuptimin e ndajfoljes vendore *askund* si në (309/a), ku kuptimi i pyetjes retorike është i barabartë me kuptimin e thënies dëftore: *nuk ka askund ku të gjejë që të paguajë*, ose si në (309/b) ku thënia ka kuptimin: *nuk mund të shkosh askund me një të sëmure për vdekje*.

(309)

- a. *E **ku** të gjejë i ziu që të paguajë? E ku të gjejnë të gjobët që të paguajnë?* (Sami Frashëri, *Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e ç'do të bëhet*, f. 65)
- b. ***Ku** të shkosh me një të sëmure për vdekje?* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 219)

Në disa pyetje retorike ndajfolja pyetëse *ku* mund të ndërkëmbehet në pikëpamje kuptimore me pjesëzën mohuese *nuk*, si në (310/ a, b). Përdorim të shpeshtë në shqipe

me këtë vlerë ka kur ndiqet nga folja *di*, si në (310/c, d), ku pyetjet retorike kanë përkatësisht kuptimin: *ai nuk e di çfarë është Zoti; unë nuk e di, o xhaxha*.

(310)

- a. **Ku** ka më keq se vdekja? (Mitrush Kuteli, *Vepra* 4, f. 206)
- b. E **ku** di Prietoja ç'bëhet këtu? (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 101)
- c. Po **ku** e di ai çfarë është Zoti, vazhdoi Lek Dukagjini pa e parë këshilltarin në sy. (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 12)
- d. E **ku** e di unë, o xhaxha? (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 373)

Ndajfolja vendore pyetëse *ku*, kur përdoret në fjali mohore, merr kuptimin e një ndajfoljeje me kuptim pohor *gjithandej, gjithkund* etj., si në (311). Fjalitë pyetëse mohore të ndërtuara me ndajfoljen *ku* janë shumë të rralla dhe nuk përdoren si pyetje retorike, por përdoren ose si pyetje thirrmore, ose thjesht thirrmore.

(311) **Ku** s'kemi qenë!

Në pyetje retorike mund të përdoret edhe ndajfolja e vendit **nga**, megjithëse nga materiali i shfrytëzuar ne kemi gjetur vetëm një shembull, ku ajo përdoret në të njëjtën vlerë që mund të përdoret ndajfolja pyetëse e shkakut *pse*. Fjalë (312) mund të ndërkëmbehet me: *E pse të mos pijë?*

(312) E **nga** të mos pijë? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 9)

Ndajfolja pyetëse e kohës **kur** përdoret rrallë në pyetje retorike. Megjithatë, mund të përdoret në pyetje retorike në të cilat ajo ka kuptim të një ndajfoljeje kohe me kuptim mohor, si *kurrë, asnjëherë* etj.

(313)

- a. **Kur** do t'i presësh ato mustaqe që m'i ke gjer te veshët? (= priji ato mustaqe) (Petro Marko, *Qyteti fundit*, f. 9)
- b. E **kur** u jemi trembur ndonjëherë armiqve? (FESH⁶³⁹)
- c. **Kur** do të binte përsëri ajo dëborë e bukur? (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 44)

Siç u shprehëm edhe më sipër, ndajfolja *sa* përdoret më shumë në fjali thirrmore, në të cilat merr kuptimin *shumë*. Gjithsesi, ekzistojnë edhe raste të përdorimit në pyetje retorike. Në të tillë raste ajo lidhet drejtpërdrejt me foljen ose del në formën e lokucionit ndajfoljor *sa herë*.

⁶³⁹ Fjalori Elektronik Shpjegues.

(314)

- a. **Sa** fjëti kështu? (Mitrush Kuteli, *Vepra 4*, f. 298)
- b. **Sa herë** duhet të të thonë që të bësh një punë? (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 15)

Pyetjet retorike me ndajfoljen pyetëse *përse* përdoren në kontekste të caktuara për të shprehur një nxitje, një këshillë, si në (315/a). Mund të përdoren për të pohuar diçka në formën e një mohimi, kur fjalia është pohore (315/b), ose në formën e një pohimi, kur fjalia është mohore (315/c). Gjithashtu mund të shërbejnë edhe si përgjigje pohuese ose mohuese ndaj një pyetjeje të mëparshme, si në (315/d).

(315)

- a. *More, **përse** nuk përgjigjeni?! (= përgjigjuni)* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 209)
- b. *E **përse** duhet ta bëjmë qimen tra? (= Nuk duhet ta bëjmë qimen tra)* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrëthimi*, f. 68)
- c. ***Përse** të mos e provojmë edhe këtu? (= Duhet ta provojmë edhe këtu)* (Ismail Kadare, *Kështjella*, f. 205)
- d. ***Përse** të kem frikë?! (= nuk kam frikë)* (Nasi Lera, *Duaje emrin tënd*, f. 177)

Po të njëjtat funksione kryejnë edhe pyetjet retorike të ndërtuara me ndajfoljen pyetëse *pse*.

(316)

- a. *Rri, Murat, **pse** ngrihesh? (= mos u ngri)* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 57)
- b. ***Pse** të gënjej? (= nuk gënjej)* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 181)
- c. ***Pse** të mos pushojmë pakëz? (= pushojmë pakëz)* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 321)

Shumë të përdorshme në shqipe janë edhe pyetjet retorike të ndërtuara nga ndajfolja pyetëse *pse* dhe folje në mënyrën lidhore. Në këto raste folja në mënyrë lidhore përdoret në vend të paskajores. Këto pyetje retorike përdoren kryesisht për të dhënë sugjerime ose për të këshilluar.

(317)

- a. *E **pse** të të vijë rëndë?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 44)
- b. *Ti në shkollë nuk vete, **pse** të mos vish? – qeshi Xhemali.* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 93)

Një ndër ndajfoljet më të përdorshme në pyetje retorike është ndajfolja pyetëse *si*. Ajo mund të përdoret në pyetje retorike pohuese ose mohuese. Pyetje të tilla retorike shërbejnë në shumicën e rasteve si përgjigje pohuese, kur fjalia ka strukturë mohore, ose si përgjigje mohuese kur fjalia ka strukturë pohuese.

(318)

- a. **Si** s'm'u dashka? (= më duhet) (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 8)
- b. **Si** të mos çuditem? (= u çudita) (Petro Marko, *Qyteti fundit*, f. 49)
- c. **E si** mund të jetë ndryshe? – tha Marku. (= nuk është ndryshe)
(Ismail Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, f. 117)
- d. **Si** të ikësh? (= mos ik) (Vath Korreshi, *Dasma e Sakos*, f. 70)

Në pyetjet retorike të ndërtuara me ndajfoljen *si* dhe foljen modale *mund*, ndajfolja *si* merr kuptimin e pjesëzës mohuese *nuk*. Të njëjtën vlerë ka pyetja retorike edhe kur ndajfolja *si* ndiqet nga një folje në lidhore, si në (319/c).

(319)

- a. **Si** mund të luftosh kur të erren sytë nga uria? (= nuk mund të luftosh kur të erren sytë nga uria) (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 195)
- b. **E si** mund t'i shkonte mendja, atij? (= atij nuk mund t'i shkonte mendja) (Jakov Xoxa, *Juga e bardhë*, f. 366)
- c. **E si** të merren vesh, kur ai është pykë në diell e ajo është belbacuke e ngjirur? (= nuk mund të merren vesh) (Mitrush Kuteli, *Vepra 4*, f. 358)
- d. **E si** të mos e takonte Stavrën? (= duhej ta takonte Stavrën) (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 77)

Kur ndajfolja *si* ndiqet nga një folje e mënyrës lidhore dhe fjalia është e polaritetit mohor, në kontekste të caktuara pyetja retorike mbart edhe modalitetin e domosdoshmërisë, si në (319/d).

6.1.6.4. Tiparet leksiko-gramatikore të një pyetjeje retorike

Megjithëse për dallimin e një pyetjeje retorike në ligjërim shërben konteksti, situata ligjërimore, njohja e përbashkët e folësit dhe bashkëfolësit, pyetjet retorike shfaqin edhe disa tipare leksiko-gramatikore. Në pikëpamje sintaksore pyetja e

zakonshme dhe pyetja retorike kanë sjellje të njëjtë.⁶⁴⁰ Megjithatë, pyetjet retorike përmbajnë disa tregues formal të caktuar, me të cilët ato mund të interpretohen si "retorike".⁶⁴¹ Këto tipare leksiko-gramatikore i bëjnë të mundur një fjalë pyetëse përdorimin si pyetje retorike në kontekste të caktuara.

Disa prej këtyre tipareve shërbejnë edhe si elemente dallues të një pyetjeje retorike në një tekst të caktuar. Kështu përdorimi i fjalëve dhe togjeve të ndërmjetme, si: *fundja, në fund të fundit, mbi të gjitha* etj., në një fjali pyetëse bën që kjo pyetje të jetë vetëm pyetje retorike.

(320)

- a. *Kush do t'i drejtojë brigadat, e shumta?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 355)
- b. *E fundja, ç'më duhet topi? Një copë hekur është!* (Dritëro Agolli, *Njeriu me top*, f. 8)
- c. *Fundi, a s'kam të drejtë të flas?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 174)
- d. *Dhe, në fund të fundit, ç'emër mund të kenë në një grumbull eshtrash?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 27)

Një tjetër tipar tekstual i cili bën të mundur dallimin e një pyetjeje retorike është përdorimi i lidhëzorëve tekstualë, si, *e, dhe*, etj. Pjesëzat *e, dhe*, të cilat nga origjina janë lidhëza bashkërenditëse, në këto përdorime shërbejnë si lidhëzorë (konektorë tekstualë) dhe realizojnë lidhjen kuptimore midis pyetjes retorike dhe kontekstit paraprijës. Duke qenë se kuptimi i tyre kryesor është ai shtesor dhe pyetja retorike nuk sjell informacion të ri, por një informacion i cili është pjesë e njohjes së përbashkët të folësit dhe bashkëfolësit, ato përdoren shpesh në fillim të pyetjeve retorike.

(321)

- a. *Si iku Xinxifilua, shpella e gjithë ato që ishin brenda as nuk folë, as nuk thirrë, se e kishin zënë gojën me kulaç. E kush mund të flasë kur e ka gojën plot?* (Mitrush Kuteli, *Vepra 4*, f. 356)
- b. *Të kujtohet? - E si s'më kujtohet? (= më kujtohet)* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 7)

⁶⁴⁰ Sprouse, J. (2007). Rhetorical Questions and Wh-Movement. *Linguistic Inquiry*, Vol. 38 (No. 3), f. 572.

⁶⁴¹ Schmidt-Radefeldt, J. (1977). On so called "rhetorical questions". *Journal of Pragmatics*, 1, f. 381.

- c. **Dhe**, ku ka gjë më të hijshme se sa emri i kirë që le njeriu si vazhde të ndritur pas vdekjes, e se sa shëmbëlltyra që u blaton të ardhmëve? (Mitrush Kuteli, *Vepra 4*, f. 246)

Gjithashtu, edhe kur pyetja bëhet për të vërteta të përgjithshme, të njohura nga të gjithë, atëherë ajo mund të jetë vetëm pyetje retorike.

(322)

- a. *Kush nuk ka frikë nga vdekja?*
b. *Kush e njeh mirë veten e tij?*

Disa tipare të pyetjeve retorike kanë karakter leksikor, ndërsa disa tipare të tjera kanë karakter morfo-sintaksor. Megjithatë këto tipare në shumicën e rasteve gërshetohen me njëri-tjetrin.

Një tipar i rëndësishëm i pyetjeve retorike është **intonacioni**. Duke theksuar më shumë një fjalë se një tjetër, intonacioni mund të tregojë se pyetja është retorike. Kur theksohet përemri pyetës *kush* në (323/a), pyetja është e zakonshme, ndërsa kur theksohet folja *njeh*, pyetja është retorike. Han pohon se në anglishte intonacioni i pyetjes retorike është i ngjashëm me atë të fjalive dëftore.⁶⁴²

(323)

- a. **Kush** nuk e njeh këtë? (Fatos Kongoli, *I humburi*, f. 187)
b. *Kush* nuk e **njeh** këtë?

Rol të rëndësishëm në një pyetje retorike luajnë edhe **elementet me polaritet mohor**. Sipas Han, pyetjet alternative polare të zakonshme nuk përmbajnë elemente me polaritet mohor të fortë, si *lift a finger* (lëviz një gisht) dhe *budge an inch* (luaj një inch). Pyetjet alternative polare me elemente me polaritet mohor të fortë mund të kenë vetëm një lexim, si pyetje retorike.⁶⁴³ Ky fakt vlen edhe për fjalitë pyetëse variabël.⁶⁴⁴

(324)

- a. *Did John lift a finger to help Sam?*
(A ngriti një gisht Xhoni për të ndihmuar Semin?)
b. *Who budged an inch when you were in trouble?*
(Kush lëvizi një inç kur ti ishe në vështirësi?)

Për shqipen përdoren përgjithësisht fjalë e shprehje, si: *dreqin*, *djallin* etj.

⁶⁴² Han, C.-h. (2002). *Interpreting interrogatives as rhetorical questions*. *Lingua*, f. 215.

⁶⁴³ Han, C.-h. (2002). *Interpreting interrogatives as rhetorical questions*. *Lingua*, f. 204.

⁶⁴⁴ Han, C.-h. (2002). *Interpreting interrogatives as rhetorical questions*. *Lingua*, f. 205.

(325)

- a. *Ç'dreqin vete e i pjell mendja?* (Dritëro Agolli, *Komisari Memo*, f. 262)
- b. *Ku djallin u ngatërrova me këtë shkrim?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrethimi*, f. 85)

Të rëndësishme në dallimin e pyetjeve retorike janë edhe pjesëzat mohuese **nuk**, **s'**, **mos**. Përdorimi i këtyre pjesëzave rrit mundësinë që një pyetje të përdoret si pyetje retorike.

(326)

- a. *E kush nuk do të donte të kishte një copë shkëmbi apo një pupël, apo qoftë edhe një dyqan në parajsë? Natyrisht kushdo.* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 496)
- b. *Po pse s'ika edhe unë nga Shkodra me tërë ata që u larguan?* (Petro Marko, *Qyteti i fundit*, f. 282)
- c. *E përse të mos sabotoj më shumë?* (Fatmir Gjata, *Këneta*, f. 98)

Megjithatë, duhet të kemi parasysh se pyetjet retorike kanë ngjashmëri strukturore me pyetjet e zakonshme që realizohen me një fjali pyetëse mohore.⁶⁴⁵ Pra, një fjali pyetëse mohore mund të jetë jo vetëm një pyetje retorike, por edhe një pyetje e zakonshme mohore që përdoret për të konfirmuar (vërtetuar) një fakt.

(327)

- a. *Nuk fle ti?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 129)
- b. *Nuk kanë këngë gazmore?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 39)

Interpretimi i një fjalie pyetëse të tillë si një pyetje vërtetuese ose si një pyetje retorike është e varur nga rëndësia që ka ajo për pjesëmarrësit në ligjërim. Është pyetje vërtetuese kur folësi do të konfirmojë, vërtetojë nëse fakti për të cilin ai pyet është i vërtetë ose jo. Ndërsa është pyetje retorike kur shpreh një informacion që folësi e ka. Një tipar i rëndësishëm që i dallon pyetjet vërtetuese nga pyetjet retorike është prania e elementeve me polaritet mohor të fortë. Një pyetje e zakonshme mohore mund të përmbajë një element me polaritet mohor të dobët, një pyetje retorike s'mundet.⁶⁴⁶

⁶⁴⁵ Rexach, J. G. (1998). Rhetorical questions, relevance and scales. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* (11), f. 144.

⁶⁴⁶ Han, C.-h. (2002). *Interpreting interrogatives as rhetorical questions*. *Lingua*, f. 205.

Si tipar i pyetjeve retorike shfaqet edhe **mënyra e foljes**. Mënyrat jo deontike të foljeve⁶⁴⁷, si mënyra lidhore, mënyra kushtore, por edhe foljet modale jo deontike rrisin tiparin retorik të një pyetjeje. Duke qenë se folja në mënyrën lidhore shpreh kryesisht modalitetin e mundësisë,⁶⁴⁸ dhe se veprimi i shprehur në pyetjen retorike nuk paraqitet si i vërtetë por si i mundshëm, rritet mundësia për implikime të tjera, të ndryshme nga ato që shpreh folja në mënyrën dëftore.

(328)

- a. *E si të mos e dashuronte Asimin?* (Petro Marko, *Hasta la vista*, f. 22)
- b. *Pse të mos shkojmë sot mbasdite?* (Elena Kadare, *Nusja dhe shtetrrëthimi*, f. 141)

Foljet në mënyrën lidhore me pjesëzën mohuese *mos* në pyetjet retorike është e shpeshtë sidomos kur fjalia pyetëse ka si variabël ndajfoljen pyetëse *pse*, si në (328/b), ku vlera e saj është e barabartë me duhet të shkojmë. Por, folja në mënyrën lidhore mund të paraprihet edhe nga folja modale *mund*.

(329)

- a. *E kush mund të ndiejë kënaqësi duke hapur varre?* (Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 133)
- b. *A mund të ketë parajsë pa trëndafila?* (Ben Blushi, *Shqipëria*, f. 333)

Një rëndësi të veçantë merr edhe **krahasimi**. Në një fjali pyetëse në të cilën kemi krahasim të shkallës sipërore rritet mundësia për ta përdorur si pyetje retorike. Në këto fjali i krahasuari merr një rëndësi të veçantë, sepse shton shkallën e cilësisë së një tipari, dhe bën që pyetja të implikojë një pohim.

(330)

- a. *A ka gjë më të mirë sesa ahëre kur pjek ylli?* (Mitrush Kuteli, *Vepra* 4, f. 369)
- b. *Mbase vërtet ajo s'kishte ndeshur gjëkundi në shtegtimet e saj një djallë më të mirë se ai?* (Vath Korreshi, *Haxhiu i frakullës*, f. 41)

Si tipar sintaksor i rëndësishëm në pyetjet retorike del përdorimi i **kundrinorit të veçuar** me parafjalët *veç*, *përveç*. Prania e një kundrinori të veçuar me parafjalët *veç*, *përveç*, në fjali pyetëse bën që ajo të lexohet si pyetje retorike. Veçimi i një gjymtyre

⁶⁴⁷ Schmidt-Radefeldt, J. (1977). On so called "rhetorical questions". *Journal of Pragmatics*, 1, f. 381.

⁶⁴⁸ ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vëll. i parë, Morfologjia). Tiranë: Maluka, f. 273.

në një pyetje, duke e theksuar atë më shumë, bën të mundur që ai të interpretohet si e vetmja përgjigje e mundshme për pyetjen e ngritur, si rrjedhojë pyetja është retorike.

(331)

- a. *E kush mund ta hipë atë, **përveç atij**?* (Jakov Xoxe, *Juga e bardhë*, f. 149)
- b. *Kush tjetër **veç atij**?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 52)

Përveç tipareve të mësipërme janë edhe disa fjalë, të cilat, veç të tjerash, gjejnë përdorim të shpeshtë në pyetje retorike. Një nga këto fjalë është edhe përemri i pacaktuar *tjetër*. Përdorimi i përemrit të pacaktuar *tjetër* në fjalitë pyetëse shton mundësinë e leximit të tyre si pyetje retorike.

(332)

- a. *E ç'gjë **tjetër** shumë të shtrenjtë e shumë të dashur të zemrës kishte ajo, përveç të birit?* (Pashko Vasa, *Bardha e Temalit*, f. 44)
- b. *Po ku kam **tjetër** unë moj gjyshe?* (Jakov Xoxe, *Lumi i vdekur*, f. 142)
- c. *Kush **tjetër** veç atij?* (Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, f. 52)

Siç edhe e përshkruam, në gjuhën shqipe pyetjet retorike dallohen nga disa tipare kryesore, si: *intonacioni, fjalë e shprehje me kuptim mohor, modaliteti jo deontik i foljes, lidhëzorët e, dhe, fjalë e togje të ndërmjetme, kundrinë e veçuar me parafralët veç, përveç, përemri i pacaktuar tjetër, krahasimi etj.*

PËRFUNDIME

Nisur nga analiza e materialit të gjerë teorik dhe nga një analizë gjithëpërfshirëse e materialit faktik dhe përshkrimet në secilin kapitull të këtij punimi, arrijmë në disa përfundime.

Në gjuhësinë shqiptare, megjithëse tradita jonë gramatikore i ka trajtuar për më se një shekull tipat e fjalive, ende hasen probleme. Problemet janë të dylojshme: probleme të numrit të kategorive që do të njihen dhe probleme të cilat lidhen me përfshirjen e një fjalie në njërin tip apo në tjetrin.

Problemi i numrit të kategorive, mendojmë se mund të zgjidhet nga përcaktimi i një kriteri i cili të marrë parasysh të gjithë paradigmën e fjalive. Kriteri i propozuar nga ne bazohet në formën strukturore të fjalisë. Për të përligjur ekzistencën e një klase të caktuar fjalish duhet të kemi një formë të caktuar e cila të jetë e ndryshme nga format e tjera, dhe pastaj një kuptim të caktuar të lidhur me këtë formë.

Fjalë pyetëse është një nga tipat kryesorë të fjalive. Ajo gëzon *formulën e saj*, që shfaqet në strukturën e saj gramatikore të realizuar nga bashkimi i njësive leksikore në bazë të rregullave të caktuara gramatikore-sintaksore. Kjo formulë e bën të ndryshme nga fjalitë dëftore, fjalitë dëshirore, fjalitë urdhërore dhe fjalitë thirrmore. Fjalitë pyetëse formojnë paradigmën e tyre, e cila i kundërvihet paradigmës së fjalive dëftore dhe paradigmës së tipave të tjerë të fjalive.

Fjalë pyetëse, si njësi e gjuhës, i gëzon të dy tiparet e një shenje gjuhësore, ajo ka formën e saj dhe kuptim të saj. Kuptimi kryesor i fjalisë pyetëse është të shënuarit e pyetjes. Pyetja në pikëpamje semantike përkufizohet si një gjë abstrakte për të cilën fjalë pyetëse është një simbol.

Vetë pyetja mund të jetë objekt i këndvështrimeve të ndryshme. Mund të shihet në këndvështrimin sintaksor, si fjali pyetëse. Mund të shihet në këndvështrim semantikor, si njësi gjuhësore me semantikë të caktuar. Mund të shihet në këndvështrim pragmatikor, si njësi e ligjërit konkret, si një ndër aktet e ligjërit, dhe në këndvështrim filozofik, si njësi e aftësisë arsyetuese e mendjes njerëzore. Megjithatë këndvështrimet e ndryshme nuk e përjashtojnë njëri-tjetrin.

Në këndvështrimin sintaksor fjalia pyetëse mund të bëhet objekt i rrymave të ndryshme teorike. Secila prej tyre mëton të analizojë dhe përshkruajë tiparet gramatikore të saj.

Tiparet kryesore sintaksore të fjalisë pyetëse janë: intonacioni i përfunduar pyetës, rendi kallëzues-kryefjalë i përbërësve sintaksorë dhe fjalët pyetëse. Intonacioni përcakton kufirin fundor të fjalisë. Rendi tipik i saj i gjymtyrëve kryesore, kallëzues – kryefjalë, luajnë rol përcaktues duke e kundërvënë me rendin e tyre në fjalitë dëftore. Fjalët pyetëse janë karakteristikë ekskluzive e fjalive pyetëse, sepse ato përdoren vetëm në fjalitë pyetëse. Një fjali është pyetëse nëse gëzon dy ose tre nga këta tipare.

Me termin *fjali pyetëse* i referohemi një invarianti i cili realizohet në forma të ndryshme dhe realizon funksione të ndryshme. Për klasifikimin e tipave strukturorë të fjalive pyetëse mbështetemi në natyrën semantike dhe në tiparet gramatikore që shfaq secili tip. Sipas këtyre kriterëve fjalitë pyetëse ndahen në dy tipa semantiko-strukturorë: fjali pyetëse variabël dhe fjali pyetëse alternative. Fjalitë pyetëse variabël janë ato të cilat si tipar kryesor sintaksor kanë praninë e një përbërësi pyetës të ndërtuar me një përemër ose ndajfolje pyetëse, i cili shërben si variabël “X”. Variabla, e shënuar nga përemri ose ndajfolja pyetëse, në përgjigje mund të marrë një numër infinit vlerash të cilat janë pjesë e bashkësisë së krijuar nga lloji i fjalës pyetëse. Ky tipar i dallon ato nga fjalitë pyetëse alternative të cilat janë ato fjali që shfaqin në strukturën e tyre dy ose më shumë alternativa. Fjalitë pyetëse alternative ndahen në dy grupe: fjali pyetëse alternative polare dhe fjali pyetëse alternative veçuese. Alternativet polare shfaqin në semantikën e tyre dy alternativa të poleve të kundërta, të cilat realizohen në përgjigje si pohim ose mohim i kuptimit të shprehur në fjali. Ndërsa alternativet veçuese shfaqin në semantikën e tyre dy alternativa të cilat përjashtojnë njëra-tjetrën. Përgjigjja realizohet si përzgjedhje e njëres. Përveç tipareve semantike këta dy grupe të fjalive pyetëse alternative dallojnë edhe nga tipare strukturorë. Fjalitë pyetëse alternative polare karakterizohen nga prania e pjesës pyetëse *a*, ndërsa fjalitë pyetëse alternative veçuese përbëhen nga një lidhje bashkërenditëse veçuese e përbërësve të realizuar me lidhëzën veçuese *apo* ose *a*.

Këta tipa e nëntipa të fjalive pyetëse dallohen si në fjalitë e thjeshta, edhe tek sifjalitë.

Fjalitë pyetëse variabël në bazë të kategorisë morfo-sintaksore që i përket variabla ndahen në dy klasa: fjali pyetëse me variabël përemërore dhe fjali pyetëse me variabël

ndajfoljore. Si variabla përemërore në shqipen standarde shërbejnë: *kush, cili, çfarë, ç, sa, se, i satë*. Si variabla ndajfoljore shërbejnë: *ku, nga, kur, pse, përse, si dhe sa*.

Përemrat pyetës ndërtojnë një përbërës pyetës, i cili mund të përbëhet vetëm nga një përemër pyetës ose nga një numër i caktuar fjalësh ku një prej tyre është përemër pyetës. Pra, ata ndërtojnë ose një përbërës të thjeshtë ose një përbërës të thjeshtë të zgjeruar, të cilët lidhen drejtpërdrejt me përbërësin foljor. Kushtet e përdorimit të njërit ose tjetrit përemër janë të lidhura me semantikën dhe pragmatikën e secilit. Përemri pyetës *kush* përdoret për të pyetur për një person të panjohur kontekstualisht nga folësi ose bashkëfolësi, dhe identifikimi i personit nuk bëhet nëpërmjet një cilësie, por përgjithësisht nëpërmjet emrit të përveçëm të tij. Përemri pyetës *cili* përdoret për të pyetur për një person ose send të njohur për bashkëbiseduesit duke kërkuar identifikimin e sendit apo personit nëpërmjet një cilësie të tij. Përemri *çfarë* për nga kuptimi është i ngjashëm me përemrin *kush*, d.m.th., ka kuptim të pacaktuar, ndërsa për nga lidhjet sintaksore që krijon në fjali është i ngjashëm me përemrin *cili*, d.m.th., mund të përdoret më vete ose i shoqëruar me një emër. Përemri pyetës *ç* ka kuptim të pacaktuar. Ai përdoret për të pyetur për njerëz, për sende, për tipare e karakteristika të tyre. Në bashkëvajtje me emrin pyet për tipare e karakteristika të emrit. Fjala *sa* në gjuhën shqipe mund të jetë edhe përemër edhe ndajfolje. Kur *sa* ndiqet ose mund të ndiqet nga një emër ai është përemër dhe në këtë lidhje ai shërben si caktuesor i emrit, ndërsa kur *sa* ndiqet vetëm nga një folje dhe nuk mund të lejojë praninë e një emri, atëherë është ndajfolje. Përemri pyetës *sa* përdoret për të pyetur për sasi të sendeve ose të njerëzve. Përemrat *se* dhe *i sati* janë përemrat më pak të përdorur në shqipe. Përemri *se* shoqërohet gjithmonë nga parafjalët *me* dhe *nga* dhe pyet për sende, për lëndën nga e cila përbëhet një send, për mjetin ose shkakun. Ai formon vetëm një përbërës të thjeshtë përemëror. Përemri *i sati/e sata* përdoret për të pyetur për radhën e sendeve ose frymorëve dhe mund të formojë një përbërës të thjeshtë përemëror, ose një përbërës të thjeshtë të zgjeruar.

Ndajfoljet pyetëse ndërtojnë një përbërës ndajfoljor, i cili lidhet me përbërësin foljor të fjalisë pyetëse variabël. Përbërësi ndajfoljor qëndron përgjithësisht në fillim të fjalisë pyetëse. Ndajfolja pyetëse e vendit *ku* përdoret për të pyetur për vend në kuptim të përgjithshëm. Ndajfolja pyetëse *ku* mund të paraprihet nga parafjalët *deri, gjer, për* e *prej*. Kur paraprihet nga parafjalët *deri, gjer* e *për* përdoret për të pyetur për drejtimin, pikëmbërritjen, pikën ku do të përfundojë veprimi, ndërsa me parafjalën *prej* pyetet për pikënisjen e veprimit. Kur paraprihet nga pjesëza *që* pyet për pikën e

fillimit të veprimit. Ndajfolja pyetëse *nga* përdoret për të pyetur për vendin nga nis veprimi i shprehur nga folja ose vendin ku do të përfundojë veprimi. Ndajfolja pyetëse *kur* ka kuptim të pacaktuar kohor. Përdoret për të pyetur për kohën në përgjithësi. Vetëm kur paraprihet nga modifikuesit e saj pjesëza e parafjalë, ajo shënon një kohë të caktuar. Ndajfolja pyetëse *si* përdoret në fjalitë pyetëse variabël për të pyetur për mënyrën e kryerjes së veprimit, cilësinë e kryerjes së një veprimi dhe shkallën e shfaqjes së tij; në lidhje me folje të caktuara edhe për të pyetur për shkakun e ndodhjes së një veprimi. Ndajfolja pyetëse *pse* shërben në fjalitë pyetëse si variabël për të shënuar shkakun e kryerjes ose moskryerjes së një veprimi. Shkaku për të cilin përdoret ndajfolja pyetëse *pse* mund të jetë shkak i mirëfilltë ose arsye. Ndajfolja pyetëse *përse* përdoret në fjalitë pyetëse variabël për të pyetur për qëllimin e kryerjes së një veprimi. Përdorimi i *përse* si ndajfolje pyetëse qëllimi është prijë e standardit, ndërsa në gjuhën e folur nuk ka dallim shkak/qëllim në përdorimin e njërës ndajfolje në krahasim me tjetrën. Të dyja ndajfoljet, si *pse*, ashtu edhe *përse* përdoren për të pyetur edhe për shkakun edhe për qëllimin. Në pikëpamje sintaksore vetëm ndajfoljet *pse* e *përse* pranojnë që midis tyre dhe foljes-kallëzues të futet një përbërës tjetër, ndërsa ndajfoljet e tjera nuk e lejojnë një gjë të tillë. Ndajfolja pyetëse *sa* shërben në fjalitë pyetëse si variabël për të shënuar *sasinë*. Ndajfolja pyetëse *sa* pyet për karakteristikë sasiore të veprimit ose për përmasa të veprimit.

Në fjalitë pyetëse alternative polare rolin kryesor në strukturën sintaksore të tyre e luan pjesëza pyetëse *a*. Pjesëzat dyshuese plotësojnë tiparin pyetëse të këtyre fjalive, por ato nuk luajnë rol në përcaktimin e tipit strukturor të fjalisë, çka vërtetohet nga përdorimi i tyre në bashkëvajtje me pjesëzën *a*. Rol të rëndësishëm në përcaktimin e këtij tipi të fjalive luan rendi i kryepërbërësve. Rendi kallëzues-kryefjalë bën të mundur dallimin e një fjali pyetëse alternative polare nga një pyetje dëftore, e cila është një fjali dëftore e përdorur si pyetje në një kontekst të caktuar.

Në fjalitë pyetëse alternative veçuese, rolin kryesor e luan lidhëza veçuese *apo* e cila përdoret përgjithësisht në fjali pyetëse. Kjo lidhëz mund të lidhë dy përbërës brenda një fjali të thjeshtë ose dy sifjali të një fjali të përbërë, duke formuar ose një fjali të thjeshtë pyetëse alternative veçuese, ose një fjali të përbërë pyetëse alternative veçuese. Përdorimin më të shumtë në fjalitë pyetëse, lidhëza veçuese *apo* e ka përgjithësisht në lidhjen e sifjalive, të cilat mund të kenë struktura sintaksore të ndryshme. Ato mund të jenë sifjali dëftore, sifjali pyetëse, sifjali dëshirore etj. Lidhëza veçuese *a* lidh më shumë përbërës të thjeshtë me kuptim të kundërt. Ajo

përdoret në struktura tipike me kundërvënien të plotë kuptimore, si *djalë a çupë, do a s'do, vjen a s'vjen* etj. Këto struktura ndërtojnë fjali të thjeshta pyetëse alternative veçuese. Një tip të veçantë të fjalive pyetëse alternative veçues e përbëjnë ato të ndërtuara nga togu *apo jo*. Ky tog i shtohet një përbërësi të thjeshtë ose një sifjalie dhe e shndërron fjalinë në pyetëse alternative veçuese.

Fjalitë pyetëse mund të përdoren në ligjërim për qëllime të ndryshme. Të ligjëruara në një kontekst të caktuar ato janë *pyetje informuese* kur kërkojnë nga bashkëfolësi informacionin të cilin folësi nuk e zotëron; janë *pyetje vërtetuese* kur folësi zotëron një informacion në mënyrë të pjesshme ose nuk është i sigurt për informacionin që ka dhe kërkon nga bashkëfolësi për vërtetimin e tij; janë *pyetje shqyrtimore*, të cilat funksionin kryesor e kanë shqyrtimin e një çështjeje dhe marrjen e një vendimi, i cili përgjithësisht lidhet me folësin; janë *pyetje reaguese* kur ato shërbejnë si reagim ndaj një thëniesje të mëparshme, ku folësi ose kërkon të sqarojë brendinë kuptimore të thënies, të zbërthejë domethënien e saj, ose të shprehë një reagim të caktuar ndaj brendisë së thëniesje së mëparshme; janë *pyetje thirrmore* kur në pyetje vishet edhe gjendja emocionale ose shprehet gjendja emocionale, shprehet qëndrimi i folësit në të; janë *pyetje retorike* kur domethënia e tyre nuk lidhet me kuptimin e fjalisë, d.m.th., janë raste kur përdoret një pyetje për të dhënë informacion, duke e bërë këtë informacion më bindës etj.

Nga studimi i thelluar i pyetjes retorike del se të dy tipat sintaksorë të fjalive pyetëse mund të shërbejnë si pyetje retorike. Pyetja retorike mund të jetë fjali pyetëse alternative polare dhe veçuese ose fjali pyetëse variabël. Këto të fundit janë më të përdorshmet në gjuhën shqipe. Variablat përemërore dhe ato ndajfoljore në pyetje retorike marrin kuptimin e një përemri të pacaktuar me vlerë mohore ose të një ndajfoljeje, si *askush, asnjë, askund, asnjëherë* etj. Në gjuhën shqipe pyetjet retorike dallohen nga disa tipare kryesore, si: *intonacioni, fjalë e shprehje me kuptim mohor, modaliteti jo deontik i foljes, lidhëzorët e, dhe, fjalë e togje të ndërmjetme, kundrinë e veçuar me para-fjalët veç, përveç, përemri i pacaktuar tjetër, krahasimi* etj.

* * *

Ky punim është një hap tjetër në studimin e tipave kuptimor të fjalive të gjuhës shqipe, pas fjalisë dëftore, dhe shpresojmë të vazhdojmë më tej me studimin e fjalive urdhërore, fjalive dëshirore e fjalive thirrmore. Gjithashtu, shpresojmë që ky studim të shërbejë edhe si pikënisje për studime të tjera mbi fjalitë pyetëse në shqipe.

Një ndër tiparet e fjalisë pyetëse, intonacioni, mbetet ende për t'u studiuar në tërësi në analiza të specializuara laboratorike.

Për t'u studiuar janë edhe përdorimet e fjalëve pyetëse, pyetjet informuese, pyetjet reaguese, pyetjet vërtetuese, pyetjet thirrmore, pyetjet retorike etj., të cilat mund të bëhen objekt studimi i disertacioneve të veçantë.

BIBLIOGRAFIA

- Aarts, B. (2001). *English Syntax and Argumentation* (bot. i 2). London: PALGRAVE.
- Aarts, B., Keizer, E., Spinillo, M., & Wallis, S. (2003). Which or What? A study of interrogative determiners in present-day English. Në A. Wilson, P. Rayson, & T. McEnery, *Corpus Linguistics by the Lune: A Festschrift for Geoffrey Leech* (fv. 9-23). Peter Lang.
- Abioye, T. (2009). Typology of Rhetorical Questions as a Stylistic Device in Writing. *The International Journal of Language Society and Culture*, 1-8.
- Abioye, T. (2011). Preference for rhetorical questions as an index of textual message effectiveness. *International Journal of Humanities and Social Science*, 290-299.
- Ambroise, B. (2010). From speech act theory to pragmatics. *HAL*, 1-12.
- Angoni, E. (1972). Pjesëzat. Në IGJL, & M. Domi (Re.), *Çështje të fonetikës dhe të gramatikës së shqipes së sotme* (fv. 311-335). Tiranë: Shtypshkronja "Mihal Duri".
- ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Morfologjia). Tiranë: Maluka.
- ASHSH. (2002). *Gramatika e gjuhës shqipe* (Vol. Sintaksa). Tiranë: Maluka.
- ASHSH. (2006). *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë.
- Bach, K., & Harnish, R. M. (1979). *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge: MIT Press.
- Baker, D. (2015). Tag questions. *ELT Journal*, 1-5. doi:doi:10.1093/elt/ccv015
- Beijer, F. (2002). The Syntax and Pragmatics of Exclamations and other Expressive/Emotional Utterances. *The department of English in Lund: working papers in linguistics*.
- Belnap, N., & Steel, T. (1976). *The Logic of Questions and Answers*. New Haven: Yale University Press.
- Beninca, P. (2001). The position of Topic and Focus in the left periphery. Në G. Cinque, & G. Salvi, *Current Studies in Italian Syntax: Essays offered to Lorenzo Renzi* (fv. 39-65). The Netherlands: Elsevier.
- Beun, R. J. (2000). Context and form: declarative or interrogative, that is the question. Në H. C. Bunt, & W. J. Black, *Abduction, Belief, and Context in Dialogue*:

- Studies in Computational Pragmatics* (fv. 311-326). Amsterdam: John Benjamins.
- Bhat, D. (2004). *Pronouns*. New York: Oxford University Press.
- Biezma, M. (2009). Alternative vs Polar Questions: the cornering effect. Në E. Cormany, S. Ito, & D. Lutz (Re.), *Proceedings of semantics and linguistic theory (SALT)*. 19, fv. 37-54. eLanguage.
- Blakemore, D. (1994). Echo questions: A pragmatic account. *Lingua*(94), 197-211.
- Bolinger, D. (1978). YES-NO Questions are not Alternative Questions. Në H. Hiz, *Questions* (fv. 87 – 105). Dordrecht, Holland: Reidel Publishing Company.
- Buchholz, O., & Fiedler, W. (1987). *Albanische Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig.
- Buxheli, L. (2007). *Modelet e caktimit rasor në gjuhën e sotme shqipe*. Tiranë: Neraida.
- Caponigro, I., & Sprouse, J. (2007). RHETORICAL QUESTIONS AS QUESTIONS. *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 11, 121-133.
- Carnie, A. (2006). *Syntax, A generative introduction* (bot. i 2). Oxford: Blackwell.
- Çeliku, M. (1980). *Sintaksa e gjuhës së sotme letrare shqipe (leksione)*. Elbasan: ILP "A.Xhuvani".
- Çeliku, M. (1997). *Probleme të morfologjisë së gjuhës së sotme shqipe*. Tiranë: Shtëpia botuese "Libri Universitar".
- Çeliku, M. (2008). *Tekst ushtrimesh për sintaksën e shqipes standarde*. Tiranë: ILAR.
- Çeliku, M. (2009). *Institucione, Autorë, Vepra, Intervista*. Tiranë: ILAR.
- Çeliku, M. (2012). *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*. Tiranë: ILAR.
- Çeliku, M. (2014). Çështje të terminologjisë gjuhësore (fusha e sintaksës). *Terminologjia në shkencat e ligjërimit* (fv. 81-85). Elbasan: Rama Graf.
- Çeliku, M., Karapinjalli, M., & Stringa, R. (1998, 2011). *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ILAR.
- Chernilovskaya, A. (2010). Wh-exclamatives and other non-interrogative questions. *26th Annual meeting of The Israel Association for Theoretical Linguistics*. Israel: Ramat Gan.
- Chomsky, N. (2011). *Strukturat sintaksore*. (B. Topalli, Përkth.) Tiranë: Dituria.
- Cipo, K. (1952). *Sintaksa*. Tiranë: N.I.SH. Shtypshkronjave-Stab. Mihal Duri.

- Cipo, K. (2015). *Gramatikë e gjuhës shqipe*. Tiranë: Pegi.
- Couper-Kuhlen, E. (2001). Intonation and discourse: Current views from within. Në D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton, *The handbook of discourse analysis* (fv. 13-34). Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Cruse, A. (2006). *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Dauti, L. (2014). *Çështje të kohezionit gjuhësor në veprën e Bilal Xhaferit*. Tiranë: Tezë doktore.
- Dauti, L., & Telhaj, R. (2013). Tipat e fjalëve këpujore në gjuhën shqipe. *Buletini Shkencor UNIEL*, 3(39), 22-34.
- De Saussure, F. (2002). *Kurs i gjuhësisë së përgjithshme*. (R. Ismajli, Përkth.) Tiranë: DITURIA.
- Dekker, P., Aloni, M., & Butler, A. (2007). The semantics and pragmatics of questions. Në M. Aloni, A. Butler, & P. Dekker, *Questions in dynamic semantics* (fv. 1-40). Amsterdam: Elsevier.
- Demiraj, S. (1969). Rreth kategorisë së shquarsisë e të pashquarsisë në gjuhën shqipe. *Studime Filologjike*, IV, 145-159.
- Demiraj, Sh. (1973). Veçoritë e lakimit të përemrave në gjuhën shqipe (vështuar historikisht). *Studime Filologjike*, 4, 67.
- Dhima, Th. (2012). *Gjuha shqipe, Sintaksa*. Gjirokastrë: Argjiro.
- Dhima, Th. (2013). *Çështje të sintaksës së gjuhës shqipe*. Tiranë: INFOBOTUES.
- Dhima, Th. (2013). Probleme të njësive sintaksore (togfjalëshi dhe sintagma). Në T. Dhima, *Çështje të sintaksës së gjuhës shqipe* (fv. 9-21). Tiranë: INFOBOTUES.
- Dhima, Th. (2014). Rreth kuptimit dhe përdorimit të termave "periudhë", "frazë" dhe "fjalë e përbërë" në traditën tonë gramatikore. *Terminologjia në shkencat e ligjërimit* (fv. 125-129). Elbasan: Rama Graf.
- Diessel, H. (2003). The relationship between demonstratives and interrogatives. *Studies in Language*, 635-655.
- Domi, M. (1955). *Gramatika e gjuhës shqipe, pjesa e dytë, sintaksa*. Tiranë.
- Domi, M. (1969). *Gramatika e gjuhës shqipe, Sintaksa*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore.
- Domi, M. (2013). *Vepra 1: Studime Sintaksore*. Tiranë: Kristalina KH.

- Dryer, M. S. (2007). Clause types. Në T. Shopen, *Language Typology and Syntactic Description* (bot. i 2, Vëll. i I: Clause Structure, fv. 224-275). Cambridge: Cambridge University Press.
- Floqi, S. (1968). Çështje të teorisë së togfjalëshit në shqipen e sotme. *Studime Filologjike*, 1, 75-83.
- Floqi, S. (1969). Mbi disa çështje të rendit të fjalëve në shqipen e sotme. *Studime Filologjike*, 125-141.
- Floqi, S. (1978). Rreth modeleve të fjalisë në shqipen e sotme letrare (modelet e fjalisë dëftore). *Studime Filologjike*, 4, 25-51.
- Frashëri, S. (1886). *Shkronjëtorë e gjuhës shqip*. Bukuresht: Drita.
- Geluykens, R. (1987). Intonation and speech act type: An experimental approach to rising intonation in declaratives. *Journal of Pragmatics*, 11, 483-494.
- Ginsburg, R. J. (2009). *Interrogative Features*. Tucson: Disertacion.
- Ginzburg, J. (1997). Interrogatives: questions, facts and dialogue. Në S. Lappin, *The handbook of contemporary semantic theory*. London: Blackwell.
- Graffi, G. (2001). *200 years of Syntax: A critical survey*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.
- Graffi, G. (2003). *Sintaksa (Strukturat e ligjërit)*. (B. Topalli, Përkth.) Tiranë: Dituria.
- Graffi, G. (2010). *Ç'është gramatika gjenerative*. (R. Memushaj, Përkth.) Tiranë: Toena.
- Groenendijk, J., & Stokhof, M. (2011). Questions. Në J. van Benthem, & A. ter Meulen, *Handbook of Logic and Language* (bot. i 2, fv. 1059-1133). London: Elsevier.
- Gunlogson, C. (2003). *True to Form: Rising and Falling Declaratives as Questions in English*. London: Routledge.
- Haegeman, L. (1997). Elements of Grammar. Në L. Haegeman, *Elements of Grammar: Handbook in Generative Syntax* (fv. 1-73). London: Kluwer Academic Publishers.
- Hagstrom, P. (2003, September/October). What questions mean. *Glott International*, 7(7/8), 188-201.
- Halliday, M. (2004). *An introduction to functional grammar*. New York: Oxford University Press.
- Halliday, M. A., & Hassan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.

- Han, C.-h. (2002). Interpreting interrogatives as rhetorical questions. *Lingua*, 201-229.
- Han, C.-H., & Siegel, L. (1996). Syntactic and semantic conditions of NPI licensing in questions. *Proceeding of the Fifteenth West Coast Conference on Formal Linguistics* (fv. 177-191). Stanford: CSLI Publications.
- Haspelmath, M. (2007). Coordination. Në T. Shopen, *Language Typology and Syntactic Description* (bot. i 2, Vëll. i II: Complex Constructions, fv. 1-51). New York: Cambridge University Press.
- Heim, I. (2000, Gusht 01). *Notes on Interrogative Semantics*. Gjetur Gusht 01, 2016, nga Eberhard Karls Universität Tübingen: <http://www.sfs.uni-tuebingen.de/~astechow/Lehre/Wien/WienSS06/Heim/interrogatives.pdf>
- Higginbotham, J. (1997). The semantics of questions. Në S. Lappin, *The handbook of contemporary semantic theory*. London: Blackwell Publishing.
- Hintikka, J. (1982). Tag Questions and Grammatical Acceptability. *Nordic Journal of Linguistics*(5), 129-132. doi:10.1017/S0332586500000871
- Hirst, D., & Di Cristo, A. (1998). A survey of intonation systems. Në D. Hirst, & A. Di Cristo, *Intonation systems: A survey of twenty languages* (fv. 1-44). Cambridge: Cambridge University Press.
- Huddleston, R. (1994). The contrast between interrogatives and questions. *Linguistics*, 30, 411-439.
- Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar Of The English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Huddlestone, R., & Pullum, G. K. (2007). *A student's introduction to english grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huddlestone, R., & Pullum, G. K. (2007). *A student's introduction to English Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hudson, R. (1975). The meaning of questions. *Language*, 51(1), 1-31.
- Hysa, E., & Çepani, A. (2008). Vështrim mbi përemrat pyetës. *Gjurmime Albanologjike*, 37/2007, 23-41.
- Jespersen, O. (1924). *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen and UNWIN Ltd.
- Karapinjalli, M. (2001). *Kërkime dhe studime në fushën e gjuhës shqipe*. Elbasan: Sejko.

- Karapinjalli, M. (2013). Mjetet gramatikore në gjuhën shqipe dhe emërtimi i tyre. *Buletini Shkencor UNIEL*, 5-10.
- Karttunen, L. (1977). Syntax and semantics of questions. *Linguistics and Philosophy*, 1, 3-44.
- Kimps, D. (2007). Declarative constant polarity tag questions: A data-driven analysis of their form, meaning and attitudinal uses. *Journal of Pragmatics*(39), 270–291.
- Kole, J. (1969). Pjesëzat si kategori leksiko-semantike në shqipen e sotme. *Studime Filologjike*, Nr. 3, 75-107.
- Koleci, F. (2013). *Frazat relative të shqipes (parë në këndvështrimin gjenerativist)*. Tiranë: Klass.
- Koleci, F., & Turano, G. (2011). *Hyrje në sintaksën gjenerative të shqipes*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar.
- Kondi, E. (2013). *Fjalitë pyetëse në gjuhën angleze dhe shqipe*. Tiranë: Disertacion.
- Konig, E., & Siemund, P. (2007). Speech act distinctions in grammar. Në T. Shopen, *Language typology and syntactic description* (fv. 276-324). New York: Cambridge University Press.
- Koshik, I. (2005). *Beyond Rhetorical Questions*. Amsterdam: John Benjamins.
- Krifka, M. (2011). Questions. Në K. von Hausinger, C. Maienborn, & P. Portner, *Semantics: an international handbook of natural language meaning* (Vëll. i II, fv. 1742-1785). Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
- Kroeger, P. R. (2005). *Analyzing Grammar: An Introduction*. New York: Cambridge University Press.
- Ladusaw, W. A. (1980). *Polarity Sensitivity as Inherent Scope Relations*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Likaj, E. (1982). Disa zhvillime të formave rasore të përemrave vetorë e pronorë. *Studime Filologjike*, 2, 157.
- Lloshi, X. (2005). *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*. Tiranë: Albas.
- Lyons, J. (2001). *Hyrje në gjuhësinë teorike*. (E. Likaj, Përkth.) Tiranë: Dituria.
- McShane, M. J. (2005). *A theory of ellipsis*. New York: Oxford University Press.
- Memushaj, R. (2002). *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë: DITURIA.
- Memushaj, R. (2008). *Gjuhësia gjenerative*. Tiranë: SHBLU.

- Memushaj, R. (2009). *Fonetika e shqipes standarde*. Tiranë: Botime Toena.
- Memushaj, R. (2013). Mehmet Çeliku, Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë), ILAR, Tiranë, 2012. *Studime Filologjike*, 1-2, 241-245.
- Noh, E.-J. (1995). A pragmatic approach to echo questions. (J. Harris, Re.) *UCLWPL*, 7, 107-140.
- Noh, E.-J. (1998). Echo Questions: Metarepresentation and Pragmatic Enrichment. *Linguistics and Philosophy*(21), 603-628.
- Parker, F., & Pickeral, J. (1985). Echo Questions in English. *American Speech*, 60(4), 337-347.
- Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi.....gjuhësore* (Vëll. i II). Tiranë: Maluka.
- Përnaska, R. (2015). *Gjuhësi.....gjuhësore* (Vëll. i I). Tiranë: MALUKA.
- Plangarica, T. (2013). *Hyrje në studimin e kuptimit*. Elbasan: Cikël leksionesh.
- Prifti, S. (1958). *Sintaksa e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore të krahinës socialiste autonome të Kosovës.
- Prifti, S. (1966). Elipsa në sintaksën shqipe. *Studime Filologjike*, 127-171.
- Progovac, L. (1993). Negative Polarity: Entailment and Binding. *Linguistics and Philosophy*(16), 149-180.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the english language*. New York: Longman.
- Radford, A. (2004). *Minimalist syntax: exploring the structure of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Renzi, L., Salvi, G., & Cardinaletti, A. (2001). *Grande grammatica italiana di consultazione* (Vëll. i III). Bologna: il Mulino.
- Rexach, J. G. (1998). Rhetorical questions, relevance and scales. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*(11), 139-155.
- Riska, A. (2014). Variantet dhe/ose varietetet gjuhësore - probleme të terminologjisë. *Terminologjia në shkencat e ligjërimit* (fv. 26-31). Elbasan: RAMA GRAF.
- Rizzi, L. (1997). The Fine Structure of the Left Periphery. Në L. Haegeman, *Elements of Grammar: Handbook in Generative Syntax* (fv. 281-337). Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Robins, R. H. (2007). *Histori e gjuhësisë*. (G. Lafe, Përkth.) Tiranë: Dituria.

- Rohde, H. (2006). Rhetorical questions as redundant interrogatives. *San Diego Linguistics Papers*, 134-168.
- Rrota, J. (2005). *Sintaksi i shqipes*. Shkodër: Botime Franceskane.
- Rugova, L. (2006). Sintagmat sintaksore të shqipes. *Seminari ndërkombëtar për gjuhën, letërsinë dhe kulturën shqiptare*, 25/1, 421-426.
- Rushi, Th. (1983). Rreth rendit të gjymtyrëve në fjalinë dëftore. *Studime Filologjike*, 1, 71-85.
- Rushi, Th. (1984). Funkzioni gramatikor i rendit të fjalëve në gjuhën shqipe. *Studime Filologjike*, 47-55.
- Rushiti, R. (2012). *Lidhëzat që dhe se në gjuhën shqipe*. Tiranë: Disertacion.
- Sadock, J. M. (1974). *Toward a Linguistic Theory of Speech Acts*. New York: ACADEMIC PRESS.
- Schaffer, D. (2005). Can rhetorical questions function as retorts? Is the Pope Catholic? *Journal of Pragmatics* 37, 433-460.
- Schmidt-Radefeldt, J. (1977). On so called "rhetorical questions". *Journal of Pragmatics*, 1, 375-392.
- Schuhmann, K., & Smith, B. (1987). Questions: An Essay in Daubertian Phenomenology. *Philosophy and Phenomenological Research*, 353-384.
- Sheperi, I. D. (1927). *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe (sidomos e toskërishtes)*. Vlorë: Shtypshkronja "Vlora" G. Direttore & C.
- Sobin, N. (1990). On the Syntax of English Echo Questions. *Lingua*(81), 141-167.
- Sobin, N. (2010). Echo Questions in the Minimalist Program. *Linguistic Inquiry*, 41(1), 131-148.
- Spase, S. (1964). *Elementet e para të teorisë së letërsisë*. Tiranë.
- Sprouse, J. (2007). Rhetorical Questions and Wh-Movement. *Linguistic Inquiry*, Vol. 38(No. 3), 572-580.
- Topalli, T. (2011). *Sintaksa e fjalisë*. Shkodër.
- Totoni, M. (2000). *Fraza me nënrenditje*. Tiranë: SHBLU.
- Totoni, M. (2012). *Sintaksa e gjuhës shqipe: fraza e përbërë*. Tiranë: Arbëria.
- Trask, R. L. (2007). *Language and linguistics, the key concepts*. New York: Routledge.

- Trotta, J. (2000). *Wh-Clauses in English: Aspects of Theory and Description*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- Turano, G. (1995). *Dipendenze sintattiche in albanese*. Padova: Unipress.
- van Rooy, R. (2003). Negative polarity items in questions: strength as relevance. *Journal of Semantics* 20, 239-273.
- van Rooy, R., & Safarova, M. (2003). On Polar Questions. (R. Young, & Y. Zhou, Red.) *SALT, XIII*, 292-309.
- Wiese, H., & Simon, H. J. (2002). Grammatical properties of pronouns and their representation: An exposition. Në H. J. Simon, & H. Weise, *Pronouns – grammar and representation* (fv. 1-22). Amsterdam: John Benjamins.
- Wilson, D., & Sperber, D. (1998). Mood and the analysis of non-declaratives sentences. Në A. Kasher, *Pragmatics: Critical concepts* (Vëll. i II, fv. 262-289). London: Routledge.
- Wilson, D., & Sperber, D. (2006). Relevance Theory. Në L. R. Horn, & G. Ward, *The handbook of pragmatics* (fv. 607-632). Oxford: Blackwell Publishing.
- Xhuvani, A. (1938). *Njohurit e para të sintaksës shqipe, pjesa e parë*. Tiranë.

LETËRSIA KRYESORE E SHFRYTËZUAR

(2016). *Panorama*.

(2016, Prill). *Koha Jonë*.

(2016, Prill). *Dita*.

(2016, Prill, Maj). *Integrimi*.

(2016, Prill, Maj). *Shekulli*.

(2016, Prill). *Gazeta Shqiptare*.

(2016, Maj). *Sot*.

Agolli, D. (1969). *Komisari Memo*. Tiranë: Naim Frashëri.

Agolli, D. (1975). *Njeriu me top*. Tiranë: Naim Frashëri.

Blushi, B. (2008). *Të jetosh në ishull*. Tiranë: Toena.

Blushi, B. (2011). *Shqipëria*. Tiranë: Mapo Editions.

Fjalori elektronik shpjegues. (a.d.).

Frashëri, N. (2007). *Vepra 1*. Tiranë: Toena.

Frashëri, S. (1980). *Shqipëria ç'ka qenë, ç'është, ç'do të bëhet*. Tiranë: Shtëpia botuese e librit shkollor.

Gjata, F. (1973). *Këneta*. Tiranë: Naim Frashëri.

Godo, S. (2005). *Skënderbeu*. Tiranë: Toena.

Kadare, E. (1978). *Nusja dhe shtetrrrethimi*. Tiranë: Naim Frashëri.

Kadare, I. (1971). *Kronikë në gur*. Tiranë: Naim Frashëri.

Kadare, I. (1976). *Kështjella*. Tiranë: Naim Frashëri.

- Kadare, I. (1978). *Ura me tri harqe*. Tiranë: Naim Frashëri.
- Kadare, I. (1979). *Gjakftohtësia*. Tiranë: Naim Frashëri.
- Kadare, I. (1995). *Piramida*. Tiranë: Çabej.
- Kadare, I. (2000). *Lulet e ftohta të marsit*. Tiranë: Onufri.
- Kadare, I. (2011). *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*. Tiranë: Onufri.
- Kadare, I. (2014). *Mëngjeset në kafe Rostand*. Tiranë : Onufri.
- Kongoli, F. (1991). *I humburi*. Tiranë: Andon Zako Çajupi.
- Kongoli, F. (2004). *Ëndrra e Damokleut*. Tiranë: Toena.
- Konica, F. (1999). *Doktor gjilpëra*. Tiranë: Mësonjtorja e parë.
- Korreshi, V. (1989). *Haxhiu i Frakullës dhe Dasma e Sakos*. Tiranë: Naim Frashëri.
- Kuteli, M. (1990). *Vepra letrare 4*. Tiranë: Naim Frashëri.
- Lera, N. (1983). *Duaje emrin tënd*. Tiranë: Naim Frashëri.
- Marko, P. (1960). *Qyteti i fundit*. Tiranë: Naim Frashëri.
- Marko, P. (1972). *Hasta la vista*. Tiranë: Naim Frashëri.
- Marko, P. (1989). *Nata e Ustikës*. Tiranë: Naim Frashëri.
- Proza popullore* (Vëll. i I). (1963). Tiranë: Naim Frashëri.
- Proza popullore* (Vëll. i II). (1966). Tiranë: Naim Frashëri.
- Proza popullore* (Vëll. i III). (1966). Tiranë: Naim Frashëri.
- Proza popullore* (Vëll. i V). (1972). Tiranë: Naim Frashëri.
- Proza popullore* (Vëll. i VI). (1972). Tiranë: Naim Frashëri.
- Qosja, R. (1973). *Panteon i rralluar*. Prishtinë: Rilindja.
- Shuteriqi, D. S. (1982). *Kur rendte hëna nëpër re*. Tiranë: Naim Frashëri.
- Vasa, P. (1987). *Bardha e Temalit*. Në P. Vasa, *Vepra letrare 2*. Tiranë: Naim Frashëri.

Xoxe, J. (1979). *Lumi i vdekur*. Tiranë: Naim Frashëri.

Xoxe, J. (1980). *Juga e bardhë*. Tiranë: Naim Frashëri.